T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİNDE MUHACİRÎN-İ İSLAMİYENİN İSKÂNI; PROBLEMLER VE ÇÖZÜM ÇABALARI (1850-1900)

DOKTORA TEZİ

KERİM TİRYAKİ

GAZİANTEP
HAZİRAN 2020

KERİM TİRYAKİ DOKTORA TEZİ GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ TARİH ABD 2020

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİNDE MUHACİRÎN-İ İSLAMİYENİN İSKÂNI; PROBLEMLER VE ÇÖZÜM ÇABALARI (1850-1900)

DOKTORA TEZİ

KERİM TİRYAKİ

Danışman: Prof. Dr. Zeynel ÖZLÜ

GAZİANTEP
HAZİRAN 2020

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİNDE MUHACİRÎN-İ İSLAMİYENİN İSKÂNI; PROBLEMLER VE ÇÖZÜM ÇABALARI (1850-1900)

KERİM TİRYAKİ

Tez Savunma Tarihi:

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı — Doç. Dr.Erol ERKAN

SBE Müdürü

Bu tezin Doktora tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Prof. Dr. Hilmi BAYRAKTAR

Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımca (tarafımızca) okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Zeynel ÖZLÜ

Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Doktora tezi olarak oybirliği/ oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

(Unvanı, Adı ve SOYADI) — İmzası

Prof. Dr. Nuri Yavuz

Prof. Dr.Hilmi Bayraktar

Prof.Dr. Zeynel Özlü

Doç. Dr. Murat Gökhan Dalyan

Doç. Dr. Seydi Vakkas Toprak

ETİK BEYAN

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Kerim TİRYAKİ
21.12.2020

ÖZET

OSMANLI DEVLETİNDE MUHACİRÎN-İ İSLAMİYENİN İSKÂNI; PROBLEMLER VE ÇÖZÜM ÇABALARI (1850-1900)

TİRYAKİ, Kerim
Doktora Tezi, Tarih Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Zeynel ÖZLÜ
Ekim-2020, 302 sayfa

19. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında meydana gelen Kırım Savaşı ile 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 tarihli Osmanlı-Rus Savaşı ve 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nın meydana getirdiği en önemli sonuç nüfus hareketliliği olmuştur. Bu savaşlar sırasında pek çok insan hayatını kaybederken, çoğu da göçmen durumuna düşmüştür. Bahsedilen savaşların etki alanı olan Balkan, Kafkas, Kırım ve Girit gibi coğrafyalardan pek çok sayıda insan Osmanlı topraklarına göç etmeye başlamıştır. Süreç içerisinde göçmen sayısındaki artış nedeniyle devlet, gelen göçmenleri en iyi şartlarda sevk ve iskân etmek için resmi anlamda bir iskan politikası belirleyerek, çeşitli tedbirler alma yoluna gitmiştir. Öncelikli olarak göçmen meselesi ile ilgilenen muhacir komisyonlarının kurulması ve talimatnamelerle göçmenlerin iskânı sırasında ve sonrasında bunların sorunlarını çözmeye yönelik çalışmalar yapılırken, bir yandan da sosyal, kültürel ve ekonomik hizmetler verilmeye çalışılmıştır. Bu hizmetler bağlamında göçmenlerin sosyal, ekonomik, eğitim vb. alanlarla ilgili ihtiyaçları giderilmeye çalışılmış ve bunların Osmanlı toplumuna uyumu konusunda yaşanacak sorunlar en aza indirilmeye çalışılmıştır.

Bu bağlamda 19. Yüzyılın ikinci yarısında Osmanlıya sığınmış olan bu göçmenlerin Osmanlı toplumuna uyumunu sağlamak amacıyla yapılmış olan eğitim ve öğretim, sağlık vb. alanlarda yapılan faaliyetlerde kurumsal işleyiş, işleyiş sırasında yaşanan mekansal, sosyal, idari vb. alanlarda yaşanan problemler, göçmenlerin bu faaliyetlere ne ölçüde katılabildikleri gibi konular ışığında göçmenlerin Osmanlı toplumuna ne ölçüde uyum sağladığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devletine Yaşanan Göçler, Osmanlı Devletinin İskân Politikası, Muhacirler, Muhacirlerin Topluma Entegrasyonunda Yaşanılan Problemler, Eğitim ve Sağlık Hizmetleri, Muhacirlere Yönelik Sosyal ve Ekonomik Yardımlar.

ABSTRACT

SETTLEMENT OF MUSLİM İMMİGRANTS IN THE OTTOMAN EMPİRE; PROBLEMS AND SOLUTIONS

(1850-1900)

TİRYAKİ, Kerim
Phd thesis, Department of History
Thesis Advisor: Prof. Dr. Zeynel ÖZLÜ
October-2020, 284 pages

In the second half of the 19th century, the most important result of the 1877-1878 Ottoman-Russian War and the 1897 Ottoman-Greek War, known as the Crimean War between the Ottoman Empire and Russia, and the 93 War, was the population mobilitiy. While many people lost their lives during these wars,most of them became immigrants. Many people from geoographies such as Balkan, Caucasus, Crimea and Crete, which are the are of influence of the mentioned wars, started to migrate to Ottoman lands. Due to the increase in the number of immigrants in the process, the state has set a formal settlement policy to take incoming immigrants under the best conditions and took various measures. Social, cultural and economic services were tried to be provided while establishing the immigration commissions primarily dealing with the immigration issue, and to resolve their problems during and after the settlements of the immigrants. In the context of these services, social, economic,education, etc. of immigrants. The needs of the fields have been tried to be eliminated and the problems that will be experienced in terms of their compatibility with the Ottoman society have been tried to be minimized.

In this context, education and training, health, etc., which were made in order to ensure the harmony of these immigrants who took refuge in the Ottoman Empire in the second half of the 19th century. Institutional operation in the activities carried out in the fields,spatial, social,administrative etc. experienced during the operation. In the light of issues such as the problems experienced in the fields,the extent to which migrants can participate in these activities, the extent to which imigrants have adapted to the Ottoman society has been tried to be revealed.

Key Words: Migrationsto the Ottoman State, Settlement Policy of the Ottoman State, The Emigrants, Problems in Integration of Immigrants to Society, Education and Health Services, Social and Economic Aids for Immigrants.

ÖNSÖZ

Çalışmada, 19.yüzyılın ikinci yarısında, Rumeli, Kırım, Kafkasya ve Girit'te meydana gelen siyasi gelişmeler neticesinde Osmanlı Devleti'ne göç eden muhacir ve muhacir dul ve yetimlerinin iskân sürecinde ve sonrasında sosyo-ekonomik, sağlık ve eğitim alanlarındaki yaşadığı sorunlar ve bu sorunların çözümüne dair yapılan çalışmalar ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu bağlamda çalışmada, göç hadisenin ne olduğu ve bu hadisenin nedenleri, yaratığı sonuçlar ve bu hadisenin birinci derecede etkilenen unsuru olan göçmen ve muhacir terimlerinin uluslararası literatürde nasıl tanımlandığının yer aldığı giriş bölümünden başlanıp, göçler öncesi yukarıda bahsedilen coğrafyaların siyasi ve sosyal durumlarının yansıtıldığı birinci bölüm, göçlere yol açan siyasi gelişmelerin nasıl zuhur ettiğinin yer aldığı ikinci bölüm ve muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanması, iskan uygulamansın düzenli olması amacıyla nizamname ve talimatnamelerin yürürlüğe sokulması ve ilgili komisyonların kurulması çalışmalarının yer aldığı üçüncü bölüm ile konunun zemini oluşturulmaya çalışılmıştır.

Dördüncü bölümde muhacirlerin can güvenliğinin sağlanması ve asayişn temini, iâşelerinin sağlanması faaliyetleri ve muhacirlere yönelik yardım faaliyetlerine değinilmiştir.

Beşinci bölümde muhacirlere yönelik köy, mahalle gibi yaşam alanı oluşturma, buna ilaveten sosyal ve kültürel açıdan ihtiyaçlarını giderme maksadıyla cami ve mektep inşası faaliyetleri, dul ve yetimlere ve akabinde yetişkinlere yönelik yürütülmeye çalışılan sosyal ve ekonomik hizmetlere yer verilmiştir.

Altıncı bölümde ise muhacirlerin ve özellikle de göç sırasında sağlık, eğitim vb. alanlarda yetişkinlere nazaran daha fazla çile çeken ve mağduriyet yaşayan muhacir çocuklarının yaşadığı sorunlar üzerinde durulmuştur.

Çalışma; sonuç, kaynakça ve kullanılan bazı belgelerin orijinallerinin yer aldığı ekler bölümüyle sonlandırılmıştır.

Çalışmanın ortaya konmasında ve çalışmanın kaleme alınması öncesinde kalemimin güçlenmesinde emeğini ve manevi desteğini esirgemeyen

danışmanım Prof. Dr. Zeynel Özlü'ye öncelikle minnetdarlığımı arz ederken, çalışmanın kapsamı bağlamında yönlendirmeleriyle desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Hilmi Bayraktar, Doç. Dr. Murat Gökhan Dalyan'a, yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Fahriye Emgili'ye, çalışmanın redaksiyonunda emeğini esirgemeyen Türkçe Öğretmeni Zerrin Mican'a ve çalışmada kullanılmak üzere ihtiyaç hasıl olan kaynaklara ulaşmamda yardımını esirgemeyen Kütüphanemizin emektar memuru Enver İnce'ye ve tabiî ki bu zorlu süreçte her türlü desteğini esirgemeyen eşim Beşire Tiryaki'ye teşekkürü bir borç bilirim.

Kerim TİRYAKİ

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... İ
ABSTRACT ..... İİ
ÖNSÖZ iii
İÇİNDEKİLER V
EKLER LİSTESİ viii
KISALTMALAR ix
GİRİŞ 1
A.ARAŞTIRMANIN KONUSU 1
B.ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ 1
C.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ 2
GÖÇ,GÖÇMEN, GÖÇLER 7
BÖLÜM I 20
19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA OSMANLI DEVLETİNE YAPILAN GÖÇLER 20
1.1. GÖÇ ÖNCESİ SİYASİ VE SOSYAL DURUM 20
1.1.1. KIRIM'DA SİYASİ VE SOSYAL DURUM 20
1.1.2. KAFKASYA'DA SİYASİ VE SOSYAL DURUM 25
1.1.3.RUMELİ'DE SİYASİ VE SOSYAL DURUM 33
1.1.4.GİRİT'TE SİYASİ VE SOSYAL DURUM 42
1.2. GÖÇLERE YOL AÇAN SİYASİ GELİŞMELER 45
1.2.1 KIRIM SAVAŞI ÖNCESİ GELİŞMELER VE GÖÇ HAREKETLERİ 45
1.2.2. KIRIM SAVAŞI VE SONRASI GÖÇ HAREKETLERİ 49
1.2.3.1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI VE SONRASI GÖÇ HAREKETLERİ 53
1.2.4.1897 OSMANLI-YUNAN SAVAŞI VE GİRİT'TEN GÖÇ HAREKETLERİ 58
BÖLÜM II 61
OSMANLI İSKÂNPOLİTİKASI VE KURUMSAL YAPILANMA 61
2.1.İSKÂN POLİTİKASININ GELİŞİMİNDEKİ ETKENLER 61
2.2. KURUMSAL YAPILANMAYA GEÇİŞ ÇALIŞMALARI 63
2.3. MUHACİR KOMİSYONLARI VE YARDIM KURUMLARI 69
2.3.1. UMUM MUHACİRÎN KOMİSYONU 70
2.3.2. İDARE-İ UMÛMİYE-İ MUHACİRÎN KOMİSYONU 71
2.3.4. MUHACİRÎN KOMİSYON-I ÂLİSİ 72

2.3.5. MUHACİRÎN İANE KOMİSYONU 73
2.3.6. İANE-İ MUHACİRİN ENCÜMENİ(MUHACİRİNE MUAVENET CEMİYETİ/MUHACİR-İ ENCÜMEN-İ ÂLİ) 75
2.3.7. MUHACİRÎN UMÛR-I SIHHİYE KOMİSYONU 75
2.3.8. SERMAYE-İ ŞEFKAT-İ OSMANİYYE(TURKISH COMPASİONATE FUND) 76
2.3.9. GÖÇMENLERE YARDIM MİLLETLERARASI KOMİTESİ 76

BÖLÜM III 77

İSKÂN SIRASINDA ASAYİŞ, İAŞEVE İANEMESELESİ 77

1.1. MUHACİRLERİN ASAYİŞİNİN TEMİNİ 77

1.1.1. CAN GÜVENLİĞİ VE ASAYİŞİN SAĞLANMASI 77
3.1.2.İSKÂN SIRASINDA NAKİL MASRAFLARININ KARŞILANMASI 88

3.2. MUHACİRLERİN İAŞELERİNİN TEMİNİ 94

3.2.1. İAŞE TEMİNİ VE MASRAFLARININ KARŞILANMASI 94
3.2.2. İAŞE TEMİNİ SIRASINDA YAŞANAN PROBLEMLER 101
3.2.3. SALGIN VE HAYVAN HASTALIKLARI NEDENİYLE ZİRAÎ İHTİYAÇLARIN TEMİNİ 108

3.3. MUHACİRLERE YÖNELİK İANE HİZMETİ 111

3.3.1. YARDIM FAALİYETLERİNİN DÜZENLENMESİ ÇALIŞMALARI 111
3.3.2. KURUMLARIN YARDIM FAALİYETLERİ 117
3.3.3. YARDIM FAALİYETLERİNDE AHALİ VE MEMURLARIN DESTEĞİ 126
3.3.4. MESKEN, ARAZİ VE GIDA YARDIMLARI 134
3.3.5. YARDIM FAALİYETLERİ SIRASINDA YAŞANILAN PROBLEMLER..... 139

BÖLÜM IV 145

SOSYO-EKONOMİK HİZMETLER VE İMAR FAALİYETLERİ 145

4.1. KÖY VE NAHİYE TESİSİ, HANE, OKUL VE CAMİ İNŞASI 145

4.2. MEKTEP VE CAMİ YAPIMINDA YAŞANAN SORUNLAR..... 164

4.3. DUL VE YETİMLERİN BARINMA İHTİYAÇLARININ KARŞILANMASI ..... **HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.**

4.4. DUL VE YETİMLERE SOSYAL VE EKONOMİK YARDIMLAR **HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.**

4.5.YETİŞKİNLERİN MEMURİYETTE İSTİHDAM EDİLMESİ..... **HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.**

4.6 AİLELERİN İADESİ MESELESİ VE AİLEVÎ SORUNLARIN ÇÖZÜMÜ ..... **HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.**

BÖLÜM V 169

EĞİTİMVE SAĞLIK HİZMETLERİ 191

5.1. MUHACİR ÇOCUKLARIN EĞİTİMİ 191
5.1.1. Çocukların Kaydedildiği Okullar ve Kayıt Sırasında Yaşanan Problemler 193
5.1.2. Öğretmen, Kitap, Harita vb. Eşyaların Temini 207
5.1.3. Mektep Ücreti, Burs, Elbise Masraflarının Karşılanması 213
5.1.4. Mekteplerin Barınak Olarak Kullanılması ve Yarattığı Sorunlar 215
5.1.5. Öksüz ve Yetimlere Yönelik Eğitim, Sağlık Hizmetleri ve Ödeneklerinin Temini 219
5.2. SALGIN HASTALIKLAR VE MUHACİRLERİN SAĞLIĞININ MUHAFAZASINA DAİR FAALİYETLER 226
5.2.1.SALGIN HASTALIKLARA KARŞI ALINANTEDBİRLER 226
5.2.1.1. Karantina ve Serum Uygulamaları 226
5.2.1.2. Sıhhî Tedbir Amaçlı Farklı Yerlere Nakiller 232
5.2.1.3. Nakil Esnasında Yaşanan Sorunlar 238
5.2.2. HASTALARA YÖNELİK YAPILAN TIBBÎ HİZMETLER 245
5.2.2.1. Hastalıkların Teşhisi, Tedavisi ve Tedavi Sürecinde Yaşanılan Problemler 245
5.2.2.2. Çocukların Sağlık Sorunları ve Tedavileri 251
5.2.2.3. Sıhhî Mekanlara Yerleştirme ve Tedavi Masraflarının Karşılanması 254
5.2.2.4. Tedaviler Sırasında Hekimlerin Masraflarının Temini 260
SONUÇ 262
KAYNAKLAR 267
İNDEX 287
ÖZGEÇMİŞ 303

EKLER LİSTESİ

EK 1: Ali Suavi'nin Ayasofya Camiinde muhacirler için yardım organizasyonu ilanı (Ceride-i Havadis Gazetesi).
EK 2: Samsunda bulunan muhacir ve ahaliden hasta olanların tedavilerinin teftişi için zaptiye cerrahlarından Mehmet Efendi'nin teftişine dair Sadaret'ten Mekteb-i Tıbbiye Nezareti'ne gönderilen tezkire.
EK 3: Sivas'a yerleştirilen muhacirlerin eşkıya tasallutundan kurtarılmasına yönelik tedbirlerin alınması amacıyla Sivas Mutasarrfı Ahmet Paşa'ya gönderilen tezkire.
EK 4: İane Komisyonunun Ülgün ve İşkodra taraflarındaki muhacirlerin iaşesi temini hususuna dair programı.
EK 5:Çerkes muhacir Aişe Hatun'un dulhaneye kabul edilmesine dair arzuhali.
EK 6: Saray Bosna Mekteb-i Rüştiyesi Muidi Ahmet Efendi'nin yerine Hokan muhaciri Sırrı Efendi'nin tayinine dair Bosna valisine gönderilen tezkire.
EK 7a:Bursa'da Selimiye olarak adlandırılan mahalde muhacirler için mektep ve cami inşasına dair emirname.
EK 7b: Bursa'da Selimiye olarak adlandırılan mahalde muhacirler için mektep ve cami inşasına dair emirname.
EK 8a: Muhacirin Komisyon-ı Âlisi'nin Suret-i Teşkiline Dair Mazbata.
EK 8b: Muhacirin Komisyon-ıÂlisi'nin Suret-i Teşkiline, Vezâif ve Salâhiyetine
dair nizamname.
EK 9: Akarçeşme Silahdar Ağa Mektebi'nde iskân edilen muhacirlerin biran evvel tahliyesine dair tezkire.
EK 10: Cebel-i Bereket Sancağı'na iskân edilmek üzere Mersin'e sevk edilen Kafkas muhacirlerine bölgedeki kolera salgınından dolayı çadır yardımının yapılmasına dair Seraskeri'ye gönderilen telgraf.

KISALTMALAR

A.DVNS. MHM: Bâb-ı Âsafi Divanı (Beylikçi) Mühimme
A.}MKT.DV: Sadâret Mektubî Kalemi Deavî
A.}MKT.MHM: Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme
A.}MKT.NZD: Sadâret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devair
A.} MKT.MVL: Sadâret Mektubî Kalemi Meclis-i Valâ
A.} MKT.UM: Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilayet
A.} MTZ(04): Sadâret Meclis Tezkire Bulgaristan
A.} MTZ. RŞ: Sadâret Meclis Tezkire Rumeli Şarkî
AÜDTCF: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi
AÜİFD: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜSBF: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
BKZ.: Bakınız
BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BEO: Babıâli Evrak Odası
BEO. AYN d: Babıâli Evrak Odası Aynîyyât Defterleri
BMMYK: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
C.DH: Cevdet Dahiliye
ÇTTAD: Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
DH.İ.UM: Dahiliye İdare-i Umûmiye
DH.MKT: Dahiliye Mektubî Kalemi
DH.ŞFR:Dahiliye Şifre
DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Anasiklopedisi
EÜ: Erciyes Üniversitesi
GÜ: Gazi Üniversitesi
HHd: Hazine-i Hassa Defterleri
HR. İD: Hariciye Nezareti İdare
HR.SFR(04): Hariciye Sefaret Sofya
HR.TH: Hariciye Tahrirat
HR.TO: Hariciye Tercüme Odası
ICANAS: UluslararasıAsya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi
IRCICA: İslam Tarih ve Kültür Araştrma Merkezi
İ.DH: İrade Dahiliye
İ.EV: İrade Evkâf
İ.HUS: İrade Hususî
İ.MBH: İrade Mâbeyn-i Humayûn
İ.ML: İrade Maliye
İ.MMS: İrade Meclis-i Mahsûs
İ.MTZ.GR: İrade Meclis Tezkire Girit
İ.MVL: İrade Meclis-i Valâ
İ.ŞD: İrade Şurâ-yı Devlet
İÜ: İstanbul Üniversitesi
KMÜ: Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi
KTÜ: Karadeniz Teknik Üniversitesi
MEB: Milli Eğitim Bakanlığı
MF.MKT: Maarif Nezareti Mektubî
MKÜ: Mustafa Kemal Üniversitesi
MV: Meclis-i Vükelâ
MVL: Meclis-i Valâ

ODTÜ: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OTAM: Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi
PAÜ: Pamukkale Üniversitesi
ŞD: Şurâ-yı Devlet
TDK: Türk Dil Kurumu
TİKA: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
TTK: Türk Tarih Kurumu
TTEM: Türk Tarihi Encümeni Mecmuası
Y.A.RES: Yıldız Resmi Maruzat
YA. HUS: Yıldız Hususi Maruzat
Yay. : Yayınları
Y.EE: Yıldız Esas Evrak
YKY: Yapı Kredi Yayınları
Y.MTV: Yıldız Mütenevvi Maruzat
Y.PRK. ASK:Yıldız Perakende Askeri Maruzât
Y.PRK.AZJ: Yıldız Perakende Arzuhâl Jurnal
Y.PRK. BŞK: Yıldız Perakende Baş Kitâbet
Y.PRK.DH: Yıldız Perakende Dahiliye
Y.PRK.KOM: Yıldız Perakende Komisyonlar Maruzâtı
Y.PRK..MYD: Yıldız Perakende Yaverân ve Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi
Y.PRK. SH: Yıldız Perakende Sıhhiye Nezareti Maruzâtı
Y.PRK.UM:Yıldız Perakende Umûmi

GİRİŞ

A.ARAŞTIRMANIN KONUSU

Araştımanın konusu, 1850-1900 yılları arasında, Osmanlı Devleti'nin yaşadığı savaşlar sonucunda Osmanlı sınırlarına yaşanılan göçler neticesinde, muhacirlern karşılaştıkları, problemlerdir. Bu problemler bağlamında, öncelikle muhacirlerin iskânı sırasında, yaşanılan asayiş sorunları ve bu sorunları çözme adına yapılan uygulamalar, iaşelerin temini, halkın ve hükümetin yaptığı yardımlar gibi konular üzerinde durulacaktır. Daha sonra muhacirlerin iskân sürecinden sonra muhacirleri yerleşimlerine yönelin köy, mahalle tesisi vb. imar faaliyetleri ne olduğu, muhacirlerin çocuklarının özellikle bu dönemde yaşadığı en önemli sorunlardan biri olan eğitim problemlerinin ne olduğu, eğitim alanında çocukların ihtiyaçları, kurumsal, araç-gereç vb. alanlar bağlamında dğerlendirilecektir. Bu bağlamda muhacirlerin yaşadığı eğitim sorunları kapsamında, çocukların eğitim ihtiyaçlarının karşılanması, okul yapımı, okullarda öğrencilerin okul araç gereçlerinin sağlanması yönünde yapılan çalışmalar irdelenecektir. Ayrıca muhacirlerin bu süreçte, yaşadığı sağlık sorunlarının çözümü, dul ve yetimlerin ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarının karşılanması yönündeki çalışmaların nasıl ve ne şekildei yürütüldüğüne dair konular üzerinde durulacaktır.

B.ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Araştırmanın amacı; 1850-1900 yılları arasında Osmanlı Devleti'ne yaşanan göçler neticesinde, muhacirlerin iskânı sırasında muhacirlerin asayişinin sağlanması, iaşelerinin temini ve yapılan yardım faaliyetlerinin ne olduğunu ortaya koymaktır. Ayrıca bu faaliyetler sırasında devletin ve halkın yaşadığı sorunların ne olduğu ve bu sorunların ne şekilde çözümlenmeye çalışıldığını gözler önüne sermektir. Muhacirlerin yerleşim problemlerinin çözümü adına hane inşası, eğitim ve sosyal alanadaki ihtiyaçlarının temini amacıyla mektep ve cami inşaları, bu inşa faaliyetleri sırasında yaşanılan sıkıntılar ve bununla birlilte, muhacirlerin sağlık problemlerinin halledilmesi adına yapılan hizmetlerin nasıl ve ne şekilde yürütüldüğünü ortaya koymaktır.

C.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Osmanlı Devleti'nin siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel tarihinin aydınlatılmasında son derece önem arz eden arşiv malzemeleri, objektif ve sağlam veriler sunması yönüyle tarih araştırmalarının vazgeçilmez kaynaklarıdır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin 19.yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı siyasi gelişmeler sonucunda topraklarına sığınmak zorunda kalan muhacirlere yönelik siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda uygulamaya çalıştığı politikaları ve iskân stratejisini birinci elden görmemizi sağlayacak nitelikte zengin belgeleri ihtiva eden Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BAO), araştırma kapsamında kullanılan ve araştırmamızın temelini oluşturan esas kaynak niteliğindedir.

Osmanlı idari, sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi tarihi bakımından en önemli belgeleri ihtiva eden ve özellikle Tanzimat sonrasında geçirmiş olduğu modernize çalışmaları neticesinde XIX. yüzyıla dair belgeleri, düzenli bir şekilde, faydamıza sunan Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BAO), [1] çalışmamızda, Osmanlı Devleti'nin muhacirlere yönelik asayiş, iâşe ve İâne faaliyetlerini, muhacir ve muhacir dul ve yetimlerine uygulanan sosyo-ekonomik politikaları, ayrıca sağlık, eğitim alanında yapılan hizmetleri görebilmemizi sağlayacaktır.

Araştırmamızda kullanılan tetkik eserler bağlamında, Ahmet Cevat Eren'in kitabında,[2]Türkiye'de göç ve göçmen meselesine, 1854-56 yılındaki Kırım Savaşı sonrasındaki büyük çaplı göç hareketleri sırasında göç ve göçmen meselesine dair kurumsal çalışmaları ve nizamname faaliyetlerini temeli hakkında genel bir değerlendirmenin yapıldığı görülmektedir. Bir diğer araştırma ise Bilal Şimşir'in İngiliz arşiv belgelerine dayanarak hazırladığı kitabıdır.[3]Ancak bu kitap 93 Harbi sırasında ve sonrasındaki Rumeli'den olan göçleri kapsaması bakımından sınırlı kalmıştır. Kadircan Kaflı'nın eserinde[4] ise kaynak ve dipnot verilmemesi, rakamların abartılı görünmesi açısından tam anlamıyla güvenilir görünmemektedir.

---

[1]MehmetSeyitdanlıoğlu, "XIX. yüzyıl Türkiye Yönetim Tarihi Kaynakları: Bir Bibliyografya Denemesi", *Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyumu Bildirileri*, I, Ankara 1995.
[2]*Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*, İstanbul: Nurgök Matbaası, 1966.
[3]*Rumeli'den Anadolu'ya Göçler*, Ankara:Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., 1968.
[4]*Şimali Kafkasya*. İstanbul: Vakit Matbaası, 1942.

Ayrıca Kırım'dan olan göçler ile Kafkasya'dan olan göçler arasındaki ilişki ve benzerlikleri ortaya koyması ve Osmanlı Devleti'nin nasıl bir göç dalgasına maruz kaldığının kavranılabilmesi açısından E. Fevzi Gözaydın'ın kitabı[5] faydalı olmuştur. Gözaydın'ın yararlandığı temel kaynak gibi görünen Ahmet Özenbaşlı'nın Kırım'da basılmış olan kitabı[6] Rus belge ve kaynaklarına dayandığı için önemlidir.

Abdullah Saydam'ın kitabında,[7] 1856- 1876 yılları arasında Kafkas toplulukları özelinde bu toplulukların Osmanlıya göçleri, bu göçler sırasında yaşanan sorunlar, göçmenlere yapılan yardımlar ve bunların iskânı gibi başlıklar altında değerlendirmeler yapıldığı gözlenmektedir. Kronolojik olarak gittiğimizde Süleyman Erkan'ın eserinde[8] ise 1878-1908 yılları arasındaki Kırım ve Kafkas göçlerine dair meseleler dahilinde göçlerin sebepleri, Kafkas göçmenlerin iskân edildiği bölgeler, bu göçmenlere yapılan zirai, ekonomik vb. alanlardaki yardımlar ve iskân sırasında yaşanan zorluklardan bahsedilmiştir. Yine Kafkas toplulukları dahilinde yer alan Çerkezler özelinde göç olgusu ve Çerkezlerin göçleri hakkında bilgi veren bir eserde[9] Çerkez göçlerinin oluşumundaki siyasi nedenler, göçler sonucunda Çerkezlerin dağıldığı bölgeler ve Çerkez göçleri sırasında yaşanan siyasi,sosyal gelişmeler ve sorunlara dair tespitler yapıldığı anlaşılmaktadır. Şemsettin Seyhan'ın eserinde ise 1853-1914 yılını kapsayacak şekilde, Kırım'dan, Bursa'ya göç eden Kırım göçmenlerinin, Bursa Şehri dahilinde yerleştirildikleri mahaller, muhacirlere yapılan sağlık, iâşe, eğitim, arazi gibi yardımlardan bahsedilmiştir. Dolayısıyla burada yine sadece bir topluluk üzerinden gidilerek muhacir konusu işlenmiştir. Yine de bu konu bağlamında faydalı bir eser olduğu görülmektedir.[10]

Osmanlıya göç vakasının yaşandığı bir başka bölge olan balkan coğrafyası olmuştur. Bu bağlamda, H. Yıldırım Ağanoğlu'nunu kitabı,[11] Balkan savaşlarından sonra ve Cumhuriyet döneminde Rumeli'den gelen

---

[5] *Kırım, Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri*, İstanbul: Vakit Matbaası, 1948.
[6] *Çarlık Zamanında Tatar Hicretleri Yahut Kırım Faciası*, Akmescit 1925.
[7] *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876),* Ankara:TTK Basımevi, 1997.
[8] *Kırım ve Kafkasya Göçleri(1878-1908),* Trabzon:KTÜ Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, Trabzon 1996.
[9] İzzet, Aydemir, *Göç Kuzey Kafkasya'lıların Göç Tarihi*, Ankara:Gelişim Matbaası,1988.
[10] ŞemşettinSeyhan, *Kırım'dan Bursa'ya Göç Eden Muhacirler ve Yerleşme Problemleri (1853-1914),* Bursa: Nilüfer Belediyesi, 2014.
[11] *Osmanlıdan Cumhuriyete Balkanların Makus Talihi Göç*, İstanbul: Kum Saati Tarih Dizisi, 2001.

muhacirlerin iskânları, iskân sırasında yaşanan sorunlar, muhacirlerin sosyal ve kültürel ihtiyaçları bağlamında meslek edinme, eğitim meseleleri, iâşe, askerlik ve mali alana dair sorunlar 20.yüzyılın ilk yarısını kapsayacak şekilde ele alınmıştır. Nedim İpek'in eseri ise 1878-1890 yılları arasında Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra göçlerin yoğun yaşandığı dönemde Rumeli'den Anadolu'ya gelen göçmenlerin sorunlarını ele alırken, iskân bölgelerinden bahsedildiği anlaşılmaktadır. [12] Fahriye Emgili ise kitabında, [13] Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde yaşanan siyasi gelişmeler sonucunda Cumhuriyet Dönemine uzanan dönemde Boşnak göçmenlerin, Anadolu'ya iskân süreci, göçmenlere yönelik yardımlar ve bu göçmenlerin yaşadığı ekonomik ve sosyal problemleri üzerinde durmuştur.

Araştırma eserlere ilaveten muhacirler hakkında hazırlanmış olan tezlerde bu konuya ışık tutan önemli çalışmalar olmuştur. Bu bağlamda Türkiye'de iskân edilmiş Nogaylar konusunda yapılmış en geniş çalışma Derya Derin Paşaoğlu'nun *Nogaylar, Nogay Göçleri ve Türkiye'de İskânları* adlı doktora tezidir. Söz konusu çalışma, büyük oranda arşiv kaynaklarına dayanmakta olup Nogay göçlerinin sebeplerini, güzergâhlarını, Türkiye'deki dağılımını ve miktarını, Osmanlı Devleti'nin Nogay göçlerine karşı tutumunu ilk kaynaklardan göstermesi bakımından önemlidir.

Habibe Polat'ın hazırladığı Osmanlı Devleti'nin Halep ve Civarına Çerkesleri İskânı (1856-1914), başlıklı doktora tezinde ise Halep civarına isjan ettirilen Çerkes muhacirlerin iskânı sırasında yaşanan sorunlar, asayiş ve halk ile muhacirle arasındaki çatışmalar, muhacirlere yönelik iâşe, hane yardımları, eğitim hizmetleri açısından yapılan faaliyetlere detaylı bir değerlendirmeye girilmediği görülmektedir.

Ömer Karataş'ın, Çerkeslerin Sivas-Uzunyayla'ya İskânları ve Karşılaştıkları Sorunlar (H.1277-1287/M.1860-1870) başlıklı doktora tezinde ise, bölgeye iskân ettirilen muhaicrlere yapılan giyim, hane yardımı, zirai alanda arazi yardımı, asayiş sorunlarına değinilmiştir.

---

[12] *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890),* Ankara*:* TTK Basımevi, 1994.
[13] *Yeniden Kurulan Hayatlar Boşnakların Türkiye'ye Göçleri (1878-1934),* İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2012.

Tuncay Düzenli'nin kaleme aldığı *Adapazarı ve Civarında Çerkes Muhacirlerin İskânı ve Uyum Problemleri* adlı Yüksek lisans tezinde, Çerkes muhacirlerin 19.yüzyılın ikinci yarısında Adapazarı ve civarına iskân edilen Çerkes muhacirlerin yaşadığı sosyal ve ekonomik sorunlar, bölge ahalis ile muhacirler arasında yaşanan sorunlar, muhacirlerin coğrafya şartlara uyumda yaşadığı problemler üzerinde durulduğu görülmektedir.

Burak Küçük'ün hazırladığı, Biga Kazası'nda Muhacir Yerleşimleri ve Yaşanan Sorunlar (1856-1910) adlı yüksek lisans tezinde ise Biga Kazası'na iskân ettirilen muhacirlerin yaşadığı sosyo-ekonomik sorunlar, muhacirlere yapılan yardımlar, eğim, sağlık gibi alanlarda yapılan hizmetlerden kısmi olarak bahsedilmiştir.

19. yüzyılda gerek Rumeli gerekse Kafkas ve Kırım'dan Osmanlı Kentlerine yapılan göçleri ve bu göçler sırasında göçmenlerin sorunlarını işleyen;

Zeynel Özlü, "19.Yüzyılda Besni (Adıyaman) Kazası'na Yapılan Dış Göçler" ve " 19.Yüzyılda Düzce Kazası'na Göçler", Hilmi Bayraktar, "Kırım Savaşı Sonrası Adana Eyaleti'ne YapılanNogay Göç ve İskânları (1859–1861)", Hakkı Yazıcı, Muammer Demirel, "93 Harbi" (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı)'nden Sonra Eskişehir'e Yerleştirilen Göçmenler" Cemile Şahin, "Çerkes Göçleri ve Çerkeslerin Anadolu'da Yurt Edinme Arayışları: Sakarya - Maksudiye Köyü Örneği", Selim Özcan, "Kafkasya, Rumeli Ve Lâdik Üçgeninde; Çerkes Muhacirleri", Yakup Ahbab, " 93 Harbi Sonrası Bulgar Muhacirlerinin Üsküp Sancağı'nda İskânı", Oktay Kızılkaya, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kafkasya Muhacirlerinin Yozgat Sancağında İskânına Dair Tespitler",Hasan Yüksel,"Kafkas Göçmen Vakıfları", Murathan Keha "1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'ne Kadar Yaşanan Kırım Kafkas Göçleri Ve Erzurum'un Durumu", Galip Çağ, "19. Yüzyılda Çerkes ve Nogay Göçmenlerin Anadolu'da İskânı ve Çankırı Örneği",Yelda Tutar Serter, "Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri" ve burada daha ismini anamadığımız bir çok makale yayınlanmış olup araştırma konumuzda istifade edilen önemli çalışmalar olarak göçler konusundaki literatürde yerlerini almışlardır.

Çalışmamızın kaynakları bakımından kaynakların esasını teşkil eden Başbakanlık Osmanlı Arşivleridir. Arşivde, araştırmanın konusu ve zamanı zarfındaki arşiv belgeleri tetkik edilmiştir.

Araştırmamıza tetkik eserler bağlamında, Ahmet Cevat Eren'in *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*, Bilal Şimşir'in İngiliz arşiv belgelerine dayanarak hazırladığı *Rumeli'den Anadolu'ya Göçler* Ayrıca Kırım'dan olan göçler ile Kafkasya'dan olan göçler arasındaki ilişki ve benzerlikleri ortaya koyması ve Osmanlı Devleti'nin nasıl bir göç dalgasına maruz kaldığının kavranılabilmesi açısından E. Fevzi Gözaydın'ın *Kırım, Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri,* Ahmet Özenbaşlı'nın Kırım'da basılmış olan *Çarlık Zamanında Tatar Hicretleri Yahut Kırım Faciası*, Abdullah Saydam'ın *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876),* Süleyman Erkan'ın *Kırım ve Kafkasya Göçleri(1878-1908),* AYDEMİR, İzzet, *Göç Kuzey Kafkasya'lıların Göç Tarihi*, Şemsettin Seyhan'ın *Kırım'dan Bursa'ya Göç Eden Muhacirler ve Yerleşme Problemleri (1853-1914),* H. Yıldırım Ağanoğlu'nun *Osmanlıdan Cumhuriyete Balkanların Makus Talihi Göç*, Nedim İpek'in *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890),* Fahriye Emgili'nin *Yeniden Kurulan Hayatlar Boşnakların Türkiye'ye Göçleri (1878-1934)* adlı eseleri araştırmamızın oluşumunda yol göstermeleri bakımından önemli bir katkıya sahip olmuşlardır.

Araştırmamız kapsamında konumuzla alakalı olarak görülen **Yazma Eserler,** ilgili dönemde muhacirlere dair konuların haber niteliği taşıyan meseleleri hakkında gerek ilanlar gerek köşe haberleri şeklinde yer verildiği **Gazeteler** değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Bunlara ilaveten göçleri yaşandığı dönemde muhacirlerin yaşadığı sıkıntılara tanıklık eden seyyahların kaleme aldığı **Seyahatnameler** ve olayların tanıkları tarafından yazılan **Hatıratlar**, Osmanlı Devleti'ne farklı zamanlarda Kırım, Kafkasya, Rumeli ve Girit vb. yerlerden göç eden toplulukların, Anadolu'nun farklı bölgelerine yaptıkları göç hadiselerini işleyen bir çok **Makaleler,** yine konumuzla alakalı bilgilerin yer aldığı **Ansiklopediler** ve konumuz çerçevesinde ilgili terimleri açıklama ihtiyacından dolayı **Sözlükler** de çalışmada kullanılmıştır.

GÖÇ,GÖÇMEN, GÖÇLER

i. Göç, Göç Türleri, Neden ve Sonuçları

Göç; insanların veya insan topluluklarının ekonomik, sosyal, siyasi vb. nedenlerle bir ülkeden başka ülkelere veya bir yerden başka bir yere gitmek,[14] uluslararası bir sınırı aşmak, bir devlet içinde yer değiştirmek[15] asıl yerinden ulaşılmak istenilen yere hareket[16] olarak tanımlanan önemli bir tarihsel olgu olarak devletlerin ve toplumların hayatında ciddi anlamda yer işgal etmiştir.

Göç hareketleri, ortaya çıkış nedenleri, meydana geldiği alanlar ve katılan insan sayısı bakımından sınıflandırılmaya tabi tutulabilmektedir. Dolayısıyla göçler, sebepleri, mesafesi, süresi,yoğunluğu,yönü ve organize şekli açısından farklı türlerde kendini göstermekle beraber genel olarak "iç göçler" ve "dış göçler" olarak ikiye ayrılmıştır.[17]

İç göç, bir ülkenin kendi sınırları içerisinde yapılan yer değiştirme hareketidir. İç göç hareketinde, göç veren ve göç alan yerler bakımından sınıflandırma yapıldığında, göçlerin kırdan şehre, kırdan kıra, şehirden şehre ve şehirden kıra şeklinde olduğu görülmüştür. İç göçler bir yada birkaç kişilik gruplar halinde münferit olarak meydana gelmekle birlikte, doğal afetler sonucunda kitlesel bir biçimde de oluşabilmiştir. Ayrıca iç göçler, ülkelerin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısına göre de şekillenirken özellikle de sanayi ve ticaret bakımından gelişmiş olan kentlere doğru göçlerin daha yoğun yaşandığı bilinmektedir. Türkiye'de İstanbul, İzmir ve Ankara gibi şehirlere olan göçler buna örnek gösterilebilir.[18]

---

[14] *Türkçe Sözlük*, TDK, (Ankara: TTK Basımevi, 1998),I, 863.; TaylanAkkayan, *Göç ve Değişme* (İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1979), 21-22.; İnanÖzer, *Kentleşme*, *KentlileşmeveKentselDeğişme* (Bursa: Ekim Kitabevi, 2004), 11.; CengizŞahin, "Yurtdışı Göçün bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme", *G.Ü. Gazi EğitimFakültesi Dergisi*, 217/2, (2001), 59.

[15] *Göç Terimleri Sözlüğü*, Uluslararası Göç Örgütü, Uluslararası Göç Hukuku, Cenevre, no:18, http://www.goc.gov.tr/files/files/goc_terimleri_sozlugu, (Erişim Tarihi:25.08.2019).; Kemal H., Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler* (İstanbul: Timaş Yay., 2013), 71.

[16] Karpat, *Etnik Yapılanma*, 71.

[17] Akkayan, Göç, 23.

[18] Erol Tümertekin, *Beşeri Coğrafya'ya Giriş* (İstanbul; Okan Yay., 1984), 123.; YusufSayın ,vd., "Uluslararası Göç Olgusu ve Yol Açtığı Etkiler: Suriye Göçü Örneği", *KMÜSosyalveEkonomikAraştırmalarDergisi*,18/31,(2016), 2.;EnginDücan, "Türkiye'de İç Göçün Sosyo-Ekonomik Nedenlerinin Bölgesel Analizi", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12/2,(2016), 169-170.

Dış göç ise uzun bir süre kalmak,çalışmak veya gidilen bölgeye yerleşmek maksadıyla ülke sınırlarının aşılması sonucunda meydana gelen bir nüfus hareketidir.[19] Bu tür göç hareketinde bir kimsenin veya bir topluluğun kendi ülkesinden başka ülkeye göç etmesine "giden göç" veya "dışa göç" denilmektedir. Bazı ülkeler yaşam şartlarının, sosyal ve kültürel yapısının elverişli olması nedeniyle olumsuz şartlara sahip ülkelerden göçmen çeker buna da "gelen göç" veya "dıştan göç" denilir. Göç eyleminde bulunan göçmenler ise kendi ülkesine göre "dışa göçen", gidip yerleştiği ülkeye göre de "içe göçen" veya "göçmen" olarak anılmışlardır.[20] Buna ilaveten uluslararası göç olayları, meydana geliş nedenlerine dayalı olarak sürgünler, kovulanlar, antlaşmalara tabi göçmenler, tahliye olunanlar, milli muhacirler, mülteciler, siyasi mülteciler, geri gelenler, yurtsuzlar ve devletsizler şeklinde degruplandırılmışlardır.[21]

Göç hareketleri, göçe katılan insan sayısı açısından değerlendirildiğinde "münferit göçler" ve "kitlesel göçler" olarak sınıflandırılmıştır. Birkaç kişilik grupların farklı sebepler doğrultusunda yaptıkları göçler münferit göçler sayılırken, insanların topluluk halinde yer değiştirmesi de kitlesel göç kabul edilmiştir.[22] Kitlesel göç hareketleri, seyrek olarak ve kendine özgü şartlar neticesinde meydana gelirken sebep ve sonuçları bakımından ise tarihi nitelik kazanacak kadar önem arz eden bir olaydır.[23] Bu denli önemli olan kitlesel göçlerin, genel olarak savaş, ihtilal, isyan, doğal afet gibi olaylar sonucunda ortaya çıktığı görülmüştür. Göçlerin oluşumunda diğer bir unsur bireylerin istek ve iradeleri ve bireylerin zorlamalara maruz kalmalarıdır.[24] Eğer kişi veya gruplar, daha iyi bir yaşam sürmek arzusuylahiçbir zorlama olmaksızın göç

---

[19]YükselKoçak vd., "Türkiye'de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri", *KafkasÜniversitesiİktisadiveidariBilimlerDergisi*, 3/3,(2012),173-175.; ZeynepAksoy,"Uluslararası Göç ve Kültürlerarası İletişim", *Uluslararası Sosyal AraştırmalarDergisi*, 5/20,(2012),294.; Enver Günay, vd., "Dünya'da ve Türkiye'de Göç Yönetimi", *Kahraman Sütçü İmam Ünivesitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 7/2, 44.

[20] M.De Vergottini, *Göçmen Hareketleri*, Çev.Nüzhet Yakut, (Ankara:Recep Ulusoğlu Basımevi, 1949, 7).

[21]Ahmet CevatEren, *Türkiye'deGöçveGöçmenMeseleleri* (İstanbul: Nurgök Matbaası, 1966), 11-12.

[22]Buket Akıncı, vd. "Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul", *GöçAraştırmalarıDergisi*, , 1/2,(Temmuz-Aralık 2015), 62.

[23] Li, Manyu, Frieze, İrene H., "Before The Big Decision: Psycological Theories on Premigration Motivation", *İmmigrationPolicies*, *ChallengesandİmpactS* (Ed. E. Tartakovsky), (Newyork: Nova Publishers, 2012), 5-8.

[24]Süelyman Ekici- GökhanTuncel, "Göç ve İnsan", *BireyveToplum*, 5/9,(Bahar 2015), 14.

etmişler ise buna "serbest göç" adı verilmiştir.[25] Avrupa'dan sömürgelere yapılan göçler bu tarz göçler olarak karşımıza çıkmaktadır.[26] Serbest göçler, iç veya dış, münferit yada kitlesel ve kademeli veya kademesiz şekilde meydana gelebilmektedir. Zorunlu göçler ise insanların yaşadığı bölgelerin yaşam standartlarının düşmesiyle beraber ortaya çıkan göçlerdir.[27] Bu tür göçlerde iç ve dış göçler şeklinde tezahür ederken bu tür göçler birçok farklı nedenlere dayanmaktadır. Bu nedenler;

a) Doğal afetler olan sel, deprem, yanardağ patlamaları, heyelan ve kuraklıktır. Bu tür durumlarda meydana gelen zorunlu göç hareketi genelde iç göç şeklinde ortaya çıkarken yer değişimi devlet kontrolündedir.
b) Devletin kalkınma amaçlı projeleri olan baraj, yol, sanayi tesisleri, liman, havaalanı tesisi gibi projelerinin gündeme gelmesi de zorunlu göçlere yol açabilmiştir.
c) Sosyo-kültürel etkenler olan kan davaları, eğitim imkanlarının yetersizliği, nüfus artışı, dini ve siyasi baskılardır.
d) Savaşlar ve sonucunda yapılan antlaşmalara bağlı olarak gerçekleşen nüfus mübadeleleri, bazı devletlerin bünyesinde yaşayan toplulukların varlığına son vermeye yönelik baskıları zorunlu göçlere yol açan unsurlar arasındadır.[28]

Son bir tasnifte ise göçler, göçmenlerin yer değiştiriliş sürelerine göre "daimi" ve "mevsimlik göçler" şeklinde gruplandırılmıştır.[29]

Tarihsel süreçte meydana gelen her olayın kendine özgü pekçok nedeni olduğu gibi bireylerin veya toplulukların göç etmesinde de birçok etken rol oynamıştır. Dolayısıyla bu etkenler içerisinde göçmenin ilk yaşadığı yer ve sonradan eklemlendiği yer önemlidir. Çünkü ilk yaşadığı yerde göçe zorlayan etkenler olan "itici sebepler" ve yeni yerleştiği yerle ilgili olan "çekici

[25]Zekai Çobanoğlu, *KonutSağlığı*, (Ankara: Somgür Yayınevi, 1996), 12.
[26]Eren, *Türkiye'de Göç*, 13.
[27]E.Tümertekin-N.Özgüç., *BeşeriCoğrafya: İnsanKültürMekân*, (İstanbul: Çankaya Kitabevi, 2004),236.
[28] ZeynepEraldemir, *Türkiye'de Göç Sorunu Göçlerin Sosyo-Ekonomik Yansımaları İskenderun- Dörtyol Örneği,*(Hatay: MKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yüksek Lisans Tezi, 2013), 13.
[29] Enver Özkalp,vd. *DavranışBilimlerine Giriş* (Ankara: Anadolu Üniversitesi Yay., 1986), 60-61.

sebepler" göç olayının oluşmasında önemli yer tutar.[30] Göçmenlerin bu sebeplerin hangisinden daha fazla etkilendiği, göçlerin nedenlerinin açığa çıkmasında önemli bir etkiye sahiptir. Genel itibarıyla insanların zorlayıcı yani itici sebeplerden kurtulmak amacıyla göç ettiği görülürken itici ve çekici sebeplerin etkilerinin olayların niteliğine göre değiştiği gözlenmiştir. Ayrıca olayın niteliği bağlamında biri diğerinden öne çıkabilmektedir.[31]Zorunlu olarak ortaya çıkan kitlesel göçlerde göçü hazırlayan sebeplerin genel olarak yaşanılan yerle ilgili olduğu görülmüştür. Örneğin, 1989 yılında Bulgaristan'dan, Türkiye'ye yapılan göçler bu kategoride değerlendirilebilinir. Çünkü Türkiye'ye gelen bu göçmenler daha iyi bir yaşam standardı amaçlamışlardır.[32]

Bireysel ve serbest göçlerde insanların eğitim, sağlık, ekonomik vb. alanlar açısından daha iyi bir yaşam standardına sahip olma isteği ön plana çıkarken zorunlu göçlerde ise daha farklı etkenler göze çarpmaktadır. Bu etkenler, devletin kalkınma ve gelişme amaçlı faaliyetleri ve sınırlarında güvenlik bölgeleri oluşturma çabası, savaş sonrasında yeniden uyum ve doğal afetlerin sonuçlarından halkın korunmasıdır. Bu tür etkenlerin oluşmasında devletin göçü meşru bir zemine oturtma eğiliminde olduğu görülürken bireyler de sahip oldukları maddi ve kültürel haklarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalabilmiştir.[33] Hatta insanlar göçe zorunlu kaldıklarında bu haklarını kaybedebilmektedirler. Dolayısıyla zorunlu göçlerde devletin kendi halkının kültürel ve sosyal haklarına ve yaşam güvenliğine nasıl yaklaştığı önem arz etmiştir.[34]

Demografik faktör göçün meydana gelmesinde önemli bir etken olup nüfusun artışıyla ihtiyaçların karşılanmasında yaşanan zorluk insanları göçe zorlar. Geçmişte avcılık ve toplayıcılıkla uğraşan ilkel topluluklarda dahi demografik artış göçün itici gücünü oluşturmuştur. Dolayısıyla bir toplumda

---

[30]Fatih Çelik, "İç Göçlerin İtici ve Çekici Güçler Yaklaşımı ile Analizi", *E.Ü. İktisadi ve İdari BilimlerFakültesi Dergisi*, 27,(Temmuz- Aralık 2006), 151-155.
[31]Yakut Sencer, *Türkiye'de Kentleşme* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.,1979), 61-65.
[32]Abdullah Saydam,*Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876) (*Ankara: TTK Basımevi, 1997), 6.
[33]David Krech-Richard S.Crutchfield., *Sosyal Psikoloji*, çev. Erol Güngör, (İstanbul, Ötüken Yay., 1980), 177; Gustav Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, çev. Selahattin Demirkent, (İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1974), 81.
[34]İlhanTekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu", *ToplumveBilim*, 50, (İstanbul 1990), 49-50.

meydana gelen göç hareketi diğerlerini de etkileyerek genel anlamda kitlesel göçler, savaşlar ve istilalar meydana getirmiştir. Bu bağlamda tarih öncesi ve tarihi dönemlerde demografik faktörün göç üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu göze çarpmaktadır. Demografik alandaki değişim, ekonomik yapıyı da etkiler ve bu nedenle insanların da genel olarak zengin ülkelere göç eğiliminde olduğu görülür.[35] Nitekim buna en güzel örnek XVIII. yüzyıl itibarıyla Avrupa'dan göç eden yaklaşık yetmiş milyon insanın çoğunluğunun Amerika'ya göçüdür.[36]

Göçün oluşumunu etkileyen diğer bir faktör ise bireylerin yaşadıkları bölgelerde can güvenliklerinin tehlikede olmasıdır. Özellikle farklı dönemlerde Balkanlardan, Kırım'dan, Kafkasya'dan ve Kıbrıs'tan[37] ve 1961 yılında Çin baskısı nedeniyle Uygur Türklerinin Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye göçleri can güvenliği bağlamında ele alınabilecek türden gelişmelerdir.[38]

Göç olayı, bireysel ve kitlesel bir tarzda meydana gelen bir yer değiştirme eylemi olmakla birlikte, bu konunun sebepleri kadar önemli olan diğer bir yönü de ortaya çıkardığı sosyal, ekonomik,demografik ve kültürel sonuçlarıdır.

Göçlerin sonuçları; göç veren, göç alan ve göçmenler bağlamında değerlendirilmesi gereken bir olgudur. Ancak göçün yarattığı sonuçlar açısından bahsedilen unsurların etkilenme dereceleri farklılık göstermiştir. Ayrıca göçün sebep, mesafe ve süresine göre ortaya çıkardığı sonuçlarda da farklılıklar gözlenmiştir. İnsanların bulunduğu ülkeden ekonomik sebeplerle daha iyi bir yaşam sürmek amacıyla gittiği ülkelerde zaman zaman istenilen sonuçlar elde edilememiştir. Avrupa'ya kaçak işçi olarak giden Türklerin yaşadıkları sıkıntılar buna güzel bir örnektir. Ayrıca göç sebebi olarak görülen etkenden dolayı göç ettikten sonra göç edilen ülkede farklı bir sorunla karşılaşmakta mümkün olabilmiştir. Nitekim Bulgaristan gelen Türklerin bir kısmının geri döndüğü görülmüştür. Göçlerdeki süreklilik ve kitlesellik, çok ağır demografik, ekonomik ve kültürel sonuçlar doğurabilmiştir. Bunun yanı

---

[35]AliTanoğlu, *NüfusveYerleşme* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay.,1969), I, 85-86.

[36] SencerTonguç, "Amerika'nın Tarihinde Göçmenlerin Yeri", *İÜEdebiyatFakültesiTarihDergisi*, 16/21,(İstanbul 1996), 54.

[37] Saydam, *KırımveKafkas*, 7-8.

[38]Kubilay OsmanGül, "Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye Göç İdaresi", www.goc.gov.tr.2007, 257.

sıra göç eden insanlar ile yerleşilen bölge insanı arasında farklılık olduğundan göç edenler genelde kendi düzeylerindeki insanların yaşadığı bölgeleri tercih ederler ve uyum süreci daha kolay aşılır.[39]

Göç, demografik açıdan karışan ve yayılan nüfus tiplerini ortaya çıkarmaktadır. Karışan nüfus tipi, genelde nüfus artışı çok, ekonomik düzeyi zayıf olan kitlelerin, tam tersi bir şekilde ekonomik düzeyi iyi, nüfus artışı zayıf olan toplulukların kaynaşmasıyla oluşmuştur. Bu durum göç alan ülkede siyasi, kültürel vb. anlayışlar bakımından farklılıkların yer aldığı heterojen bir toplumsal yapı oluşturmuştur. Özellikle sanayileşmiş batı ülkelerinde bu tür toplumsal yapılara çok rastlanılmaktadır.[40] Nitekim Osmanlı Devleti de son dönemlerde dil, kültür, din ve ırk gibi unsurlar bakımından önceki kozmopolit yapısına benzer bir heterojen yapıya bürünmüştür. Bunun yanı sıra göç veren ülkelerde de homojen bir toplumsal yapı oluşmaya başlar. Nitekim Rusya, Bulgaristan ve Yunanistan gibi ülkelerde Müslüman-Türk nüfusunun göç ettirilmesinde homojen bir yapının oluşumu söz konusu olmuştur. Yayılan nüfus tipi ise bir ülke nüfusunun çeşitli ülkelere göç etmesidir. Böylece aynı toplumun insanlarının farklı bölgelere yerleşimi meydana gelecektir.

Devletin dışarıya göç vermesi nüfus miktarında düşüşler yarattığı gibi mübadele, doğum ve göçmen alma gibi unsurlarla göçmenlerin yeri doldurulmazsa yerli nüfusta azalma meydana gelecektir. Ayrıca dışa yapılan göçler ülkenin nüfusundaki vasıflı olma durumunu da etkileyebilir. Şöyle ki genellikle göç edenler orta yaş grubundan üretken kişilerdir. Dolayısıyla işgücüne sahip olan kişilerin göçüyle "beyin göçü" denilen olgu ortaya çıkmaktadır. Bu tür bir nüfus hareketi, genelde gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru olmaktadır. Aynı zamanda göçmenlerdeki erkek yada kadın nfüsunun yapısına göre göç veren ülkede erkek ve kadın nüfusunun oranında değişim de yaşanacaktır.

Dış göçlerin etkisini gösterdiği diğer bir alan içgöçlerdir. Çünkü göç veren şehirlere başka şehirlerden bir göç dalgası meydana gelecek olup bu da iç göç olayını hızlandıracaktır. Dolayısıyla göç alan şehirlerde nüfus yoğunluğu

---

[39](Kılıçarslan,3-17 Haziran 1990, 199-207).; De Vergottini, *Göçmen*, s.9.

[40] Kemal H.,Karpat, "The Ottoman Emigration to America", *İnternationalJournalofMiddleEastStudies*, 17, (Cambridge 1989), 175-209.

artacaktır.[41] Bu gibi göç alan şehirlerde nüfus yoğunluğunun yanı sıra çarpık kentleşme, gecekondulaşma gibi problemler de ortaya çıkabilmektedir.[42]

Buna ilaveten savaş ve isyanlar sonucunda meydana gelen kitlesel göç hareketlerinde demografik yapıyı çoğu zaman olumsuz yönde etkileyen durumlar ortaya çıkar. Bu nitelikteki göçlerde genellikle üretici nüfus, savaşlarda hayatını kaybederken geride kalan çocuk, yaşlı, kadın, hasta ise kurtuluş çaresini göç etmektebulur ki bunların çoğu göç yollarında salgın hastalıklar, beslenme yetersizliği gibi nedenlerle hayatlarını kaybetmişlerdir. Dolayısıyla ortaya çıkan bu olumsuz manzaradan hem göçmenin kendisi hemde gittiği memleket, ülke vesair zarar görebilmektedir. Göçmenin ayrıldığı ülkede nüfusun azalması gibi bir durum söz konusu olsa da bu durum telafi edilebilir niteliktedir. Göçler, ülkelerin ekonomik yapıları üzerinde karmaşık bir etki yaratabilmektedir. Örneğin, serbest göçlerde üretici unsurlar göç etmiş ise bu durum göç veren ülke için bir kayıp yaratırken göç alan ülke için bir kazanç haline dönüşebilir. Bu unsurlar ekonomik bilgi, beceri ve birikime sahip oldukları için hem kendisinin hem de gittiği yerin kalkınmasında rol oynayacaktır. Buna ilaveten göç eden unsurların genellikle ekonomik gelişime daha açık ve yatkın oldukları görülmüştür. Nitekim kendi ülkelerindeki olumlu üretim vasıtalarının yansıra gittikleri yerlerin imkanlarını da göz önüne alarak olumlu gelişmelere öncülük edebilirler.[43]Ancak bu olumlu gelişmenin yanı sıra bölgenin asli unsurları arasında işsizliğin yaşanması gibi hoşnutsuzluklar ortaya çıkabileceği gibi toplumsal huzursuzluklarda yaşanabilmektedir.

Göç veren ülkelerde bu tür üretici unsurların yarattığı diğer bir kayıp ise kalan unsurların ekonomiye olan katkısında büyük ölçüde bir azalma yaşanabilmektedir. Ancak tarımsal bölgelerde ise kişi başına düşen miktarın artması gibi olumlu gelişmelerde ortaya çıkabilmektedir. Göç hareketleri ufak çaplı ekonomik kayıplar yaratsa da dünya ekonomisine fayda sağlayacak sonuçlar çıkartabilmektedir. Ayrıca göçmenler, el emeğine ihtiyaç duyulan ülkelere gittikleri zaman kendi bireysel ekonomik gelişimlerini

---

[41] Vergottini, *Göçmen*, 13-19.

[42] Yaşar Sencer, *Türkiye'de Kentleşme* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1979), 70vd.; M. Münir, Aktepe, "İstanbul'un Nüfus Meselesine Dair Bazı Vesikalar", *Tarih Dergisi*,13,(İstanbul 1958), 1-30.

[43] Gülten Kazgan, "Milli Türk Devletinin Kuruluşu ve Göçler", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, , 30/1-4,(İstanbul 1970-1971), 26.

sağlarkengittikleri ülke ve dolayısıyla dünya ekonomisi için de olumlu katkılar sağlamış olurlar.[44]

Bununla birlikte kitlesel göçler, farklı ekonomik sonuçlar da ortaya çıkarabilmektedir. Çünkü yoğun bir şekilde farklı bür ülkeye yerleşme sonucunda, yerleşilen ülkede ekonomik alanda kısa vadeli olumsuzluklar oluşabilmektedir. Özellikle de gidilen ülkenin ekonomik gücü zayıf ise hem göç edilen ülke hemde göçmenler bu durumda zarar görebilmektedir. Çünkü hem göçmenlerin uyum süreci hemde göçmenlere yönelik sağlık, eğitim-öğretim, iâşe, istihdam veiskân faaliyetleri büyük ölçekli maddi külfetler doğurabilmektedir.[45]

Göç olayıyla birlikte göçmenlerin asıl yurtları ile olan ilişkilerinin sürmeye devam etmesi ve yeni yerleştikleri ülkenin özel şartları nedeniyle göçün, bölge siyaseti üzerinde etkisi de söz konusu olabilmektedir. Nitekim İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan sonuçlar neticesinde ırk, din, dil, mezhep ve siyasi görüş ve düşüncelere dayalı ayrılıklar, birçok insanın yersiz yurtsuz kalmasına yol açmıştır. Hatta bu durum hem Avrupa'da hemde tüm dünya devletlerinin siyasi ve kültürel yapıları üzerinde olumsuz etkiler bırakmış olup barış ortamının oluşmasını engelleyerek karışılıkların sürmesine de neden olabilmiştir.[46]

Uluslararası zorunlu göçler yarattığı siyasi sonuçları nedeniyle yalnız taraf olan ülkelerin sorunları olmaktan çıkmış, bütün dünyayı ilgilendiren bir mesele haline dönüşmüştür. Dolayısıyla Birleşmiş Milletler Teşkilatı'na bağlı Yüksek Muhaceret Komiserliği'nin kurulmasında da bu koşulların büyük bir etkisi olmuştur.[47] Bunun yanı sıra uluslararası göçler niteliğinde olan koloniyal ve endüstriyel amaçlarla yapılan göçlerde kendilerine göre sonuçlar çıkarabilmektedir. Çünkü bu göç hareketlerinde belirli bir sistem dahilinde yer değiştirme olduğundan ve gidenlerin de kendi istekleriyle gidiyor olması, göç edenlerin vatanlarıyla olan ilişkilerinin devamını sağlamıştır. Böylece kendi devletlerinin her türlü koruyuculuğundan faydalanabilmişlerdir. Dolayısıyla can ve mal güvenlikleri de güvence altında olduğundan bu tür göçler,

[44] Vergottini, *Göçmen*, 19-20.
[45] Saydam,*Kırım ve Kafkas*, 12.
[46] Eren, *Türkiye'de Göç*, 14-15.
[47] Eren, *Türkiye'de Göç*, 6.

göçmenler bakımından bir felaket doğurmamıştır.[48] Ancak bunun tam tersi olarak bu tür göçlere maruz kalan devletler açısından ise aksi sonuçlar ortaya çıkabilmiştir.

ii. Göç Kavramının Analizi ve Göç Hareketlerine Genel Bir Bakış

Göç hadisesinin her türlü koşullarına maruz kalan en önemli aktörü olan insan yani göçmenler, yukarıda da belirtildiği üzere göç sebepleri bağlamında, sürgünler, antlaşmalara tabi göçmenler, milletlerarası göçmenler, tahliye olunanlar, milli göçmenler, mülteciler, siyasi mülteciler, geri gelenler, yurtsuzlar, devletsizler gibi kavramlarla tanımlanırken, [49] göç olgusunun mahiyeti kapsamında muhacir ve mülteci tabirleride göç hadisesi literatüründe kullanılan tabirler olmuştur. Bu bağlamda muhacir, kendi ülkesinden başka bir ülkeye yerleşmek üzere giden birey ya da aile, Mülteci ise başka bir ülkeye veya yere sığınan kişi olarak tanımlanmıştır.[50] Türkiye'de muhacir kavramı genel olarakdüşmanın mezaliminden veya yabancı devletlerin baskısından kaçıp Anadolu topraklarına sığınanlar şeklinde tasavvur edilirken, [51] Osmanlı'daise göçmenlerin göç sebeplerine göremuhacir; mülteci, üserâ-yı muhacirin, harikzede, istilâzede, felaketzede, kahırzede ve mübadil terimleriyle adlandırıldığı görülmüştür.[52] Bunun yanı sıra arşiv belgelerinde ise genel de göç edenler için muhacir kelimesinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Muhacirlereyaşadığı sıkıntılar neticesinde yardımlar yapılırken mültecilere aynı şekilde yardımların yapılmadığı bilinmektedir. Bunun sebebinin ise mültecinin geçici olduğunun düşünülmesi ve ülkesine geri dönebileceği ihtimalidir.[53]

Osmanlı Devleti'nde,göçmen tabiri yerine genel olarak muhacir kelimesi kullanılmakla birlikte; mesela, 1911 yılında hazırlanmış olan İskân-ı Muhâcirîn Talimatnamesi'nde göçmenler, muhacir ve mülteci tabirleri

---

[48] Eren, *Türkiye'de Göç*,12.
[49] Eren, *Türkiye'de Göç*,11.
[50]Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Neşreden: Ahmet Cevdet,(Dersaadet 1317), 1438.
[51]Fahriye Emgili, *Yeniden Kurulan Hayatlar Boşnakların Türkiye'ye Göçleri (1878-1934*) (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2012), 37.
[52]Nedim İpek, "93 Muhacereti", *Osmanlı*, Edit. Güler Eren, (Ankara:Yeni Türkiye Yay., 1999), 4, 661.
[53] T. Tahranlı, *Sığınmacı, Mülteci ve Göç Kanunlarına İlişkin Türkiye'de Yargı KararlarıKonusunda Hukuki Bir Değerlendirme* (Ankara: BMMYK ve Boğaziçi Üniversitesi Vakfı, 2000), 2.

kullanılmak suretiyle ayrıma tabi tutulmuşlardır. Muhacir, tabi olduğu devletin izniyle göç eden, mülteci de Türk topraklarına iltica ederek Osmanlı tâbiiyetine dahil olmayı talep eden olarak değerlendirilmiştir.[54] Birinci Dünya Savaşı sırasında ise muhacir ve mültecikavramlarına birbirinden farklı anlamlar yüklenmiştir. Mülteci, savaş halinden dolayı düşman işgaline uğrayan Türk topraklarından dahile yani sınırların gerisine iltica edenlere, muhacir ise antlaşmalar gereği diğer devletlere terk edilmek zorunda kalan topraklardan gelenlere denmiştir.[55]

Cumhuriyet Dönemi'nde 1934 tarihli İskân Kanuna göre ise Türkiye'ye yerleşmek üzere gelen Türk soyundan olan meskun veya göçebelere ve Türk kültürüne bağlı meskun kişilere muhacir, Türkiye'ye yerleşmek amacıyla olmayıp bir zorunluluktan dolayı geçici bir süre oturmak üzere sığınanlara ise mülteci tabiri kullanılmıştır.[56] Yine cumhuriyetin ilk yıllarında uluslararası bir antlaşmaya bağlı olarak Yunanistan'dan Türkiye'ye gelen göçmenlere ise mübadil denmiş ve muhacirlerden farklı bir iskân uygulamasına tabi olmuşlardır.[57]

Göç olayı tarihsel süreç içerisinde siyasi, ekonomik vb. nedenler doğrultusunda her dönem meydana gelmiş olduğu gibi 17. yüzyıl itibarıyla, toplum ve devlet yapılarını büyük ölçüde etkilemiş olan dört önemli göç dalgasının yaşandığı bilinmektedir.

İlk büyük göç hareketi, 17. yüzyıl itibarıyla Avrupalı Devletlerin bir emperyalist güç olarak ortaya çıkmasından I.Dünya Savaşı'na kadar olana süreci kapsamış olup, İngiltere, Hollanda, Fransa, Portekiz ve İspanya gibi devletlerin koloniler oluşturma suretiyle meydana getirdikleri göçlerdir. Bu göçler sonucunda birçok yerde yerli nüfus azınlık durumuna düşmüş olup Kanada, ABD, Latin Amerika ve Avustralya gibi devletlerin temelleri atılmıştır.[58]

---

[54]Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913*) (Ankara: TTK Basımevi, 1994), 110.
[55]Nedim İpek, *İmparatorluk'tan Ulus Devlete Göçler* (Trabzon: Serander Yay., 2006), 18.
[56]*Düstûr*, Tertib 1, (İstanbul: Başvekalet Devlet Matbaası, 1934), 15, 1157.
[57]Emgili, *Boşnakların*, 39.
[58](Durugönül, Ankara 1997, 96).

İkinci göç dalgası, 17. ve 18.yüzyıllarda Avrupalı tüccarların Batı Afrika'dan Amerika'nın güneyine, Karayip Adaları'na, Brezilya'ya ve Guyana'ya köle ticareti yapmaları, köleliğin kalkmasıyla birlikte İngiltere'nin, Güney Asya'dan, Doğu Afrika, Fiji, Jamaika gibi ülkelere sözleşmeli uşak ve işçi götürmeleri sonucunda gerçekleşmiştir.

Üçüncü dalga da Habsburg ve Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması sonucunda Orta, Doğu ve Güney Avrupa'da sınırların değişimiyle birlikte ortaya çıkan ulus devletlerin türdeş nüfus yaratma isteği nedeniyle diğer unsurların dışlanması sonucunda yaşanan göçlerdir. Ayrıca Rus Bolşevik Devrimi ve Nazi Almanya'sı da zoraki göçlere yol açabilmişlerdir.

Dördüncü dalga ise II.Dünya Savaşı'ndan sonra ABD, Avrupa Ülkeleri ve Orta Doğu'da petrol üreten ülkelere, Türkiye, Mısır, Yemen, Yugoslavya gibi ülkelerden işçi göçleri şeklinde gerçekleşmiştir.[59] Yaşanılan bu göç hareketlerinde görüldüğü üzere savaşlar ve ekonomik nedenler doğrultusunda insanların bir nevi zorunlu göçlere tabi oldukları görülmüştür. Her ne kadar II. Dünya Savaşı'ndan sonra işçi göçlerinde insanların kendi isteği şeklinde tezahür etmiş gibi görünse de itici güç olarak ekonomik zorluklar yine önemli bir faktör olmuştur.

Göç hadisesine Türk tarihi bağlamında bakıldığı vakit yine önemli bir yer işgal ettiği görülmektedir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde15. ve 16. yüzyılda dışarıya doğru bir göç hareketi yaşanırken,[60] 1870'ler ile Türk Kurtuluş Savaşı'nı izleyen süreçte Anadolu'ya dıştan büyük ölçüde göçler yaşanmıştır. Dolayısıyla 19.yüzyılın sonları ve 20.yüzyılın başlarında Anadolu'ya yönelik olan göçler büyük nüfus hareketliliklerine de yol açmıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti sınırlarına ilk dörtyüz yıl içerisinde olan göçler genel olarak ekonomik nedenlere dayanırken daha sonraki göçlerde idari

[59] (Durugönül, 1997, 96).
[60] FarukKocacık, "Rumeli'den Anadolu'ya Yönelik Göçler ve Sonuçları", *Osmanlı*, (Ankara:Yeni Türkiye Yay.,1999), 4, 655.

sebepler ve can güvenliğini sağlama amacıyla göçlerin de yaşandığı bilinmektedir.[61]

19.yüzyıldaki göçlerde de her göç hareketinde olduğu gibi sosyal, ekonomik ve siyasi etkenler rol oynamıştır. Osmanlı Devleti'ne yaşanan göçler değerlendirildiğinde siyasi ve dini etkenler daha ağır basmakla birlikte ekonomik faktörlerin de etkisi olmuştur. Nitekim Osmanlı Devleti'nin nüfuz bölgeleri olan Kırım, Kafkasya ve Rumeligibi bölgeler göz önüne alındığında, bu bölgelerdeki Müslüman-Türk nüfusauygulanan siyasi ve dinsel baskıların göç hareketlerine yol açtığı bilinmektedir. Örneğin Kafkas ve Kırım bölgelerinde Müslüman-Türk topluluklara karşı Rusya'nın panslavist siyaseti sonucunda uyguladığı siyasi ve dini asimilasyon politikası, Rumeli'de de Bulgar ve Sırpların bölgedeki Müslüman nüfusa uyguladığı siyasi baskılar 19. yüzyılın başından itibaren önemli ölçüde göçlere neden olmuştur. Konumuz bağlamında 19.yüzyılın ikinci yarısındaki göç hareketlerine baktığımızda ise bu dönemdeki göçlerin de bu sürecin devamı olduğu görülmektedir. Buna ilaveten Osmanlı Devleti ile Rusya arasında meydana gelen Kırım Savaşı ve 93 Harbi de bu göçlerin hız kazanmasına ve yoğunlaşmasına yol açmıştır.Çünkü bu savaşlar özellikle de Rusya'nın bu bölgeler üzerinde siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel yönden etkinliğini artıracak bir durum yaratmıştır. Tabii bu göçlerde en çok mağdur olan göç eden insanlar olmuştur. Göçmen yada muhacir denilen insanların gerek göç sırasında yollarda yaşadıkları hastalık, açlık ve sefalet gerekse Osmanlı sınırları dahilinde iskânları sırasında topluma uyum sürecinde eğitim, sağlık vb. alanlarda yaşadıkları sıkıntılar dikkate değerdir.Dolayısıyla göç hadisesinin yarattığı bu problemler her dönem geçerli olabilecek türden vakalar olduğundan araştırmaya değer görülmüştür.Hatta günümüzde dahi yaşanılan göç hadiselerinde göçmenlerin aynı sorunlarla yüz yüze kaldığı görülmektedir.Buradan hareketle çalışmada, 19.yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'ne yaşanan göç hadisesinde etkili olan siyasi koşulların ne olduğu, göçmenlerin iskânı sürecinde yaşanan asayiş problemleri, iaşelerinin temini ve muhacirlere yönelik yürütülen yardım faaliyetleri, eğitim, sağlık ve sosyo-ekonomik alanlara dair sorunlar ve bu sorunların çözümü amacıyla yapılan çalışmalar irdelenmiştir. Böylece ilgili dönemde

[61]Kemal H.,Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal* Özellikleri (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2004), 13-14.

muhacirlerin yaşadığı bu problemler değerlendirilerek, günümüze ışık tutmak hedeflenmiştir. Çünkü göçe maruz kalan muhacirlerin göç yollarında ve iskânları sırasında can güvenliklerinin sağlanması ve iaşelerin temin edilmesi gibi temel faktörlerin yanında eğitim, sağlık vb. alanlardaki ihtiyaçlarının sağlanması da büyük önem arz eden sorunlardı. Mesela eğitimkonusunda özellikle muhacir çocuklarının eğitim hayatlarının devamı ve bir meslek sahibi olması hedefi, eğitimsel ihtiyaçların karşılanması, iskân sırasında yaşanan salgınlardan dolayı hastalanan muhacirlerin sağlık problemlerinin hal edilmesi ve muhacirlere, muhacirlerin dul ve yetimlerine yönelik sosyo-ekonomik hizmetler sunulması gibi konular, ilgili dönem itibarıyla üzerinde durulması gereken önemli hususlardır. Dolayısıyla bu tür hususların, muhacirlere dair kaleme alınmış eserlerde yeterince üzerinde durulmadığı kanaatinin oluşmasından dolayı bu sorunların ne olduğu ve Osmanlı Devleti'nin bu sorunların hallinde ne gibi hizmetler sunduğu ortaya konmak istenmiştir.

Netice itibarıyla her göç olayının kendine özgü sonuçlar doğurduğu görülmektedir. Bu sonuçların doğmasında tabî olarak göçmenin, göç olayının meydana geldiği bölgelerin, yaşanan siyasi, ekonomik vb.hadiselerin kendine has koşulları sonuçlar üzerinde etki yaratabilmiştir. Dolayısıyla 19. yüzyılın ikinci yarısında, Rumeli, Kafkasya, Girit ve Kırım'dan Osmanlı Devleti'ne yaşanan göçler de bu bağlamda değerlendirildiğinde göç olayının sebep ve sonuçları daha iyi anlaşılacaktır.

BÖLÜM I

19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA OSMANLI DEVLETİNE YAPILAN GÖÇLER

1.1. GÖÇ ÖNCESİ SİYASİ VE SOSYAL DURUM

19. yüzyılın ikinci yarısı, Osmanlı Devleti'ne göçlerin yoğun bir şekilde yaşandığı dönem olmuştur. Bu göçdalgasının çıkış noktası olarakdört önemli bölge göze çarpmaktadır. Bunlar Kırm, Kafkasya, Rumeli ve Girit'tir. Bu coğrafyalar insanının bir süreç içerisinde kitlesel olarak göç etmesinde dönemin siyasi gelişmelerinin büyük bir etkisi olmuştur.Bu siyasi gelişmelerin temelini atan olay Fransız İhtilali ve ondan sonra ortaya çıkan özgürlük, eşitlik, adalet ve tabiî ki ilgili dönemin devletlerinin sosyal ve siyasal dokusunu değişime zorlayan milliyetçilik akımıdır. Bu akımın etkisiyle bu bölgeler üzerindeki etkisini giderek kaybeden Osmanlı Devleti ile etkisini artırmaya çalışan Rusya'nın çekişmesi döneme damgasını vurmuştur. Şöyleki Ruslar, milliyetçilik prensibini kendi siyasi çıkarları doğrultusunda panslavist politika çerçevesinde kullanıp Balkanlarda egemen güç olmak, yayılmacı politikasıyla Karadeniz'e açılmak ve Karadeniz'e egemen olmak gibi hedeflerini gerçekleştirmek için Kafkas, Kırım, Balkan ve Akdeniz coğrafyasında nüfuzunu arttırmak çabasına girişmişti. Nitekim Rusya'nın bu coğrafyalarda uygulamaya çalıştığı yayılmacı zihniyet ve Osmanlı Devleti'nin buna karşı duruşu,bu dönemde yaşanacak olan yoğun göç hareketlerinin yaşanmasına yol açan Kırım Savaşı (1853-1856), 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ve 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nınmeydana gelmesine neden olmuştu. Zikredilen bu savaşlar ve bu savaşların sebep olduğu siyasi, sosyal ve ekonomik nedenler Osmanlı Devleti'ne kitlesel göçlerin yaşanmasına yol açmıştı. Dolayısıyla göçler öncesinde bu bölgelerin siyasi ve sosyal durumlarına genel hatlarıyla bakmak, gelişmeleri değerlendirmek, göçlerin hangi koşullar sonucunda meydana geldiğine dair bize ışık tutacaktır.

1.1.1. Kırım'da Siyasi ve Sosyal Durum

Güneyden ve batıdan Karadeniz,doğudan Azak denizi ile çevrili olan Kırım yarımadası, Orkapı diye adlandırılan ve 30 km uzunluğunda, 9 km genişliğinde dar bir kara parçası ile anakaraya bağlanmaktadır. Kasfkasya'yı

Kırım Yarımadası'ndan ayıran Kerç Boğazı ile batıdaki en uç nokta olan Tarhan Kut Burnu'na kadar yaklaşık 320 km ve kuzey-güney istikameti ile 200 km'yi bulan yarım adanın yüzölçümü 26.140 km²'dir.Kırım, tarih boyunca Hun, İskit, Got, Kimmer, Roma,Bulgar, Hazar,Peçenek, Kıpçak gibi kavimlerin uğrak yeri olmuş, Yunanlılar ise koloni bölgesiolarak kullanmıştı.[62]

XIII. yüzyılda ise Anadolu Selçuklu Devleti'nin Suğdak Limanı'nı almasıyla (1225) bölgenin Anadolu ile bağları güçlenmişti.[63]1239'da ise Cuci oğlu Batuhan tarafından, Kırım, Kafkasya ve Kıpçak bozkırlarını kapsayan bölgede Altın Ordu Devleti kurulmuştu.[64]

Kırım Hanlığı, Altın Ordu Devleti'nin bir kalıntısı olarak, diğer Türk devletleri ve zümrelerinden en büyüğü, en devamlısı ve en son olarak Ruslar tarafından kaldırılmış olan bir Türk Hanlığı olarak tarihe geçmişti. Bu hanlık bir yandan Türk-Moğol etnik ve teşkilat yapısı özelliğini gösterirken Osmanlı Devleti'nden de idari anlamda etkilenmişti.[65]

Hanlığın ilk ortaya çıkışı, Altın Ordu Devleti'nin siyasi varlığını sürdürdüğü döneme rastlar. Altın Ordu Devleti içerisindeki siyasi çekişmeler ve Timur saldırıları bu devleti iyice zayıflatmış ve hâkimiyeti altındaki topraklarda otoritesini etkisiz hale getirmeye başlamıştı. Bu sürecin yaşandığı 1441-1442 yılında Kırım Hanlığı bir siyasi teşekkül olarak ortaya çıkmıştı. Kırım topraklarında büyük bir güce sahip olan Hacı Giray, Şırın, Bargın, Argın ve Kıpçak Beyleri'nin desteği ile Deşt-i Kıpçak'a hakim olmuş ve Kırım Hanlığı'nı kurmuştu.[66] Bu tarihten 1783 yılına kadar Giray sülalesi tarafından yönetilen devlette hanların dışında çeşitli sınıflar da bulunmuştur.[67] I. Hacı Giray'dan(1453-1466) itibaren Kırım Hanlığı'nın hakmiyetinde olan yerler Kırım yarımadası, Taman, Kıpçak ve Kabartay Bölgelerinden oluşmaktaydı.[68] Han, Kırım Yarımadası'ndaki Bahçesaray şehrinde ikamet ederken,Kıpçak

[62]Mirza Bala "Kırım", *İA*, (İstanbul: MEB Yay,İstanbul 1967), 6/746.
[63]EmineUymaz, *Sultan I.Alaeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devri Siyasi Tarihi (1220-1237)* (Ankara: TTK Basımevi,2003), 34.
[64] ÖmerBıyık, *Osmanlı Yönetiminde Kırım (1600-1774),*(İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Doktora Tezi, 2007), 1.
[65] Akdes NimetKurat, *IV- XVIII. yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri,*(Ankara: TTK Basımevi, 1972), 203.
[66] Kurat, *Karadeniz Kuzeyindeki*,208-209.
[67]AlanFisher,*Kırım Tatarları*, Çev. Eşref Özbilen, (İstanbul: Selenge Yay., 2009), 9.
[68]HalilİnalcıK, "Kırım",*DİA*, (Ankara 2002), 25/454.

sahasında ise Nogaylar oturmaktaydı. İlk Kırım Hanlıklarınınyarlıklarından(ferman) anlaşıldığı üzere Kırım Hanlığı'nın teşkilatı büyük oranda Altın Ordu Devleti'ne benzemektedir.[69] Hanlığın Osmanlı Devleti idaresine geçmesiyle I.Sahib Giray'dan (1532-1552) itibaren Osmanlı Devleti kurumları Kırım'da etkisini göstermekle birlikte asıl yapısı korunmuştur.[70]

1475'te Kırım'ın, Osmanlı idaresine geçmesi Kefe ve diğer şehirlerdeki Ceneviz kolonilerinin ülkeden tamamıyla çıkarılmasında etkili olmuştu.[71] Bununla birlikte Mengli Giray, hanlığın başına geçirildikten sonra yazılı bir antlaşma olmamasına rağmen Osmanlı ve Kırım Hanlığı'nın bir antlaşmaya varması sonucunda Kefe, Azak ve Taman şehirleri Osmanlıların idaresine kalacak ve Kırım Hanı da Devlet-i aliyye'nin "dostuna dost, düşmanına düşman" olacaktır.[72]

Hanlığın idari şekillenmesinde en üst sınıf olarak giraylar bulunmaktadır.[73] Ülke yönetiminde tek kişi egemenliğinden ziyade kabile beylerinin yönetimde etkin olduğu bir anlayış hakimdi.[74] Devlet hanın başkanlığında, Kalgay,Nureddin,Bucak, Yedisan, Kuban Seraskerleri,Şırın Beyi, Müftü,Uluğağa(vezir) Kazasker, Hazinedarbaşı, Defterdar gibi üyelerin oluşturduğu bir divan tarafından yönetilmişti.[75] Hanlık,Altın Ordu Devleti yıkıldıktan sonra 1917 yılına kadar idari değişiklikler yaşamıştır.[76]

Evliya Çelebi, XVII. yüzyılda Kırım'ın idari yapısı hakkında bilgi verirken Kefe eyaleti'ne bağlı, Kerç Kalesi, Taman (Ada-yı Şahi) ve Tat eli, Balısıra (Azak Denizinde), Adohan Beyi ve Azak Kalesi gibi sancaklar olduğundan bahseder. Ayrıca Kefe sancağı'nda ise Balıklava,Suğdak, Mankub, Kerç, Termik gibi kazalardan oluştuğunu da dile getirmiştir.[77]

---

[69] İnalcık, "Kırım", 25/455.
[70] İnalcık, "Kırım", 25/455.
[71] Kurat,*Karadeniz Kuzeyindeki*,206.
[72] Kurat, *Karadeniz Kuzeyindeki*, 215.
[73] Fisher, *Tatarları*,34.
[74] Fisher, *Tatarları*,35.
[75] Bala, "Kırım",6/755.
[76]ŞemsettinSeyhan,*Kırım'dan Bursa'ya Göç Eden Muhacirler ve Yerleşme Problemleri (1853-1914)* (Bursa: Nilüfer Belediyesi, 2014),32.
[77]*Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Seyit Ali Kahraman, (İstanbul: YKY, 2011),2, 509-514.; Bıyık, *Osmanlı Yönetiminde,* 20.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1769-1774 yılları arasındaki yapılan savaşın ardından imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım üzerindeki Osmanlı hakimiyeti sona ermiş ve Kırım bağımsız bir hanlık durumuna gelmişti.[78] Yine bu antlaşmanın devamında Kırım Hanlığı'nda yaşayan bütün Tatarların, hiçbir devlete tabi olmadan kendi hanlarını Cengiz sülalesinden seçerek, eski kanunları ve adetleri üzere bağımsız bir ülke olarak yaşamaları kararlaştırılmıştı.[79]

Çarlık Rusya'sı 1783 yılında Kırım topraklarını ilhak ederek, yeni bir idari teşkilatlanmaya girmişti. Buna göre hanlıkta geçici olarak ikili bir yönetim birimi kurulmuştu. Ruslar, bölgedeki askeri idarenin yanı sıra bir de sivil kişilerden oluşan Kırım mahalli hükümetini oluşturmuşlardı. [80] Rus işgalinden sonraKırım Yarımadası'nın idari merkezi Akmescit olmuş ve Bahçesaray önemini yitirmişti. Bundan sonra Akmescit sivil idare merkezi olurken Akyar'da ise kara ve deniz kuvvetlerinden oluşan askeri birlikler yer almaya başlamıştı.[81]

Çarlık rejimi, Kırım'da hakimiyetini güçlendirdikten sonra mahalli hükümete son vererek, 13 Şubat 1784'te Tavrida Oblastını(vilayet) kurmuştu.[82] II.Yekaterina'dan sonra çar olan Pavel Dönemi'nde Tavrida Oblastı kaldırılarak, 23 Aralık 1796'da Novorossiyskaya Guberniyası'na(eyalet) dahil edilmiş olup Kırım'ın eski şehir isimlerine geri dönülmüştü.[83]1802'de Kırım Tavirida vilayeti, beş idari bölgeye ayrılmıştı.[84] Bir başka idari değişiklik Çar Pavel'den sonra tahta geçen I.Aleksander Dönemi'nde meydana gelmişti. Çar, Novorossiyskaya Guberniyası'nı üç bölgeye taksim etmişti. Buna göre Kırım toprakları Tavrida Guberniyası sınırlarında kalmıştı. Kırım'ın bu idari yapısı Yalta Uyezdinin(kasaba) kurulması dışında 1917 yılına kadar aynen devam etmiştir.[85]

---

[78]Hakan Kırımlı, *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler,(1905-1916)*(Ankara: TTK Yay., 2010),5.
[79]Akdes NimetKurat, *Türkiye ve Rusya XVIII.yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)* (Ankara:TTK Yay., 2011), 28.
[80] Kırımlı, *Milli Kimlik*,6.
[81]AlperBaşer, "Kırım'da Rus Kolonizasyonu(1783-1850)", *Karadeniz Araşatırmaları Dergisi*, 6/24, (2010), 38-39.
[82] Kırımlı, *Milli Kimlik*, 7.
[83] Kırımlı, *Milli Kimlik*,8.
[84]Halil İnalcık, "Kırım Türk Yurdunun Yok Edilişi", *Emel Dergisi*, 24, (1964), 41.
[85] Kırımlı,*Milli Kimlik*, 8.

Kırım'ın sosyal dokusuna bakıldığında Tatarların hakim olduğu bir toplumsal yapı göze çarpmaktadır. Tatarların sosyal yapısı içerisinde hanlar, beyler dışında mirzalar, ruhaniler ve köylüler yer almaktadır.[86] Bu sınıflar içerisinde yer alan mirzalar, hanlar ve beyler sınıfının, nüfuzlarını dengelemek amacıyla tımar verdikleri zadegân sınıfıdır.[87]Beyler, kabile lideri olup nüfuzları bulunmasına rağmen hanlığa ait toprakların sahip değillerdir. Bu toprakların sadece kullanım hakkına sahiptirler. Aynı durum mirzalar için de geçerlidir. Köylüler ise serbest olup serflik mevcut değildir.[88].

Kırım Hanlığı'nda Tatar ve Nogaylardan başka azınlık olarak Gregoryen Ermeniler, Ortodoks Rumlar ve Yahudiler yaşamıştır. XV. yüzyılda Kırm köy ve şehirlerinde Ermeni, Rum ve Yahudilerden başka Ceneviz ve Venedik kolonileri yer almaktaydı.[89] Hanlıktaki gayrimüslimlerin sayısı 35-40 bin civarında olup şehir ve kasabalarda sanat ve ticaretle uğraşmışlardır. Azınlık olan gruplar orduya katılmazken sadece gelir vergisi ödemişlerdir.[90] Bu gruplar daha çok Gözleve, Karasubazar, Akmescit ve Bahçesaray'da ikamet etmişlerdir.Ayrıca gayrimüslimlerde ayrı mahallelerde yaşamışlar ve dini yaşantı hariç Kırım'ın günlük hayatına uyum sağlamışlardır.[91]

Kırım nüfusunun büyük çoğunluğunu köylüler oluştururken, topraklar hanlık tarafından köylere taksim edilmiş olup köylüler bu toprakları işleyerek vergi vermişlerdir.[92]

Kırım Tatarları Müslüman olduğu için hukuk ve eğitim hayatı İslamiyet'e dayanmıştır. Altın Orda Devleti Hanı Berke Dönemi'nde(1257-1267) İslamiyeti kabul eden Tatarların dini hayatında din ve din adamlarının büyük bir etkisi olmuştu. Müftü, kadı, müderris ve ulema din adamları sınıfını oluşturmaktadır.[93] Hatta Rus işgalinden sonra çarlık rejimi, din adamlarını kullanarak halkı kendisine bağlamaya çalışmıştı. Kırım'da İslamiyetin yanı sıra

---

[86] Fisher, *Tatarları*,9.
[87] Kırımlı,*Milli Kimlik*,17.
[88] Kırımlı, *Milli Kimlik*,17.
[89]Mustafa Ürekli, *Kırım Hanlığı'nın Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi (1441-1569)* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 1989), 88.
[90]MüstecipÜlküsal, *Dobruca ve Türkler*(Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 1987), 40.
[91] Fisher, *Tatarları*, 52.
[92] Seyhan,*Kırım'dan Bursa'ya*, 35.
[93]Müstecib Ülküsal, *Kırım Türk Tatarları (Dünü-Bugünü- Yarını)* (İstanbul: Baha Matbaası, 1980), 33.

Hristiyanlık ve Musevilik de mevcuttur. Gayri Müslimlerin çoğunluğu Gözleve, Karasupazar, Akmescit ve Bahçesaray kentlerinde yaşamıştır. Gayrimüslimler ile Müslüman arasında etkileşim nedeniyle yaşayışaları biribirine benzeyebilmiştir.[94]

Eğitim sistemi, geleneksel İslami kurallara dayanmıştır. [95] Rus işgalinden sonra çeşitli Rus okulları açılmıştı. Bu okulların ortak amacı tatarları dini kimliklerinden arındırarak Rus kültürünü benimsemelerini sağlamaktı.[96] Ancak Kırım'da Rus eğitim sistemi başarılı olamadığı gibi eski mederese eğitiminin yerine de İsmail Gaspralı'nın Bahçesaray'da açtığı Usul-ı Cedid Mektebi, Kıırm'da yeni tarzdaki eğitim sisteminin gelişmesini sağlamıştı.[97]

1.1.2. Kafkasya'da Siyasi ve Sosyal Durum

Karadeniz ile Azak Denizi'nin doğu kesimini ayıran Anapa Yarımadası'ndan başlayarak, Hazar Denizi kıyısındaki Apşeron Yarımadası'na ulaşan büyük Kafkas Dağlarını ve iki yanını kapsayan[98] Kafkasya Bölgesi'nde yer alan sıradağlar savunma alanında önemli bir hat oluştururken ülkenin kuzey ve güney olarak ikiye ayrılmasına ve aynı zamanda kültür ve etnik anlamda bölünmeye de yol açmıştır.[99] Kafkasya'daki etnik ve kültürel çeşitliliğin bir başka nedeni ise ülkeleri işgal edilen mültecilerin sığınak yeri olmasıdır.[100]

Kafkasya'da, Kaslar (Çerkes,Nohçi, Andelal, Lak, Lezgi, Agul, Çakur ve Gürcü)[101],Türkler (Azeri, Kumuk, Karapapak, Kundur, Karaçay,Balkar,

---

[94]P.Minas Bıjişkıyan, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası (1817-1819)*, Haz. Hrand D. Andreasyan, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1969), 88-102.
[95]BekirAkcar, "Kırım'da Medrese Hayatı",*Emel Dergisi*, 63, (1971), 10.
[96]HakanKırımlı, "Kırım(Rus idaresi Dönemi)", *DİA*, (Ankara: 2002), 25/459.
[97]AhmetKanlıdere, "Islahçı ve Cedidçi Tanımlamaları Üzerine Bazı Düşünceler", *İsmail Bey Gaspıralı İçin Kırım Türkleri İçin,*Edit: Hakan Kırımlı,Bülent Tanatar,Dündar Akarca, İbrahim Köremezli, (Ankara, Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yay.2004), 255-262.;, FatihKerimi, *Kırım'a Seyahat,* haz. Hayri Ataş,(İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay., 2004), 49.
[98] Davut Dursun, "Kafkasya", *DİA*,(İstanbu 2001), 24/157.; İsmailBerkok, *Tarihte Kafkasya*(İstanbul: İstanbul Matbaası, 1958), 4.; Mehmet Saray, "Kafkas Araştırmalarının Türkiye İçin Önemi", *Kafkas Araştırmaları,* I, (1988), 7; Ahmet HHızal,*Kuzey Kafkasya*, (Ankara: Orkun Yay., 1961), 16.
[99]John F.,Baddaley,*Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Şeyh Şamil*, Çev. Sedat Özden, (İstanbul: Kayıhan Yay., 1989), 19-20.
[100] Baddaley, *Şeyh Şamil*,22-23.
[101]Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti* (İstanbul:Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., 1979), 6-9.

Kalmuk,Nogay ve Türkmenler)[102] ve Hint-Avrupa (Oset, Fars, Ermeni, Tatlar, Taliş, Svanit, Rus ve Alanlar) [103] kavimleri yer almıştır. XIX. yüzyılda Kafkasya'da halkın çoğunluğu Müslümandı. Halkın 3/2'si Müslüman, 3/1'i Hristiyan idi. [104] Bunun yanı sıra Hristiyan ve Müslümanlar arasında Paganizmin varlığına da şahit olunmuştur.[105]

İslamiyet öncesinde bölge, Bizans, Sasani ve Hazarların siyasi ve iktisadi rekabet alanı durumundaydı. İslam döneminde ise Kafkasya, İslam Devletleri ile Hazarlar arasında mücadelenin yaşandığı bir bölge oldu.[106]

Selçuklu ve Moğolların bu bölge üzerindeki faaliyetleri, burada büyük bir etki yaratmıştı.[107] Kuzey Kafkasya'da Altın Orda Devleti hakim iken Güney Kafkasya'da ise İlhanlılar, Akkoyunlular ve Karakoyunlular gibi devletler hakimiyet kurmuşlar yada bölgedeki küçük hanlıklar ve emirlikler bağımsızlıklarını ilan ederek birer şehir devleti şeklinde yaşamışlardır.[108]

Timur'un Kunduzca ve Terek Savaşları'ndan sonra Altın Ordu Devleti'ne son vermesinden itibaren Altın Ordu Hanlarının gücü zayıflamış ve bu durum, Rus Knezliği'nin işine yaramış olup Rus Knezliği'nin güneye doğru yayılmasına zemin hazırlamıştı.[109] Rusya'nın bu süreçte işini kolaylaştıran durum ise hanlıkların birbiriyle mücadelesi olmuştu.[110] XVI. yüzyılda Rus Knezliği bölgede büyük bir güç durumuna gelerek Kazan'ı,[111] Astrahan'ı[112] zaptetmişti. Böylece Osmanlı'yı tehdit edecek Rus yayılmacılığının ilk adımı atılmış olacaktı.[113]XVI. yüzyıldan itibaren, Rusya'nın Hazar Denizi kıyılarına

---

[102] Hayati Bice, *Kafkasya'dan AnadoluyaGöçler* (Ankara:Türkiye Diyanet Vakfı Yay.,1991),76-80.
[103] Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı,* 6
[104] Saydam, *Kırım ve Kafkas,* 22.
[105]Mary L. Henze, *XIX. yüzyıl Seyyahlarına Göre Orta Kafkasya'da Din,* Çev. Ahmet Edip Uysal, (Ankara: ODTÜ Asya-Afrika Araştırma Grubu, 1984), 3.
[106]Saleh Muhammedoğlu Aliev, "Kafkasya",*DİA*, (İstanbul 2001),24/158.; ZekeriyaKitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkistan*, (İstanbul: Boğaziçi Yay., 1991), I, 212 vd.
[107]OsmanTuran, *Selçuklular Zamanında Türkiye*(İstanbul:Turan Neşriyat Yurdu Yay., 1971), 164-166,252-253.
[108] Muhammet Kemaloğlu, "Kafkasya-Tarihi Geçmişi-Etnik- Dini Yapısı ve Terekeme (Karapapah) Türkleri", *Akademik Bakış Dergisi*, 32, (Eylül-Ekim 2012), 4.
[109]İsmail Aka,*Timur ve Devleti* (Ankara: TTK Yay.,1991), 20-21.
[110]A.,Yu.Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çev.Hasan Eren, (Ankara: MEB Basımevi, 1976), 309-310.
[111] Kurat, *Türk Kavimleri ve Devletleri*,252-254.
[112]Akdes NimetKurat,*Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar* (Ankara, TTK Basımevi, 1987, s.154.
[113]Paul B.Henze, *KafkaslardaAteş ve Kılıç: XIX.yüzyılda Kafkasya Dağ Köylülerinin Direnişi*, Çev. Akın Kösetorunu, (Ankara: ODTÜ, 1985), 3.

yerleşme, Kafkasya ve Orta Asya feoadal devletleri üzerinde hakimiyet kurma gibi hedefleri ön plana çıkmaya başlayacaktı.[114]

Rusya'nın, Kırım'ı doğudan kuşatıp Kafkasya'yı tehdit ettiği bu süreçte, Güney Kafkasya üzerinde özellikle XV. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı-İran mücadelesi başlamıştı.[115] Bu bölgede Ruslar başlangıçta, Kırım'a karışmayarak öncelikle bazı Kafkas kabilelerini kendi yanına çekmeye çalışmış, Çerkes, Nogay ve Çeçen Beyleri Rus Çarı IV. İvan'ın hâkimiyetini tanımışlardı. Ruslar özellikle Çerkeslerdeki iç çekişmelerden faydalandı ve Kabartay prensiyle yakınlaşma sağlandı.[116] Rus yayılmasının tehdidini gören Osmanlı Devleti Rus tehdini ortadan kaldırmak, Kafkasya hacılarına Rusların engel olmasını önlemek ve İran'a karşı hanlıklarla işbirliği yapmak için bölgeye Kuzey Kafkasya'ya sefer düzenlemişti.[117]Düzenlenen Astarhan Seferi, Kırım'ın Rus yanlısı tavrı ve Osmanlı'nın Kıbrıs Seferiyle meşgul olması nedeniyle başarısız oldu ve Don-Volga Kanalı'da yarıda bırakıldı.[118] Bu tarihten itibaren Rusya bölgede hâkimiyetini güçlendirirken, Güney Kafkasya'daki halklar için kurtarıcı devlet konumuna gelmeye başlamıştı. Gürcülerden Kakhati prensi Rus himayesine girmiş[119] ve Gürcülerle diplomatik temaslar artmıştı.[120]XVII. yüzyılda bölgede Rus politikası aynı şekilde devam ederken, buna karşılık Kafkas topluluklarında ilk tepkiler oluşmaya başladı. Şetkale (1604) ve Tereke(1604) Savaşları bu bağlamda örnek gösterilebilir.[121]

Osmanlı-İran Savaşları'nın her iki devlet üzerindeki tahribatından Ruslar faydalanma yoluna gittiler. Çar I.Petro yaptığı reformların sağladığı güçle, Hindistan'a ulaşmak ve zayıf bölgeleri ele geçirmek düşüncesindeydi.[122] Öncelikli olarak Transkafkasya'nın stratejik konumuna sahip olmakisteyen

---

[114]SüleymanTekiner, "Azerbaycan Türkleri", *Dergi*, 16/60, (Münih 1970), 6.
[115] İ.HakkıUzunçarşılı,*Osmanlı Tarihi*, (Ankara: TTK Basımevi,1975-1978),4, 177-194. ;, Abdolvahid Soofizadeh, "Güney Kafkasya'da Osmanlı-Safevi Rekabeti(1555-1618)", *OTAM,*43(Bahar 2018), 171.
[116]Şora Noghumuka,*Çerkes Tarihi*, Çev. Vasfi Güsar, (İstanbul:Baha Matbaası, 1974), 131-132.
[117] Noghumuka,*Çerkes,*146-147.
[118] Halil İnalcık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü", *Belleten,* ,C12/46,(Nisan 1948), 388-390.
[119]Vasan-GirayCabağı,*Kafkas-Rus Mücadelesi*, (İstanbul:Baha Matbaası,1967), 17.
[120] Henze, *Kafkasya'da Ateş*, 3.
[121] Berkok,*Kafkasya*, 343-346.
[122] Cabağı,*Kafkas-Rus*, 22.

Rusya,Kafkasya'ya saldırmak için fırsat kolluyordu.[123]Bu fırsat ise Dağıstan Kabilesi Lezgilerin, Afgan meselesinden dolayı İran'dan gelen hediyelerin gelmeyişi üzerine Şirvan ve Revan Kentlerini yağmaladıkları sırada Rus Tüccarların ölmesiyle ortaya çıktı. Bunun üzerine I. Petro karadan ve denizden sefere girişti(1722).[124] Derbent'i ele geçirip Bakü'yü kuşatan Ruslar,Şirvan hâkimi Davut Han tarafından(Osmanlı yardımı ile) durdurulmuş olsa bile 1723 yılındaki antlaşma ile İran, 1724 İstanbul Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Derbent ve Bakü dahil Hazar Denizi'nin batı sahillerini Rusya'ya bırakmak zorunda kaldılar. Ancak 1735 yılında Ruslar, Nadir Şah ile uğraşamayınca Azerbaycan'dan geri çekildiler.[125] Nadir Şah 1747'de katledilince İran'daki karışıklıklardan faydalanan Azeriler, kendi hanlıklarını kurdular.[126] Her ne kadar hanlıkların çoğu Osmanlı Devleti yanlısı olsa da Osmanlının dış politika zaafı nedeniyle hanlar arasında birliktelik kurulamadı. Fetih Ali Han'ın Azerbaycan'ın tümünü alıp birliği sağlama girişimleri de Rus baskısı nedeniyle sonuçsuz kaldı.[127]

XVIII. yüzyılda Kafkasya'daki Osmanlı-İran rekabetineRusya da katıldı. Böylece Romanov Rusya'sının emperyalist düşüncesi, isyancı Kozak cemaatini, Rus mujk gruplarını hatta Almanları bile bölgeye yerleştirmeye çalışarak,Çerkes ve Çeçenleri baskı altına almaya başladı.[128] 1768-1774 yılları arasındaOsmanlı Devleti'nin, Rusların Kabartayları ele geçirerek Kafkasya'daki geçitler üzerindeki hâkimiyetini sona erdirme çabası sonuca ulaşmadı. Hatta Çerkes ve Çeçenleri de Kafkas hattına gönderemedi. Böylce Ruslar, Gürcü İmareti Krallığı'nın başkenti Kutais'i ele geçirdiler.[129] Bu mücadelenin en vahim sonucu Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Kırım'ın

[123] Tadeusz Swietochovski, *Rus Azerbaycanı (1905-1920)Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe,* Çev. Nuray Mert, (İstanbul: Bağlam Yayınevi, 1988), 21.
[124]Kadircan Kaflı, *Şimalî Kafkasya*, (İstanbul: Vakit Matbaası,1942,73).
[125] Swietochovski, *Rus Azerbaycanı,* 21-22.
[126]Şerafettin Erel,*Dağıstan ve Dağıstanlılar*, (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1961), 109-111.
[127] Swietochovski, *Rus Azerbaycanı,*21.
[128]W.E.D.Allen-Paul Muradoff, *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, (Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1966), 17.
[129] Allen, *Türk- Kafkas Sınırı*, 18.

bağımsızlığının tanınması oldu.[130] Böylece Osmanlı toprakları, boğazları ve İstanbul Rus tehdidine maruz kaldı.

II. Katherina Dönemi'nde Kafkasya'da ilerleme politikasına devam eden Ruslar, Kabartay Bölgesi'ne de ilerledi. Buralarda kaleler inşa edilerek, müstahkem Kozak köyleri hattıMozdok-Stavropol üzerinden Azak Denizi'ne ulaşıyordu. Böylece kaleler hattı güneye doğru kaydırıldı ve Ruslar Kuzey Kafkaslara, Dinyeper Nehri boyunda köyleri tahrip edilen Ukraynalıları yerleştirdi.[131] Bununla birlikte Rusya, Küçük Kaynarca Antlaşması'yla, Kuzey Kafkasya'nın merkezi bölgelerini ele geçirmek için hukuki bir zemin yaratmıştı.[132]

1792 Yaş Antlaşması'yla Rusya, Kafkas Bölgesi'nde toprak kazanamamış olsa da Kırm ve Taman'ın Rusya'ya ait olduğu ve Kuban Nehri'nin sınır kabul edilmesi bir kez daha Osmanlı Devleti'ne tasdik ettirilmiş oldu. [133] Böylece Rusya'nın Kuban ve Terek Boyları'nda kolonizasyon çalışmaları yoğunlaştı.[134] Kafkasya'daki Rus komutan General P. Tsitsionov, Gürcistan'ın stratejik konumunu elde tutmak için doğuda Hazar Denizi, güneyde Aras istikametine ilerleyerek Azerbaycan Hanlıkları üzerindeki denetimi genişletme çabasındaydı. Bu hanlıkları kendine tabi hale getirmeye çalışıyordu. Buna yanaşmayan hanlıklara karşı güç kullanılmaya başlandı.1804'te Gence işgal edildi. [135] 1810 yılına kadar Dağıstan ile Kuzeybatı Kafkasya dışında kalan yerler tamamen Rusya hâkimiyetine girmiş oldu. Bu hakimiyet, 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nı Rusya kazanınca yine devam etti. Savaş sırasında tahrip edilen şehirlerden Anapa şehri Osmanlı'ya

[130] *Muahedât Mecmûâsı* (İran, Levyek, Vireman, Hamburg, Avusturya, Rusya, Devlet-i aliyye)(İstanbul: Atatürk Kitaplığı İstanbul: Ceride-i Askeriye Matbaasında Tab Olunmuştur, 1297), 3/255-257.
[131] Kurat, *Türkiye ve Rusya*,34-37.
[132]*Muahedât Mecmûâsı*, 3/267.
[133]*Muahedât Mecmûâsı* (Devlet-i aliyye-Rusya) (İstanbul:Atatürk Kitaplığı İstanbul: Ceride-i Askeriye Matbaasında Tab Olunmuştur, 1298),4/8-10.
[134]MirzaBala, "Çerkesler", İA, (İstanbul: MEB Yay, 1977) 3/382-383.
[135] Abdullah Saydam, "Rusya'nın Kafkasya'yı İşgali", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim FakültesiDergisi*,5/1, (1990), 248.; ZekeriyaTürkmen, "XIX. yüzyıl Başlarında Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası", *KırgızistanManas Üniveristesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10,(Bişkek 2004), 13.:, Mustafa,Budak, "Osmanlı-Rus İlişkilerinde Kafkasya", *Avrasya Etüdleri*, 1/4,1995,111.; AhmetCaferoğlu, "Azerbaycan Edebiyatı'nda İstiklal Mücadelesi", *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, 8-9, (İstanbul 1932), 291-304.

teslim edildikten sonra Trabzon, Sinop ve Abhaza taraflarından göçmenler buralara yerleştirildi.[136]

Rusya'nın tahakkümün arttığı 1800'lü yılların başında, İran'ın 1813 Gülistan, 1828 Türkmençayı Antlaşmaları ile İran'ın Aras'ın kuzeyindeki toprakları Rusya'ya kaptırmasıyla Kafkasya; Rus tehdidinin Akdeniz'e, Hint Okyanusu'na ve Orta Asya'ya yönelmesini kolaylaştıran bir üs haline gelmiş oldu.[137]

1828-1829 yıllarındaki savaşta Osmanlı, Rusya karşısında kaybetmesi üzerine yapılan Edirne Antlaşması'yla Kafkasya'daki bütün haklarından vazgeçti.[138]Rusya, Kafkasya üzerindeki hukuki üstünlüğünün yanı sıra fiilen de üstünlük kurmaya çalıştı. Buna karşı Kafkas halkının İmam Mansur'un önderliğiyle mücadelesi de başlamış oldu. Ruslar halkı bölme maksadıyla toprak sahiplerini kendi yanına çekmeye çalıştı, bazı hanlıkları halka karşı kullandı. Rusya'ya karşı toplumsal dayanışmayı sağlayan İmam Gazi Muhammet önderliğindeki Müridizm hareketi toplumsal dinamiği harekete geçirdi. [139] Nitekim 1830-1832 yılları arasındaki ayaklanmalar Rus Hükümeti'ni şaşkınlığa düşürmüştü. Bunda Şamil'in payı büyüktü.[140]

1845-46 yıllarında Dağıstan taraflarına tam olarak hâkim olan Şamil, askeri yollarla ele geçiremediği Çerkesistan'ı siyasi açıdan kendine bağlamak için Kabartay Bölgesi'ndeki bazı kabileleri kendine bağlamak amacıyla Rusların baskısı nedeniyle birlik kuramayan Doğu ve Orta Kafkasya arasında birlik kurmaya çalıştı. [141] Şamil, mücadelesi sırasında gerek Osmanlı Devleti'nden gerek İngiltere'den beklediği yardımı tam anlamıyla

---

[136] Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Dahiliye (C.DH), No.69,Gömlek no.3431, 8 B 1228/7 Temmuz 1813. (Hicri aylar; Muharrem;M, Safer;S, Rebiülevvel;RA, Rebiülahir;R, Cemaziyelevvel;CA, Cemaziyelahir;C, Receb;B, Şevval;L, Ramazan;N, Şaban;Ş, Zilkade;ZA, Zilhicce;Z rumuzlarıyla gösterilmiştir.)
[137] Allen, *Türk- Kafkas Sınırı*, 21.
[138]*Muahedât Mecmûası*, 4, 72-73.
[139] Henze, *Kafkasya'da Ateş*, 11.
[140]Samih Nafi Tansu, *Çarlara Bağ Eğmeyen Dağlı Şeyh Şamil*(İstanbul: İnkılap ve Aka Kitapevleri,1963), 30vd.
[141]Şerafettin Terim,*Kafkas Tarihinde Abhazlar ve Çerkezlik Mefhumu*, (İstanbul: Minnetoğlu Kitabevi, 1976), 134.

göremedi. [142] Dolayısıyla kendi imkanlarıyla Ruslara karşı mücadele eden Şamil; düzenli bir siyasi, askeri ve idari yapı meydana getirmeye çalıştı.[143]

Kırım Savaşı'na kadar Rusya, ordusunu istediği gibi kullanmasına rağmen İmam Şamil'in devletini ortadan kaldıramadı. Kırım Savaşı sırasında ise Rus ordusu kötü duruma düştü. Osmanlı ve Şamil,Rusların içine düştüğü kötü durumun farkındaydı. Ancak tarafların uygulanacak savaş planında anlaşamamaları, Çerkes Kabilelerin bölünmüşlüğü ve bu bölünmüşlüğü organize etmekle görevli Sefer Bey ve Behçet Paşa'nın başarısızlığı gibi nedenlerden dolayı iki büyük devletin desteği olan bu savaş ortamında Rusya'ya karşı istenilen sonuç elde edilemedi. Böylece Kırım Savaşı müttefiklerin başarısıyla devam etmesine rağmen Kafkaslar bundan yarar sağlayamadı.Bundaki temel etkenler,müttefik devletlerin, Kafkas ve Osmanlı kuvvetlerinin güçlerine tam olarak güven duymadıkları için buradaki mücadelenin boşa gideceğine inanması ve Kafkasya'yı önemsememesi, Kafkas ve Osmanlı'nın savaş taktiğinin yanlışlığı idi. [144] Dolayısıyla Kafkasya'nın tamamının değilse bile Çerkesistan'ın alınması da gerçekleşmiş olsa Rusya'nın Karadeniz hakimiyeti sona erebilirdi. Ancak bu sonuca ulaşılamadı. [145] Kafkasya'nın Ruslardan alınamayışı, Rusların Orta Asya'ya yayılışını hızlandıracaktı.[146]

Kırım Savaşı sırasında ölen I.Nikola'nın yerine geçen II. Alexander, Kırım yenilgisinin acısını Kafkasya'yı alarak kapatmak istiyordu. Dağıstan ve Çeçenistan'ı geniş çaplı bir kuşatma altına aldı. Türk ve İran'dan gelen kaçak silahları önleyip müritlerin gücünü kırmaya çalıştı. Ayrca Osmanlı ve İran'ı da diplomatik baskı altına alarak kaçak silah yardımlarını da önlemeye çalıştı.[147]

Güçlü bir orduyla Çeçenistan ve Dağıstan'ı ele geçirme çabasına girişen Ruslar, halkın da içinde bulunduğu savaş yorgunluğundan faydalanarak maddi olanakları artırarak Rus taraftarlarının sayısını çoğaltmaya çalışıyordu. Nitekim Baryatinsky; Çeçen halkına yönelik olarakdinde serbestlik, vergide ve

[142] Saydam,*Kırım ve Kafkas*, 52-54.
[143] Erel, *Dağıstan*, 193 vd.
[144] Saydam, *Kırım ve Kafkas,* 58-59
[145] Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir*, Yay. Cevdet Baysun, (Ankara: TTK Basımevi, 1986), I, 100-101.
[146] Berkok,*Kafkasya*, 448.
[147] Saydam, *Kırım ve Kafkas*, 60-61.

askerlikte muafiyet, can ve mal güvenliği gibi teminatlar vaat ediyordu.[148] Şamil'in kuvvetlerinin dengesizliği nedeniyle Ruslar,1859'da Veden Kalesi'ni ele geçirdi.[149] Bunun akabinde Dağıstan Kalelerini ele geçiren Baryatisnky, Şamil'in bulunduğu Gunib Kalesi'ni ele geçirdi ve Şamil, Ruslara teslim oldu.[150]

Dağıstan'ın teslim olmasından sonra, Muhammet Emin Çerkesistan'da mücadeleye devam etti. 1861'de Muhammet Emin savaşı kaybedince1861-1862'de Laba-Bela Nehirleri arasındaki bölge Rus kontrolüne geçti. Pşeh Havzası'ndaki mücadeleler sırasında Abhazalar, Ubıh,Şapsıglar mağlup oldular. En son 1864'te Kbaada Yaylası'nda Ahçipsu, Hakuçey, Çiket ve Aibze gibi kabilelerin de teslim olmasıyla Rus- Kafkas mücadelesi durgunluk dönemine girmiş oldu.[151] Ruslar bu bölgede siyasi ve askeri alandaki hâkimiyetinin yanı sıra kültürel, demografik ve ekonomik alanlarda da baskın olmak istiyordu. Nitekim I.Nikola'nın, Yüzbaşı Nevelskoy'un,1851'de talimat dışı, Amur Nehri ağzında karakol yaptırması nedeniyle rütbesinin indirilmesi kararını bozduğu sırada söylediği "Rus bayrağı nereye çekilirse çekilsin, tekrar yere indirilemez" sözü Rusya'nın bu bölgede uygulayacağı Ruslaştırma poltikasının açık göstergesi gibiydi.[152]

Rusların 1860-1870'li yıllarda uyguladığı işgal politikaları sonucunda Hazar Denizi'nin doğusunda yer alan Türkmen Hanlıkları ile Buhara, Hive ve Hokand Türk Hanlıkları Rusya'nın vilayetleri veya bağlı birimleri haline gelmiştir. 19.yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen operasyonlarla yüzyılın sonuna kadar Kafkaslarda Rus Çarlığı varlığını etkinleştirerek devam etmiştir.[153]

Çarlık Rusyası'nın, temelini 18.yüzyıldan itibaren attığı ve 19.yüzyılda yoğunlaştırdığı Kafkasya'ya hâkim olma ve bu bölgeyi Ruslaştırma

---

[148]Musa Kundukhov, *General Musa Kundukhov'un Anıları*, Çev. Murat Yağan, (İstanbul: Kafkas Kültür Dernekleri Yayını, 1978), 48.
[149] Baddaley,*Şeyh Şamil*, 429 vd.
[150] Baddaley, *Şeyh Şamil*, 445-450.
[151] Bala, "Çerkesler", 3/384.
[152]G.H.Balsover, "1815-1914 Arasında Rus Dış Politikasına Bir Bakış", Çev. Yuluğ Tekin Kurat, *Belleten*, 118, (Ankara 1966), 267.
[153]AlaeddinYalçınkaya,*Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler:Etnik Düğümden Küresel Kördüğüme*, (Ankara: Lalezar Kitabevi, 2006), 8.

politikasının yarattığı baskılar, 19.yüzyılın ikinci yarısındaburada yaşayan ulusların kitlesel göçlerine yol açan en önemli unsur olacaktır.

1.1.3.Rumeli'de Siyasi ve Sosyal Durum

Adını batıdan doğuya uzanan ve Bulgaristan'ı ikiye bölen dağ silsilesinden alan Balkan Yarımadası[154],Avrupa'nın cenûb-i şarkîsinde, geniş manası ile anıldığı takdirde Tuna Nehri üzerindeki Demir-Kapı geçidindeki Banat Dağları vasıtası ile Karpat Dağları kavisine temas ederek buradan itibaren geniş bir kavis çizip Karadeniz'e doğru uzanan dağ silsilesinin ve bu dağları ihtiva eden büyük yarım adanın ismidir".[155]

"Balkan" kelimesi, günümüzde bu isimle anılan yarımadaya fizikî ve topografik bir terim olarak Türkler tarafından verilmiş olup dağ, sıradağ, dağlık, taşlık arazi anlamına gelmektedir. Ayrıca Balhan, Balgan gibi değişik kullanımları ile Hazar Denizi'nin doğusunda, Türkmenistan'da dağ ismi olarak kullanıldığı da bilinmektedir.[156]

"Balkan" adının Balkan Dağları ile sınırlı olduğu, yarımadanın Balkan olarak isimlendirilmesinin modern zamanlarda gerçekleştiği görülürken, 6.asırdan itibaren Balkanlara kitleler halinde gelen Türklerin, Balkan adını sadece günümüz Balkan Dağları anlamında kullandıkları, ayrıca "Emine Balkanı", "Koca Balkan" gibi isimlerle de andıkları olmuştur. Modern döneme kadar yarımadanın ismi Bizans Yarımadası veya Yunan Yarımadası olarak dile getirilmiştir.[157]

Osmanlı'da Balkan adıBalkan Dağları ile sınırlı kalmış,idari ve siyasi bir anlam verilmediği anlaşılmaktadır.[158] Avrupa'da ise Balkan adı ilk kez 1757'de Robert de Vaugondy'ye ait Grand Atlas'da yer almaktadır. Balkan adı, bu tarihlerden itibaren Balkan silsilesinden, başka Balkan Yarımadası

---

[154]Kemal H.Karpat, "Balkan", *DİA*, (İstanbul: 1992), 5/25.
[155]BesimDarkot, "Balkan", *İA*, (İstanbul:MEB Yay., 1979), 2/281.
[156]Darkot, "Balkan", 2/281-286.; Zeki VelidiTogan, "Balkan", *İA*, (İstanbul: MEB Yay.,1979), 2/283.; Halil İnalcık, "Türkler ve Balkanlar",*BAL-TAM Türkoloji Araştırmaları Merkezi*, 3,(2005), 20.
[157] Darkot, "Balkan", 2/281.
[158]YücelÖztürk, "Osmanlı Balkanı: Tarihî Süreçte Rumeli Beylerbeyliği'nin Kuruluşu ve Gelişimi", *Türk Tarihinde Balkanlar*, Edit.Zeynep İskefiyeli, M.Bilal Çelik,Serkan Yazıcı, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yay., 2013), 1,226.

anlamını da kapsamıştır.[159] Buna ilaveten Balkan teriminin dağ manasında bütün Avrupa dillerinde, bütün Balkan topluluklarında bazı fonetik farklarla daha eski tarihlerden beri yer aldığı ortaya konmuştur ve bu terimin en azından 1437'lerden itibaren Avrupa literatürüne girdiği tespit edilmiştir.[160]

Balkan Yarımadası, Güney Avrupa'yı oluşturan üç büyük yarımadanın biri ve en doğudakidir. Bu bölüm, Ortaçağ'ın sonlarından itibaren Osmanlı hâkimiyetinde kalmış ve Osmanlı Avrupası'nı oluşturmuştur. Osmanlılar bu bölgeye Rumili demişlerdir. XIX. yüzyılın başlarından itibaren Balkan Devletleri bağımsızlık ilan edince Rumili artık Balkan Yarımadası'nı,bütünüyle kapsayan bir ifade olmaktan çıkmıştır. Osmanlı Devleti bir idari kimlikten ziyade coğrafi yapıyı ifade eden Balkan Yarımadası'nı benimsemiştir.[161]

"Rum" adı ile ili veya eli kelimeleri kaynağı farklı iki ayrı kelime olup "Rum" kelimesi Roma ve Bizans'a verilen isimdir. "Rum" tabiri Orta Asya Türklerinde var olup Romalılar"Roma ülkesi" anlamında kullanmıştır.[162] Selçuklu ve Osmanlı Çağı'nda da bu kelime aynı anlamını korumuş, Türklerin yaşadığı Anadolu Rum ismiyle anılmıştır.[163]

Osmanlı ilk coğrafî genişlemeyi Balkanlar istikametinde yapmaya başlayınca idari yapılanmaya ihtiyaç duyulmuş ve Rumeli eyaleti birimi oluşturulmuştu.[164] Osmanlı Devleti'nin Rumeli ismini kullanmasındaki temel unsurun Roma geleneğini devam ettirip evrensel siyasi bir egemenlik anlayışı bağlamında,din ve ırkı esas almayarak egemenliği altındaki toplulukları ayırt etmeme anlayışı olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla daha önce Roma tebası olan Sırp, Yunan, Bulgar, Arnavut, Boşnak, Ermeni topluluklar Osmanlıya tabi olmakta zorlanmamıştır.[165]

Bölgedeinanç bağlamında Hristiyanığın Katolik ve Ortodoks Mezheplerine mensup olan topluluklardan bölgenin; Ortodoks olan büyük bir kısmına Bizans, Katolik olan daha küçük kısmına ise Roma ve Macaristan

[159]Darkot, "Balkan", 2/281.
[160]Maria Todorova, *İmaging The Balkans*, (Oxford Üniversity Press: 2009), 22vd.-32 vd.
[161] Şemseddin Sami, *Kamusu'l-A'lâm*, (Ankara: Kaşgar Neşriyat, 1996), II, 1211.
[162]Franz Babinger, "Rum", *İA*,(İstanbul:MEB Yay., 1964), 9/766.
[163] Babinger, "Rum", 9/766.
[164]Halil İnalcık, "Rumeli", *İA*, (İstanbul: MEB Yay., 1964), 9/766.
[165] İnalcık, "Türkler ve Balkanlar", 29.

hâkim idi. Bölgede kültürel ve dini gelişmeler, Hristiyanlığın bu iki büyük mezhebi arasındaki rekabet çerçevesinde şekillenmişti. Batıdaki Macarlar, bir yandan Osmanlı'nın Avrupa içlerine ilerlemesine engel olmuşlar, diğer yandan da Katolikliği doğuya doğru yaymaya çalışmışlardı.[166] Katolikler, sürekli papalığın kiliseler üzerindeki hiyerarşik otoritesini savunmuştu. Ortodokslar ise kiliseler arasındaki eşitlik ilkesini benimsemişti.[167] Günümüzde, Balkanların kuzey-batı bölgesindeki Hırvatistan ve Slovenya'da Katolikler, doğu kısmında ise Ortodokslar çoğunluktadır. Bunlar Bulgarlar, Sırplar, Yunanlılar, Arnavutluk ve Romanlardır.[168] İslamiyet ise bu bölgeyeOsmanlı fetihleriyle yayılmaya başlamıştı. 12.yüzyılda Horasan erenlerinden Sarı Saltuk'un bölgedeki faaliyetlerinin İslamiyetin burada yayılmasındabüyük rol oynamıştı.[169]

Osmanlı Devleti hakimiyetinden önce,XI. yüzyıla kadar,Hun,Avar, [170] XI.yüzyılda Bulgar Hanlığı, XIII. ve XIV.yüzyıllarda Kıpçak asıllı Slavlaşmış Terteri ve Şişman hanedanları hüküm sürmüştü.[171] Bu süreçte Osmanlı Devleti'nin Rumeli'ye geçişi de başlayacaktı. Ayrıca bu dönemde Macar ve Bizans'ın yanısıraXII. ve XIII. yüzyıllardaüç yeni devlet teşekkül etmişti. Bunlar Katolikliğin heretik olarak nitelendirdiği Bogomil inacına sahip olan Bosna Devleti,[172] diğer ikisi ise Ortodoks olan Eflak ve Boğdan idi.[173]

Osmanlı Devleti ise Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın Gelibolu'nun berzahındaki Çimbi Hisarı'nı 1352'de ele geçirmesiyle beraber ayakbastı.[174] Bu tarih itibarıyla fiili olarak Avrupa topraklarına ayak basmış olan Osmanlı 1361'de I.Murat tarafından Edirne'nin alınmasından sonra idari

---

[166]MehmetAydın, "Hırisityanlık",*DİA,*(İstanbul: 1992), 17/353vd.
[167]MehmetKatar, *Yaşayan Dünya Dinleri*(Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2010), 111 vd.
[168]FikretKaraman, "Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki Mirası",*İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/2, (Güz 2018), 25.
[169]NimetullahHafız, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* (İstanbul: IRCİCA,1985), 95; Haluk Şükrü Akalın, "Balkanlar'da İslam'ın ve Türklüğün Yayılmasında Bir Öncü: Sarı Saltuk", *Balkanlarda İslam Miadı Dolmayan Umut*, Edit. Muhammet Savaş Kafkasyalı, (Ankara: TİKA, 2016), 2, 51-71.
[170] Öztürk, "Osmanlı Balkanı", 230-231.
[171] İnalcık, "Türkler ve Balkanlar", 21.
[172]Dennis P.Hupchick,*Balkans:From Constatinople to Communism,* Palgrave Macmillan(New York: 2001), 76.
[173] Hupchick, *Balkans*, 78.
[174] Halil İnalcık, *Osmanlılar Fütuhat,İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler* (İstanbul: Timaş Yay.,2001), 203.

anlamda Rumeli Beylerbeyiliği'ni oluşturdu.[175] Böylece Rumelibir beylerbeyi idaresinde askerî-idarî bir bölge olarak meydana çıktı ve "Rumeli" tabiri devletin Avrupa toprakları için resmi olarak kullanılmaya başlandı. Osmanlı'nın ilk beylerbeyiliği olan Rumeli Beylerbeyiliği, idari alanda özel bir yere sahip olurken ilk beylerbeyi Lala Şahin Paşa, beylerbeyiliğinin merkezi de Edirne şehri oldu.[176]

1394'te Osmanlı Rumeli'si İstanbul hariç Türkiye Trakya'sını (Doğu Trakya), Bulgaristan'ın tamamını, günümüz Romanya'sının Dobruca bölgesini, Yunanistan'ın büyük bölümünü, Makedonya'nın doğusunu içine kapsayacak şekilde bir sınıra sahipti. XV.asırda Balkanlar'da yapılan bütün fetihler sonucunda alınan Tuna'nın güneyindeki arazi dahil olmak üzere Tuna'nın ötesindeki Kili ve Akkerman da bu beylerbeyiliğine bağlandı.[177]

1504 yılında ise Osmanlı Rumelisi İstanbul, Doğu Trakya, Bulgaristan, Romanya'nın kuzeybatısı haricindeki toprakları, Yunanistan, Makedonya, Arnavutluk, Kosova, Belgrat haricindeki Sırbistan toprakları, Bosna- Hersek, Moldova, Güneybatı Ukrayna ve Kefe sancağını kapsayacak şekilde içine alırken,1530-1540 arasında ise bu topraklara Belgrat ve kuzeyi, Macaristan'ın bir kısmı ile Hırvatistan'ın tamamı eklenmişti.[178] Böylece I. Süleyman Dönemi'nin ik yıllarında Kefe dahil Macaristan'ın büyük kısmı, Kuzeybatı Romanya ve Krım Hanlığı hariç Rumeli Beylerbeyiliği Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki tüm topraklarının idarî ve siyasi birimi haline geldi. 1541'de Budin ve Bosna'nın Beylerbeyilik haline getirilinceye kadar Avrupadaki topraklar Rumeli Beylerbeyiliği'ne bağlıydı.[179]

1534 Cezayir-i Bahri Sefid, Kefe, 1541'de Budin ve Bosna, 1609 yılında Özi veya Silistre Beylerbeyilikleri kurulduğundan, Rumeli Beylerbeyiliği sınırı küçülmeye başlamış olup Karlofça Antlaşması'nı müteakip Osmanlı Devleti'nin sınrlarının küçülmesiyle birlikte Rumeli

[175] İnalcık, *Osmanlılar Fütuhat*, 203.
[176] İnalcık, *Osmanlılar Fütuhat*, 208.
[177] İnalcık, *Osmanlılar Fütuhat*, 208.
[178]MehmetİnbaşI, "Balkanlarda Osmanlılar:Fetih ve İskân", *Balkanlar ElKitabı*, Der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, (Ankara: Karadeniz Araştırmalar Merkezi, Vadi Yay.,2006), I, 298.
[179] İnalcık, *Osmanlılar Fütuhat,*209.

eyaletinin sınırları daha da küçülmüştür. XVIII. yüzyılda Mora, Rumeli eyaletinden ayrılarak müstakil bir eyalet haline gelmişti.[180]

XVII. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin, Avrupa karşısındaki gücünün kırılmaya başladığı dönem olup bu kırılma, Osmanlı'nın Balkan (Rumeli) topraklarında kendini gösterecektir. Nitekim 1683 II. Viyana Kuşatması'ndaki yenilgi sonucunda imzalanan Karlofça Antlaşması ile Macaristan'ın tümü Avusturya'ya, Mora, Dalmaçya ve Bosna'nın bazı yerleri Venedik'e, Ukrayna'nın batısı ve Podolya Lehistana verilmişti. Rusya ise Kırım'da Azak'ı ve Dinyester'e kadar olan Ukrayna topraklarını ele geçirdi. Dolayısıyla Osmanlı, Avrupa karşısında savunmaya geçti ve Balkanlardaki Osmanlı hâkimiyeti zayıflamaya başladı.[181]

1768-1774 yılları arasında Rusya ile yapılan savaşlar Osmanlı Devleti için bir bozgun oldu. Savaşın sonucunda imzalanan, Küçük Kaynarca Antlaşması ile Ortodoksların himayesi Rusya'ya geçti. Bükreş ve Yaş'ta Rusya konsolosluklar açabilecekti. Böylece Rusya, Balkan Ortodoks uluslar üzerindeki nüfuzunu artırdı. Bu gelişmeler neticesinde Rusya'nın, Ortodoksları örgütleme ve kışkırtma faaliyetleri hız kazandı. Buna ilaveten Bukovina Bölgesi Avusturya'nın eline geçti. [182] 1815 yılında Raguza Cumhuriyeti Avusturya hâkimiyetine girdi.[183]Böylece Balkanlarda üstünlük Avusturya ve Rusya'ya geçmeye başladı.[184]

19.yüzyıl ise Balkanlarda miliyetçiliğin yayıldığı ve ayrılıkçı ayaklanmaların yaşandığı dönem oldu. Bu ayaklanmalardaburjuva sınıfının gelişmesi, toprak sahiplerinin Osmanlı merkezi idaresine karşı güçlenişi, Fransız Devrimi'nin ardından milliyetçilik düşüncesinin Napolyon tarafından bu bölgeye enjekte edilmesi, yoksullaşan Balkan köylülerinin Osmanlıya

---

[180] İnalcık, "Rumeli",772.
[181] RobertMantran, "XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti: İstikrar mı Gerileme mi?", *Osmanlı İmparatorluğu TarihiOsmanlı Devletinin Doğuşundan XVIII. yüzyılın Sonuna*, Edit: R.Mantran, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1995), I, 300-305.; G.,Veinstein, "Balkan Eyaletleri (1606-1774)",*Osmanlı İmparatorluğu Tarihi Osmanlı Devletinin Doğuşundan XVIII. yüzyılın Sonuna,*Edit: R.Mantran, (İstanbul: Cem Yayınevi, İstanbul 1995), I, 388.
[182]R. Mantran, "XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti: Avrupa Baskısı",*Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Osmanlı Devletinin Doğuşundan XVIII. yüzyılın Sonuna,* Edit: R.Mantran, (İstanbul: Cem Yayınevi, İstanbul 1995), I, 327-329.
[183]L. S. Stavrıanos, *The Balkans since 1453*(Newyork: Holt, Rinehart and Winston, New York University Press, 1958), 103.
[184] CanerSancaktar, "Balkanlar'da Osmanlı Hakimiyeti ve Siyasal Mirası", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2/2, 2011,31.

tepkisi, Avrupalı devletlerin Balkanlara hâkim olmak için buradaki ayrılıkçı grupları desteklemesi gibi unsurlar etkili olmuştu.[185]

1807-1814 yılları arasında Fransa, Yedi Ada'yı ele geçirerek Dalmaçya ile Slovenya'yı içine alan bir "Özerk İlirya Eyaletleri" oluşturdu. Napolyon'un yenilgiye uğratılması sonrasında Avrupa'nın yeni şeklini belirlemek için Viyana Kongresi toplandı. 1815 Viyana Antlaşması sonucunda Dalmaçya ile Slovenya, Avusturya'ya; İyonya Adaları ise İngiltere'ye bırakıldı. Bu gelişmeler, Balkanlar'da Osmanlı hâkimiyetini sınırlandırırken milliyetçi hareketleri de körüklemiş oldu.1821'de Mora'da ayaklanan isyancılar Yunanistan'ın bağımsızlığını ilan ettiler. 1827'de Fransa, İngiltere ve Rusya donanmaları Osmanlı donanmasını Navarin'de yok etti ve bir yıl sonra Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Rusya'nın üstünlüğüyle sonuçlanan savaşın ardından 14 Eylül 1829 tarihinde Edirne Barış Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmada Yunanistan'ın özerkliği kabul edildi. 3 Şubat 1830 tarihli Londra Protokolündeise Yunanistan'ın bağımsızlığı tanındı. Ayrıca protokolde Sırbistan, Eflak ve Boğdan bölgelerinin özerkliği genişletildi. Fransa, İngiltere ve Rusya'nın baskıları sonucunda Osmanlı Devleti, 24 Nisan'da bu kararları kabul etmek zorunda kaldı. 7 Mayıs 1832'de ise Londra Konferansı sonucunda bağımsız Yunanistan Krallığı resmen kurulmuş oldu.[186]

1804-1806 Sırp Ayaklanması sonucunda Belgrat'ın kontrolü Sırplara geçti. 1813'te ise Osmanlı Devleti, Belgrat'ı geri almayı başardı. 1815-1817 yıllarında meydana gelen ikinci büyük Sırp Ayaklanması sonucunda 1830'da Sırbistan "Özerk Prenslik" statüsü kazandı. Eflak ve Boğdan Bölgelerinde 1821-1826,1848 yıllarında ve Bulgaristan'da 1835-1841, 1850 yıllarında kitlesel ayaklanmalar meydana geldi.1856 Paris Antlaşması'nda Eflak ve Boğdan Bölgeleri "Özerk Prenslik" statüsü kazandı. Bu iki özerk prenslik, üç

[185]Barbara Jelavıch, *Balkan Tarihi 18. ve 19.yüzyıllar*,Çev.İhsan Durdu, Gülçin Tunalı,Haşim Koç, (İstanbul: Küre Yay., 2006), I, 195-218. ; İlberOrtaylı,*İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*(İstanbul: İletişim Yay., 2005), 59-87.

[186]SinaAkşin, "Siyasal Tarih (1789-1908)", *Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti, 1600-1908*, Edit: Sina Akşin, (İstanbul: Cem Yayınevi, 2005), 3, 111-112.; LordKınross, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküşü* (İstanbul: Altın Kitapları, 2008),442-460.; R.Mantran, "Doğu Sorunu'nun Başlangıçları (1774-1839)", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi XIX. yüzyılın Başlarından Yıkılışa*, Edit. Robert Mantran, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1995), 2,34-36.

yıl sonra"Eflak ve Boğdan Özerk Prensliği" adı altında birleşti ve ardından 1866'da "Özerk Romanya Prensliği"ne dönüştü.[187]

1858-1869 yılları arasında Rus ve Sırp entrikalarının etkilediği bir başka bölge Bosna-Hersek ve Karadağ oldu. Burada yaşanan siyasi karışıklar Karadağ'ın özerk bir statüye kavuşmasını sağlarken, Bosna-Hersek'te idari reformlar yapılmıştır.[188] Bu bölgede yaşanan gelişmelerin yanı sıra 1869'da yaşanan bir başka isyan da Girit'te meydana gelmişti. Bu isyanın temelinde de Yunanistan'ın adayı ilhak politikası yer almaktaydı. Ada'da her ne kadar idari reformlar yapılmış olsa da Yunanlıların kışkırtmaları ve Avrupa Devletleri'nin de müdahaleleriyle durum Osmanlı-Yunan Savaşı'na evrildi. Böylece Girit Adası'nda özerk bir yönetim kurulurken[189] bu bölgeden Osmanlı Devleti'ne yeni bir göç dalgası da yaşanacaktı.[190]

Rumeli coğrafyasını siyasi, sosyal, ekonomik vb. açıdan etkileyen ve Osmanlı Devleti sınırlarına büyük ölçüde göç dalgasının yaşanmasına yol açan diğer bir gelişme ise 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı olmuştur. Savaşın meydana gelmesine neden olan siyasi, sosyal, kültürel nedenlerin göçlerin yaşanmasında da etkisinin olduğu muhakkaktır. Dolayısıyla bu gelişmelere bakarak bu dönemdeki kitlesel göçlerin arka planını ortaya koymak mümkün olacaktır.

1877-1878 yılındaki patlak veren bu savaşın temelinde yatan etkenler Rusya'nın panlavist politikalarınınetkisiyle oluşan hedeflerdir. Rusya'nın bu savaştaki temel hedefleri arasında sınırları Ege Denizi'ne dayanan büyük Bulgaristan'ı kurmak ve İstanbul'u serbest bir şehir durumuna ulaştırmak vardı.Ayrıca bu savaşla çok milletli topraklar üzerinde tek bir millete dayalı bir devlet kurmak amaçlanmıştır.[191] Bu hedefin temelini atan fikir XVIII. yüzyıldaki milliyetçilik akımı olmuş ve bu akımın Osmanlı'yı etkilemeye başladığı dönemde, panslavizm politikası doğrultusunda Bulgar milli bilinci de

---

[187]GeorgesCastellan, *Balkanların Tarihi* (İstanbul: Milliyet Yay., 1995), 251-277, 287-300, 321-328.;Jelavich,*Balkan*, 218-327.
[188]Stanford J.,Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye 1808-1975*, Çev. Mehmet Harmancı, (İstanbul: E Yay.,2000), 2, 190-192.
[189] Shaw,*Modern Türkiye*, 192-194,256-258.
[190] MetinMenekşe,*Girit Müslümanlarının Zorunlu Göçü: Sevk ve İskânı (1897-1913)* (Muğla:Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 115-595.
[191]Bilal N.Şimşir,*Rumeli'den Türk Göçleri* (Ankara: TTK Basımevi, 1989), 2, XXX.

uyanmaya başlamıştı.[192]XIX. yüzyılda slavcılık fikri, Rusya'nın dışında Alman ve Avusturya hakimiyeti altında yaşayan Slav topluluklarında tepkisel hareketin sonucunda gelişmiştir.[193] Daha sonra bu akım Ruslar tarafından "Panrussizme" dönüştürülerek emperyalist politikaları için bir vasıta oldu.[194]

Kırım Savaşı, Ruslar için panslavist politikayı kullanmada uygun bir ortam yaratmıştı. Özellikle de Batılı devletlerin Osmanlının yanında yer almaları Rusya'da hem Batı düşmanlığını hemde panslavist politikayı güçlendirmişti. [195] Dolayısıyla 1856'dan sonra Balkan konsolosluklarında Ruslar, panslavist politikayı; Moskova, Petersburg ve Odessa panslavist komiteleri de Rumeli'deki panslavist hareketleri organize etmişlerdi. 1864'te ise İstanbul'a tayin edilen İgnatief öncülüğünde yapılan faaliyetler sonucunda Rumeli'de Slav meselesi gündeme getirilmişti.[196]

Balkanlarda, Slav politikası özellikle Bulgar meselesinde kendini hissettirmişti. Milliyet esasına dayalı eğitim anlayışının yaygınlaştırılması amacıyla modern okulların açılması, Bulgar tacir, öğretmen ve din adamlarının çabaları, Osmanlı müsamahası, Batı Avrupa'nın desteği ve panislavistlerin yardımları sonucunda Bulgar milli eğitimi gelişerek bilinçli aydın bir kitle oluşmuştu. [197] Panslavistler tarafından yetiştirilen öğretmenlerin vasıtasıyla Bulgar çocukları panslavistlerin emelleri doğrultusunda yetiştirilmişti. [198] Bulgar milliyetçiliğinin kuvvetlenmesinde diğer bir boyut ise dinseldi.1859 tarihinde Bulgarların Rum Patrikhanesi'nden kurtulmak için Katolik Kilisesi'ne iltihak etmeye başlaması ve Katolik devletlerce himaye edilme temayülleri oluşunca Ruslar, Bulgarlar için müstakil bir kilise tesis amacıyla Babıâli nezdinde etkin olmaya çalışmışlardı.[199] Osmanlı Devleti ise olayların yatıştırılması ve Fener Patrikhanesi'nin nüfuzunu kırmak amacıyla 1870 tarihli

[192]Halil İnalcık,*Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, (Ankara: TTK Basımevi, 1943), 17,19-23.
[193]Nimet KuratAkdes, "Panslavizm", *AÜ. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, (Ankara: 1953),2/2-4, 241.; HansKohn,*Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, Çev.Agah Oktay Güner, (İstanbul: 1983), 15-16.
[194] Kohn, *Panslavizm*, 21,113.
[195] Kurat, "Pansilavizm", 255.
[196] Şimşir, *Türk Göçleri,*XLVII,XLVIII.
[197] Şimşir, *Türk Göçleri,* XLI-XLIII.; İnalcık, *Tanzimat*, 23-24.
[198] Şimşir, *Türk Göçleri*, LX-LXI.
[199]Ahmet Refik, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Fener Patrikhanesi ve Bulgar Kilisesi", (İstanbul: Atatürk Kitaplığı, TTEM,(Nr.8,(85), Matba-i âmire, 1 Mart 1341),79.

bir fermanla müstakil ve Milli Bulgar Eksarhlığının kurulmasına muvafakat etmişti. Bu durum Bulgar Milli Hareketi'ni daha da güçlendirmişti.[200]

Bulgar meselesinin güçlenmesinde diğer bir faktör de silahlı direnişlerdir. Bulgarlar Niş(1841) ve Vidin(1850) isyanlarını çıkarmışlardı. Fakat Babıâli'nin aldığı tedbirler ile bu isyanlar bastırıldı.[201] Bu isyanların başarısızlığı sonucunda isyanlar, Tuna vilayeti dışında organize edilip vilayet dahilinde uygulanmaya çalışıldı.[202] Böylece Bükreş'te kurulan komiteler, 1860 yılından itibaren Bulgarları isyana teşvik ettiler.[203]Bu bağlamda yaşanan silahlı çete direnişleri Mithat Paşa'nın tedbirleri sayesinde bastırıldı. İsyanlar sonuç vermeyince Ruslar siyasi şartlar elverişli olana kadar bu tür silahlı hareketleri benimsememişti. Çünkü Ruslar Bulgarları kurtarma adına savaşa hazır değillerdi. Ancak bu tür silahlı direnişler merkezi tarzdaki silahlı mücadelenin başlangıcını oluşturdu ve gelişen olaylar neticesinde Bulgar ile Türk köylüleri karşı karşıya geldi. [204] 1870'de Bulgar Merkez İhtilal Komitesi'nin kurulmasıyla silahlı hareketler merkezi duruma getirilmeye çalışıldı.[205] Hersek İsyanı'nın uzaması sonucunda1875'te H.Botev'in başkanlığında Bükreş'te toplanan Bulgar ihtilal Komitesi bütün Bulgarları isyana teşvik etmişti. Ancak alınan tedbirler sayesinde bu girişimde başarısız oldu.[206] 1875 yılındaki bu başarısız sonuca rağmen Rus panslavistler tarafından idare edilen Yer-Göğü İhtilal Komitesi Tuna ve Edirne vilayetlerinde yeni bir isyan teşebbüsüne hazırlandı.[207] Bu isyan hazırlığı sürecinde Türk makamlarının gerekli tedbirleri almaması sonucunda 1876'da isyan hareketi Filibe ve Tatarpazarcığı'nın bütün köylerine yayıldı. 1876 yılındaki Slav Bulgar Devleti'nin kurulmasını amaçlayan bu isyan bastırılmış olsa da Rusların Türkiye aleyhine istismarına uğrayan bu isyan, ciddi bir boyuta ulaşacaktır.[208] Nitekim Rusların Türkiye aleyhine başlattıkları ve sürdürdükleri basın kampanyası neticesinde Panslavistlerin düşünceleri Rus kamuoyuna mal edildi. Bununla birlikte Türk

[200] MahirAydın, *Bulgar Meselesi (1876)*(İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1986), 44-45.
[201] İnalcık, *Tanzimat*, 45-73.
[202] Aydın, *Bulgar*,32.
[203] Ahmet Refik, "1284 Bulgar İhtilali" (İstanbul: Atatürk Kitaplığı, TTEM, (Nr.9(86),Matba-i âmire, 1 Mayıs 1341), 156.
[204] Şimşir, *Türk Göçleri*, LXIX-LXXIX.
[205] Şimşir, *Türk Göçleri,*LXXIV.
[206] Şimşir, *Türk Göçleri*,LXXX.
[207] Şimşir, *Türk Göçleri*, LXXXIX.
[208]Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: TTK, 2003), 7, 96-99.

düşmanlığı başta İngiltere olmak üzere Avrupa kamuoyunda da etkin olmaya başladı.[209] Bu süreçte Karadağ ve Sırbistan 2 Temmuz 1876'da Osmanlı'ya savaş ilan ettiler.[210] Savaşta, Osmanlı Devleti'nin başarılı olması üzerine Rusya savaş tehdidinde bulunarak mütareke yapılmasını istedi. Babıâli'nin bu isteği kabulüyle 1876'da İstanbul Konferansı toplandı. Bu konferansta Bulgaristan'ın doğu ve batı olmak üzere iki vilayet şeklinde teşkilatlanması teklif edildi. Ayrıca bu vilayetlerde idari, ekonomik, hukuki vb. alanlarda düzenlemeler yapılması teklif edildi.[211] Bu tekliflerin, Osmanlı tarafından reddedilmesi üzerine görüşmeler sona erdi. Bunun üzerine Rus elçisi İgnatief'in çabaları sonucunda 1877'de Londra Protokolü de Osmanlı tarafından kabul edilmeyince Rusya ile Osmanlı Devleti karşıya karşıya gelmiş oldu. Böylece Ruslar Şark Meselesini halletmek ve Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan Hristiyanları koruma bahanesiyle Osmanlı Devleti'ne 24 Nisan 1877'de savaş açtı.[212] 31 Ocak 1878 tarihine kadar süren "Doksanüç Muharebesi"nin başlangıcından itibaren Türk ve Müslüman ahaliye yapılan mezalimlerden kurtulabilen ve işgal edilmeyen bölgelere, Rumeli ve İstanbul istikametlerine doğru göç etmişlerdir.[213]

1.1.4.Girit'te Siyasi ve Sosyal Durum

Batı dillerinde Krete, Creta, Créte; Araplar tarafından ise Akritiş, İkridiş, İkritiş olarak adlandırılan Girit Adası, Akdeniz'i, Ege Denizi'nden ayıran stratejik bir konumda yer almıştır.[214]

Ada stratejik özelliği nedeniyle Osmanlı hakimiyetine kadar İlkçağ'dan itibaren Dor, Roma (Roma ikiye bölündükten sonra Bizans), Emevi, Abbasi ve Venedik gibi devletlerin hâkimiyetine girmişti.[215]

Osmanlı Devleti'nin XV. ve XVI. yüzyılda Akdenizdeki egemenlik mücadelesini sürdürdüğü dönemde, adaya yönelik girişimleri Venedik ile

---

[209] Şimşir, *Türk Göçleri,*CXXIV.
[210] Kurat, "Panslavizm", 268.
[211]Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirât-ı Hakikât*, Neşr. Şemseddin Ziya, (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası,1326), I, 228-229.; Ali Fuat Türkgeldi,*Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye,* Yay.haz. Bekir Sıtkı Baykal, (Ankara: TTK Yay., 1987),2, 7.
[212] Mahmud Celaleddin Paşa,*Mirat*, 324-325.
[213]Nedimİpek, *Rumeli'denAnadolu'ya Türk Göçleri*, (Ankara: TTK Yay.,1994),10.
[214]CemalTukin, "Girit", *DİA*, (İstanbul: 1996), 14/85.; M.Metin Hülagü, *Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897Osmanlı-Yunan Savaşı* (Kayseri; Erciyes Üniversitesi Yay., 2001), 1.
[215]Menekşe, *Girit Müslümanlarının,* 16-18.

ilişkileri paralelinde gelişmekle birlikte genellikle yağma amaçlıydı.[216] Ancak XVII. yüzyılda Rumeli, Adalar Denizi ve Suriye'ye doğru genişlemiş olan Osmanlı için Girit stratejik açıdan önemli hale geldi.[217] Osmanlı Devleti donanmasının Akdeniz'de korsanların saldırıya uğramasından Venedik'i sorumlu tuttu[218] ve uzun bir mücadele ve kuşatma sonrasında 1669 yılında, Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa komutasundaki son büyük sefer sonucunda Kandiye'nin düşmesiyle birlikte adada bütünüyle[219] Osmanlı hâkimiyeti sağlanmış oldu.[220]

Adanın Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle birlikte yeni bir idari, mali ve toplumsal yapılanmaya gidildi. Bu süreçte kimi zaman geleneksel Osmanlı teşkilatlanması takip edilirken, kimi zaman da radikal uygulamalar ve esnekliklere başvuruldu.[221]

Adada mevcut olan Ortodoks ve Katolik Hristiyanlarla az sayıdaki Yahudiler, uzun zamandır Venedik hâkimiyetinde bir arada yaşamakta olup adanın idari anlamda el değiştirmesiyle birlikte bu çok katmanlı yapıya Müslümanlar eklenmiş oldu. Ayrıca muhtedi Müslümanlarda bu yapıya eklemlenmeye başladılar.[222]

Avrupa'da yaşanan Fransız Devrimi, Sanayi devrimi gibi gelişmeler sonucunda ortaya çıkan bağımsızlık ve milliyetçilik fikirleri, tüm dini ve etnik azınlıklar gibi Rumları da etkilemişti. Buna bağlı olarak Eflak, Boğdan ve Mora'da kısa sürede yayılan Rum İsyanı, bir süre sonra Avrupa devletlerinin gözünde bağımsızlık mücadelesine dönüştü.[223]

---

[216]Nuri Adıyeke, *Hikayet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye*, (İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1988),V

[217]Adıyeke,Hikayet-i Azimet, IV.

[218]Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması, 1645-1670* (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yay., 2004), 28.

[219]Nuri Adıyeke, "Girit Seferine Konulan Nokta: Kandiye'nin Fethi ve Psikolojik Sonuçları", *Fethinden Kaybına Girit,* Edit. A.Nükhet Adıyeke ve Nuri Adıyeke, (İstanbul: Babıali Kültür Yay., 2006), 43.

[220] Gülsoy, *Girit'in Fethi*, Xİİ-XXİ.

[221]YakupÖztürk, *1770 Girit Ayaklanması*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015, 31.

[222]Orhan F.Köprülü, "Usta-Zade Yunus Bey'in Meçhul Kalmış Bir Makalesi Bektaşiliğin Girid'de İntişarı", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 8–9, (1980), 37-86.

[223]Yücel Özkaya, "1821 Yunan (Eflak-Boğdan) İsyanları ve Avrupalıların İsyan Karşısındaki Tutumları ve Sonuçları",*Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileriIII. Askeri Tarih Sempozyumu*, (Ankara: 1986), 114-130.

Avrupa Devletleri ile dinsel ve kültürel etkileşimin yanı sıra Yunan Devleti'nin kurulması düşünülen coğrafya, Balkanlar ve Akdeniz'de üstünlük kurmaya çalışan devletlerin nüfuz alanıydı. Dolayısıyla bu büyük devletler kutsal ittifak bağlayıcılığını gözden geçirmeye başladılar. Değişimi ilk yapanda İngiltere olup Yunanlıları destekleyerek Rusya'nın Balkan ve Akdeniz coğrafyasına inmesini engellemeye çalıştı.[224] Rusya ise yayılma poltikası için piyon bir devlet olarak gördüğü Yunanistan'ı destekleyerek, 1828-29 yıllarında Osmanlı ile giriştiği savaş sonucunda imzalanan Edirne Antlaşması'nda Osmanlı Devleti'ne, Yunanistan'ın bağımsızlığını dikte ettirdi.[225] Edirne Antlaşması'yla bağımsız bir devlet olan Yunanistan,[226] Batılı Devletlerin ipoteği altında bu neticeye ulaşmış oldu.[227]

Londra Protokolü'nde, Yunan sınırlarının çizilmesiyle beraber Girit'in dışarıda kalması, Megalo İdea Politikası'nda Girit'in ön planaçıkmasına yol açtı. Bununla birlikte Megalo İdea Fikri milliyetçilik akımının desteğiyle Anadolu, Teselya ve adalarda hissedilir oldu. 1841, 1858 ve 1866 yıllarında yaşanan isyanlar, bu etkinin bir sonucu olarak ortaya çıktı.[228] Londra Protokolü'nden Mehmet Ali Paşa'nın yardımları sonucunda veII.Mahmut'un Hatt-ı Humayûnu'yla 1833 ile 1856 yılları arasında Girit, Mehmet Ai Paşa'nın idaresinde kaldı.[229] Bu süre zarfında ortaya çıkan yerel ayaklanmalar bastırıldı.[230]

1856'da Islahat Fermanı'nın yayınlanması ile Hristiyan unsurlara eşitlik esasının vurgulanması, Giritli Rumların da hareketlenmesinde büyük bir etki yaratmıştı. İngiltere'nin 1864 yılında yedi adayı Yunanistan'a vermesi, Giritli Rumların Yunanistan ile birleşme düşüncesini güçlendirdi. Yunanistan ise Girit'e gönderdiği papaz ve öğretmenlerin tahrikleri vasıtasıyla 1866 yılında büyük bir isyanın yaşanmasına yol açtı. İsyanla başlayan Girit meselesi büyük

---

[224]Murat Hatipoğlu, *Türk Yunan İlişkilerinin 101 Yılı*, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.,1988), 20-23.
[225]*MuahedâtMecmûâsı*,4, 77
[226] Hatipoğlu, *Türk Yunan*, 25.
[227] StefanosYerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye (Bizans'tan Tanzimat'a)*(İstanbul: Gözlem Yay., 1977), 1, 546.
[228]Girit isyanları süreci hakkında daha geniş bilgi için bkz., Ayşe Nükhet Adıyeke,*Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994).
[229]Enver ZiyaKaral, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: TTK,1970),5, 136.
[230] Adıyeke, *Girit Bunalımı*, 20.

devletlerin de müdahalesiyle uluslararası bir sorun haline geldi. Her ne kadar Girit'e dair Osmanlı Devleti'nin ıslahat çalışmaları olduysada süreç, Türk-Yunan Savaşı ve Girit'in özerkliğine doğru yol almıştı.[231]

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra ise Osmanlı'nın yaşadığı toprak kayıpları, siyasi ve ekonomik sıkıntılar, Yunanistan'ı Girit ve Teselya'da kazanımlar elde etmeye sevk etti. Yunanistan'ın bu bölgelerde karışıklık çıkarma teşebbüsleri ve Girit'i ilhak etme girişimi sonucunda Osmanlı Devleti 17 Nisan 1897'de Yunanistan'a savaş açtı. Savaş, Yunanlıların yenilgisiyle sonuçlandı.[232] Savaş sonucunda Rusya, İngiltere ve Fransa'nın arabuluculuğu neticesinde Yunanistan Girit'e muhtariyet verilmesini kabul etti ve 18 Aralık 1897'de Girit'in muhtariyet idaresiyle yönetilmesi esası kabul edildi.XX. yüzyıl başalarında Girit meselesi yine büyük devletlerin müdahil olduğu bir ulusararası mesele olarak gündemdeki yerini korumuştur.[233]

1.2. GÖÇLERE YOL AÇAN SİYASİ GELİŞMELER

1.2.1 Kırım Savaşı Öncesi Gelişmeler ve Göç Hareketleri

19. yüzyıl öncesi ve bu asrın ilk yarısında Osmanlı Devleti'ne yönelik kitlesel göç hareketleri pek görülmemekle birlikte, bu süreç içerisinde yaşanan siyasi gelişmelere bağlı olarak zaman zaman göçler yaşanmıştır. Dolayısıyla 19. yüzyılın ikinci yarısındaki siyasi gelişmelerin temelini anlamak ve bu dönemde yaşanan göçleri daha iyi analiz etme açısından 19.yüzyıl öncesi ve ilk yarısındaki gelişmeleri gözden geçirmek faydalı olacaktır.

Selçuklu fethi ile Anadolu'ya gelen Osmanlıda [234] müsamahakar siyasetle birlikte sistemli bir şekilde yapılan imar ve iskân faaliyetlerine önem vermişti. Bununla birlikte Asya'dan gelen Türk Aşiretleri Anadolu'da iskân olundukları gibiAnadolu'dan gönderilen bir çok muhacir de Balkanlarda

[231] Bu sürece dair geniş bilgi için bkz;, EmineÜnsal, *Girit'in Türk Hakimiyeti'nden Çıkışı*, (Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009, 37-48.
[232]BayramKodaman,*1897 Türk-Yunan Savaşı (Teselya Tarihi)* (Ankara:TTK Yay.,1993), 8.
[233]Muhtariyet ilanı sonrasındaki gelişmeler, batılı devletlerin bu konu hakkındaki tutumları hakkında daha geniş bir bilgi için bkz;Adıyeke, *Girit Bunalımı*,184-259.
[234]Fuad Köprülü Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*(Ankara: TTK Basımevi, 1984),72.

iskânedilmiş.[235] camiler, medreseler, yollar, köprüler yapılmış ve birçok yeni şehirler, kasaba ve köyler kurulmuştu. Bunun yanı sıra Osmanlı'da farklı ulusları mecburi göçe tabi tutulma vakası yaşanmamıştır.[236] Ancak reform döneminde batıdaki tacizler sonucunda Protestanlardan bazıları Osmanlıya iltica etmişlerdi. Özellikle İspanya'da İzabello-Ferdinand Dönemi'nde(1479-1504) din, mezhep ayrılığı yüzünden Müslüman ve Yahudilere karşı artan baskılar neticesinde Müslümanlar Afrika'ya kaçarken İspanya Yahudileri Osmanlı'ya sığınmışlardı.[237] Dolayısıyla Osmanlı Devleti başka ülkelerde baskılara maruz kalan Hristiyan yada Müslüman unsurların iltica ettiği bir devlet konumuna gelmişti.[238] Buradan hareketle Osmanlı Devleti de göç sorununu, bir ferdin yada bir toplumun bir yerden başak bir yere göç etmesi ve iskân edilmesi işleminden ziyade bir millet ve devlet için siyasi, ekonomik, hukuki vb. yönü olan zorlu bir süreç ve aynı zamanda fert ve toplumu vicdan, insan, mal, can, hak ve hürriyetten mahrum bırakan bir zihniyete karşı yapılan mücadelelerle ilgili yüksek bir insani dava olarak görmüştür.[239]

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti, ülkesine gelen yabancıları iskân etmeye batı ülkelerinden önce başlamış ve bu konuda ciddi bir tecübe kazanmıştır. Bunun yanı sıra XVIII. yüzyıldan itibaren ülke içerisinde bir takım aşiretleri de tarıma uygun arazilerde iskâna başlamış ve başarılı sonuçlar almıştı.[240] Avrupa'nın göçmen meselesiyle tek yönlü olarak tanıştığı XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nde bir göçmen komisyonu bulunuyordu.[241] Dolayısıyla aradaki fark, Avrupalı ülkelerin izlediği demografik emperyalizm politikası nedeniyle kendi insanlarını başka ülkelere yerleştirirken, Osmanlının ise dış ülkelerden gelen insanları iskân etmek için uğraş vermesidir.[242] Böylece Osmanlı Devleti, 1860 yılında bir komisyon teşkiliyle iskân politikasını teşkil ederken, dünya, I.Dünya Savaşı sonrasında ancak ciddi biçimde göçmen meselesine kafa yormaya başlamıştıve 1919

[235]MustafaAkdağ,*Türkiyenin İktisadi ve içtimaî Tarihi1243-1453* (Ankara: Tekin Yayınevi, 19599, 1, 395.vd.
[236]Eren, *Türkiye'de Göç*, 27.
[237]Eren,*Türkiye'de Göç*, 28.
[238]Saydam, *Kırım ve Kafkas*, 155.
[239]Ahmet CevatEren, "Türkiye'de Göç ve Göçmen Meselelerinin Başlaması, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2,(İstanbul 1966), 10.
[240]Yusuf Halaçoğlu,*XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi* (Ankara: TTK 1991), 43-124.
[241] Eren, "Göçmen Meselesi", 9-16.
[242]OralSander, *Siyasi Tarih* (Ankara: AÜSBF Yay.,1984), 113.

yılında Milletler Cemiyeti yurtsuz, yuvasız kalan göçmenleri yerleştirmek ve yeni bir sosyal hayat kurmak amacıyla uluslararası bir muhaceret komisyonu kurmuş ve başkanlığına da Norveçli Kaşif F. Nansen getirilmişti.[243]

Osmanlı Devleti ilk olarak muhacir meselesiyle başarısızlıkla biten 1683 Viyana Kuşatması'nın sonrasında1683-1699 yılları arasındaki Osmanlı-Avusturya Savaşıesnasında tanışmıştı. Bu savaş esnasında Balkanlardaki önemli şehir merkezlerinin zarar görmesi sonucunda buradaki halk muhacir durumuna düşmüştü. Özellikle de Avusturyalı General Piccolomi'nin 1689'da Üsküp şehri'ni yakıp yıkması sonucunda şehrin nüfusunun büyük bir kısmı muhacir konumuna düşmüştü. Bunlardan İstanbul'a gelebilenler, İstanbul'da Üsküp Mahallesi'ni kurmuşladır.[244] Kitlesel göç akınları ise 18.yüzyıldaki siyasi gelişmeler neticesinde görülmeye başladı. 1756-1763 yıllarındaki Yedi Yıl Savaşları'ndan sonra II.Katerina (1762-1796) Dönemi itibarıyla Ruslar,Polonya'nn doğu bölgesini (Kuban,Taman,Kırım,Özi)ele geçirmek için Ortodoks politikasını kullanma ve Karadeniz'e açılma hedefi doğrultusunda 1764'te Polonya ve 1768'de Osmanlı'ya savaş açtı. Dolayısıyla 1768-1774 yılları arasında Kazan,Güney Volga, Kuzey Kafkasya ve Don havalisinde yaşayan Türk, Tatar ve Moğollara karşı ıslahat projesi altında geniş çaplı tehcir siyasetine başladı. Kazan'dan Azak'a kadar uzanan bölgede yaşayan Türklerden birçoğu Osmanlı'ya göç etmek zorunda kaldılar.[245]1771'de Kırım ve çevresi Rusların işgaline uğrayınca Kırım'da Osmanlı yanlısı olanlar Kırım'ın dağlık bölgelerine kaçtılar.[246] Küçük Kaynarca Antlaşması'ylada Rusya Kerç, Yenikale, Azak'taki tarafsız bölgeyi, Kafkasya'da Büyük ve Küçük Kabartay'ı, Buğ ve Dinyeper Nehri arasını alınca burada ikamet eden Türkler, Osmanlı topraklarına göç ettiler.[247]1783'te Rusya'nın Kırım'ı ilhakı sonucunda General Potemkin, 70 bin Rus köylüsünü buraya yerleştirince buradaki Türklerin ellerindeki araziler, bunlara verildi.1788-1792 Osmanlı-Rus-Avusturya Savaşları'ndan sonra Osmanlı'ya kitleler halinde göçler başladı

[243]Eren, "Türkiye'de Göç ve Göçmen", 11.
[244] NazifHoca, "Üsküp",*İA*,(İstanbul:MEB Yay.,1986), 13/124.;YıldırımAğanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Tarihi Göç* (İstanbul:Kum Saati Tarih Dizisi, 2001), 31.
[245]Abdullah B.Taymas , *Kazan Türkleri* (Ankara:Türk Kültürünü Araştırma Ens.,1966), 95 vd.
[246]Ethem F.Gözaydın, *Kırım*, *Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmenleri* (İstanbul: Vakit Matbaası, İstanbul 1948), 64.
[247] Eren, *Türkiye'de Göç*, 32.

ve 1780'den 1800' kadar Kırım, Kazan, Kafkasya ve Özi havalisinden ve diğer yerlerden 300-350 bin civarında Türk, Osmanlı'ya göç etti.[248]

1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşları sırasında Rusya'nın, Tuna, Akkerman, Bender, İsmail, Dobruca, Eflak ve Boğdan gibi yerleri işgali sonucunda Türk ve Müslümanların birçoğu güneye doğru göç ederken, İstanbul dahil olmak üzere Rumeli'de bir çok köy ve kasaba Türk muhacirlerle doldu.[249]

1820'de Mora İsyanları sırasında Teselya, Epir, Girit, Sakız ve diğer Ege Adaları'nda oturan Türklerin yaşamları tehlike altına girmişti.[250]1826yılında Rusya ve İngiltere arasında varılan antlaşmaya göre müstakil bir Yunan Devleti'nin kurulması kararlaştırılınca,Müslüman ve Hristiyanların ayrılması ve müslümanların emlak ve arazilerinin karşılığı ödenmek üzere Osmanlı ve diğer yerlere göç etmeleri kabul edildi.[251] Bu teklif, Osmanlı tarafından rededilince Morameselesi uzun bir diplomatik mücadeleye dönüştü. Bunun yanısıra 1826 Akkerman Antlaşması'yla Ruslar, Türklerin Sırbistan'dan çıkarılmasını Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmişti.[252] Yine bu antlaşmada Eflak ve Boğdan'da da Türklerin oturmama şartları konmuştu. Hatta bazı mıntıkalardan Türklerin çıkarılması ve bunların bir daha memleketlerine dönmemeleri şartı getirilmişti.[253] Dolayısıyla bu tür zorlamalar neticesinde burada yaşamakta olan Türk ve Müslümanların zoraki bir göçe maruz kalacakları aşikârdı. Ancak Osmanlı bu tehcir poltikasını kabul etmedi. Fakat 1827'de Navarin'deki baskın sonrasında, 1828'de Rusya'nın Osmanlıya savaş ilanıyla, Rumeli'nden Edirne'ye, Kafkasya'dan Erzurum'a kadar olan bölgeler işgale uğradı. İşgal altındaki bu yerlerden Anadolu'nun iç taraflarına, Rumeli'nin işgal edilmeyen yerlerine göçler yaşandı. Hatta bu nüfus hareketleri sırasında Erzurum ve Kars civarındaki bazı Hristiyanların Rusya'ya gittiği ve fakat tekrar Osmanlıya döndükleri bilinmektedir.[254] Savaş esnasında Rusların Samakovcuk,Varna, Silistre ve diğer işgale uğrayan bölgelerde yaptıkları

[248]Ahmed Özenbaşlı, *Çarlık Hakimiyetinde Kırım Hanlığı*(Akmescit 1927), 5.; bir başka eserde bu rakamın 500.000 civarında olduğu belirtilmektedir. Halaçoğlu, *XVIII. yüzyılda Osmanlı*, 41-42.
[249]Özenbaşlı, *Çarlık Hakimiyetinde*, 5.; Eren, *Türkiye'de Göç*, 33.
[250]Nicolai Jorga, *Osmanlı Tarihi*, Çev. Bekir Sıtkı Baykal, (Ankara: Ankara Üniversitesi Yay., 1948), 5, 271.
[251]Karal, *Osmanlı*, 5, 116.
[252]Karal, *Osmanlı*, 5,117.
[253]Karal, *Osmanlı*, 5, 117.
[254]Karal, *Osmanlı*, 5,118-119.

zulümler ve yağmalar sonucunda vergisini dahi ödeyemez duruma gelen[255] bütün Trakya Türkleri de yurtlarını terk ederek,İstanbul'a kaçmışlardı.[256] 1829 Edirne Antlaşması'yla, Karadeniz kıyılarındaki Poti ve Anapa Kaleleri, Kafkasya'da Çıldır Gölü ve Ahıska havalisi Ruslara verilinceburadaki yaşayan Türk ve Müslümanlar da Doğu Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmışlardır ve bunların tahliyeleri,mal ve mülkleri konusunda 1830 senesinde İstanbul'da, Rusya, İngiltere, Fransa elçileriyle Babıâli arasında uzun görüşmeler yapılmıştı.[257] 1862 yılında da Miloş Obrenoviç'in girişimleri ve Avrupa Devletleri'nin desteği ile İstanbul'da toplanan konferansta Belgrat, Semendire, Bögürdelen, Sokol, Uzice ve Fethülislam Kalelerinde bulunan Türklerin, Osmanlı ülkesine göç etmesine karar verildi.[258] Yukarıda bahsedilen gelişmelerde de görüldüğü üzere yoğun göçlerin yaşanacağı Kırım ve Osmanlı-Rus Savaşları öncesinde Anadolu'ya seyrek bir şekilde seyreden göç hareketleri yaşanmıştır.

1.2.2. Kırım Savaşı ve Sonrası Göç Hareketleri

18.yüzyıldan itibaren artarak devam eden Osmanlı-Rus rekabeti, 19.yüzyılın ikinci yarısında had safhaya ulaşmıştı. Bu sonucun oluşmasındaki ilk savaş da 1853-1856 Kırım Savaşı'dıydı. Her savaşta olduğu gibi Kırım Savaşı'nın da meydana gelmesindede siyasi, sosyal, kültürel, dini, ekonomik vb. sebepler rol oynamıştır. Bu bağlamda Kırım Savaşı temelde, bir yanda Rusya diğer yanda da Osmanlı Devleti'nin çöküşüne bağlı olarak İngiltere ile Fransa arasındaki Ortadoğu'da politik ve ekonomik açıdan hangi tarafın üstün çıkacağını belirleme çatışmasıydı.[259] Bu çatışmanın arka planında ise Rusya'nın kendi Kafkas ve Balkanlar üzerinde yayılmacı siyaseti yer almaktaydı.

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile siyasi açıdan tamamen müstakil bir duruma gelen Kırım'ın 1783'te Rusya tarafından ilhakı sonucunda Osmanlı sınırlarına bir kısım Tatar göçüyle beraber, Rusya'nın Taman, Kuban,Dağıstan ve Gürcistan taraflarına

---

[255]UfukGülsoy,*1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reaya*, (İstanbul:Türk Kültürüne Araştırma Enstitüsü Yay., 1993), 20-21.
[256]Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, (Ankara:TTK Yay.,1987), 1, 5.
[257] Karal, *Osmanlı*, 5, 122-124.
[258]Kocacık, "Rumeli'den Anadolu'ya", 657.
[259] Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu,* 173.

hızlı bir şekilde yayılması Anadolu'nun güvenliğini tehlikeye düşürmüştü.[260] Dolayısıyla Osmanlı Devleti Kafkasya'ya yönelik politikalar geliştirmeye çalıştı. Bu doğrultuda 1780'de Ferah Ali Paşa'yı Soğucak muhafızlığına atayarak,[261] Çerkesler arasında İslamiyet'in yayılmasını sağlayarak ilişkileri güçlendirmeye çalıştı.[262] Buna karşılık Rus Çariçesi II. Katerina Kafkas topluluklarının birleşmesini engellemeyi milli bir politika haline getirdi.[263] 1785 yılı itibarıyla Şeyh Mansur önderliğinde Çerkesler, Ruslarla mücadeleye girişti.[264] Şeyh Mansur'un dini nitelikli(müridizm) hareketi,[265] kendisi esir düşünce zayıfladı ve 1830 yılında İmam Muhammet ile hareket tekrar güçlendi.[266]

Kırım'ın ilhakıyla başlayan işgal sürecinde Kuban Nehri'nin kuzeyi,[267] 1770-1796 arasında Doğu Osetya, Çerkesistan, Kabartay ve Çeçenistan gibi yerler 1801 yılında ise Doğu Gürcistan Rus hâkimiyetine girdi.[268] Ruslar, kolonizasyon çalışmasında Kafkas ve Kırım Bölgesi'nde kalıcılığı sağlamak amacıyla bu bölgelerin halklarını yok edip Hristiyan nüfusu yerleşme politikası doğrultusunda buralara Kazakları yerleştirme faaliyetlerine başladı.[269] Böylece Rusya 1792 Yaş Antlaşmasından sonra Kuban'dan Hazar'a kadar müstahkem mevkiler inşa edip[270] Hristiyan topluluklarla birleşen Kazak

---

[260] Gökçe,*Kafkasya ve Osmanlı,* 44.
[261]Ahmet Cevdet Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,*Çev.A.Basad Kocaoğlu, (İstanbul: Sanat Yay.,2008), 222-225; Ayrıca Ferah Ali Paşa'nın Soğucak muhafızlığı hakkında geniş bilgi için bkz;, Zübeyde GüneşYağcı,*Ferah Ali Paşa'nın Soğucak Muhafızlığı,(1781-1785*), (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yayımlanmamış Doktora Tezi,1998.
[262]Abdurrahman Şeref, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Haz.Musa Duman, (İstanbul:Gökkubbe Yay., 2005), 319.
[263] Saydam, *Kırım ve Kafkas*, 35.
[264] Henze, *Kafkaslar'da Ateş,*4.
[265]SüleymanUludağ, "Müridizm",*DİA*,(İstanbul:2006), 32/50.
[266] Uludağ, "Müridizm", 32/50; Geniş bilgi için bkz.,AytekKundukh, *Kafkasya Müridizmi*, Yayına haz. Tarık Cemal Kutlu, (İstanbul: Gözde Kitaplar Yayınevi, 1987).; AhmetAkmaz, *Rus Yayılmacılığı Karşısında Kafkasya MüridizmHareketinin Doğuşu*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yüksek Lisan Tezi, 1994);AbdullahTemizkan, "Kuzey Kafkasya Müridizmi, Müridizmin Yayılma Stratejisi ve Feodal Beylerle İlişkileri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 10/2,(İzmir 2009), 165-190.
[267]Nedimİpek, "Kafkaslar'daki Nüfus Hareketleri", *Türkiyat Mecmuası*, 20/19,(İstanbul 1997), 274.
[268]Salih Muhammedoğlu Aliyev, "Kafkasya"*, DİA*, (İstanbul:2001), 24/159.
[269]Van P.Goç, *Beynelmilel Usul-ı Temsil İskân-ı Muhacirin*, Çev. Habil Adem, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2011), 123-124.
[270] Saydam, *Kırım ve Kafkas*, 41.

hattını oluşturdu.[271] 1850'lere kadar Kafkas toplulukları Rusların işgalci girişimlerine mücadele etmek zorunda kaldı.[272]

1853'te ise Rusya, "hasta adam" dediği Osmanlı Devleti üzerindeki planları doğrultusunda İngiltere ile görüşmelere başladı. Rusya bu görüşmeler sürecinde Fransa'yı saf dışı etmeye çalışmış, Osmanlı topraklarını paylaşma önerilerini İngiltere'ye sunmuştu. Buna göre İngiltere Mısır ve Girit'i alacak, Sırbistan ve Bulgaristan'da bağımsız bir hükümet kurulacak, Eflak-Boğdan, Rus hâkimiyetine gireceği gibi İstanbul da Rusya'nın olacaktı. Ancak İngiltere, Akdeniz ve Hindistan egemenliğini tehlikeye atacak ve boğazları ele geçirecek Rus isteklerini reddetti. Fransa da buna benzer kaygıları nedeniyle Rusya'ya karşı cephe aldı. Sonuç olarak İngiltere ve Fransa'nın bu şekilde oluşan muhalif tutumu karşısında Rusya hedeflerini tek başına gerçekleştirmek amacıyla ilk girişimine Eflak ve Boğdan'ı işgal ederek başladı. Bunun üzerine 1853'te bu sorunun çözümü için Viyana Kongresi toplandı.Ancak bir sonuca ulaşılamayınca Babıâli, Rusya'ya bölgeyi boşaltması hususundabir ültimatom verdi.[273] Rusya'nın bu toprakları boşaltmaması üzerine Osmanlı, Rusya'ya savaş ilan etti. 1854 yılında İngiltere ve Fransa da kendi siyasi ve ekonomik çıkarları gereği Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldılar. Bu ittifaka 1855 yılında Sardunya Krallığı da dahil oldu.[274] Osmanlı Devleti ve müttefiklerinin Rusya'yı mağlup etmesi sonucunda 1856 Paris Antlaşması imzalandı.[275] Savaş sonrasında Rusya'nın Kırım Türklerine karşı çok sert tedbirlere başvurdu. Siyasi ve ekonomik düzenlemeler sonucunda toprakları ellerinden alınan Kırım Türkleri göç etmek zorunda kaldılar. Kırımlıların Kırım'dan ayrılması, Rus idareciler tarafından olumlu karşılanmış olup bu göçlerde teşvik ve zorlamalarınetkisi olmuştu.[276]

---

[271] İpek, "Kafkaslar'daki Nüfus", 275.
[272] İzzet Aydemir, *Göç Kuzey Kafkasyal'ıarın Göç Tarihi*, (Ankara: Gelişim Matbaası, 1988), 70-95.;, BurakKüçük, *Biga Kazası'nda Muhacir Yerleşimleri ve Yaşanan Sorunlar (1856-1910),*(Çanakkale: Çanakkale On Sekiz Mart Üniveristesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmış Yüksek Lisan Tezi, 2015), 16.
[273] Fuat Andıç- Süphan, Andıç,*Kırım Savaşı Âli Paşa ve Paris Antlaşması*,(İstanbul: Eren Yayıncılık, 2002), 13, 29.
[274] *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856),* , Yay. Haz., Kemal Gurulkan, Mustafa Küçük, Yusuf İhsan Genç, Uğurhan Demirbaş, Ayhan Özyurt,Raşit Gündoğdu, (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006), 52,54.
[275] Andıç, *Kırım Savaşı*, 127-144.
[276] Kırımlı, "Kırım", 458.

Rusya'nın bu bölgelerdeki kolonizasyon girişimlerinin etkisiyle1822'den itibaren bölge toplulukları gruplar halinde Osmanlı topraklarına göç etmeye başlamışlardı. 1838-1839 tarihleri arasında ise göç hareketlerinde canlanma olsa da kitlesel bir göç dalgası görülmemişti.[277] Kafkas toplulukların göçe zorlanmasındaki en büyük etken olan Rus istilası, 1853-1855 arasında Kırım Savaşı'ndan dolayı bir durgunluk yaşamıştı. Ancak Paris Antlaşması'ndan sonra Rusların Kafkas Bölgesi'ni abluka çalışması yoğun bir şekilde devam etti. Özellikle de Çerkes ve Abhazlar üzerinden başlayan siyasi dini, ekonomik ve kültürel baskı sonucunda 1858 yılından itibaren Kafkasya'dan kitlesel göçler başladı. Bu göçlerin yaşandığı dönemde Kafkas halkının(Çerkeslerin) uğradığı baskıları yansıtan bir eserde[278]"Bizim köyde Cuma haftada bir,cenaze namazıysa gün aşırı kılınırdı" ifadesi halka yapılanları çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Çerkes ve Nogay Kabileleri (Beşno ve Canboyluk) deniz yoluyla İstanbul'a, Dağıstanlılar ise karayoluyla Erzurum'a gelmekteydi. 1861'den sonra Dağıstanlıların sayısında artış yaşandı. Çünkü bunların çıkardığı ayaklanmaların Ruslar tarafından bastırılması bunlarıngüçlerini yitirmelerine yol açtı. 1859 itibarıyla Rusların Batı Kafkasya üzerindeki baskısı ile gelen göç sayısında artış yaşandı. 1863'te Trabzon, Sinop ve Samsun limanlarında kalabalık gruplar birikmeye başladı. Örneğin 1863'te Trabzon'da 5000 kişi,1864 yazında ise göç edenlerin sayısı 300.000'i aştı. Dolayısıyla bu yoğunluk nedeniyle Samsun, Varna,İstanbul, Sinop, Trabzon ve Köstence limanlarına ek olarak, Giresun, Batum,Akçaabat, Fatsa, İnebolu ve Ayancık gibi iskeleler de devreye sokuldu.1865-1877 yılları arasındaki dönemde 1865'te 3000 civarında Çeçen, 1867'de 4000 hane Abhaz,1873'te 3000 hane Çerkes göçü yaşandı.1865-1866 arasında 80.000 civarında göçmen gelmişti. 1869-1873 yılları arasında Doğu Kafkasya'dan göçler artmıştı. Ancak 1874 yılından itibaren göç hareketlerin de bir yavaşlama görüldü.[279] 1810 yılından 1914 yılına kadarki dönemde Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne -geriye dönenler dışında- bir milyon Müslüman iltica etmiştir. Bu göç hareketleri, çoğunlukla Kafkasya ve Rus-Türk Savaşları'nın sonucunda gerçekleşmiştir. 1827-29 yıllları arasında

[277] Habiçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya,*47-48.
[278]ElbruzAksoy,*Benim Adım 1864 Çerkes Hikayeleri*, (İstanbul: İletişim Yay.,2018),46.
[279] Habiçoğlu, *Kafkasya'danAnadolu'ya*, 49-80.

102.000, 1858-1865 yılları arasında 647.000ve 1877-1881 yılları arasında 142.000 kişi kurtuluşu Türkiye'ye göç etmekte bulmuştur.[280]

1.2.3.1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Sonrası Göç Hareketleri

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren Osmanlı'yı büyük bir rakip olarak gören Rusya onunla savaşmayı bir gelenek haline getirmişti. Dolayısıyla ilk zamanlarda Osmanlı Devleti'nin Rusya'dan güçlü olması savaşların Osmanlının lehine sonuçlanmasını sağlıyordu. Ancak yine de Ruslar Osmanlıya karşı rekabetten geri adım atmamıştı.[281]

Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyılda zayıflamasıyla birliktebu rekabette avantaj Rusya'nın lehine değişmeye başlamıştır. Fakat Rusya'nın Osmanlı topraklarını ele geçirip sıcak denizlere inme politikası, İngiltere ve Fransa'nın işine gelmediğinden Rusya'nın bu hedefine ulaşması zor görünüyordu. Buna ilaveten Avusturya- Macaristan ile arasındaki Balkan mücadelesi de Rusya için önemli bir engel teşkil etmekteydi.XIX. yüzyıl itibarıyla iki devlet arasındaki ilişkiler "Şark Meselesi" bağlamında şekillenmeye başlamıştı.[282] Bu yüzyılın ilk yarısında Batılı Devletler, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaya yönelik politikayla Rusya'nın yayılmacı poltikasını engellemeye çalışmışlardır. Hatta 1854'teki Kırım Savaşı'nda,İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin yanında yer almış olması da Rusya'nın yenilmesine ve bu hedefinden bir süre uzak kalmasına yol açmıştır. Bunun akabinde imzalanan 1856 Paris Antlaşması ile de Osmanlı toprak bütünlüğü garanti altına alınınca Çar I.Nikola'nın İstanbul'u fetih hedefi engellenmiş oluyordu.[283]

Paris Antlaşması,Osmanlı'daki Hristiyan azınlıkların korunmasını yabancı devletlere vermişti. Bunu fırsat bilen Rusya bu tarihten itibarenOrtodoksları himaye politikası adı altında Panslavizm Projesi'ni uygulamaya başladı. Paris Antlaşması'nda imzası bulunan devletlerin kendi

---

[280] Safarov RafikFiruzoğlu, "Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğuna Göçler", *Osmanlı,*Edit. (Ankara:Yeni Türkiye Yay.,1999), 4/694.
[281] İnalcık, "Osmanlı- Rus Rekabetinin", 352.
[282]Elizabeth WormeleyLatimer, *Russia and Turkey In The Nineteenth Century* (Chicago: A.C. Mc Clurg and Company,1895), 232-233.; BayramKodaman, "Doğu Meselesi Yahut Anadolu'nun Bütünlüğü Açısından Üç Devir, Üç Politika",*Töre Dergisi*, 163, (Ankara 1984), 14-18.;BayramKodaman, "Şark Meselesi, Emperyalizm ve Ermeniler", *Kaynaklar*, 2,(İstanbul 1984), 7-15.; Bayram Kodaman, "Şark Meselesi ve Tarihi Gelişmi",*Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu*, (Ankara: TTK Basımevi,1990), 59-63.
[283]Nimet AkdesKurat, *Türkiye ve Rusya* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1990), 74.

sorunları ile baş başa kalması Rusya'nın da işini kolaylaştırdı. Bu süreçte Avusturya-Macaristan,1866'da Prusya yenilgisi üzerine etkinliğini kaybetti.1870-71'de Prusya'ya yenilen Fransa kendi iç sorunlarıyla uğraşmaktaydı. Bu savaş yıllarında ortaya çıkan Alman İmparatorluğu ise Bismarck öncülüğünde temellerini sağlamlaştırma düşüncesinde olduğu için Rusya ile uğraşmıyordu.[284] Böyle bir boşluktan yararlanan Rusya 31 Ekim 1870 tarihinde Paris Antlaşması'nın "Karadeniz'de Rus donanması bulundurulmamasına" dair olan maddesini yürürlükten kaldırdığını ilan ederek İstanbul'u ele geçime hedefine tekrar yöneldi.[285]

Bu hedef doğrultusunda 1871 Londra Konferansı'nda yürürlüğe konan hukuki formaliteye karşı koyabilecek olan devlet İngiltere olmasına rağmen Paris Antlaşması'ndaki devletlerin bu soruna eğilmemesi İngiltere'yi de yalnız bıraktı. Bu süreçte panslavizm politikasının etkisini artıracak olan Danilevski'nin "Rusya ve Avrupa" adlı eseri de yayınlanmışve böylece Rusya harekete geçerek Balkanlar'daki Slavların liderliğine soyunup Osmanlıya karşı ayaklandırma çalışmalarını hızlandırmıştı.[286]

Rusya'nın panslavist tahrikleri sonucunda 1875'te Hersek'te bir isyan çıktı. Akabinde Bulgarlar isyan çıkardı. Daha sonra Karadağ ve Sırbistan bağımsızlık için Osmanlıya savaş açtı ve Karadağ kısmen başarılı sayılsa da Sırbistan, kötü bir yenilgi almıştı.[287]

Gelişen olayların görüşülmesi amacıyla 1876 yılında Tersane Konferansı toplandı. Konferansın gündemini oluşturan konu, Osmanlı Devleti'nin Balkan Hristiyanları için yapacağı reformlardı. Bu dönemde Osmanlı Devleti Meşrutiyeti ilan ederek yabancıların Hristiyanlar üzerindeki etkisini azaltmak istedi ise de konferansa katılan devletler, reformlar konusunda ısrarcı olmuşlardı. Bunun sonucunda Osmanlı Devleti de kendisine

[284]Fahir Armaoğlu,*20. yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1984), 19-27.
[285]Kurat, *Türkiye ve*, 75.
[286]Yuluğ TekinKurat, "1877-78 Osmanlı Rus Harbinin Sebepleri", *Belleten*, 26/103(Ankara 1962), 570.
[287]BayramKodaman, "1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 12,(İstanbul 1989), 137.

uygulanan ültimatomu kabul etmeyerek, konferansın sonuçsuz bir şekilde dağılmasını sağlamıştı.[288]

Tersane Konferansı'nın sonuçsuz dağılması üzerine Rus General İgnatief, Avrupa başkentlerini dolaşarak destek arayışına girişti. Avusturya-Macaristan ile "Budapeşte Konvansiyonu" nu imzalayarak herhangi bir savaş durumunda bu devletin tarafsızlığını sağladı. Büyük devletlerin onayını alma yolundaki teşebbüsleri neticesinde İngiltere, Almanya, Avusturya- Macaristan, Fransa, İtalya ve kendilerinin de katıldığı Londra Konferansı'nda, 31 Mart 1877 tarihinde oluşturulan Londra Protokolü'yle bu hedefine de ulaşmış oluyordu.[289]

Londra Protokolü'nüOsmanlı Devleti'nin reddi üzerine Rusya genel seferberlik ilan ederek, Osmanlıya savaş ilan etti. Prens Kolçakof, Rusya'nın savaş kararını bir beyanname ile Osmanlı Devleti'ne bildirdi. Sebep olarak da Osmanlı Devleti'nin Hristiyanlara dair reformları yapmadığını ve bu konuya dair Avrupa Devletleri'nin tavsiyelerini dinlemediğini gösterdi.[290] Savaş ilanı sırasında Batılı Devletler her ne kadar tarafsızlıklarını ilan etmiş olsalar da, Rusya'nın "Şark Meselesi"nde tek kalmasını istemediklerinden, zaman zaman savaşı durdurma girişimlerinde bulunmuşlardır.[291]

Bu gelişmeler sırasında Osmanlı Devleti de kendi iç politikasında önemli gelişmeler yaşıyordu. Bunlar içerisinde; 1876'da Sultan Abdulaziz'in tahttan indirilip yerine önce V. Murat dahasonra II.Abdulhamit'in getirilmesi, anayasanın ilanıyla meşrutiyete geçilmesi, önde gelen vakalardı. Özellikle Mithat Paşa'nın Sadrazamlığı döneminde meşrutiyet yanlılarının Rusya karşısında Batılı Devletlerin Osmanlı Devleti'ni destekleyeceklerini düşünmeleri, Osmanlı'yı savaşa daha da yakınlaştırdı. Savaşı istemeyenler ise ordunun durumunu bilen Serdar-ı Ekrem Abdulkerim Paşa, Ahmet Muhtar Paşa, Osman Paşa ve Ali Rıza Paşa idi. Ancak savaşı isteyenler doğrultusunda hareket edilip savaşa karar verildi.[292]

---

[288] Kurat, "1877-78 Osmanlı Rus", 586-589.
[289]Kurat, *Türkiye ve*, 82.; Kurat,"1877-78 Osmanlı Rus",590-592.
[290]Enver ZiyaKaral, *Osmanlı Tarihi*, (Ankara: TTK, 1983), 8, 40-41.
[291]Bekir SıtkıBaykal, "93 Harbi Esnasında Muhtelif Tavassut ve Sulh Şayia ve Teşebbüsleri", *Belleten,*5/19, (Ankara 1941), 351-395.
[292] Karal, *Osmanlı,*8, 42.

24 Haziran 1877'de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı, Rumeli ve Kafkas Cephesi olmak üzere iki cephede gelişti.[293]Rumeli Cephesi(Tuna) kumandanı olan Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Nadir Paşa'nın düşmanın Tuna'yı geçmesine seyirci kalmasıyla, savaş büyük ölçüde kaybedilmişti. Plevne Hattı'nda ise güçlü Rus ordusu karşısında önce başarılı mücadeleler veren Osman Paşa, bu cephede savaşırken yardım alamadığı için yenik düştü. [294] Plevne'nin düşmesiyle Rus ordusu Sofya, Niş, Vidin ve Edirne'ye kadar ilerledi. Son olarak Yeşilköy'e ulaşan Ruslar, savaşın galibi olmuşlardır.[295]Savaşın Kafkas cephesi ise Ahmet Muhtar Paşa'nın komutasında sürdürülürken, 25 Ağustos'ta Gedikler ve 4 Ekim'de de Yahniler Meydan Savaşları kazanılmış olmasına rağmen düşman ilerleyişine engel olunamamıştır. Nitekim Rusların Alacadağ ve Deveboynu Savaşları'nı kazanmaları cephede Rusları üstün duruma getirdi. Böylece Türk kuvvetleri, Erzurum'a çekilerek savunma hattı oluşturmuşlardır. [296] Bunun yanı sıra Rusların Batum'u ele geçirmek için saldırıya geçmelerine gerek kalmadan Edirne Ateşkesi'yle savaş sonlanmıştı.[297]

Savaşın yenilgisinin sonrasında her iki cephenin bulunduğu bölgelerden Osmanlı topraklarına göçler yaşanmaya başladı. Bu göçler sürecinde öncelikle Kafkas topluluklarının göç hareketlerinin temelinde, gerek Rusya sınırları içerisindeki gerekse Osmanlı topraklarında yaşayan Kafkas topluluklarının Osmanlı lehine gösterdikleri tutumun etkili olduğu bilinmetedir. [298] Buna ilaveten Rusya; 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Kafkas topluluklarını göçe zorlama adına asimilasyon, sürgün, katliamlar,psikolojik ve sosyo-ekonomik baskılar uygulamıştı.[299]

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'dan Anadolu'ya yönelik göçleri desteklediği görülürken, bu desteğin nedeni ise Rusya'nın baskıları altında bu

---

[293]Süleyman Erkan,*Kırım ve Kafkasya Göçleri,(1878-1908* (Trabzon:,KTÜ Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, 1996), 15.
[294]FahirArmaoğlu, *19. yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914*) (Ankara:TTK Yay., 1997), 519.
[295] NükhetEltut, "1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ve İki Ülke Açısından Sonuçları", *38. ICANAS,*(Ankara:TTK Yay., 2009),119-129.
[296]RıfatUçarol, "1878 Berlin Antlaşması'na Göre Yunanistan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu ve Yunanistan'a Toprak Verilmesi (1878–1881)", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar),*(Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986),17.; *Geleceğin Geçmişi, Kahramanlık Destanları*, Yayına haz. Ali Kaya, (İstanbul: Halka Yay., 2007), 138.
[297]*1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekatı*, (Ankara:Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., 1985), 2, 54-55.
[298] Kafkasların tutumları hakkında geniş bir bilgi için bkz; Erkan, *Kırım*, 17-24.
[299] Erkan, *Kırım*, 25-44.

insanların ezilmesinin önlenmesi düşüncesiydi.[300] Temelinde insani düşüncelerin egemen olduğu bu amacın dışında; Osmanlı Devleti'nin göçmenleri kabul etmesinde işgücü ve asker sayısının arttırılması, II.Abdülhamit'in şahsi Politikası ve Kafkasyalılarla akraba oluşu gibi faktörlerin etkisinin olduğu bilinmektedir.[301]

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rusların Tuna boyları ve Dobruca'yı istilası ve isyan sürecindeki Bulgarların; Kırım Tatarları, Nogay ve Çerkes gibi Türk ve Müslüman halka yaptığı baskılar sonucunda burada yaşayan insanlar, Edirne, İstanbul, Varna Burgaz ve Balçık'a ulaşmaya çalışmışlardı. Mart 1878'de 300.000 civarında göçmen, Edirne ve İstanbul arasına yığılmıştı. Ayrıca Varna ve Rusçuk limanlarından alınan birçok göçmen, Anadolu ve Suriye taraflarına nakledilmişti.[302] Bununla birlikte Türklerin, Rumeli'den Anadolu'ya göçlerindeki diğer etkenler arasında Rusların Türkleri imha siyaseti, gasp ve yağma hareketleri ve manevi baskılar yer almıştır.[303]Bu baskıların oluşmasına zemin hazırlayan gelişme ise Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra imzalanmış olan Berlin Antlaşması'dır. Antlaşmanın maddelerinin yürürlüğe girmesiyle birlikte Rumeli'nin pek çok bölgesinden Anadolu'ya yoğun olarak göçler yaşanmaya başladı. Göç hareketlerinin yaşandığı bölgeler Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya gibi yerlerdi.[304]Bu bölgelerden Bulgaristan'ın, Berlin Antlaşması'nda temeli atılınca nüfus olarak fazla olan Türkler[305], Bulgaristan'ın izlediği nüfus ve toprak ihtilali politikası sonucunda Anadolu'ya ve Makedonya'ya göç ettiler.[306] Antlaşma şartları bağlamında Dobruca, Romanya'ya bırakılmıştı. Rusya ise Basarabya'nın kendisine verilmesi şartıyla Romanya bağımsızlığını tanımış ve böylece Romanya'ya, Dobruca ve güneyinde bir arazi verildi.[307] Bu durum, Romanya'daki Türkler üzerinde olumsuz bir etki yaratmış olup toprak mülkiyeti rejimindeki değişiklikler neticesinde Dobruca'daki Müslüman-Türk

[300] Saydam,*Kırım ve Kafkas*,s.132.
[301] Erkan, *Kırım,*47-49.
[302] Habiçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya*,81-92.
[303] Bu etkenlerin detayları hakkında bkz. İpek, *Rumeli'den*, 14-22.
[304]Kocacık, "Rumeli'den Anadolu'ya", 657.
[305] Şimşir, *Türk Göçleri*,176.
[306]Justin, Mccarthy, *Ölüm ve SürgünOsmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, Çev. Bilge Umar, (İstanbul: İnkılâp Yay,, 1998), 93-102; Kocacık, "Rumeli'den Anadoluya", 657.
[307] Türkgeldi, *Siyasiyye,*80-81.

ahali göç etmeye başladı.[308] Daha sonraki yıllarda ise Türklerin siyasi haklardan mahrum bırakılması, baskı ve zorluklar, göçlerin devamına yol açmış olup 1877'den 1886'ya kadar Dobruca'dan göç eden Türklerin sayısı 100.000'ni buldu.[309]

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın yarattığı yıkıcı etkiyle bu tarihten itibaren Boşnakların da göçleri başlamış oluyordu.[310] Bu gelişmeler neticesinde Rumeli'den Anadolu'ya yaşanan göçlerde, göçmenler; karayolu, demiryolu ve denizyolu vasıtasıyla Anadolu'ya gelmeye çalışmışlardı.[311]

1.2.4.1897 Osmanlı-Yunan Savaşı ve Girit'ten Göç Hareketleri

Osmanlı-Rus Savaşı'nın yarattığı göç dalgası sürecinde bir başka bölge Girit'ten de Anadolu'ya önemli ölçüde göçler yaşanmıştı. 1897 yılı itibarıyla Yunanistan'ın adayı işgali sonucunda Girit'teki Türk fakat çoğunlukla Rumca konuşan Müslümanlar göç etmek zorunda kaldılar.[312] Adadan yaşanacak olan bu göç hareketlerinin yaşanmasında Halepa Sözleşmesi'nin kısıtlanması ve Müslüman Valiler Dönemi'nin başlaması ile ilhak yanlısı Rumların 1894 yılı itibarıyla başlayan isyanları etkili oldu. İsyanların yaşandığı bu süreçte Müslüman valilere suikast girişimleri ve valilerin değişimi gibi gelişmeler yaşandı. 1895-96 yılları Hristiyan vali ile Giritli Müslümanlar arasında gerginlikler artarken, bir yandan da Rum isyanları başladı. Rum isyancılar, Müslüman halka karşı katliamlara başladılar. Bu karşılıkları önlemek için her ne kadar Osmanlı Devleti idari tedbirler almış ise de isyanların ve katliamların önüne geçilemedi. 1897 yılına gelindiğinde Rum isyancılarla Müslüman ahali arasındaki çatışmalar artmaya başladı.[313]

Girit'teki olayların adanın her tarafına yayılması üzerine Osmanlı Devleti, bir yandan adaya asker gönderme kararı alırken, bir yandan da Avrupa devletlerinden Yunanistan'ı uyarmalarını istedi. Girit'teki Osmanlı birlikleri de Hanya'yı kuşattı. Bunun üzerine Rumlar Yunanistan'dan yardım

---

[308] Ülküsal, *Dobruca*, 28-43.
[309] Kocacık, "Rumeli'den Anadolu'ya", 657.
[310] Boşnakların göçü hakkında geniş bilgi için bkz. Emgili, *Boşnakların*, 151 vd. ;Hayri Kolaşinli, *Muhâcirlerin İzinde Boşnakların Trajik Göç Tarihinden Kesitler* (Ankara: Lotus Yayınevi, 2004), 21.
[311] İpek,*Rumeli'den*, 33-40.
[312] Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*,57.
[313] Menekşe, *Girit Müslümanları*, 58-64.

istedi.[314]Etnik-i Eterya Cemyeti ve kamuoyu baskısına dayanamayan Yunan Hükümeti, Girit'e asker gönderdi. Avrupalı Devletler, Osmanlıyı Girit'e asker göndermemesi konusunda ikna ederken, Yunan Prensi George,donanmayı Girit'e ulaştırdı. Avrupalı Devletlerin olaya müdahil olması, her iki tarafa nota vermeleri ve Yunanları engellemek için adayı abluka altına alma çalışmalarına karşılık Yunanlılar, Makedonya'daki Rumları kışkırttı. Etnik-i Eterya Cemiyeti gönüllülerinin Osmanlı sınırlarını geçme girişimi sonucunda Osmanlı Devleti, Yunanistan'a savaş ilan etti.[315]

1897 yılında savaşın yarattığı ortamda Müslüman ahalinin köylerinin harap edilmesi ve yaşanılan katliamlara devletlerarası heyetler tanık oldular.[316]

1896'dan itibaren hızlı bir şekilde başlayan göç, Anadolu'nun batı ve güney sahillerini etkilediği kadar Türk yönetimindeki Ege Adaları'nı da sarsmıştı.1898 yılı Mayıs ayında Rodos ve İstanköy'e gelen Müslüman sayısı 40-50 bin nüfustan ibaret iken1898 sonlarında 1500 kişiye ulaşmıştı. Adalara göç eden Girit Müslümanlarının yerleştirilmesi ve iaşelerinin temin edilmesi Cezair-i Bahr-i Sefid vilayetinin imkanları ile sağlanmaya çalışılırken, 1898 yılında İzmir üzerinden Anadolu'ya gelen göçmen sayısı giderek artıyordu.[317]Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti Giritli göçmenlerin sorunlarını çözme adına kurumsal yapılanmalar dahi gerçekleştirirken, Beyrut gibi bazı eyaletlerde de göçmenlerin ihtiyaçlarının halk tarafından karşılandığı da olmuştu.[318] Dolayısıyla Girit, ilgili dönemde Osmanlı toprağı olmasına rağmen Girit'ten gelen insanlar da diğer bölgelerden gelen muhacirler kapsamında uygulamalara tabi tutulmuşlardı. Bu bağlamda Rüsûmat Heyet-i Teftişiyesi Azalığı'ndan Muhlis Bey'e gönderilen telgrafta yer alan Girit muhacirlerinin iskân faaliyetlerine yönelik yayınlanmış olan fermanın suretinde:

Şimdiye kadar İzmir'e gelmiş ve miktarı 21.000 küsur civarında olan Girit muhacirlerinin Anadolu vilayetleri içerisinde müsait arazisi olan Adana vilayeti'ne 3.000, Konya'ya 3.000, Ankara'ya 4.000, Suriye'ye 1000, Beyrut'a

[314]Adıyeke, *Girit Bunalımı*, 160-161.
[315]İdil Kürşat, "Girid Olayları-1897 Türk-Yunan Savaşı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 24,(Ocak 1999), 71.
[316] Kürşat, "Gİrid Olayları", 68-76.
[317]Sawsan Agha Kassab, "II. Abddülhamid Döneminde, Osmanlı Vilayetleri'ne İskân Edilen Giritli Göçmenler", *Osmanlı*, Edit, Güler Eren, (Ankara:Yeni Türkiye Yay., 1999),.4/698.; Adıyeke, *Girit Bunalımı*, 262-263.
[318] Kassab, "Giritli Göçmenler", 698.

1000, Bingazi'ye 5.000, Haleb'e 2.000, Karahisar-ı sahib sancağına 1000 ve 1.795 kişinin Edirne vilayetine veDersaadet'te bulunan 1.200 kişi civarındaki Giritli muhacirinise Karahisar-ı sahib sancağına nakillerinin yapılması ve iskân faaliyetlerinin düzenlenmesi amacıyla ilgili mahallerde bir İskânMuhacirin Komisyonu teşkil edilmesi, işlerin yürütülmesinde görevli olmak üzere mutasarrıf ve mektupçu memurlarındanseçilecek kişilerin Muhacir Komisyonu'na dahil edilmesi, deniz ve kara yoluyla nakledilecek muhacirler için nakliye vasıtalarının temin edilmesi, bundan sonra Girit'ten gelecekler içinİzmir'den başka Anadolu vilayetlerinde iskânlarının yapılacağı mahallerin belirlenmesi ve öncelikle bunlarınmiktarının bildirilmesihususunun,Girit'te teşkil edilen İane Komisyon'u ile Mahalli İane Komisyonu arasında görüşülmesi isteniyordu. Bununla birlikte bu muhacirleriniskân edilecekleri mahallerde teşkil olunacak köy ve kasabaların sokaklarının ve hanelerindüzenlenmesi ve sağlık koşullarınınuygun hale getirilmesi, her kasaba ve köye gerektiği kadar mektep ve cami inşa edilmesi, bu inşaatlar için gerekli olan meblağıniskân mahalleri emvalinden ödenmesiyle yapılacak işlerin kış gelmeden önce bitirilmesi ve bunlar için ihtiyaçları ölçeğinde zahire ve hayvan tedarik edilmesi, gittikleri mahallerde sefalet ve perişanlıklarını önlemek maksadıyla bir sonraki senenin yazına kadar kendi kendilerini geçindirecek hale gelmeleri için gerekli olan tedarikin sağlanması yönünde faaliyetlerin yapılması istenmekteydi.Bunun yanı sıra Suriye'ye gönderilen muhacirlerin iskân işiyle ilgilenilmesi maksadıyla Halep'te teşkil edilecek komisyona Bayezid Mutasarrıf-ı esbâk Pirahi Efendi'nin görevlendirildiği de bildirildi. [319] Buradan hareketle diğer bölgelerden gelen muhacirlerde olduğu gibi Giritli muhacirlere yönelikte aynı uygulamaların yapılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin 1858 yılı itibarıyla başlayan göç hareketlerine yaklaşımı insancıl duygulara dayalı olarak gelişirken padişahın aynı zamanda halife olması dolayısıyla kendi devletine sığınanlara kucak açmasının bir görev olduğu düşüncesi eskiden beri gelen bir gelenek olarak görülmüştür. Nitekim devlet, tarihsel süreçte yalnız Müslümanlara değil Hrisityan ve Yahudilere de kapılarını açmıştı. İnsani düşüncesinin yanı sıra geniş yüzölçümü içerisinde

[319]Osmanlı Arşivi(BOA),*Dahiliye Mektubi Kalemi*(DH.MKT), No. 2223, Gömlek No.29.

işlenmeyen toprakların işletilebileceği, gelenlerin Rumeli'ye yerleştirilerek bir tampon bölge oluşturulabileceği, Ruslara karşı bir savunma gücü oluşturma düşünceleriyle göçmelerin kabulü gerçekleşmişti. İlk zamanlarda gelen göçmen sayısı az olduğundan ihiyaçları kolay bir şekilde karşılanıyordu. Ancak 1861'den sonra sayı artınca devletin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar ve halkında ihtiyaçları karşılamada yetersiz kalması bir takım sorunların yaşanmasına yol açtı. Göçlerin artarda yaşanması birikmelere, mali giderlerin artmasına ve göçmen meselesiyle ilgilenen kurumların yetersiz kalmasına yol açmaya başlamıştı.[320] Dolayısıyla Osmanlı Hükümeti muhacir meselesi üzerine daha ciddi bir şekilde eğilerekiskânların yapılacağı bölgelerin seçimi, uygun arazilerin bulunması, muhacirlerin giyecek, yiyecek vb. ihtiyaçlarının karşılanması ve sağlık sorunlarının aksamadan yürütülmesi amacıyla kurumsal yapılanmaya girişecekti.

BÖLÜM II

OSMANLI İSKÂNPOLİTİKASI VE KURUMSAL YAPILANMA

2.1.İSKÂN POLİTİKASININ GELİŞİMİNDEKİ ETKENLER

"İskân" terimi yerleştirme, vatanı veya evi olmayan kimseleri vatan veya ev sahibi yapma, boş bir bölgeye insan yerleştirme gibi çeşitli anlamlara

[320] Habiçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya*, 103-106.

gelmektedir.[321] Dolayısıyla ülkelerin üretime geçmelerinde ve kalkınmalarında iskânın ve nüfusu artırma çalışmalarının etkisi olmuştur. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde de iskân politikası tarihsel süreçte önemli bir yer işgal etmiştir.[322]

Osmanlı Devleti'nin iskân politikasını belirleyen etkenler arasında Kırım, Kafkasya, Girit ve Rumeli'den göç etmek zorunda kalan muhacirleri bulundukları yerlerden alıp ülkenin muhtelif yerlerine yerleştirmek, muhacirlerin ekonomik olarak kendi kendilerine yetecek duruma gelinceye kadar yevmiye, iaşe, toprak, hanevb. ihtiyaçlarının karşılanması veiskân edilen muhacirlerin problemleri ve çözüm yolları yer almıştı. Bunların yanı sıra devletin stratejik, ekonomik, demografik ve dini olarak takip ettiği iskân politikasındaise ülkede bulunan gayrimüslim unsura karşı Müslüman-Türk nüfusunu arttırma ve dengeleme çabası, boş arazilere muhacirleri yerleştirerek ülkenin ekonomisine ve imarına katkı sağlamak, kontrol altına alınamayan veya göçebe olan unsurları (Arap, Kürt, Yörük) iskân edilecek muhacirler vasıtasıyla devlet otoritesi altına almak ve yıllarca Rusya ile savaş halinde olan muhacir toplulukların (Çeçen, Dağıstan, Çerkes, Tatar, Nogay) orduya katılmaları ile askeri yapının güçlendirilmesi gibi hedeflerde bulunmaktaydı.[323] Bu bağlamda yukarıda bahsedilen hedefler doğrultusunda ekonomik alanda Kırımve Kafkas muhacirlerde olduğu gibi diğermuhacirlerin dekendilerine tahsis edilen arazileri işleyerek, hem üretici konumuna geçmeleri hem de devlet hazinesine vergiler yoluyla katkıda bulunmaları sağlanmıştı.[324]

Devletin, iskân sırasında asayişin sağlanması konusuna da önem verdiği anlaşılmaktadır. Nitekim Kırım ve Kafkasya'dan, Kırım Savaşı sonrası gelen muhacirlerden bir kısmının Rumeli'de, bir kısmınında Anadolu'daki aşiretlere yakın bölgelere yerleştirilmiş olması bunun göstergesidir ki dış ülkelerin desteğiyle Rumeli'de çıkarılacak bir isyan ancak buraya yerleştirilecek Türk-Müslüman nüfus vasıtasıyla önlenebilirdi.[325]Bununla birlikte Dersim, Suriye ve

---

[321] *Büyük Larousse Büyük Sözlük ve Ansiklopedisi*, "İskân", (İstanbul:Gelişim Yay.,1986), 10/5783.; *Türkçe Sözlük*, 1099.
[322] Ömer Lütfi Barkan " Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İ.Ü. İktisatFakültesi Mecmuası*, 11/1-4, (Ekim 1949-Temmuz 1950), 528-529.
[323] ŞemsettinSeyhan, *Kırım'dan Bursa'ya Göç Eden Muhacirler ve Yerleşme Problemleri (1853-1914)* (Bursa: Nilüfer Belediyesi, 2014),67.
[324] Raşit Gündoğdu, "Arşiv Belgeleri Işığında Kırım ve Çerkes Göçleri", *Uluslararası GöçSempozyumu Bildiriler*, (İstanbul:Zeytinburnu Belediyesi Yay., 8-11 Aralık 2006), 124.
[325]Erkan, *Kırım*, 91.

Filistin gibi asayişin bozuk olduğu yerlerde devlete bağlı unsurlar arttırılmış olup[326]Kırım ve Kafkasya'dan gelen muhacirlerin iskânı ile Kürt ve yerleşik olmayan aşiretlerin devlet düzenine alıştırılması hedeflenmişti.[327] Dolayısıyla Anadolu'da kanun tanımaz aşiretlerin güvenliği bozacak hareketlerini önlemek için buralara iskân edilecek muhacirler önemli bir denge ve güç unsuru olarak değerlendirilmişti. [328] Yine muhacir gruplar içerisinde yer alan Kafkasmuhacirlerin sürekli savaş halinde bulunduğu Ruslara karşı dirençleri ve savaş kabiliyetleri, bunların, Rusya ile yapılacak savaşlarda yararlı olacağı düşüncesini güçlendirmişti.[329] 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar üretim ve imara katkı amacıyla iskân edilen muhacirler bu savaştan sonra potansiyel bir asker olarak görülmüştü. [330] Dolaysıyla devletin bu esaslar üzerinde şekillenen iskân politikasının pratiğe geçirilmesi amacıyla kurumsal yapıların geliştirilmesi çalışmalarına başlanacaktır.

2.2. KURUMSAL YAPILANMAYA GEÇİŞ ÇALIŞMALARI

1790'dan itibaren Osmanlı sınırlarına göç hareketleri yaşanmaya başladığı halde gerek III. Selim (1789-1807) gerekse II.Mahmut (1808-1839) Dönemleri'nde devletin, buraya gelen muhacirlerin iskân işlerini, yeni yurtlarına intibaklarını ve bunların sosyo-ekonomik sorunlarını ne şekilde çözdüğüne dair bilgiler yok denecekazdır. Bununla birlikte devletin bu dönemlerde gelen muhacirlere yakın ilgi gösterdiği ancak yine de iskân işlerinin kurumsal düzeyde olmadığı bilinmektedir. Hatta Cevdet Paşa eserinde, *en mühim olan iskân-ı muhacirîn işlerine bakılmadığını*da ifade etmiştir.[331] Her ne kadar II. Mahmut Dönemi'nde Bosna'da çıkan karışıklık sonucunda buraya gönderilen talimatta;iskân düzeninin bozulduğu, bu işlerin düzenlenmesi ve muhacirlerin iskân edilmesi gerektiği yönünde emirler gönderilmiş olsa da bu tedbirler muhacirlerin iskânı hususunda yeterli olmamıştı. [332] Dolayısıyla Tanzimat Fermanı'na kadar muhacirlere

[326]İpek, *Rumeli'den*,158-159.
[327]Saydam, *Kırım ve Kafkas*, 97.
[328]Erkan, *Kırım*, 91.
[329]Ahmet Gündüz, "Rusya'nın Türk İllerinde Yayılması ve Osmanlı Devleti'ne Yapılan Türk Göçleri",*Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 161, (2006), 80.
[330] SelimDeringil, "XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na Göç Olgusu Üzerine Bazı Düşünceler", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğluna Armağan*, (İstabul:İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 1991), 437.
[331]Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, (Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye, 1309,10), 192.
[332] Osmanlı Arşivi(BOA), *Bâb-ı Âsafi Divanı(Beylikçi) Mühimme* (A.}DVNS. MHM),No. 248.

yönelikfaaliyetler ya doğrudan doğruya Babıâli tarafından gönderilen talimatlar doğrultusunda yürütülüyor yada muhacirlerin kendilerinin devlete başvuruları sonucunda yardımlar yapılıyordu. Özelliklede bu yardımlarda halk öncülük ediyordu. [333] Bu dönemde muhacir işleri genel olarak Şehremaneti'nin sorumluluğuna verilmişti.[334] Ancak bu kurum II.Mahmut Dönemi'nde yeni kurulmuş olup ancak 1855'ten sonra geliştirilmişti.[335]

Osmanlı Devleti'nde göç politikalarının kurumsallaşması Tanzimat Fermanı sonrasında gelişen siyasi modernleşme süreciyle paralellik göstermiştir. [336] Kanunlaştırma faaliyetlerinin hız kazandığı Tanzimat Dönemi'nde göçmenlerin sorunlarını çözmek adına geniş bir organizasyona ihtiyaç duyulmuş olup nakil, iaşe, sağlık, barınma ve iskân ile alakalı konularda kurumsal ve yasal bir takım düzenlemeler yapılmıştı. [337] Bununla birlikte 1849'da Macar mültecilerinin sorunları göç problemini ve göçmen işlerini daha da artırmıştı. [338] Macar mültecilerininsorunlarıyla uğraşmak üzere özel bir teşkilatın kurulmuş olduğu bilinmekle berabergenel anlamda muhacirlerle alakalı özel bir teşkilatın kurulduğuna dair bir bilginin mevcut olmadığı bilinmektedir. [339] Göçmenlere dair işleyişin 1856'ya kadar ne şekilde çözüldüğüne dair bilgi az olmakla beraber Kırım Savaşı sırasında Kafkasya ve Eflak Boğdan civarından kara ve deniz yolu ile Rumeli'ye gelen muhacirlerin iskân faaliyetlerini Silistre Valisi, Babıâli'den kendisine gönderilen talimata göre üstlenmişti. Bu talimatta: Göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla 1000 kese akçe gönderildiği belirtilirkeniltica edenlere merhamet gösterilmesi, mali güçlerini elde edinceye kadar vergiden muaf olunmaları gerektiği,ziraatle meşgul olanlarına arazi verilmesi,sanat erbabı olanların münasip yerlerde iskân edilmesi, muhtaç olanlara meccanen ev yapılması ve ev

[333] Faruk Kocacık, "Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-90)",*Osmanlı AraştırmalarıDergisi*, 1,(İstanbul 1980), 157.; Eren, *Türkiye'de Göç*, 40.
[334] Kocacık, "Balkanlar'dan Anadolu'ya", 158.
[335]Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-u Belediye* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay, 1995), 1,1359-1367.
[336] BaşakKale, "Zorunlu Göçün 19.yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Etkileri", *Türkiye'nin Göç Tarihi:14.yüzyıldan 21.yüzyıla Göçler,* Edit. M.Murat Erdoğan- Ayhan Kaya, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2015), 156.
[337]Kemal Yakut, "Kırım Tatarları ve Nogayların Osmanlı İmparatorluğuna Göçleri (1783-1922)", *Türkiye'nin Göç Tarihi:14.yüzyıldan 21.yüzyıla Göçler*, Edit. M.Murat Erdoğan-Ayhan Kaya, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2015), 125.
[338]NejatGöyünç, "1849'da Macar Mültecileri veBunların Kütahya ve Halep'te Yerleştirilmeleri ile İlgili Talimatlar", *Türk-Macar Kültür Münasebetleri Işığı Altında II.Rakozcı Ferene ve Macar Mültecileri Sempozyumu* (İstanbul 31 Mayıs-3 Haziran 1976), 173-179.
[339] Ahmet Refik, *TürkiyedeMülteciler Meselesi*, (İstanbul: Matba-i âmire, 1926),18-20.

yapımı gibi işlerde halkın yardım etmesi ve muhacirler için tohumluk, öküz, araba vesair tarım araç-gereçlerinin karşılanması yönünde talepler iletilmişti.[340]

Göçler sırasında doğrudan İstanbul'a gelen göçmenlerin sorunlarını ise 1854'te kurulan Şehremaneti, Ticaret Nezareti birlikte çözmeye çalışmıştı. Bunların yanı sıra Zaptiye Nezareti de İstanbul'a gelen göçmenlerin çeşitli sorunlarıyla ilgilenmiş [341] ve göçmenlerin giderlerini karşılamak amacıyla bütçesinden harcamalar yapmıştı. [342] Şehremaneti, İstanbul'a gelen muhacirlerden fakir olanların gemi nakliye ücretlerinin ödenmesi, geçici iskân mahallinin tespiti ve düzenlenmesi, yevmiye tahsisi, yiyecek, giyecek, ev eşyası, kışlık odun-kömür gibi ihtiyaçlarının temini ve Anadolu ve Rumeli'ye gönderileceklerin iskânıyla ilgilenmişti. Ancak şehrin belediye hizmetlerinin dışında maliyeye ait bazı vergileri de toplamakla görevli olan Şehremaneti'nin teşkilat yapısı göçmenlerin sorunlarını çözmeye yeterli olmamıştı. Buna rağmen Şehremaneti, İstanbul'a gelen muhacirlerin sorunlarının çözülmesi için büyük çaba göstermiş, göç ve göçmen işlerini kendi bütçesinin dışında hazineden ve halktan alınan yardımlarla sürdürmeye çalışmıştı. [343] Göç ve muhacir meseleleri ile 1859 yılına kadar Şehremaneti meşgul olurken, Paris Antlaşması'ndan sonra Bosna Hersek, Bulgaristan ve Makedonya'daki Hristiyanunsurların ayaklanmaları ve Kafkasya'daki Türk unsurların Ruslarla savaşıyla birlikte göçmen sayısının artmaya başlamış olması nedeniyleiskân faaliyetlerinde Şehremaneti yetersiz kaldı.[344]Bunun üzerine Şehremaneti'nin bu işi yürütemeyeceğine ve bir muhacir komisyonunun kurulmasına karar verildi.[345]

Kurumsal yapının geliştirilmesi bağlamında komisyon teşkili düşüncesinin yanısıra uygulamaların düzeni açısından talimatname ve

---

[340]Osmanlı Arşivi(BOA),*İrade-i Dahiliye*(İ.DH) No.343, Gömlek No.22622.
[341] Saydam eserinde bu durumun, işlerin organizasyonundaki çok başlılığı gösterdiğini dile getirmiştir. Saydam, *Kırım ve Kafkas*, 103.
[342] Saydam,*Kırım ve Kafkas*,102-103.
[343] MehmetYılmaz, "XIX.yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhaciri İskân Politikası", *Osmanlı,*Edit.Güler Eren, (Ankara:Yeni Türkiye Yay,1999), 4, 588-589.; IlgınBarut, "Osmanlı Dönemi'nde Gerçekleşen Göçlerin Kurumsallaşma ve Göç Politikaları Üzerindeki Etkileri", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi,*40/2,(Ekim 2018), 168.
[344] Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı DevrindeSon Sadrazamlar*, (İstanbul: İstanbul Maarif Basımevi, 1956), I.cüz, 18.
[345]Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Meclis-i Mahsûs*(İ.MMS),No.16, Gömlek. 696,

nizamname faaliyetleri de dikkati çeken diğer bir unsurdu. Bu bağlamda, 8 Temmuz 1856 (5 Zilkade 1272) yılında her tarafta uygulanmak üzere bir talimatname yayınlanmıştı.[346] Bu talimatnamenin 1-2-3. maddelerinde Osmanlı Devleti'ne bağlılık göstermek ve kanunlarına itaat etmek şartıyla din ve mezhepayrımı yapılmadan bu tarafa göç etmek isteyenlerin kabul edilebileceği belirtilmiştir.

5 ve 6. maddesinde Rumeli tarafından yerleştirilenlerin 6 sene, Anadolu tarafından yerleştirilenlerin ise 12 sene süreyle vergi ve askerlikten muaf olacakları belirtilmiştir.

8. Maddedekendilerine parasız olarak verilen arazileri yirmi yıl süre ile satamayacakları şartı getirilmiştir.

13. maddede ise her göçmen ailesinin yerleştirilmesi, geçimlerini sağlayabilmeleri için ürün yetiştirmeleri veya iş kurabilmeleri için de 60 altın mecidiye'nin gerekli olduğu belirtilmiştir.[347]

1861 yılında Kırım ve Kafkasya muhacirlerine yönelik alınması gereken tedbirler bağlamında Meclis-i Âli-i Tanzimat'ta her beş kişiye bir hane olacak şekilde haneler yapılması, zirai ihtiyaçlarının temini (alet-edavat, tohumluk, çift hayvanı), yardımseverlerden para toplanması gibi uygulamaların gerekliliği üzerinde kararlar alınmıştı.[348] Yine aynı yıl Konya'ya gönderilipiki yıldan beri iskânları yapılmayan göçmenlerin süratle iskânlarının tamamlanması göreviyle tayin edilen Mirliva Vehbi Paşa'ya bir talimat verilmişti. Bu talimat 1856'daki talimattan daha ayrıntılı görünüyordu.[349] Bu talimat daha sonra yeniden düzenlemişti. [350] 1863 yılında hazırlanan bu talimatnamenin kısa bir zamanda elde nüshalarının kalmaması üzerine 3 Ekim 1865'te Meclis-i Valâ tarafından yeni bir talimatname hazırlatılmıştı. Bunun, öncekilerden bir farkı görülmemekle birlikte,1853'ten beri gelen göçmenlerin 15 yaşına kadar olanlarına da ikişer kuruş yevmiye verilirken[351] gelen nüfusun çok fazla olması nedeniyle bundan böyle 10 yaşına kadar olanların 100

[346]BOA, *İ.DH*, No.343, 22622.
[347]BOA, *İ.DH*, No.343, 22622.
[348] BOA,*İ.MMS*, No. 22, 961.
[349] BOA,*İ.MMS*, No.22, 962.
[350]Osmanlı Arşivi(BOA),*İrade Meclis-i Valâ*(İ.MVL), No.505, Gömlek No.22848.
[351] BOA,*İ.DH*,No.420, 27766.

dirhem, 10 yaşından büyüklere ise yarımşar kuruş yevmiye verilmesi gibi konuların bu talimatta yer aldığı görülmüştür. Ayrıca iskânları üç yılı geçen göçmenlerin ürünlerinden öşür alınarakyeni gelen veya gelecek olan göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanması da yeni bir çare olarak bulunmuştu.[352]

1869-1870 arasında hazırlanan talimatnameden sonra1877-78 savaşında göç ve göçmen işleri yeniden büyük bir önem kazanınca yeni bir talimat daha çıkarılmıştı. [353] Bu defaki talimatın daha ayrıntılı olduğu görülmektedir. Bunun, daha önceki görülmüş usulsüzlüklerin tekrarlanmasının önüne geçilmek için hazırlandığı anlaşılmaktadır.Talimat toplamda 48 maddeden oluşmaktaydı. Bu maddelerde; genel hükümler, komisyonların işleyişi,İdare-i Umûmiye Muhacirin Komisyonu'nun çalışmaları,hesap ve iskân şubesinin ve bölgelerdeki şubelerin çalışma esasları yer almıştı. [354] 1878 yılındaki nizamnameye göre ise çeşitli mahallerden nakledilen muhacirlerin limanlara geldiğinde,o bölgenin mahalli idaresi tarafından karşılanıp ihtiyaçlarının karşılanması, nakillerinin sağlanması için gerekli vasıtaların temin edilmesi ve yapılacak masrafların mahalli sandıktan karşılanması gibi tedbirlerin alınması konuları yer almıştı. Buna göre muhacirlerin iskânı noktasında ise iki usul benimsenmişti. İlk olarak her köy veya kasabanın mevcut nüfus miktarı dikkate alınarak bir miktar muhacirinin buralara iskânı, ikinci olarak da muhacirlerin boş arazilere halkın yardımları ile yapılan hanelere yerleştirilmesiydi. Yardım hususunda şartların müsait olmaması durumunda ise masrafı yüz elli kuruşu geçmemesi şartıyla hanelerin devlet tarafından yapılması kararlaştırılmıştı. Gıda olarak da muhtaç olanlara yarımşar kıyye ve on yaşından küçük çocuklara ise 100 dirhem ekmekverilecekti. Bu yardım faaliyetleriyle uğraşmak üzerede mahallin İdare Meclisi ile muhacirlerin hoca ve ihtiyarlarından oluşan bir meclis oluşturulacaktı. Bu meclis,tayinat dağıtımıyla ilgilenip tayinatın kimlere verilip verilmeyeceğini belirleyecekti.Dağıtılan tayinatın miktarını defterlere kayıt ederek ve bu defterlerin her mahalden kazalara, oradan sancaklara, sancaklardan merkez vilayetlere ve oradanda Maliye Nezareti'ne bir silsile halinde gönderilmesi sağlanacaktı. Böylece işlemlerin kontrolü de sağlanmış olacaktı. Muhacirlerden ziraat veya zanaatla uğraşanlar olup geçimlerini

[352] BOA,*İ.MVL*, No.541, 24269.
[353] BOA,*İ.MMS*, No. 38, 1590,; FarukKocacık, "XIX. yüzyılda Göçmen Köylerine İlişkin Bazı Yapı Planları",*İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergsi*,32, (Mart 1979), 420-421.
[354] BOA*, İ.MMS*, No. 59, 2786.

sağlayacak durumda olanların tayinatı kesilecekti. Hocalık veya başka işlerden anlayanlar var ise bunlar imamlık vb. görevlerde kullanılabilecekti.Muhacirlerden,iskân tarihinden itibaren üç yıl vergi alınmayacak ve vefat edenlerin defin işlemleri mahalli idareler tarafından yerine getirilecekti. Akrabalarıyla bir araya gelmek isteyenler olursa hükümet tarafından kolaylık sağlanıp az olan nüfusun çok olanların yanına götürülmesiyle aileler birleştirilecekti. İstanbul ve çevre iskelelerden dağıtılan muhacirlerin kaç hane ve nüfus olduğu, bunların ihtiyaçlarının karşılanmasında ne kadar masraf yapıldığı,defterlere kayıt edilerek Babıâli'ye gönderilecekti. Bu nizamnamede; muhacirlerin iskânının, Saltanat-ı Seniyye'nin isteği olduğu ve bu faaliyetleri yerine getirmek üzere de bütün memurların itina ile çalışması gerektiği vurgulanıyordu.[355]

İskânçalışmaları sırasında mevcut memur sayısının yetersizliği ve yetki ve sorumlulukların karışması gibi durumların önüne geçebilmek adına yetki ve sorumlukları belirten bir talimatname 1879'da hazırlanmş olup 1886-1887 yıllarında bu uygulamaların aynen devam ettirildiği görülmektedir. Talimatname, beş bölüm ve otuz dört maddeden oluşmuştur. Birinci kısım, vilayetlere tayin edilen memurlar ve vilayet merkezlerinde kurulacak komisyonlara ait bilgi içermekte ve on iki maddeden meydana gelmişti. İkinci kısım çeşitli maddeler başlığıyla adlandırılmış olup sadece iki maddeden oluşmaktaydı. Üçüncü kısımda muhacirlerin sevkiyatıyla ilgili konular yer alıp yedi maddeden meydana gelmişti. Dördüncü kısımda muhacirler için temin edilecek iaşe konusu dile getirilmiştir ve üç maddeden oluşmuştu. Beşinci kısımda muhacirlere arazi tahsisi ve ihtiyaç malzemelerinin temini konusu işlenmiş olup dokuz maddedir. Talimatnamenin son bölümünde ise muhacirlerin iskânı, barınması ve ihtiyaçalarının temini noktasında hazineye fazla yük olunmaması için iskânmahallerinde incelemelerin itina ile yapılması ve bölge ahalisinden de yardım almanın gerekliliği ve önemi üzerinde durulmuştur.[356]

[355] Osmanlı Arşivi (BOA),*Yıldız Perakende Komisyonlar Maruzâtı* (Y.PRK.KOM), No. 1, Gömlek No.26.
[356]Osamanlı Arşivi (BOA),*YıldızPerakendeDahiliye* (Y.PRK.DH), No.2, Gömlek No.93.

1897 yılında daİskân-ı Muhacirin-iİslamiyye Komisyon-ı Âlîsi'nin sûret-i teşkîline ve vezâ'if ve salâhiyetine dâir bir nizamname hazırlanmış olup on beşinci maddesinde şöyle denilmekteydi;

> "Hicret edecek nüfûsun gerek Dersaâdet'de gerek Anadolu sevâhilinin çıkacakları iskelelerinde müddet-i medîde yığılub kalmalarına ve dûçâr-ı sefâletolmalarına mahall bırağılmamak içün mahall-i iskânları evvelce tehyi'e olunmak ve hâneleri yapılıncaya kadar oralarda sûret-i temekkünleri te'mîn idilmek ve sevklerinde yollarda dûçâr-ı sefâlet olmamaları zımnında konak mahalli ittihâz idilecek yerler dahî kararlaşdırılmak üzre mahalleriyle bi'l-muhâbere komisyon-ı âlîce tedâbir-i mukteziyye ittihâzına fevka'l-gâye itinâ kılınacak ve her hâlde muhâcirînin mahall-i iskânları hâzırlanmış bulundukdan sonra tâkım tâkım celbleri sûreti nazar-ı dikkate alınacakdır ve şu muâmelâtın muhâfaza-ı hüsn-i cereyânı zımnında memâlik-i ecnebiyyeden gelecek muhâcirîn mahallerinden hareket itmezden evvel zamân-ı hicret ve hareketlerine dâ'ir Bâb-ı Âlî'den vakt ü zamânıyla komisyon-ı âlîye malûmât virilecekdir".[357]

1900'lü yılların başlarında da yine muhacirlerin iskânı hususunda birçok talimatname ve nizamnamenin yayınlandığı bilinmektedir.[358] Muhacirlerin iskânı faaliyetleri hakkında yürütülen çalışmaların düzeni açısından önem arzeden bu nizamname ve talimatname çalışmalarının yanı sıra kurumsal açıdan faaliyetlerin daha düzenli yapılabilmesi açısındankomisyonlar teşkil edilmiştir. Bu komisyonlar özellikle göçlerin yoğun yaşanmaya başlandığı 1850'li yıllardan itibarenoluşturulmuştur. Komisyonlar vasıtasıyla da muhacirlerin iskânı, iskân sırasında iâşe temini, muhacirlerin kalması için gerekli olan hanelerin inşası ve zirai aletlerin karşılanması gibi faaliyetlerin yerine getirilmesi sağlanmıştır.

2.3. MUHACİR KOMİSYONLARI VE YARDIM KURUMLARI

Osmanlı Devleti'nin idari bünyesindeki Şehremaneti vb. kurumsal yapıların yoğun bir şekilde hız kazanan göç hareketleri karşısındaki yetersizliği daha etkili kurumsal yapılanmayı gündeme getirdi. DolayısıylaOsmanlı Devleti'nde göçmenlere yönelik uygulamaların geliştirilmesi zorunluluğu, 5 Ocak 1860 yılında bir göçmen komisyonunun kurulmasını sağlamıştı. Komisyon başkanlığına Trabzon Valisi Hafız Paşa, komisyon üyeliklerine de ticaret muavini Remzi Efendi,Darüşşurâ-yı Askerîazasından Refik Bey,ulemâdan İsmail ve Hacı Pir Efendiler tayin edilmişti. Şehremaneti ile komisyonun faaliyetleriyoğun olacağından

[357] Osmanlı Arşivi (BOA), *İradeHususî* (İ.HUS),No.73, Gömlek No.120.2, 17 ZA 1316/29 Mart 1899.
[358] UfukERDEM,*Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)* (Erzurum:Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 48-68.

Şehremaneti İkinci Muavinlerinden Asım Bey'in komisyonda bulunması ve komisyona ayrıca Babıali'den yeterli sayıda memur tayin edilmesi ve komisyonun her gün toplanabilmesi için de her tarafa ve özellikle de denize yakın olması nedeniyle Hamidiye Vakıf Dairesi'nin tahsis edilmesi kararlaştırılmıştı.[359] Böylece bu komisyon, muhacir meselesine dair kurulmuş olan ilk kurum olmuştu[360] ve bu komisyon 1876'ya kadar Anadolu'ya gelecek olan göçmenlerin iskânı konusunda önemli ve başarılı çalışmalar yapacaktı.[361]

1875 yılında komisyon başkanı Muammer Paşa'nın vefatından sonra, bu komisyonun varlığına gerek olmadığı ve fazla giderlerin azaltılması adına yeni bir uygulamaya geçildi. Göçmenlere ilişkin işleri yürütmek üzere bir müdür başkanlığında beş üye, bir katip, bir muhasebe katibi, bir nüfus kayıt memuru, bir evrak müdürü, üç tercüman, bir sevk memuru, bir kapıcı ve bir odacıdan oluşan bir daire teşkil edilipZaptiye Nezareti'ne bağlandı. Eski üyelerden olup da görev verilmeyenler başka işlere tayin edildiler. Böylece komisyonun önceleri 40.627,5 kuruş olan maaş giderleri yarıdan fazla bir tasarrufla 18.800 kuruşa inmiş oldu.[362]

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Balkanlardan ve Kafkasya'dan kitlesel göç hareketlerinin başlaması nedeniyle yeniden göç komisyonlarına olan ihtiyaç gündeme gelmiştir. 1860'da kurularak 1875'e kadar görev yapan bir göçmen komisyonu var iken 1878'den sonra birçok komisyon oluşturulmuştur.[363] Bu komisyonlar şunlardır:

2.3.1. Umum Muhacirîn Komisyonu

Komisyon, 1878 yılında II. Abdülhamit başkanlığında Yıldız Sarayı'nda kurulmuştur. Komisyonun görevi, göçmen iskân ve iâşe işleriyle ilgili genel kararlar almak, göçmenlerin memleketlerine veya Anadolu'ya sevkleri sırasında iskân mahallerini tespit etmekti.[364] Komisyon "Taht-ı Himaye-i Hazreti Hilafet Penahide bulunan Muhacirîn Komisyonu"[365] olarak adlandırıldığı gibi görev ve sorumlulukları bağlamında Umum Muhacirin

[359] Eren, *Türkiye'de Göç*, 57-58.
[360] Eren, *Türkiye'de Göç*, 58.
[361] Saydam, *Kırım ve Kafkas*,195-305.
[362] Kocacık, "XIX. yüzyılda Göçmen", 158.
[363] Erkan, *Kırım*,98.
[364] İpek, *Rumeli'den*,109-110.
[365]Osmanlı Arşivi(BOA),*Hazine-i Hassa Defterleri* (HHd),15673,11 R 1295.

Komisyonu olarak da isimlendirilmiştir.[366]Padişahın himayesi altında kurulan bu komisyonun Başkan Yardımcısı Hazine-i Hassa Nazırı Said Paşa[367] idi. Komisyona bazende Münif Paşa[368] başkanlık etmiştir.Komisyon on üyeden oluşuyordu. Komisyonun faaliyet tutanaklarının kaydedildiği iki defter ve tutanaklar anında padişaha sunuluyordu. Defterlerden biri Mabeyn'de diğeri de Komisyon'da kalıyordu.[369]

Komisyon'un mali ihtiyaçları hazineden karşılanmış olup yüksek meblağlara ihtiyaç duyulduğu zamanlarda komisyon, mali kaynak arayışına girişmiştir. Bu kaynak içerisinde yer alan ve Rusya'nın işgaline uğrayan bölgelere ayrılan bütçenin, yakın zamanda bölgelere harcanmayacağı belirtilerek Maliye Nezareti'nden talep edildiği anlaşılmaktadır. Buna ilaveten bazı orman ve maden gelirlerini de istediği görülmektedir.[370]

2.3.2. İdare-i Umûmiye-i Muhacirîn Komisyonu

Muhacir iskânı konusundaki komisyon çalışmalarında ilk tesis edilen komisyon,İdare-i Umûmiye-i Muhacirîn Komisyonu olmuştur. Bu komisyon 18 Haziran 1878'de Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Osmanlı topraklarına gelen muhacirlerin sorunlarıyla uğraşmak amacıyla kurulmuştu[371] ve işleyişine dair bir nizamname yayınlanmıştı. [372] Bu komisyonun başkanlığında kuruluşundan itibaren, 1894 yılına kadar sırasıyla Sadık Paşa(1877-1878), Naşit Paşa(1878), Fevzi Paşa(1878), Emin Paşa(1878-1879), İsmail Paşa(1879), Mazhar Paşa(1879), Rıza Bey (1880-1894) bulunmuşlardı.[373] Bu komisyonun bünyesinde farklı birimler yer alırken her birimde birçok memur

[366] İpek, *Rumeli'den*, 117-118.
[367] Tam adı Mehmet Sait Paşa (1804-1914) olan Sait Paşa Kanuni esasinin hazırlanmas sürecinde Sultan II.Abdülhamit'e müşavirlik yapmıştır.9 defa sadaret makamına getirilmiş,toplamda 7 yıl 2 ay sadrazamlık yapmıştır.,AzmiÖzcan, "Said Paşa", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi,* (İstanbul:YKY, 2008), 2/491-492.
[368]Münif Paşa (Mehmet Tahir Münif) (1828-1910), Sultan II.Abdülhamit Döneminde tahran büyükelçiliği ve maarif nazırlığı yapmıştır., SinanKuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali,*(İstanbul: İsis Yay.,2003), 105.
[369] İpek, *Rumeli'den,*110.
[370] 1 Mart 1294/1877 VE 4 Mart 1294/1877 tarihli toplantı. BOA, *HHd*, No.15673.
[371] BOA,*İ.DH*, No.754, 61522,3 Ş 1294/13 Ağustos 1877.
[372] Eren, *Türkiye'de Göç*, 96-116.
[373] İpek, *Rumeli'den*, 104.

çalışmıştı.[374] Komisyonun iskân ve sosyal hizmetler alanlarında faaliyetler yürüttüğü bilinmektedir.[375]

2.3.4. Muhacirîn Komisyon-ı Âlîsi

1894 yılında İdare-i Umûmiye-i Muhacirîn Komisyonu'nun kaldırılması neticesinde bir süre göçmenlerin meselesiyle daha önce bu konuyla meşgul olan Dahiliye Nezareti ve Şehremaneti ilgilenmişti. 1897 yılına kadar göç hareketlerinin yavaşlamış olması nedeniyle bu kurumlar durumu idare etmişlerdi. Ancak 1897'de Osmanlı-Yunan Savaşı'nın çıkmış olması, Balkanlardan tekrar bir göç dalgasının yaşanmasına yol açmıştı. Bu nedenle ihtiyaçlara cevap verebilmek açısından tekrar bir komisyonun varlığına ihtiyaç duyulmuştu. Bunun üzerine 1897 yılında Padişah başkanlığında "Muhacirîn Komisyon-ı Âlîsi" kuruldu. Komisyonun ikinci ve esas görevi yürütecek olan başkanın Padişah tarafından atanmasına karar verildi. Komisyonda Erkân-ı Harbiye'den dört, Dahiliye Nezareti'den iki, Maliye ve Ticaret Nezaretlerinden ve Orman İdaresinden birer olmak üzereon üye yer almıştı.[376]

Komisyonun kuruluşu ve çalışmalarını düzenlemek açısından onyedi maddelik bir nizamname hazırlanmıştı.[377] Bu nizamnameye göre memurlar arasında iş bölümü yapıldığı görülürken; bir kısmının göçmenlerin işini kolaylaştırmak amacıyla tedbirler alması, diğerlerinin ise göçmenlerin yerleştirilmesi ile meşgul olması isteniyordu. Komisyonun hazırlayacağı öneriler Meclis-i Mahsûs-u Vükelâ'ya gönderilerecek ve verilen karar uygulanacaktı. Komisyon, göçlerin arkası alınıncaya kadar görevini yerine getirecekti.[378]

---

[374]Bu birimlerin isimleri, memurlar, memurların maaş bilgileri hakkında geniş bilgi için bkz; Erkan, *Kırım*, 109-117.
[375] Erdem, *Muhacir Komisyonları*,111-118.
[376] Kocacık, "XIX. yüzyılda Göçmen", 161.
[377]İlgili nizamname bir araştırmada 16 madde olarak belirtilirken. Kocacık, "XIX. yüzyılda Göçmen", 161.; Başbakanlık Osamnlı Arşiv belgesinde ise 17 madde olarak belirtilmektedir. Osmanlı Arşivi(BOA),*Yıldız Resmi Maruzât*(Y.A.RES), No.90, Gömlek No.5,2 B 1315/27 Kasım 1897.
[378] Kocacık, "XIX. yüzyılda Göçmen", 161.

Komisyonun özellikle 1897 yılı itibarıyla Ege Adaları dahil olmak üzere Anadolu'nun batı ve güney kıyılarındaki kentler olan İzmir [379], Antalya [380], Mersin [381] ve Tarsus'a [382] yoğun bir şekilde göç eden Giritli muhacirlere yönelik faaliyetler yürüttüğü bilinmektedir.

Muhacirîn Komisyon-ı Âlîsi, göçmenlerin yerleştirileceği arazilerin tespitinin yapılması ve göçmenlerin rahatlarının sağlanması yönünde faaliyetlerin daha iyi yapılması için kendisine bağlı bir alt komisyonun kurulması için 22 Şubat 1899'da Meclis-i Mahsûsa'ya başvuruda bulundu. Konuyu görüşen Meclis-i Mahsûsa bu tür bir komisyonun kurulması fikrini uygun görüp Selanik Eski Valisi Rıza Paşa'yı birinci üyeliğe önerdi. Ayrıca diğer üç üye; ikisi Şurâ-yı Devlet'ten,biri de Erkân-ı Harbiye'den olmak üzere meydana gelecekti. [383] Meclis-i Mahsûs-u Vükelâ'nın mazbatası,1 Mayıs 1899'da Padişah tarafndan onaylanarak dört kişiden oluşmuş olan alt komistonda kurularak görevine başladı.[384]

MuhacirînKomisyon-ı Âlîsi'nin muhacirlere yönelik çalışmalarının ne zaman sonlandırıldığına dair net bir bilgi olmamakla birlikte komisyonun beşinci maddesinde yer alan "Komisyon-ı Âlî muhacirinin arkası alınıncaya kadar ifa-yı vazifeye" devam edeceği ibaresi[385], Osmanlı-Yunan Savaşı'nın da yaklaşık bir iki ay sürmesi ve komisyonun sınırlı sayıdaki göçmene hizmet amaçlı kurulduğu göz önüne alınırsa 1898 yılı sonuna doğru komisyonun görevinin sona ermiş olabileceği ihtimal dahilindedir.

2.3.5. Muhacirîn İane Komisyonu

Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rus ordularının Tuna'yı işgali ve birçok Müslüman ve Hristiyan vatandaşın Osmanlı sınırlarına göç etmeye başlaması üzerine 29 Temmuz 1877'de Şehremaneti nezaretinde kurulmuştur.

---

[379] MetinMenekşe, "XX. yüzyıl Başlarında Kuşadası'nda Girit Muhacirleri", *Uluslararası SosyalAraştırmalar Dergisi*, 9/42,(Şubat 2016), 717.
[380] Ali RızaGönüllü, "Antalya'da İskân Edilen Muhacirler (1878-1923)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat AraştırmalarıDergisi,* 26,(Güz 2009), 309-321.
[381] Rüştü Çelik, *1898 Kandiye Olayları Sonrasında Girit'ten Mersin Sancağı'na Göçler (1898-1907)*,),(Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009), 82-126.
[382] Fahriye Emgili, "Tarsus'ta Girit Göçmenleri", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 39/25, (2006), 190.
[383] BOA,*Y.A.RES*, No.98, 29, 11 L 1316/22 Şubat 1899.
[384] BOA,*Y.A. RES*, No.99, 36,20 Z 1316/1 Mayıs 1899.
[385] BOA,*Y.A.RES*, No. 90, 5, 2 B 1315/27 Kasım 1897.

Komisyonun göçmenlere yönelik yapacağı faaliyetleri belirleyen dokuz maddelik bir nizamnamesi mevcuttu. Komisyon, bir başkan, bir başkan yardımcısı, on üye, bir katip ve bir de sandık emininden oluşuyordu. Görevliler fahri olarak çalışmaktaydı. Haftanın her günü toplanacak olan komisyonun görevleri ise şu şekilde belirlenmişti:

a) Göçmenlerin Müslüman olsun Hristiyan olsun refahlarını sağlamak.
b) Göç etmiş ahaliye ve bundan sonra da göç edeceklere yardım yapmak ve iskânlarının nerelere olacağını araştırmak.
c) Komisyonun her bir üyesi göçmenlerin bulunduğu yerlerde bir sokaktan sorumlu olacak ve orada tespit edeceği yardıma muhtaç göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılayacaktı.
d) Komisyon üyeleri sorumluluk bölgelerinde hasta tespit ettikleri zaman eğer yerinde tedavisi mümkünse oraya doktor götürecek değilse hasta göçmenleri Gureba Hastanesi'ne sevk edecekti.
e) Göçmenlere yapılacak yardımların harcamaları tutanaklarla sağlam olarak tespit edilecekti.
f) Göçmenlerden hali vakti yerinde olanlara bir iş temin edilecektir.
g) Sanat erbabı olan göçmenlere iş için sermaye olarak elde edilecek hasılattan bir miktar verilecektir.[386]

İane komisyonu her ne kadar yaptığı işlerde Şehremaneti'ne karşı sorumlu olup Emanet bünyesinde faaliyet göstermiş olsa da İdare-i Muhacirin Komisyonu'nun bir alt birimi olarak görev yapmış olup komisyonun; başkan, başkan yardımcısı ve 19 üye ve iki katipten oluşan bir idari yapısı bulunmaktaydı.[387]

Muhacirîn İane Komisyonu'nun başkanlığını Ayandan Hacı Mehmet Tahir Efendi yapıyordu.[388]Bu komisyondan başka üyeleri maaş karşılığı çalışan ve yine yardım işlerini düzenleyen bir de Encümen-i Âlî vardı. Üyelerine her ay yüksek miktarda maaş ödendiğinden göçmenlere yevmiye verecek para kalmıyordu. Bu nedenle Encümen-i Âlî ile Muhacirin İane Komisonu 4 Ağustos 1878'de birleştirilerek,sadece katiplerin maaş karşılığı çalışması

[386] BOA, *İ.DH,No.*751,61326, 18 B 1294/29 Temmuz 1877.
[387]Erdem, *Muhacir Komisyonları*, 214.
[388] İpek, *Rumeli'den*, 112.

kararlaştırılmıştı.[389] Ancak bu yapılanma pek kalıcı olmamış ve 1878 yılında Komisyon, Şehremaneti'ne devredilerek kapatılmıştır.[390]

2.3.6. İane-i Muhacirin Encümeni(Muhacirine Muavenet Cemiyeti/Muhacir-i Encümen-i Âli)

Padişah önderliğinde 1878-1880 yıllarında muhacirlere yardım faaliyetlerini yürütmek üzere kurulan bu komisyon İane-i Muhacirin Encümeni ve Muhacirin-i Encümen-i Âlîsi şeklinde isimlerle anılan bir kurumdur.[391]Komisyon, Bursa Mebusu Rıza Efendi'nin başkanlığında 20 üyeli olarak "Muhacirine Muavenet Cemiyeti" adıyla kurulmuştu. Mebusan Meclisi'nin 13 Şubat 1878'de kapatılmasıyla birlikte II.Abdülhamit'in himayesi altında "İane-i Muhacirin Encümeni" adıyla görevine devam etti. Başkan Vekili Hasan Fehmi Efendi oldu. Komisyonun üye sayısı 13 iken ihtiyaç duyulması üzerine 20'ye çıkarıldı.[392] Komisyonun görevi; göçmenler için yardım toplamak, göçmenlerin iaşe ve hastane masraflarıyla yevmiyelerini ödemekti. İstanbul'daki pek çok göçmenin bu tür ihtiyaçlarıyla yevmiyeleri bu komisyon tarafından karşılanıyordu. Muhacirlerin bu şekilde ihtiyaçlarının karşılanmasındaki en büyük etken ise bu komisyona yapılan yardımlardı. Bu yardımlara her kesimden birçok insan iştirak etmekteydi. Yardımlar sadece para olarak değil eşya olarak da yapılmaktaydı.[393]

2.3.7. Muhacirîn Umûr-ı Sıhhiye Komisyonu

Kırım Savaşı[394] ve akabinde 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı'nın[395] yol açtığı elverişsiz koşullar nedeniyle ortaya çıkan salgınlar esnasındaİstanbul ve Anadolu'nun birçok yerindeiskân edilmeye çalışılan muhacirler salgınların

---

[389] BOA*, İ.MMS*, No. 63, 2966,12 Ş 1296/1 Ağustos 1879.
[390] İpek, *Rumeli'den*,76.
[391]İane-i muhacirin tabirinin kullanıldığına dair birkaç örnek;BOA,*Y.PRK.KOM*, No.1, 69,26 M 1296/20 Ocak 1879; BOA,*Y.PRK.KOM*, No.1,14, 22 M 1295/26 Ocak 1878, Muhacirin-i encümeni alisi tabiri için ise örnek; BOA, *İ.MMS*, No.63, 2966, 12 Ş 1296/1 Ağustos 1879.; Osmanlı Arşivi(BOA),*Babıâli Evrak Odası Ayniyyât Defterleri*(BEO, AYN d.), No.1553, Gömlek No.1.7, 17 L 1297/22 Eylül 1880.
[392] İpek,*Rumeli'den*, 111.
[393]Erdem, Ufuk, *Muhacir Komisyonları,*210
[394]Nuran Yıldırım, "Salgın Afetlerinde İstanbul", *Afetlerin Gölgesinde İstanbul*, Edit. Said Öztürk, (İstanbul: İstanbul Kültür Aş., 2010), 135-137.
[395] Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında*, 97-98.

tehditi altındaydı. Buna karşılık tedbirlerin alınması zorunlu idi. Bunun üzerine Komisyon, Nasuhi Bey'in başkanlığı altında 1878 yılının Ocak ayında Mekteb-i Tıbbiye bünyesinde Muhacirin-i Umûr-ı Sıhhiye unvanıyla kurulmuştu ve bu komisyon İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'de 16 hastaneden sorumluydu. Hastanelerin masrafları Komisyon tarafından karşılanırken bu komisyona yapılan ödemelerde İdare-i Umûmiye-i Muhacirin Komisyonu'nun ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin de katkıları olmuştur. Komisyon 1879'da lağvedilmiştir.[396]

2.3.8. Sermaye-i Şefkat-i Osmaniyye(Turkısh Compasionate Fund)

Osmanlı kaynaklarında Sermaye-i Şefkat-i Osmaniye[397] ve İngilizler tarafından ise Turkish Compassionate olarak adlandırılan[398] bu yardım kuruluşu, Ünlü İngiliz Yazarı Charles Dickens'in tavsiyesi ile büyük bir servete konanBourdett Coutts adlı zengin bir İngilizin basın yoluyla öncülük etmesi sonucundaŞubat 1878'deLondra'da kurulmuştu. Cemiyet, Londra'da topladığı yardımları İstanbul'daki İngiliz Elçiliği vasıtasıyla muhacirlerin ihtiyaçlarına harcanmak üzere gönderiyordu. Cemiyet, İstanbul'da da kendisine tahsis edilen fırınlar vasıtasıyla günde 10.000 muhacire tayinatdağıtıyordu. Ayrıca Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kurmuş olduğu Göçmen Kadın Hastanesi'nin masraflarını da bu cemiyet üstlenmişti.[399]

2.3.9. Göçmenlere Yardım Milletlerarası Komitesi

Komisyon, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra İstanbul'a gelen ve mağdur durumda olan muhacirlere yardım amacıyla İstanbul'daki yabancı konsolosluklar tarafından kurulmuştur. Komisyonun başkanlığını Avusturya-Macaristan konsolosu yaparken komisyon; 12 Konsolos, 15 Banker,5 yabancı gazete muhabiri, 31'i ise çeşitli şirket ve kurum temsilcileri ile serbest meslek gruplarından oluşan 81 kişiden meydana gelmişti. Komitenin; Avrupa Ahalisini Teşvik Komitesi, Dersaadet Ahalisini Teşvik Komitesi ve İcra

[396]İpek, *Rumeli'den*,73.
[397] BOA, *Y.A.RES*, No. 1, 50, 24 L 1295.
[398] Erdem, *Muhacir Komisyonları*, 215.
[399] Şimşir, *Türk Göçleri*, *II,*231.

Komitesi gibi birimleri bulunmaktaydı.[400] Komite'nin faaliyetleri sonucunda hem Avrupa'dan hem de İstanbul'un farklı mahallerinden önemli ölçüde yardım toplanmıştı.[401]

Komite 9 Nisan 1879 tarihinde komite başkanının, komitenin faaliyetlerini ve komitenin tarihçesini dile getirdiği kapanış konuşmasından sonra faaliyetlerine son vermiştir.[402]

BÖLÜM III

İSKÂN SIRASINDA ASAYİŞ, İAŞEVE İANEMESELESİ

1.1. MUHACİRLERİN ASAYİŞİNİN TEMİNİ

1.1.1. Can Güvenliği ve Asayişin Sağlanması

Göç, tarihsel bir olgu olduğu gibi toplumların kültürel, sosyal ve ekonomik vb. yapılarında değişimler yaratan önemli bir unsur olmuştur. Göçler; siyasi, ekonomik vb. nedenlere bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra göç esnasında göçmenlerin can güvenliği ve sağlığı her an tehlike altında kalmıştır. Bu hususta göç hareketinin yaşandığı dönemde, devletlerin ve toplumların içinde bulunduğu siyasi, askeri, sosyal şartlar da etkili olmuştur. Bu bağlamda,19.yüzyıl Osmanlı Devleti'nde siyasi ve askeri gelişmelerin meydana geldiği bir dönem olmasının yanında demografik, sosyo-ekonomik ve kültürel değişimlerin de etkili olduğu bir zaman dilimini kapsamıştır. Osmanlı Devleti, söz konusu olan dönemde elden çıkan bölgelerden göç eden milyonlarca Müslüman topluluğu daha güvenli bölgelere iskân etmeye çalışmıştır. Muhacirler, Osmanlı Devleti tarafından havası güzel ve elverişli arazisi olan bölgelere yerleştirilmeye çalışılmıştı.[403]Ayrıca göçmenlerin iskân edilmesi, iaşelerinin karşılanması, onlara yer beğendirilmesi önem arz etmişti.

[400] Şimşir, *Türk Göçleri*, *II,*202-205.
[401] Erdem, *Muhacir Komisyonları*, 227-228.
[402] Konuşmanın tam metni için bkz. Şimşir, *Türk Göçleri, II*, 211-214.
[403]HakanAsan "Devlet,Aşiret ve Eşkıya Bağlamında Osmanlı Muhacir İskân Siyaseti (1860-1914), *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2/3, (Ocak-Haziran 2016), 37.

Gelen göçmenler yer beğenme konusunda bile çoğu zaman problem çıkarmışlardı. Dolayısıyla göçmenlerin iskân edildikleri alanların verimli olması ya da olmaması bu konuda son derece etkili olmuştur. Mesela göçmenlerin çoğu Bursa gibi vilayetleri tercih eederken kurak ya da çöl iklim türüne sahip alanları ise tercih etmemeye çalışmışlardı. [404] Bu bağlamdaLazistan Sancağı Mutasarrıflığı, Seraskerlik ve Maliye Nezareti arasında 1867 yılında yapılan yazışmalardan anlaşıldığı üzere, Batum kasabası civarında bulunan ve yerleşime uygun olan boş araziye muhacirlerin yerleştirilmesi için bir yerleşim yeri kurulması kararlaştırılmıştı. Kurulacak olan şehrin asayişinin temini için de asâkîr-i şahâne askerleri buraya yerleştirilmişti. Ancak bunların kiralık evlerde kalmasının hazineye yıllık 4-5 bin kuruş kira bedeli masrafı çıkarması nedeniyle askerler için bir bina inşa edilmesi gerektiği ifade edilmişti. Binanın iki bölük askeri alacak şekilde ve tophane mahaline yakın bir yerde yapılması tasarlandı. Yapılan tetkik sonunda bina masraflarının 22.403 kuruşu aşmayacak bir şekilde yapılması istenmişti. Mahalli Meclis'in kontrolü altında teferruatlı bir koğuşun inşasının krokisinin yer aldığı mazbata ekli keşif defterinin hazırlanması ve bu doğrultuda binanın inşaatına başlanarak, muhacirlerin asayişinin temini konusunda aksaklığın yaşanmaması amaçlanmıştı. [405] Çünkü yaşanacak bir aksaklık zaman zaman göçmenlerin yerleşimden sonra ikinci bir göç olayının yaşanmasına yol açacakı. Dolayısıyla bulundukları bölgelerden memnun olmayan göçmenler aralarında organizasyonlar kurularak belli başlı şehirlerin çevrelerinde yerleşme amacıyla ortak bir hareket tarzı belirlemiştir.[406]

Osmanlı Devleti'ne gelen muhacirlerin miktarının beklenenin çok üstünde olması süreci daha da problemli hale getirmiştir.Osmanlı'nın eksikliklere rağmen muhacirlerin karşılaştıkları sorunları ele alması ve bunların çözümü yönündeki gayretleri dikkate değerdir. Devlet, muhacirlerin yol, yevmiye, ekmek, tayinat, giyecek ve yakacak gibi ihtiyaçlarını karşılamasının yanı sıra hanelerinin inşası, kullanabilecekleri arazi ve tarımsal araç-gereç tedarikini de yapmaya çalışmıştır. Ayrıca vergi ve borç affı gibi konularda da kendilerine

[404] Naci, Şahin, "XIX. yüzyıl Sonrasında Anadoluya yapılan Göç Hareketleri ve Anadolu Coğrafyasındaki Sosyo-Kültürel Etkileri", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/1, (Haziran 2006), 76.
[405] Osmanlı Arşivi(BOA),*Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme*(A.}MKT.MHM,) No. 373, Gömlek.14.1, 20 N 1283/26 Ocak 1867.
[406] NecdetTunçdilek,*Kır Yerleşmeleri, Türkiye Coğrafi ve Sosyal Araştırmaları*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 1971), 24.

yardımcı olunmuştur.[407] Mesela 1861'de Adana Vilayeti'ne yerleştirilen muhacirlere ot ve kamıştan evler yapılarak yerleşmeleri sağlanmıştı. Buna ilaveten 500 adet sığır ve samanlık ve her nüfusa tohumluk olarak birer kileden toplam 2.300 İstanbul kilesi buğday ve arpa verildi. Zikrolunan dönemde verilen tohumluklar ekilerek bereketli bir hasat elde edilmiş olup muhacirlerden bir kısmı da işçilik yaparak geçimini sağlamıştı. Bölgeye İstanbul'dan gelen Erkân-ı Harp Binbaşısı Tevfik Efendi vasıtasıyla buralarda bulunan 2.500 haneden her haneye 81 dönüm olmak üzere 200.000 dönüm tarla olacak şekilde mera ve koruluklar ayrıldı. Mutasarrıf Ahmet Paşa refakatinde yerleşim için evlerin inşa edilmesi ve asayişin sağlanması konularında fevkalade itina gösterilmişti. Ancak Paşa, inşa edilen evlerin inşaat parası ve diğer levazımdan dolayı oluşan külliyetli alacaklarının tamamını alamadıklarını dile getirmişti. Bunun nedeninin ise mal sandığında yeterince akçe olmamasından kaynaklandığı ve bununla birlikte mal sandığına para geldikçe alacaklarının azar azar verileceği belirtilmekteydi. İhtiyaçlarının giderilmesine rağmen muhacirlerin bu bölgedeki diğer bir sıkıntısı,Adana Eyaleti dahilinde Azir Sancağı havalisinde bulunan Sacurlu ve Cedit Aşiretleri, Ankara eyaleti dahilinde bulunan Cebel-i Kozan Kaymakamlığı'na bağlı Kürdülük,Hacibler ve Ankara eyaletine tabi Afşar[408] Aşiretleri içerisinde eşkıya takımından olanların muhacirlerin üçer beşer hayvanlarını kaçırmasıdıydı. Bu vakalar; deftere kaydedilerek, mutasarrıfa bildirilmişti. Mutasarrıf ise Zaptiye Binbaşısı Bekir Ağa'yı buraya göndermiş ve çalınan malların tekrar iadesini sağlamıştı. Ayrıca Mutasarrıf Efendi, bundan böyle bu türolayların yaşanmaması için gereken tedbirlerin alınması ve asayişin temini konusunda kararlı davranarak, böyle olaylara izin verilmeyeceğini beyan etmişti. Bunun üzerine Mutasarrıf Efendi, buradaki başarılı faaliyetlerinden dolayı Dahiliye Nezareti'nden bir teşekkür telgrafı ile taltif edilmiştir.[409]

---

[407] BOA, *A.}MKT.MHM*, No.193,70, (tarih silik). ; BOA, *A.}MKT.MHM*, No.211,46, (tarih silik).; BOA, *Y.A. RES*,No. 29, 27, (tarih silik).; Osmanlı Arşivi(BOA),*Yıldız Hususî Maruzât*(YA. HUS), No.169, 30, (tarih silik).;Osmanlı Arşivi(BOA),*Meclis-i Vükelâ*(MV), No. 40, Gömlek No.22, (tarih silik).

[408] Günümüz Türkçesinde genelde "Avşar" kelimesi kullanılırken, çalışmada belgenin orijinaline tabi kalınarak "Afşar" tabiri kullanılmıştır.

[409]Osmanlı Arşivi(BOA), *Sadâret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devâir*(A.}MKT.NZD), No.369, Gömlek No.87.1, 1 R 1278/ 6 Ekim 1861.

Muhacirlerin,iskân bölgelerine gönderilmelerinden işlemlerinin tamamlanmasına kadar geçen süre zarfında birtakım zorluklarla karşılaşılmıştı.Ancak Osmanlı Devleti'nin iskân politikasının muhacirlerin menfaatine yönelik olduğu muhakkaktı. Fakat zaman zaman belirlenen politikanın hayata geçirilememesinden kaynaklanan problemler ortaya çıkabilmekteydi. Devletin ve toplumun içinde bulunduğu ekonomik, siyasi ve sosyal sorunlar muhacirleri de olumsuz etkilemekteydi.[410]Bazı muhacirlerin eşkıya çeteleri ve yerli halk tarafından soyularakfırsatçıların gazabına uğradığı veya muhacirlere sağlanan muafiyet ve yapılan yardımlarıkıskanan yerli halkın tavırlarıyla karşılaşıldığı durumlar da yaşanıyordu. Nitekim Muhacir Komisyonu'nun Babıâli'ye gönderdiği 24 Zilhicce 1277/ 3 Temmuz 1861 tarihli telgrafta, Afşar Aşiretinin muhacirlere tasallutuyla ilgili gelişen olaylar bildirilmişti. Babıâli'den Muhacir Komisyonu Riyaseti'ne cevaben yazılan tezkirede, telgrafın 8-9 gün gecikmeli geldiği ve böyle hassas konularda gecikmelerin olmaması gerektiği hususunda komisyona ihtarda bulunulmuştu.[411] Dolayısıyla devletin bu tür konular üzerinde hassasiyetle durduğu anlaşılmaktadır. Aynı yıl içerisinde bir diğer vaka;Sivas ve Ankara Vilayetleri'nde bulunan muhacirlerden Altıkesek Kabilesi ile Afşar Aşireti arasında yaşanan gerginliklerdir. Bu olay sonucunda malların yağma edilmesi, çocuklardan birkaçının öldürülmesi gibi asayişi bozan vahim olaylar yaşanmış olup bu gelişmeler ilgili mutasarrıflıklar tarafından Babıâli'ye bildirildi. Bunun üzerine Babıâli'den cevaben yazılan tezkirede, Zabit Paşa'nın oraya varmasından önce bu tür olayların önüne geçilerek, gerek halkın gerekse muhacirlerin emniyetinin sağlanması istenmişti.[412] Sivas Mutasarrıfı Ahmet Paşa'nın bölgedeki eşkıyanın muhacirlere yönelik tasallutuna dair bilgi verdiği 5 Muharrem 1278/13 Temmuz 1861 tarihli telgrafa cevaben yazılan tezkirede, eşkıyanın saldırılarına karşı muhacirlerin can güvenliğinin sağlanması amacıyla nizamiye ve zabıta askerlerinin zabıtan-ı askeriyeden birinin maiyetine verilerek, her durumda itaat etmesi gerektiği belirtilmişti. Buna ilaveten Hafız Paşa'nın oraya varmasına kadarmuhacirlerin eşkıyanın tasallutundan korunması ve bununla beraber mukatele ve muharebeden uzak

[410] Saydam, *Kırım ve Kafkas*, 185-187.
[411] BOA, *A.}MKT.MHM*, No.226, 42.1, 9 M 1278/17 Temmuz 1861.
[412] BOA, *A.}MKT.MHM*, No.223, 64.1, 19 Z 1277/28 Haziran 1861.

durulması istenmişti.[413]1861'de Sivas Uzunyayla'ya gönderilen muhacirlerin iskânları sırasında asayişin temini ve aşiret eşkıyalarının yaylada karışıklığa mahal vermelerinin engellenmesi için gereken miktarda Asâkîr-i Muntazâmâ-iŞahâne veya muvazzaf asker sevk edilmişti. Bu konuda öncelikle Anadolu Ordu-yu Humayûn Müşîri, vilayet yetkilileri ve mutasarrıflıklar bünyesinde kuvve-i zabıtan düzenlenip etraflıca görüşüldükten sonra verilecek karara göre gereken güvenlik önlemleri alınmıştır. [414] Bölgede bu şekilde tedbirlerin alınmasına yol açan asayişsizliğin temelinde yatan temel etken; bölgenin geniş arazileri ve nüfus yogunluğunun az olması[415] gibi nedenlerden dolayı Kafkas göçmenleri buraya yerleştirerekbölge arazisini ziraata açmak, Afşar Aşireti'ni yerleşik hayata geçirmek, bunlardan asker ve vergi ihtiyacını karşılamak, Kafkas göçmenlerini buraya huzurlu bir şekilde iskân etmek, muhacirleri üretici duruma geçirmek vemuhacirlerin yardımıyla bölgede güvenliği sağlamak [416] gibi sosyo-ekonomik hedeflerdi. Ancak muhaciriskânının başlamasıyla yukarıdaki örneklerde bahsedildiği gibi Afşar-Çerkesçatışmaları zaman zaman devam etmiş ve çatışmalar bu hedefleri olumsuz etkileyebiliyordu.Nitekim Uzunyayla'ya Kabartay, Hatukay ve Altıkesek gibi Çerkes Kabileleri'nin[417] yerleşmesinden sonra arazi anlaşmazlığı, hırsızlık (her iki tarafın birbirinin hayvanlarını çalması),Afşarların eski hane ve arazilerin geri alma isteği gibi nedenlerden dolayı çıkan çatışmaların,[418] Sivas Mutasarrıfı Zeki Paşa'nın taraflar arasındaki barışı sağlayıcı girişimleri sonucunda, Afşar Aşiret Müdürü ve kethüdaların taraflara görüşme kararlarını sunması ve tarafların kabulü ile sükunet sağlanmıştı. [419] Böylece yaşanan gelişmeler

[413] Osmanlı Arşivi(BOA),*Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilayet*(A.} MKT.UM), No.485, Gömlek No.14.1, 9 M 1278/17 Temmuz 1861.
[414] BOA, *A.} MKT.NZD*, No. 350, 95.1, 24 L 1277/5 Mayıs 1861.
[415] Bice, *Anadolu'ya Göçler*, 63.
[416]BOA,*A.} MKT,UM*, No.483, 67,5 M 1278/13 Temmuz 1861.;BOA, *A.} MKT.UM*, No.500, 86,17 RA 1278/22 Eylül 1861.; Süleyman Erkan, "XIX. yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti'nin Göçmenleri İskân Politikasına Yabancı Ülkelerin Müdahaleleri", *Osmanlı*, Edit. Güler Eren, (Ankara:Yeni Türkiye Yay.,1999), 4, 612.
[417]Tolga Akay,*Kafkasya'dan Uzunyayla Havalisine Göçler ve İskân (1859-1876)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009, 80-82.
[418]ÖmerKarataş, "Sivas-Uzunyayla'da Afşar-Çerkes Çatışması (1860-1870)", *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, Edit. Mehmet Hacısalihoğlu, (İstanbul: Balkar&Ircıca, 2014), 524-526.
[419]Osmanlı Arşivi(BOA), *Meclis-i Valâ(*MVL*)*, No.640, 41, 29 R 1279.

sonucunda zamanla Afşarlar, Çerkeslerin varlığını kabullenmeye başlamışlardı ve Zamantı Kazası'na yerleşmeye de razı olmuşlardı.[420]

Sivas Uzunyayladaki muhacirler ile Afşar Aşireti arasındaki çatışmaların sönmesi ve asayişin sağlanması çalışmalarındaki başarılı hizmetlerin yanı sıra başka bölgelerde yine asayişi sağlamaya yönelik girişimler sürmekteydi. Mesela,muhaciriskânından sorumlu olan askeri ve idari yetkililerden veİzmir'e gelen Girit muhacirlerinin iskânından sorumlu olan Ferik Haydar Paşa'nın gönderdiği 6 Haziran 1899 tarihli şifredeki:

> "Muhacirlerin teftişi için İzmir'e vardığımda Vali ve Kumandan Paşalarla ayrı ayrı görüştüm.Halihazırdaki durum hakkında şifahen bilgi aldım ve gereken çaba gösterilerekİzmir'de asayiş temin edilmeye çalışıldı. İkinci orduya mensup iki nizamiye taburu Dedeağaç'tan İzmir'e geldi ve böylece İzmirdeki asâkîr-i şahâne ile birlikte askeri birlikler 3.5 tabura çıktı ve toplam mevcut 1.810 kişiye ulaştı. Bu kuvvetler, İzmirdeki Humayûn Kışlası'nda ve karakollarda, 215 kişilik iki bölük asker-i şahâne ise Sisam ve Ayvalık'ta bulunmaktadır. Böylece İzmir ve çevresinde toplam 2.025 kişilik 4 nizamiye taburunun idaresi bende bulunmaktadır. Her türlü ihtimale karşılık teyakkuz halinde olup devriye kollarının miktarını arttırarak asayişin sağlanması için itina gösterilmektedir. Bugün gelen Nemçe posta vapurundan 2 sandık dinamitin çıkarılırması esnasında birisi denize düşerken diğeri devriye kolları tarafından teslim alınmıştır. Bu konuda bir kat daha itina gösterilerek bugüne kadar Girit'ten İzmir'e gelen muhacirlerin sayısı 21.000'e ulaşmıştır. Hatta bugün dahi Hacı Davut vapuruyla 700 kişi daha gelmiştir. Burada bulunan muhacirlere Muhacir Komisyonu Reisi ve Rum lisanını bilen Jandarma Yüzbaşıları Mahmut, Ali, Osman ve Tahsin Efendiler anlayabilecekleri şekilde selam ve iyi niyetlerimizi tebliğ etmiştir. İzmir'de izdihamın önlenmesi adına Girit'ten gelecek muhacirlerin karaya çıkarılmadan başka yerlere nakilleri ve İzmir'de bulunan muhacirlerin de güvenliğinin sağlanması yolunda gayretlerimizin devam edeceğini bildiririm".[421]

şeklindeki ifadesi ile İslimye'de muhacirlerin iskânından sorumlu olan İskân ve Teftiş Memuru Miralay Nusret Bey'in sadarete gönderdiği 3 Mayıs 1861 tarihli tezkiredeki:

> "İslimye Bölgesi'nde asayiş bozulmuşturve ahali feryat ve figan içerisindedir. Asayişin sağlanması konusunda ise ciddi bir gayret göstermekteyiz ve gerekli olan bölgelere kollar gönderdik. Bizzat kendim, İslimye Balkanları ile Kazgan'a gittim. Buralarda kış mevsiminin zorlu şartlarına rağmen kol kol asker ve zaptiyenin dolaşmasından bittabi haydutlar tedirgin olup firar ettiler. Ancak yine de tamamıyla istenilen hedefe ulaşılamadı ve bundan dolayı Silistre eyaleti Teftiş Memuru Sabri Efendi ile beraber Kazgan'da birleştik. Burada ehemmiyetli mevkilere gelmeden haydutların icabına bakılmıştır. Daha sonra Kazgan Balkanı ve Küçük Kamçı haritası çizilerek faaliyetlere ona göre devam edildi. İslimye'ye döndükten sonra Atik ve Cedid Zağralar kazaları arasında

[420]RamazanGöktepe, *Kırım Savaşı Sonrası Osmanlı Basınında Kafkasya ve Kırım Göçleri*, (Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007), 65.

[421] Osmanlı Arşivi(BOA), *Yıldız Perakende Askerî Maruzât*(Y.PRK. ASK),No. 151, Gömlek No.108.1, 26 M 1317/ 6 Haziran 1899.

> muhaciriskânı sırasında meydana gelen çatışmanın teftişi sırasında o tarafa gittim. Daha sonra Filibe Sancağı kazalarının haritası henüz hazırlanmadığı için Tatar Pazarcığı ve Çırpa'nın haritaları hazırlanarak Dobruca ve Köstence'ye hareket edilmiştir. Gereğinin yapılmasını arz ederim"

Şeklindekibeyanıasayişi temin etme hususunda ne şekilde disiplin ve ciddiyet içinde çaba harcandığını ve bu bağlamda yaşanan zorlukları gözler önüne sermektedir. Tabi olarak Babıâli de böyle çaba sarf edenmemurları taltifte geri kalmamış veMiralay Nusret Bey'e gönderilen tezkirede, muhacirlerin iskânları sırasında asayişin temini ve muhacirlerin sağ salim olarak iskân edilecek bölgelere ulaşmalarının sağlanması konusunda olağanüstü gayretlerinden dolayı takdire şayan bir görev yaptığı ve kendisinden bundan böyle de aynı gayretin gösterilmesi istenmişti.[422] Ayrıca bahsedilen bölgelerde bulunan muhacirlerin durumlarının tahkik edilerek gerekli ıslah çalışmalarının yapılacağı ve zaptiye birliklerinin düzenleneceği belirtilmişti. Bu konuda yapılması gereken faaliyetlerde de itina gösterilmesi istenmişti.[423]

İskân mahallerinde yine asayişin temini maksadıyla tedbirler alındığı ve bu maksatla da emirnameler yayınlandığı görülmektedir. Mesela, Amasya Sancağı'na gönderilen 15 Kasım 1861 tarihli bir emirnamede, muhacirlerin çarşı pazarlarda silahlı bir şekilde dolaşmaları yasaklanarak, muhacirlerin Saltanat-ı Seniyye'ye dahil olmaları nedeniyle belediye nizamnamelerine uymaları gerektiğinin uygun bir dille bildirilmesi isteniyordu.[424]

Osmanlı Devleti'nin her türlü olumlu niyetine ve göçmenlerin daha az sıkıntı çekmesi için aldığı çeşitli tedbirlere rağmen yinede göçmenlerden kaynaklanan birçok olumsuzluklaryaşanıyordu. Göçmenler bazen iskân edildikleri yerlerde kalmak istemedikleri gibi uygunsuz davranışlar sergileyerek, asayişin bozulmasına da yol açabilmişlerdi. Örneğin,Adana Mutasarrıflığı'ndan Sadaret'e gönderilen 13 Safer 1278/20 Ağustos 1861 tarihli ve 6 numaralı tahriratta, Adana eyaletinde iskân edilen Nogay muhacirlerinden bazılarının ve Giray Devleti beyleri ve eşlerininuygunsuz hareket edip firar ettikleri ve daha sonra meskenlerine iade edildiğine dair bilgiler verilmişti. Mutasarrıf Ahmet Paşa'ya cevaben yazılan tezkirede,

---

[422] BOA,*A.} MKT.UM*, No.469, 64.1, 22 L 1277/3 Mayıs 1861.
[423] BOA, *A.}MKT. MHM,*No.250,100.1, 1 B 1279/23 Aralık 1862.; BOA, *A.} MKT.MHM*, No.250, 100.2, 9 C 1279/ 20 Teşrinisani 1278/ 2 Aralık 1862.; BOA, *A.}MKT.MHM*, No.250,100.3, 1 B 1279/23 Aralık 1862.
[424] BOA, *A.MKT.NZD*, No.396,29, 12 CA 1278/ 15 Kasım 1861.

bunların meskenlerine iadeleri sırasında oluşabilecek uygunsuzlukların bertaraf edilmesi hakkında alınacak tedbirler ile asayişin ihlaline sebep olacak bir durumun ortaya çıkmaması için gereken itinanın gösterilmesi istenmişti.[425]Bu gelişme ve Nogay muhacirlerinin Adana'ya iskânı ile ilgili bir çalışmadabelirtildiği üzere Adana Bölgesi'ne iskân edilmeye çalışılan Nogay muhacirlerinin karışık iskân, iklimsel sorunlar, salgın hastalıklar vb. etkenlerden dolayı uyum problemleri görüldüğü dile getirilmiştir.[426] Ancak bu tür problemleri yaşayanların genelde halk değilde,sayıları 25-30 geçmeyen Nogay beyleri olduğu bilinmektedir.[427] Beylerin uyum problemi yaşamasında ise Osmanlı tabiiyetine girmesiyle kendi halkı üzerindeki nüfuzlarını kaybetme endişesinin etkisi olduğu vurgulanmıştır.[428]

İklimsel farklılığın yarattığı sorunlarla yüzyüze kalan bir başka muhacir grubu da Antalya'ya yerleşitirilmeye çalışan Kafkas muhacirlerdi. Antalya'ya yerleştirilen Kafkas muhacirler, buranın; sağlıkları için elverişsiz olduğunu belirterek dağlık kısımlardaki uygun boş arazilere yerleştirilme isteğinde bulunmuşlardır. [429] Yine Muhacir Komisyonu'nunBabıâli'ye gönderdiği 22 Temmuz 1861 tarihli telgrafta,Bilecik Kazası'na yerleştirilmiş olan muhacirlerin tasvip edilemeyecekşekilde davranışlar sergileyerek, asayişi bozmaya çalıştıkları belirtilmişti. Bunun üzerine cevaben yazılan tezkirede, bu tür hareketlere kesinlikle müsaade edilmemesi istenmişti.[430]Bu gelişmelere bağlı olarakAnadolu'da muhacir iskân edilen mahallere ve buradaki memurlara bir emirname gönderilmişti. Bu emirnamede, Anadolu'nun bazı yerlerinde iskân edilen muhacirlerin mezaliminden dolayı ahali-i kadimeden olan gayrimüslim bir takım ailelerin yerlerini terk ederek başka yerlere gidip yerleşmeye başladıkları dile getirilirken, Devlet-i âliyye'nin gösterdiği iyi niyetin, yardımseverliğin karşısında muhacirlerin yapmaları gerekenin itaat ve sükunet içerisinde davranmak olduğu ifade edilmişti. Ancak bunun tam tersi bir vaziyette serkeşlik yaparak asayişi bozmaları ve bölge halkına rahatsızlık

[425] BOA, *A.} MKT.MHM*, No.234,24.1, 1 RA 1278/ 6 Eylül 1861.
[426]Hilmi Bayraktar,"Kırım Savaşı Sonrası Adana Eyaleti'ne Yapılan Nogay Göç ve İskânları (1859-1861)", *Bilig*, 45, (Bahar 2008), 45-72.
[427]MehmetAlpargu,*Nogaylar* (İstanbul. Değişim Yayınları, 2007), 151-163.
[428] Bayraktar, "Nogay Göç", 59.
[429]Erdal Taşbaş, "19.yüzyıl Sonlarında Antalya'da Göçmen İskânı", *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün,* Edit. Mehmet Hacısalihoğlu,(İstanbul: Balkar&Ircıca, 2014), 360-361.
[430] BOA, *A.}MKT.MHM*, No.227, 29.1, 14 M 1278/22 Temmuz 1861.

vermelerinin kabul edilebilir bir tarafı olmadığı, bundan dolayı bu tür davranışlarına bir an önce son vermeleri gerektiği beyan edilmişti.Bu tür davranışlar olursa buna kesinlikle izin verilemeyeceği, Saltanat-ı Seniyye'ye hizmet etmiş olan ahalinin kendi mahallerini terk ederek oraya buraya gitmelerine sebebiyet veren hareketlere bir an önce son verilmesinin vatandaşlığın bir gereği olduğu ifade edilmişti. Bu tür davranışlarda bulunanlara yaptırımların uygulanacağı, hatta bunların cezaya çarptırılacağı da dile getirilmişti. Ayrıca sorumluların da ne ahalinin muhacirlere ne de muhacirlerin ahaliye tasalltuna imkan vermeyecek şekilde gerekli tedbirleri alması gerektiği belirtilmişti.[431] Alınan tedbirler bağlamında, 1861 yılında SilistreValisi Arif Paşa'ya gönderilen tezkirede, Rusçuk havalisi ahalisiyle yerli muhacirler arasında birbirilerine "kefalet-i müteselsile rabtı"icra edilmesininve şüpheli şahısların tutuklanmasının maslahata uygun olduğu belirtilmiş olup bu yöntemin devam ettirilmesi istenmişti. Böylece iskân edilen mahallerde asayişin temininin mümkün olacağı ifade edilmişti.[432]

Alınan tedbirlerin yanı sıra tedbirleri uygulayacak kişilerin düzeyleri ve niteliği, bölgeler arasında uyum ve yardımlaşmaya da özen gösterdiği anlaşılmaktadır. Nitekim Sivas Uzunyayla mevkiinde muhacirlerin iskânı ve asayişin temini hususları için tedbir alınması amacıyla bir ferik seçimi hakkında 12 Şevval 1277/23 Nisan 1861 tarihinde Sadaret'e sunulan tezkire üzerine, Seraskerlik tarafından bu işi üstlenecek bir ferik seçimi ile gerekli tedbirlerin alınması yoluna gidilmişti.[433] Buna ilaveten Sivas Uzunyayla mevkiinde iskân olunan muhacirlerin can güvenliğinin sağlanması hususunda seçilen ferik paşa'ya gerekli yardımın yapılması için Ankara, Maraş ve Harput Mutasarrıflıklarına, Halep valisine ve Ordu-yu Humayûn Kumandanı paşaya tezkire gönderilmişti. Bu makamlardan cevaben Adana Mutasarrıfı Ahmet Paşa'ya yazılan tezkirede ise gerekli yardımın yapılarak asayişin devamı hususunun temin edileceği bildirildi.[434] Böylece idari birimler arasında düzenli bir organizasyon sağlanarak asayişin temininde hız kazanılmıştır. Tabi

[431]BOA, *A.}MKT.UM*, No.482, 76.1,belgede tarih yok. BOA'da arşiv tarama bölümünde tarih 1277/1860/61 olarak geçmektedir.
[432] BOA, *A.}MKT.MHM*, No.228, 82.1, 26 M 1278/3 Ağustos 1861.
[433] BOA, *A.}MKT.MHM*, No.216, 97.1, 19 L 1277/30 Nisan 1861.; BOA, *A.} MKT.MVL*, No.126, 51.1, 7 L 1277/18 Nisan 1861.; BOA*, A.} MKT.UM,* No.471, 85.1, 2 ZA 1277/12 Mayıs 1861.; BAO, *A.} MKT.UM*, No.471, 88.1, 2 ZA 1277/12 Mayıs 1861.
[434] BOA, *A.} MKT. UM*, No.471, 89.1, 2 ZA 1277/12 Mayıs 1861.

bu organizasyon içerisinde iskân edilecek muhacirlerin iskân yollarının seçimi de güvenlik açısından önemliydi.Hükümet genelde muhacirleri öncelikle geçici iskân bölgelerine daha sonra ise sürekli olarak kalacakları bölgelere yerleştirmekteydi. [435] Geçici merkezler içerisinde İstanbul, Edirne, İzmir, Çanakkale, Mersin, Samsun, Trabzon ve Sinop gibi şehirler yer almıştır. Daha sonra ise İstanbul'a yakın boş topraklara, Anadolu, Suriye ve Rumeli'ye gönderilmişlerdir. Kütahya, Eskişehir, Bursa, Çorum, Çankırı, Adapazarı, Adana, Sivas gibi şehirler ana yerleşim merkezleri olmuştur.[436]Rumeli de ise Edirne, Filibe, Silistre, İslimye, Tekfurdağı, Varna, Vidin ve Ziştovi gibi şehirlere iskân edilmişlerdir.[437] Bu bağlamda Çerkes muhacirlerin yerleşim bölgelerinden olan Filibe'ye iskânları sırasında, Filibe Mutasarrıfı Muhlis Efendi ve Tekfurdağı Kaymakamı Şakir Paşa'ya gönderilen 4 Eylül 1861 tarihli tezkirede, Çerkes muhacirlerden ve Hoca Hasan Bey takımından 17 hane ve 71 nüfusun Filibe Sancağı'nda iskân edilmesi Muhacir Komisyonu tarafından beyan edilmiş ve muhacirlerin Tekfurdağı yoluyla gelmeleri ve oraya varışlarından hemen sonra talimat-ı seniyye gereğinceiskânlarının yapılması istenmişti. Ellerinde fukaralık pusulası bulunanlara da günlük yarımşar kıyye ekmek verilmesi, asayişin temini ve rahatlarının sağlanması istenmişti. Ayrıca Tekfurdağı Kaymakamı Şakir Paşa'ya yazılan tezkire ile Tekfurdağı yolu boyunca giden muhacirlerin güvenliğinin sağlanması da istenmiştir. Yapılan faaliyetlerle ilgili olarak muhacir komisyonuna da bilgi verilmişti.[438] Bir başka yerleşim bölgesi olan Vidin'e gönderilen muhacirlerden 200 hanenin kasabaya ve diğer kısmının da Sahra ve Belgradcık Kazaları'na yerleştirilmesi, Lom ve İvraca Kazaları'na iskânı kararlaştırılanların ve peyderpey gelmekte olan 10.000 hane nüfusun da yerleştirilinceye kadar misafir olarak iskân edilmeleri ve gerekenin yapılması, muhacirlerin huzurunun ve asayişinin sağlanması hususlarıVidin Valisi Sait Paşa'ya gönderilen 14 Kasım 1860 tarihli bir tezkire ile bildirilmişti.[439]

---

[435] CemileŞahin, "Çerkes Göçleri ve Çerkeslerin Anadolu'da Yurt Edinme Arayışları: Sakarya- Maksudiye Örneği", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5/8,(2016), 2797.

[436] Saydam, *Kırım* ve *Kafkas*, 120vd.; İpek, *Rumeli'den,* 61vd.; Erkan,*Kırım*, 125vd.

[437] Karpat,*Etnik Yapılanma,* 171-172.;, Ömer Karataş, "19. yüzyılda Balkanlarda Kafkas Muhâcîrlerinin İskânı", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*12/2,Kış 2012,364.

[438] BOA, *A.}MKT. MHM*, No.233, 96.1, 28 S 1278/4 Eylül 1861.

[439] BOA, *A.}MKT.UM*, No.436,9.1, 29 R 1277/14 Kasım 1860.

Yerleşim ve ulaşım güzergâhlarındaki asayişin temini ile birlikte teftiş konusu da önem arz etmekteydi. Böylece muhacir yerleşimlerinin ilgili bölgelerdeki kıtaların kontrolü sağlanırken, ayını zamanda komşu devletlerin askeri kuvvetlerinin de durumları hakkında bilgi edinilebilmiştir. Nitekim Taşlıca Mutasarrıfı Mirliva Süleyman Paşa'nın gönderdiği 29 Nisan 1885 tarihli bir şifrede, bazı şahsi işlerini yapıp dönmekte olan Ali Paşa'nın teftiş amaçlı Saray'danTaşlıca'ya geldiğindeBosnave Hersek kıtalarında önemli bir şey olmadığını, Avusturyalıların askeri kuvvetlerinin de daha eski halinde bulunduğunu belirten ifadeleri yer almaktaydı. Ayrıca hicret etmekte olan Müslüman ahalinin gönderilen irade gereğince ileriye gönderilmekte olduğunu ve mahallin asayişinin sağlandığını da belirtmişti.[440] Yukarıdaki gelişmeler, muhacirlerin iskânı sırasında ulaşım güzergahları üzerinde yerleşim bölgeleri ve çevresinde insanların can güvenliğinin sağlanması noktasında büyük çaba sarfedildiğini göstermektedir.

Muhacirlerin iskânı sırasında asayişin temin edilmesi için gereken çalışmaların yapılmasıyla muhacirlerin yol, yerleşim güvenliği sağlanmıştı. Ancak iskân sonrasında da yine asayişi bozucu adli vakalarda yaşanıyordu. Mesela 1884 yılına ait bir gazetede yayınlanan İzmit mutasarrıflığına ait bir telgraf suretinde, Adapazarı'nda sakin Rumeli muhacirlerinden Ali Ağa'yı dağa çıkararak bir miktar parasını aldıktan sonra salıveren eşkıyadan İbrahim ve Şahin'in Düzce'de Bıçkı Köyü'nde, Devezape ve Diraf adlı şahısların da Hacı Bate Bey Köyü'ndeyakalanarak, Düzce sancağıidaresine teslim edildikleri ve sancağın her tarafında asayişin temin edildiği dile getiriliyordu.[441]

Hüdavendigar Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen tahrirat suretinde ise gasp hadisesinden bahsedilmektedir. Şöyle ki Bursa'nın Muradiye Mahallesi'nde geçici olarak bulunan Hezargrad muhacirlerinden Hatib oğlu Mehmet ile arkadaşlarının İnegöl Kazası'nın Pazarcık Nahiyesi'ne bağlı Elmalı Köyü'nden arazi satın aldıktan sonra dönerken önlerine çıkan dört Abhaza eşkıyası tarafından darpedilerek çıkmış ve bindikleri arababeygirlerinden birisini çalıp yolculardan Seyyid adlı kişiyi darp edip bir lira ile bir sim mecidisini gasp etmişlerdir. Bunların, olaydan sonra firar

[440] Osmanlı Arşivi(BOA), *Yıldız Perakende Yaverân ve Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi* (Y.PRK..MYD), No. 4, 33, 14 B 1302/29 Nisan 1885.
[441] *Ceride-i Havadis*, 21 ZA 1301/12 Eylül 1884, Nr. 5787.

ettikleri kaza kaymakamlığından bildirilmesiyle merkez livadan gönderilen süvari yüzbaşısıyla, kaza ve nahiye zabıta memurları yakalanmaları için takibe geçmişlerdir. Takip sonucunda eşkıyaların Sarınç Köylü Koca Süleyman oğlu Mehmet, Beslam ve Tayyip adlı kişiler olduğu anlaşıldıktan sonra bunların yakalanarak mahkemeye teslim edildiği dile getiriliyordu.[442]

1868 yılına ait bir gazete haberine göre ise Sivas'ta halkın muhacirlere karşı fevri bir hareketi sözkonusu olmuştur. Hadise Artıkabad Kazası'ndaki Seyyid Tekkesi Köyü'nde iskân edilmek amacıyla götürülen muhacirlere karşı olmuş;köy halkından Hacı Bekir, Ömer Pehlivan ve Mehmet adlı şahıslar muhacirleri kabul etmeyerek kötü muamelede bulunmuşlardır. Bunun üzerine kanun gereğince birer sene müddetle hapislerine karar verilmiştir.[443]

Edirne'de ise bu kez bir muhacirinin karıştığı bir hırsızlık vakası meydana gelmişti.1868 yılına ait gazetedeki habere göre meydana gelen olayda; Kırım muhacirlerinden İsmail, Meyhaneci Dimitri ile birlikte Edirne'de Meyhaneci Darar adlı kişinin gece kapalı olan meyhanesine hırsızlık amacıyla girmişler ve sonra yakalanıp kanunun 220 ve 230. maddeleri(maddelerin içeriği belirtilmemiştir) gereğince İsmail 4, Dimitri ise 3 sene müddetle kürek cezasına çarptırılmışlardı.[444]Asayişi bozan bu olay ve yukarıdaki birkaç olayın içinde muhacirlerinde bulunduğu görülmekle birlikte toplumsal yapıda insanların özellikle de içinde bulundukları ekonomik zorlukların bu tür olaylarda etkisinin olduğu muhakkaktır. Tabi bu tür olaylar muhacirlerin topluma adaptasyon sürecindeki zorlukları da göstermektedir. Hükümetin ise bu tür vakalarda, asayişi sağlama adına muhacir de olsa gereken yaptırımları uyguladığı anlaşılmaktadır.

3.1.2.İskân Sırasında Nakil Masraflarının Karşılanması

Göçmenlerin iskânı ve iskân sırasında asayişin temini noktasında gösterilen çabanın sonucu olarak pek çok göçmen yerleşim bölgelerine ulaştırılabilmiştir. Bununla birlikte farklı bölgelerden gelmekte olup yoksulluk, sefalet ve hastalıkla boğuşan göçmenlerin yiyecek, içecek, giyim-kuşam vb. ihtiyaçlarının karşılanması da devlet açısından zaruri bir durum teşkil

[442]*Takvim-i Vekâyi*, 16 S 1309/21 Eylül 1891, Nr.82.
[443]*Takvim-i Vekâyi*, 22 ZA 1284/16 Mart 1868, Nr.950.
[444]*Takvim-i Vekâyi*, 22 ZA 1284/16 Mart 1868, Nr.950.

etmekteydi. İaşelerin de yerleşim bölgelerindeki göçmenlerin nüfusuna göre dağıltılması da gerekmekteydi. Ancak iskân bölgelerine yerleştirildikten sonra farklı bölgelere gitmek isteyenler yapılacak yardımların tam olarak yerine ulaşmasını engellemekteydi. Örneğin,1893 yılında önce Antalya'ya iskân edilen Kafkas muhacirleri için sefer ve iskân masrafları adına 1000 lirası memur ve ahali tarafından iane olarak geri kalanı müzayede edilecek boş arazilerin bedeli olmak üzere Teke Sancağı hissesine ayrılmış olan 225.000 kuruşun verilmesi kararlaştırılmışken, bunların daha sonra Konya'ya gelmiş olmalarından dolayı bu para, "nezarete ait varidât-ı mühhimmeden" sayıldığı için diğer vilayete aktarılmamış ve kendileri yerine Darülaceze'ye verilmişti.[445] 1865'te muhaciriniskân memuru Yaver Efendi, Urfa'da iskân edilmiş olan Çeçen muhacirlerinden 40 kişilik bir grubun, daha önce Sivas'a gitmiş olan yakınlarının haberini almaları üzerine Sivas'a firar ettiğini bildirmişti. Bunların yevmiyelerinin verilip verilmeyeceği konusuna ilaveten burada kalmalarının,Urfa'da bulunan geri kalanların da firar etmesine yol açabileceği endişesi, muhacir komisyonu tarafından Sivas mutasarrıflığına bildirilen bir tebliğde-bu firarilerin diğer örneklerde olduğu gibi- iade talebini gündeme getirmişti.[446] Dolayısıyla bu vakalarda görüldüğü gibi bu tür yer değiştirmeler, iskân ve iaşe organizasyonunun düzenini bozucu durumlar ortaya çıkarabiliyordu. Bunun yanı sıra Tarsus Sancağı'ndakiKozan ve Dinek'e tavattun olunup daha sonra Konya Ereğlisine firar eden Nogay muhacirlerinin iadesi konusu[447], Erzurum valisi Mehmet Hayrettin Bey'in 28 Rebiülevvel 1278/23 Eylül 1862 tarihli ve 23 numaralı tahriratında,

> "Çerkes ve Nogaymuhacirlerinden olup Harput tarafına iskân ettirildikleri halde firar ederek Kars tarafına giden bu muhacirlerin ellerinde silahları var olduğu ve bu silahlarınalınıp kendileri memurlar vasıtasıyla Harput tarafına iade edilecektir.Bu muhacirler, 305 hane ve 537 nüfustan ibarettir. Bunların silahları da sandıklar içinde muhafaza edilmektedir. Bu silahlarınsahiplerine teslim edilmek üzere Harput'a gönderilmesini miyoksa Erzurum Kalesi cephanesinde bekletilmesini midaha uygun görürsünüz?".[448]

[445] Osmanlı Arşivi(BAO), *Babıâli Evrak Odası*(BEO), No.217, Gömlek No. 16260.1, 25 ZA1310/29 Mayıs 1309/10 Haziran 1893.; BAO, *BEO*, No.217, 16260.2, 9 L 1310/ 14 Nisan 1309/26 Nisan 1893.; BAO, *BEO*, No.217, 16260.3, 21 N 1310/ 27 Mart 1309/8 Nisan 1893.; BAO, *BEO*, 217, 16260.4, 20 M 1311/ 22 Temmuz 1309/3 Ağustos 1893.

[446] BOA, *MVL*,No.715,118.1, 8 B 1282/15 Teşrinisani 1281/27 Kasım 1865.;BOA, *MVL*, No. 715,118.2, 5 C 1282/14 Teşrinievvel 1281/26 Ekim 1865.

[447] BOA, *A.}MKT. MHM*, No.238, 28.1, 28 C 1278/31 Aralık 1861.

[448] BOA,*MVL*, No.639, 88.1, 5 R 1279/18 Eylül 1278/30 Eylül 1862.

şeklinde ifade ettiği bir firar olayında olduğu gibi yaşanan bu tarz gelişmeler de asayişin bozulması endişesini doğurmaktaydı. Nitekim bu tür endişeden dolayı Üsküp Valiliği'ne gönderilen 4 Mayıs 1867 tarihli telgraf örneğinde olduğu gibi "muhacir firarilerinin silaha müracaat mecburiyetine kadar tazyik olunması münasip olmayacağından hakimane muamele ile meskenlerine iadeleri tedbirlerinin icrası" isteniyordu.[449] Böylece yerleşim düzeninde bir olumsuzluk yaşanmadan ihtiyaçların temini bir düzen içerisinde yapılabilecekti.

Göçmen sayıları başlangıçta az olduğundan gelen göçmenler için yeteri kadar para ve yiyecek yardımı yapılmaktaydı. Bu durumun devam etmesi ve aksamalara yer verilmemesi özellikle istenmekteydi. Nitekim fermanlara yansıyan uygulamalardan gelen göçmenlerin iskân edilmeleri işinin bir düzen dahilinde yapılmaya çalışıldığı anlaşılmaktaydı.[450] Böylece aksaklıkların önüne geçilmek isteniyordu. Zira muhacirkomisyonuna yazılan 20 Ocak 1864 tarihli tezkirede, Samsun ve Amasya'da olan muhacirlerin iskânının gecikmesinden dolayı sefalet içerisinde kaldıkları, tayinatlarının yarıya indirilmesi ve bir kısmının da kesilmesi gibi olumsuzlukların yaşandığı,kendilerini soğuktan koruyacak elbiseleri olmamasından dolayı bir hayli vefat olayının meydana gelmesinin de tedbirsizlikten kaynaklandığı haberi üzerine muhacirlerin iskân edildiği mahalle kontrol amacıyla bir memur tayin edilmesi ve ahali elinde olan arazinin tahkikinin yapılması için de bir komisyon teşkil edilmesi istenmişti. Buna ilaveten elbise ihtiyacı olanlaraeski askeri elbiselerin gönderilmesi ve verilecek yardım parasıyla birlikte gömlek,don ve hırka gibi bazı şeyleri yaptırmak üzere iane sandığında biriken paradan biraz gönderilmesine dair Amasya mutasarrıfına daha önce bir tahrirat gönderilmişti. Ancak muhacirlerin hala iskân mahalline yerleştirilmemiş olmasının teessüf verici bir durum olduğu mutasarrıflığa bildirildi ve bir an önce ihtiyaçların

[449] BOA,*MVL*,No.1046, 144.1, 29 Z 1283/ 22 Nisan 1283/4 Mayıs 1867.

[450]1856 tarihli bir ferman suretinde göç ve göçmen işlerinin halledilmesi ile ilgili ayrıntılar tespit edilmiştir. Herkesin iştigal ettiği kendi işiyle uğraşması bağ, bahçe tarımı ve ziraati yapılan yerlerden göç ettirilenlerin yine aynı türden işlerle iştigal etmeleri, halkın gelen göçmenlere gereği gibi yardım etmelerinin sağlanması ve göçmenlerin olur olmaz şeylerden rahatsız edilmemesine dikkat edilmesi istendiği gibi bu göçmenlere ev yapımından başlamak üzere gerekli altyapı desteğinin sağlanmasına dikkat edilmesi istenmektedir. Tarım ticareti için gerekli tohum, çeşitli alet ve edevatların temini konusunda da yardımcı olunması istenmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, *İ.DH*, No.343, 22622, 27 Ş 1272/3 Mayıs 1856.; BOA*, İ.MMS*, No.16, 696, 10 C 1276/4 Ocak 1860.

giderilmesi istendi.[451] Buna bir benzer bir gelişme de İnegöl'de meydana gelmişti. İskân amacıyla İnegöl'e nakledilmiş olan 15 hane 74 nüfus olan Bosna muhacirlerinin 5-6 aydan beri iskânlarının yapılamaması nedeniyle sefalete düştüklerini, Babıâli'ye sunduğu arzuhalinde dile getiren muhacir vekili Hoca Süleyman, sadaka-i seniyye olarak bir miktar tayinatverilmesi talebinde bulunmuştu. Bunu üzerine "muhacirine suret-i umûmiyede tayinat verilmesi usule uygun olmayacağı" ve bununla birlikte kendilerinin sefalet ve perişanlıkları göz önüne alınarak"muamele-i iskâniyelerinin yapılmasıyla birlikte içlerinde en ziyade muhtaç olanlarına iane-i ahaliye müracaat suretiyle veya belediye vasıtasıyla iaşelerinin temin"edileceği bildiriliyordu.[452]Bu suretle iskân faaliyetindeki düzen ile birlikte iaşelerinin karşılanmasında aksaklıkların önüne geçilmeye çalışıldığı görülürken,iaşe temini konusunda, öncelikli olarak muhacirlerin yol masrafları karşılanıyordu. Mesela Şarkî Rumeli Cemaat-i İslamiye, Maliye veDahiliye Nezareti'ne ve Muhacir Komisyonu'nailetilen telgrafta, 1893 senesi Şubat ayı sonuna kadar Filibe'den göç edecekler arasında ulaşım ücretinin yarısını dahi veremeyecek durumda olan 50 kişininİstanbul'akadar ücretlerinin devlet tarafından ödenmesi ile nakillerinin meccanen yapılması hakkında, şimendifer kumpanyasının müsadesinin alınması isteniyordu. Ancak Ticaret ve Nafia Nezareti'yle yapılan görüşmelere binaen söz konusu olan bu 50 nüfusun Şimendifer İdaresi'nce nakillerinin ücretin üçte birinin verilmesi karşılığındayapılabileceği ifa edilmişti. Muhacirlerin, ücretinmuhacirin tahsisatından verilerekİstanbul'a varmalarıyla birlikte iskân mahallerininbelirlenipnakil işlemlerinin yapılması hakkındaki 16 Teşrinisani 1309/28 Kasım 1893 tarihli tezkire üzerine bu hususun içeriği, Muhacirin Komisyonu'na yazılmıştı. Cevabenalınan 27 Teşrinisani 1309/9 Aralık 1893 tarih ve 97 numaralı tezkirede nakil ücretlerinin hesaplanarak komisyon tahsisatına mahsuben hazine tarafından komisyon namına ödenmesi hususu Maliye Nezareti'ne iletilmişti.[453]Bunun yanı sıra 1899'da Girit'ten Rodos'a gelen 100'ü aşkın Rusçuk muhacirininsefalet içerisinde olmaları ve halkın ianesiyle bunların iaşelerinin temininin mümkün olamayacağı, en azından

[451] BOA, A.*MKT.MHM*, No.290, 51, 10 Ş 1280/20 Ocak 1864.
[452] BOA, *DH.MKT*, No.1910, 9.1, 11 C 1309/ 31 Kanunuevvel 1307/12 Ocak 1892.
[453] BOA, *DH.MKT*, No.176/27.1, 12 C 1311/9 Kanunuevvel 1309/21 Aralık 1893.; BOA, *DH.MKT*, 176/27.2, 31CA 1311/27 Teşrinisani 1309/9 Aralık 1893.; BOA, *DH.MKT*, 176/27.3, 23 CA 1311/20 Teşrinisani 1309/2 Aralık 1893.

Rodos ve İstanköy için 200.000 kuruş ve Girit Muhacir Komisyonu vasıtasıyla da yeterli miktarda dakik gönderilmesiMabeyn-i Humayûn Baş Kitâbeti ile Sadaret'e arz edilmişti. Ayrıca bunlarıniskânı amacıyla gerekli olan mahallere nakilleri ile birlikte fazla bir harcamaya meydan vermemek ve nakillerin düzenli yapılması için muhacirin idaresinden Ata Bey,75 kuruş yevmiye ile Girit (Bahr-i sefid) vilayetine memur olarak tayin edilmişti.[454] Bir başka nakil işlemi yine Giritli muhacirlerle ilgiliydi. Nitekim İzmir'de bulunan ve nakilleri yapılacak olan Giritli muhacirlere gerekli olan vapurların gönderilmesi talebi Aydın Vilayeti'nden Sadaret'e iletilmişti. Bu doğrultulda cevaben gelen beyannamede, özellikle Bingazi'ye gönderilecek olan Giritli muhacirlerin vapur ücretlerinin 50.000 lirayı bulacağı dile getirilirken, bu paranın ve ayrıca muhacirlerin gittiği yerde haneler için gerekli olan kereste vb. malzemeler için de gereken 10.000 liranın da gönderileceği bildirilmişti. Buna ilaveten iskân edilecekleri mahallerin sağlık koşullarının tetkik edilmesi, hanelerin inşasında mühendislerin muntazam birşekilde haritalar düzenleyip hane inşasını kış mevsiminden önce bitirilmesi gerekliliği ve zahire ihtiyaçlarının da temin edilmesi gerektiği gibi konular da uyarılar yapılmıştı.[455]Bu minvalde İzmir'e gelen Karadağ [456] ,İstanbul'a gelen Kırım [457] ,Konya'ya gelen Kafkasya muhacirlerinin [458] de yol masraflarının karşılandığı ilgili belgelerden tespit edilmiştir.

Nakiller sırasında ücretlerin ödenmesi hususunda, yukarıdaki örneklerden hareketle her ne kadar itinalı davranıldığı görülmüş olsa da yoğunluk nedeniyle ödemelerde sıkıntılar yaşanabilmekteydi. Nitekim1894'te Kosova'dan İskeçe'ye gelen 110 kişilik grubun Anadolu'da uygun olan mahalde iskân edilmek üzere Karaağaç'a ilk uğrayacak Osmanlı vapuruyla İstanbul'a nakilleri gerçekleşirken, 1.900 kişilik Filibe muhacirlerinden muhtaç olan 800 kişiniiskân mahallerine kadar ücretsiz nakil ve sevkleri irade-

[454]Osmanlı Arşivi(BOA), *Dahiliye Şifre*(DH.ŞFR),No.228, Gömlek No.137.1, 27 Teşrinievvel 1314/8 Kasım 1898.; BOA, *A.}MKT.MHM*, No.504,5.1, 19 B 1316/21 Teşrinisani 1314/3 Aralık 1898.;BOA, *A.}MKT.MHM*, No.504, 5.2, 18 B 1316/21 Teşrinisani 1314/3 Aralık 1898.; BOA, *A.}MKT.MHM*, No.504,4.3, 27 Kanunuevvel 1314/8 Ocak 1899.; BOA, *A.} MKT.MHM*, No.504,4, 25 Ş 1316/ 27 Kanunuevvel 1314/8 Ocak 1899.
[455] BOA, *MV*, No.98/2, 4 RA 1317/21 Haziran 1901.
[456] BOA, *DH.MKT*, No.1830,72.1, 18 N 1308/15 Nisan 1307/27 Nisan 1891.
[457]BOA, *İ.DH*, No.361,23888.1, 13 CA 1273/9 Ocak 1857.; BOA, *İ.DH*, No.361,23888.2, Gurre-i Cemaziyelevvel 1273/1856/57.; BOA, *İ.DH*, No.361,23888.3, 13 B 1273/ 9 Mart 1857.
[458] BOA, *DH.MKT*, No.1776, 112.1, 18 RA 1308 / 20 Teşrinievvel 1306/1 Kasım 1890.

iseniyye'ye göre gerekli görülmüştü ve bunların da Dedeağaç'a geldikten sonra vapurla aldırılarak,masrafları muhacirin tahsisatındanödenmek suretiyle iskânları yapılmıştı. Ancak bu nakiller esnasındaki masrafların ödenmesi hususunda Dahiliye Nezareti, Gümülcine Mutasarrıflığı'na gönderdiği telgrafında,muhacirlerin yoğunluğu ölçeğinde tahsisat bulunamaması ve şimdiye kadar muhacirlerin masrafları için hazineden haftada 14.000 kuruş verildiği halde dahasonra 7.000 kuruş indirim yapılması gerektiği, bunun da 5.000 kuruşunun haftada bir olmak üzere Dulhane'nin zaruri ihtiyaçlarına ayrılması zorunluluğu nedeniyle gerçekten muhtaçlar iseücretlerinin ödenebileceği şeklinde bir açıklamada bulunuyordu.[459]1900 yılı içerisinde ise Bulgaristan ve Şarkî Rumeli'den hicret edenlerden fakir olanların iaşe ve sevk masrafları ve bunların iskân masrafları dahil olmak üzere yıllık 25.000 kuruş civarında bir paranın havalesine dair Edirne Vilayeti'ne ve Komisyon-ı âliyye'ye gönderilen tahriratdoğrultusunda,vilayet ile görüşüldükten sonra alınan cevap neticesinde ilgili meblağın, Girit muhacirleri için tahsis kılınan 100.000 liradan verilmesi kararlaştırılmıştı.[460]

Nakiller esnasında sefaretlerin de devreye girdiği ve gerek Osmanlı sınırı dahiline gerek sınır dışındaki muhacirlere de devletin, el uzattığı görülmekteydi. Bu bağlamdaBosnalı bazı muhtaç muhacirlerin,1890'lı yıllarda İstanbul'a yolcukları esnasında bunların yol ve yemek masrafı olan 1.702 kuruşun, Korfu Şehbenderliği'nce karşılanması üzerine Hariciye Nezareti tarafından Bank-ı Osmanî İdaresi'ne gönderilen tebligat ile bu paranın ödenmesi ve senedin Maliye Nezareti'ne iletilmesi istenmişti. [461] Ayrıca Yunanistan'a gitmiş olan Girit muhacirlerinin kendi memleketlerine iadeleri sırasında nakil masrafları Atina Sefareti tarafından ödenmişti.[462]

1850'li yıllarda muhacir grupların toplu halde iskânları sırasında zuhur eden yol masrafı vb. ihtiyaçlarının karşılanmasının yanısıra Gözleve muhacirlerinden Mücteba ve mahdumu Süleyman'ın, Trabzon'a ve oradan da

[459] BOA,*MV*, No.82,18.1, 9 CA 1312/ 8 Kasım 1894.
[460] BOA, *DH. MKT*, No.2230,58.1, 29 RA 1318/27 Temmuz 1900.
[461] BOA, *DH.MKT*, No.55,6.1,15 ZA 1310/31 Mayıs 1890.; BOA, *DH.MKT*, No.55,6.2, 21 L 1310/26 Nisan 1309/8 Mayıs 1893.; BOA,*DH.MKT*, No. 55, 6.3, 10 Mayıs 1309/22 Mayıs 1893.
[462] Osmanlı Arşivi(BOA),*İrade Meclis Tezkire Girit*(İ.MTZ.GR),No.12, Gömlek 379.1, 2 Haziran 1269/ 14 Haziran 1853./ BAO, *İ.MTZ.GR*,No.12,379.2, 19 B 1286/25 Ekim 1869.

İstanbul'a gelir iken gemi ücreti ve yaptıkları masraf olan 800 kuruşun,[463]yine gözleve muhacirlerinden Abdülhamit oğlu Abdülmebari'nin gemi ücreti ve masrafları olan 2.600 kuruşun, [464] sefalet içerisinde olmaları nedeniyle bu ücretlerin iadesi hakkında, Ticaret Nezareti'ne olan taleplerinin Maliye Nezareti'ne iletilerek ödenmesi gibi bireysel müracatlar da karşılık bulmuştu.

Muhacirlerin Anadolu'ya naklinden sonra dahildeki nakil bölgelerine sevkler esnasında Kütahya'ya gönderilmek üzere İzmir'e geçici olarak nakledilen 250 kişilik Bosna muhacirlerinin nakliye masraflarının (belgede sebebi tam olarak belirtilmemekle birlikte)belirlenen ücretten fazla ödemenin yapılmak zorunda kalındığı vakaların [465] yanı sıra nakil masraflarının gönderilen mahalli idareler tarafından karşılandığı da olmuştu. Nitekim 1888 yılında Ünye ve civarında sakin Gürcü muhacirler umerâsından olup iskân amacıyla Trabzon Vilayeti'nden Erzurum Vilayeti'ne nakil edilen muhacirlerin, Erzurum'dan tekrar Erzincan'a götürülmelerine karar verildiğinden dolayı nakil ve iaşelerine dair Erzurum için450 kuruş, Erzincan'dan Kuruçay, Refahiye ve Kemah Kazaları'na nakillerinde ise 715 kuruşun mahallerin belediye sandıklarındanödendiği durumlarda yaşanmıştı.[466]Nakil sırasında yaşanan gelişmelere dair zikredilen yukarıdaki vakalarda ödemler noktasında kimi zaman sıkıntıların ortaya çıkmış olması devletin ilgili dönemde içinde bulunduğu şartların zorluğunu ortaya koymaktadır.

3.2.MUHACİRLERİN İAŞELERİNİN TEMİNİ

3.2.1. İaşe Temini ve Masraflarının Karşılanması

İskân sırasında muhacirlerin iaşelerinin temini noktasında hükümetin ve ilgili komisyonların konuya duyarlılık gösterdiği aşikâr olmakla birlikte hükümeti zorlayan konunun daha çok muhacirlerin sayısal yoğunlukları olduğu görülmekteydi. Nitekim 1878'de komisyondan Sadaret'e gönderilen bir yönergenin muhteviyatında muhacirlerin yoğunluğu ve bundan dolayı ortaya

[463] BOA, *A.MKT.NZD*, No.215, 31, 4 B 1273/28 Şubat 1857.
[464] BOA, *A.} MKT.MHM*, No.100, 34.1,23 S 1273/23 Ekim 1856.
[465] BOA, *DH.MKT*, No.2032,7.1, 28 CA 1310/6 Kanunuevvel 1308/18 Aralık 1892.
[466] BOA, *DH.MKT*, No.1484,5.1, 25 CA 1305/27 Kanunusani 1303/8 Şubat 1888.

çıkabilecek ihtiyaçların giderilmesi amacıyla gerekli olan tedbirler dile getirilmişti. Bahis konusu olan tedbirler:

a) İstanbul'da mevcut olan 150 bin nüfustan fazla muhacir olup birkaç gün boyunca bunların bir miktarı ecnebi komiteleri tarafından iaşe olunmuş isede daha sonra bu ianekesilmiştir. Zikredilen miktardaki muhacirinden muhtaçların toplamının hükümet tarafından infakının verilmesi gerektiğindenbunlar yerleştirilinceye kadar idareleri için gerekli olan meblağın şimdiden tertip ve tedarik olunması icap etmektedir.

b) Muhacirlere mahsus olup Mekteb-i Tıbbıye-i Şahâne İdaresi'nde bulunan hastaneler için gerekli olan akçe verilip ekmek ve et gibi zaruri ihtiyaçlarının tedarikinde bile müşkülat içerisinde olunduğu komisyonun Sıhhiye Baş Müfettişi Aleksandr Bey tarafından komisyona beyan olunmuş ve ifadesine nazaran bu durum birkaç gün daha devam ettiği takdirde hastaların açlıktan helak olunmasından korkulduğu anlaşılmış olduğundan ve bu durumundiğer konularla kıyasının mümkün olamayacağı belirtilerek içinde bulunulan durumun ıslahı zorunludur.

c) Hastanelerin300 yatak mevcudunun ihtiyacı karşılamadığı, 800 kadar ağır hastanın açıkta kaldığı memurlar tarafından resmen beyan edilerek gerektiği kadar yatağa sahip hastanelerin hızlı bir şekilde tanziminin gereklidir.

d) Muhacirlerin iskânı hakkında komisyonun memleketlerine iade olunabilecekler hakkında Rusya memurlarıyla yapılmakta olan müzakerelerin neticesine bağlı olarak bu konu hakkında bir önce Babıâli tarafından gereken işlemlerin yapılması gerekmektedir.

e)İstanbul ve diğer mahallerde bulunan muhacirlerin vapurlarla gereken iskelelere nakli için 55 bin liraya ihtiyaç olduğu ve bunun acilen tedarik edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Muhacirlerin düştükleri sıkıntıların mümkün mertebe giderilmesi,iskânları sırasında tehlike altında bulunan genel sağlık durumlarının iyileştirilmesinin gerekli tedbirlerin alınmasına bağlı olduğundan bu tedbirlerin bir an önce alınması gereklidir şeklinde beyan edilmekteydi.[467]

[467] BOA, *Y.PRK.KOM*, No.1, 28, 8 N 1295/ 5 Eylül 1878.

Sadaret'ten Tuna Vilayeti ve Muhacir Komisyonu'na gönderilen 7 Haziran 1865 tarihli bir tezkirede ise yine iskân faaliyeteri sırasında ihtiyaçlarla alakalı ne gibi tedbirlerin alınması gerektiği yönünde talimatlara yer verildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti sınırları dahiline hicret eden muhacirlerden Rumeli kıtasına çıkarılanların ekserisinin Tuna Vilayeti'ne nakledilmekte olduğu, bu havalide gerek yerleşmiş olanlara gerekse geçici olarak bulunanlaraahali ve devlet tarafından gereken yardımların yapılmakta olduğu dile getirilmekteydi. Buna ilaveten yapılacak faaliyetlerde gereken masrafların 4 kalemde tasnif edildiği belirtiliyordu. Masraf kalemlerinin birincisi muhacirlerin mahallerinden iskân olunacakları yerlere varıncaya kadar gerekli olan nakliye ücretleri ve bunlardan sorumlu olacak memur, katip ve tabip maaşları, ecza ve hastane ve varışları esnasında verilen elbise masrafları; ikincisi hane, mektep ve kapıcılara dair iskân levazımı masrafları; üçüncüsü her nüfusa verilmesi kararlaştırılan tayinat bedelleri; dördüncüsü ise her hane için arazi tahsisiyle beraber öküz ve çift aletleri parası olarak belirlenmişti. Ayrıca muhacirlerden ehl-i sanat olanlarına sermaye verilmesi, ziraî ihtiyaçlarının karşılanması, ticarete başlattırılması, çift hayvanı ve aletlerinin tedarik edilmesi isteniyordu. Bu gibi faaliyetlerde kullanmak üzere 12.000 keseye ihtiyaç olacağı belirtilmişti. Yardım yapılmadıkça muhacirlerin durumunun ahalinin yardımına muhtaçlıktan kurtulmayacağı, bu paranın birkaç aylık yevmiye mukabilinde bir defalık verilmesi durumunda ise bu kadar nüfusu geçici olarak bileolsa taht-ı zabıtada tutmanın mümkün olmayacağı dile getiriliyordu.Dolayısıyla bunlarıgeçicilikten kurtarıp ikamete alıştırmaya çalıştırmak, hayvan ve aletlerin satın alınıp verilmesinden sonra bunların muhacirlerin elinde telef olmamasına itina gösterilmesi vebunların, ziraat işlerinde anbean geliştirilmesi isteniyordu.Köstence'de bulunan tıbbi ilaçlar konusunun Mekteb-iTıbbıye Nezareti ile cereyan eden yazışmalar üzerine halledilmesi ve bu çalışmaların Sadaret'e bildirilmesi, muhacirler için gerekli olan elbise hususunda vilayet dairesine talep olmadıkça işlem yapılmaması, yoğunluğu önleme adına yeniden muhacir gönderilmemesi gibi konular üzerinde de duruluyordu. Bu tür konulara dair çalışmaların ise Babıâli ve diğer ilgili kurumlar arasında yapılacak iştişareye göre çözümlenmesi isteniyordu. [468] Buradan hareketle iskân sırasında

[468] BOA, *A.}MKT.MHM*, No.334, 24.1,12 M 1282/7 Haziran 1865.

iskânbölgelerinde gerek geçici olarak bulunanlara gerekse esas bölgelerine yerleşenlere gerekli gıda ve hayvan yardımları bir düzen içerisinde verilmekteydi. Mesela 1860'lı yıllardaVidin Eyaleti'ne gelip iskânlarına kadar Belgradcık ve Sahra Kazaları'nın uygun kasaba ve köylerinde geçici olarak barındırılan muhacirlere levazımat ve iaşe yardımı yapılması konusunda Kaza Meclisi, eşraf ve ahalinin temsilcilerinin katılımıyla Meclis-i Mahsûs-u Umûmiye teşkil edilerek, 441 nüfus muhacir grubuna geliş tarihleri olan 1276/1860 senesinin Teşrinievvelinin başından 1277/1861 senesi Ağustos ayı sonuna kadar ihtiyaçları doğrultusunda her birine yarımşar kıyye nan-ı aziz (ekmek) ve 71.040 kıyye zahire verilmesi kararlaştırılmıştı. Tayinatın verilmesi hususunda Muhasebeci Hurşit Efendi görevlendirilmiş olup meclis, eşraf ve ahali temsilcileri arasında verilen karar gereğince eyalet dahilinde bulunan bütün kazalarda bu husus mazbata ile ilan edilmişti. Kazalarda misafir olarak yerleştirilmiş olan 441 nüfus muhacirlere ağustos ayı sonuna kadar bir hisse hınta, iki hisse kokoroz olmak üzere her birine yarımşar kıyyeden gerekli görülen 47.360 kıyye tane kokoroz ile 23.680 kıyye hınta verilmesi kararlaştırılmıştı. Zikrolunan 47.360 kıyye kokoroz ile gerekli olan kışlık odun, hınta, mercimek, fasulye, tuz ve soğan gibi gıdalar ile hayvan sahipleri için gereken ot ve samanın hazine tarafından, 23.680 kıyye hıntanın ise ahali tarafından iâneten verilmesi taahhüt edilmişti. Ayrıca her bir köyde mevcut bulunan muhacirlerin miktarı ölçüsünde belirlenen vakte kadar gereken nan-ı aziz tayinatının defaten kendilerine verilmeyip muhacirlerin cemaatbaşılarından iki ve köy eşrafından iki kişi olmak üzere 4 kişinin yed-i emanetlerine teslim edilerek, uygun ambarlara konup, haftalık veya aylık ihtiyaca göre çıkarılıp 4 kişi vasıtasıyla ambardan değirmene götürülüp öğütüldükten sonra her bir hanenin nüfusuna göre taksim ve teslim edileceği kararlaştırılmıştı.[469]

İlgili dönemde muhacirlerin iskân ve iaşe meselesibasında da önemli bir yer işgal ediyordu. Mesela dönemin gazetesinde yayınlanan15 Cemaziyelahir 1281/16 Ekim 1864 tarihli Ziştovi'den gönderilen bir tahrirat suretinde, Cemaziyelahir ayının 7. Günü Ziştovi'deaşırı soğukların başladığı ve pek çok nakliye arabalarının işlemediği esnada Ziştovi ve

[469] BOA, *A.MKT.UM*, No.448, 87.1,2 B 1277/14 Ocak 1861.

Tırnovataraflarındaiskânedilmek üzere Tuna yoluyla 1500 kadar Çerkes muhacirin geldiği ve mevsim şartlarından dolayı nakil ve iskân işlemlerinde müşkül bir durum yaşandığı belirtilmişti. Bu durumdan dolayı hükümetin gösterdiği ihtimam neticesinde muhacirlerin hemen vapurlardan çıkarılıp boş olan Kışla-yı Humayûn'da geçici olarak ikamet ettirildiği, ihtiyaçları olan odun, soba, tayinat ve diğer levazımatın tedarik edildiğidile getirilmiştir. Buna ilaveten Kaza Müdürü İbrahim Bey'in kendi evinden akşam ve sabah kazanlar ile çorba vesair yiyecekler getirdiği, ashâb-ı hamiyet tarafından ise muhacirlere bir takım elbise verildiği ve 4 gün sonra havanın yumuşaması sonucunda arabalarla vatan-ı cedidlerine gönderildiğine dair bilgi yer almıştır.[470] Biri İstanbul diğeri de Lofça'dan olmak üzere yayınlanan haberlerde ise hadiseler şu şekilde cereyan etmiştir:

Muhacirin birinci şubesi tarafından "dâr-ı diyârdan mehcûr olup sefalete düçar olan ve tedarik-i nan-ı paradan aciz" kalmış olan muhacirlerden muhtaç olanlara, Birinci Belediye Dairesi tarafından gönderilen 972 kıyye nan-ıaziz,18 Mayıs 1296/30 Mayıs 1880 tarihinden 5 Haziran 1296/17 Haziran 1880 tarihleri arasında farklı günlerdeverilmek üzere taksim edilerek dağıtıldı. Ayrıca Daire Reisi Raşit Efendi ve Sermüfettiş Ahmet Efendi'ye de dağıtım işlerindekigayret ve çabalarından dolayı gerek muhacirler gerekse birinci şube tarafından teşekkür edildi.[471] 1864'te Lofça'da eyalet tarafından yerine getirilmekte olan bazı ıslahatlar, hukuki konular, tanzim edilen yollar ve özelikle de muhacirlerin iskânı faaliyelerini tetkik amacıyla kazaları dolaşan Erkân-ı Harp Kolağası Şakir Efendi'ye ahali tarafından 300 kadar arzuhalverilmiş, bu hususlar hakkında gerekenin yapılması konusundagerekli olan mahallere tebliğler gönderilmiş ve daha sonra tedkikatın icrası için bir defter dahi tutulmuştu. Bu bağlamda Rahva Kazası'nda iskânları kararlaştırılmış olan muhacirlere gerekli olan odunun tedarik edilmesi hakkında gerekli girişim mutasarrıf paşa tarafından yapılmıştı.Ancakmuhacirler, dağlık ve ormanlık mahallere alışmış oldukları ve Rahva Kazası'nın da öyle dağ ve orman yerleri olmamasınedeniyle kendilerinin ormanlık yerlere nakil ve iskânedilmelerini talep etmeleri üzerine Vidin muhacirin memuru vazifesini yürüten Şakir Efendi'nin girişimleri

[470] *Tercümân-ı Ahvâl*, 22 CA 1281/23 Ekim 1864, Nr.569.
[471] *Tercümân-ı Hakikât*, 19 Haziran 1880/1294. Nr. 606.

neticesinde vefat etmiş olan Rahva Handanından Genç Ağa'nın mutasarrıf olduğu6 adet korudan altısı müteveffanın veresesinden verilirken, Plevne Handanından Nuri Bey'de ücretsiz bir şekilde muhacirine korusundan vermişti.[472] Böylece muhacirlerin hem odun hem de yerleşim ihtiyaçlarını karşılamış olduğu muhtemeldir.

Trabzon ve Samsun havalisine yerleştirilen Çerkes muhacirler için de yurt dışından bir yardımyapılacağı vakası gündeme geldi. 1864 yılındaki bu Vakada, Çerkes muhacirler için Londra'dan 300.000 kıyye miktarında peksimet gönderileceği, söz konusuolan peksimetin bölgeye geldikçe muhacir komisyonu tarafından kısım kısım dağıtılacağı belirtiliyordu.[473]

İskân sürecinde düzensizliklerin giderilmesi ve iskân mahallerine götürülmekte olan muhacirlerin nakil masraflarının giderilmesi sonrasında iskân mahallerine yerleştirilmiş olan muhacirlerin iaşeleri temin edilmeye çalışılmaktaydı. Hatta yetkililer yapılan çalışmaları ayrıntılı olarak bildirmeye çalışıyordu. Bu bağlamda Kandiye Mutasarrıfı Mirliva Edhemve İaşe Komisyonu Reisi Efendiler, Laşid'de 1314/1898 senesiMayıs tevziatında ahaliden 7.684 ve muhacirden 21.380, Haziran'daahaliden 7.489 ve muhacirden 9.373 kişiye dakik verildiğini, haziran tevziatında fazla nüfus ile ekili alanlardan istifade edenler içerisindeahaliden 195 ve muhacirinden 2.007, toplam 2.202 kişiye iaşe temin edildiğini, ekili alanlardan ise muhtaç olan ahali ile muhacirlerden bazılarına henüz yardım yapılmadığını ve bununla komisyonunilgilenmekte olduğunu, temmuz tevziâtından bir sonraki haftaya kadar bunların da iâşelerinin verileceğini bildiriyorlardı.[474] İlave olarak ahaliden 7.489, muhacirden ise 19.273 kişiye de haziran tevziâtından dakik verildiğini, ekili alanlardan istifade edenlerden sonra diğerlerine de temmuz tevziatından tasarruf edilmiş olan miktarın verileceği belirtilmişti.[475] Resmo Muhacirin Komisyonu Reisi Edhem ve Resmo Mutasarrıfı ve Kumandanı Mirliva Hüsnü ise irade-i seniyye hükümleri gereğince daima tasarruf hususunu dikkate aldıklarını, mart ayında 10.720, nisanda 10.686, mayısta 10.636, haziranda 7.493 muhacir ve 2.975 kişi ahaliden muhtaç olanlara

[472] *Tercümân-ı Ahvâl*, 19 CA1281/ 20 Ekim 1864, Nr.555.
[473] *Tercümân-ı Ahvâl*, 15 S 1281/20 Temmuz 1864, Nr.515.
[474] BOA, *Y.PRK.KOM*, No.10,5.4,27 S 1316/17 Temmuz 1898.
[475] BOA, *Y.PRK.KOM*, No.10,5.1, 27 S 1316/17 Temmuz 1898.

verilmek üzere 15 gün içinde temmuz ayı hasılatından tevzi olunduğu ve mümkün olduğu kadar tasarruflu davranıldığı belirtilmişti.[476]

İskândan sorumlu kişilerin iaşe dağıtımında bu denli ehemmiyet göstermelerinin yanı sıra devlet, ihtiyaçların giderilmesinde kurumsal açıdan mali destek sağlamayı da ihmal etmiyordu. Mesela Kosova Vilayeti Koçana Kazası Malis Nahiyesi'ne iskân edilen Hersek muhacirlerinden 721 kişilik bir grubun iaşe ile tarımsal alet-edevat ve çift hayvanlarının satın alınması için Ziraat Bankası'na ait 305 senesine ait olan ve mal sandıklarınca alınan menafi-i hisse ianesinden kalan miktarın ve ilave olarak 45.000 kuruşun, Kosova Vilayeti'nden gelen tebliğ üzerine harcanmasına müsaade edilmişti. Buna ilavetenSadaret'ten buyrulan irade-i seniyye üzerine ziraat ve harasetleri bir sonraki seneye kalacağından dolayı o vakte kadar yerleşik düzenlerinin bozulmaması için de Koçana Kazası'na bağlı Payancı Nahiyesi'nden daha önce Bulgaristan'a kaçanların yarıcılık yapmak suretiyle 1305 senesinden 1307 senesi sonuna kadar kullandıklarıarazide ürettikleri ve ancak ahalide kalan ve hazine tarafından resmi muameleye tabi tutulmayan 50.000 kıyye ölçeğindeki çeşitli zahirenin deverilmesine müsaade edilmişti. [477] Böylece devletin, muhacirlerin ihtiyaçlarını gidermenin yanı sıra yerleşik düzenlerini koruyarak ileriye dönük sosyal ve ekonomik yapılarını da güvenceye altına almaya çalıştığıgörülmektedir.

Muhacirlerin yerleşebileceği uygun bir arazinin önceden keşfi ve sayıları nispetinde iaşe tespitinin yapıldığı bir 23 Şubat 1892 tarihli bir belgeden anlaşılmaktadır. Zira ilgili belgede, Nafia ve Ticaret Nezareti'ne gönderilen bir tezkire yer almış olup Ankara ve Hüdavendigar Vilayetleri dahilindeki demiryolu güzergahında muhacirlerin iskânı için gereken arazinin durumunun incelenmesi ve zahire durumunun belirlenmesi için bölgeye Askeri Teftiş Komisyonu Azası'ndan Mustafa Paşa'nın gönderildiği dile getirilmektedir. Teftiş üyesi Mustafa Paşa, ilgili tahkikatı yaptıktan sonra vilayet dahilinde 10.000 haneyi aşkın muhaciriskânına uygun arazi bulunduğunu, muhacirlerin yerleştirilmesi ve iskânlarına dair hususları dakeşif defterine yazarak,vilayete

[476] BOA, *Y.PRK.KOM*, No.10,5.2, 27 S 1316/17 Temmuz 1898.;BOA, *Y.PRK.KOM*, No.10,5.3, 27 S 1316/17 Temmuz 1898.; BOA, *Y.PRK.KOM*, No.10,5.3, 27 S 1316.; BOA, *Y.PRK.KOM*,No.10,5.5,27 S 1316/17 Temmuz 1898.
[477] BOA, *DH.MKT*,No.1978,87.1,1 M 1310/ 14 Temmuz 1308/26 Temmuz 1892.

bildirdi. Vilayette bu konunun görüşülmesinden sonra vilayet dahilinde ahalinin de zor durumda olması nedeniylemuhacirlerin iane ve iaşelerinin halk tarafından karşılanmasının mümkün olmayacağı belirtildi. Bundan dolayı bunların, ziraate başlayıp mahsul istihsal edecekleri bir senelik süreçteihtiyaçları doğrultusunda, tayinatları için 20.000 ve hanelerinin inşa masraflarına 20.000 lira toplam olarak 40.000 liraya gereksinim olduğu ve halihazır hazineden 10.000 lira, kalanın ise vilayet dahilindeki ve diğer vilayettekiZiraat Bankalarından ödenmesinin gerektiği ifade edilmişti.[478]Yukarıdaki bahislerden hareketle iaşelerin temininde gösterilen bu çabaya ilaveten salgınlar ve hayvan hastalıklarından dolayı da devlet, ihtiyaçların temini noktasında ciddi bir uğraş vermek zorunda kalıyordu.

3.2.2. İaşe Temini Sırasında Yaşanan Problemler

Hastalık vb. sıkıntılara rağmen ihtiyaçların giderilmesi sırasında yine de birtakım sıkınıtlarla yüz yüze kalındığı görülmüştür. Dolayısıyla muhacirlerin bir an önce iskânlarının yapılıp imkanlar dahilinde araziler temin edilerek iaşelerinin kendileri tarafından temin edilmesi isteniyordu. Bu hususla alakalı olarak vilayetlere de telgraflar gönderiliyordu. Tercümân-ı Hakikat Gazetesi'nde yayınlanan telgraf sureti de bu telgraflara örnek teşkil edecek nitelikteki olup surette:

> "Muhacirinetayin verilmesi hususunda, tayinatın içlerinde hakikaten yevmiyelerini tedarikten aciz olanlara verilerek bunlar için mesarif-i fevkaladede muvazene açığına 600.000 lira dahil edilmiş ise de şimdiye kadar bunun yarısından fazlası harcanmış olduğundan iki aya kadar bu miktar tamamen son bulacak ve ondan sonra muhacirinin hiçbirine tayin verilemeyecektir. O zaman muhacirin idaresi tam anlamıyla müşkülat içerisinde kalacaktır. Mali durum bu halde olmasa bile bu kadar nüfusun sürekli bir şekilde devlet hazinesinden iaşesinin karşılanması mümkün olamayacağından muhacirlerden muhtaç olanların, sefaletten ve iki ay sonra aç kalmaktan muhafazaları amacıyla mevsim müsait iken iskânlarıyla birlikte maişetlerinin kendilerince tedarik ettirilmesi gerekmektedir. Muhacirlere şimdiye kadar devletçe bunca yardım yapılmış, iskânları için de miri arazi ve çiftliklerden yerler verilmesi kararlaştırılmış olduğu halde eğer ki hane inşa ediliplevazım-ıiskâniye verilerek müceddeden köyler teşkiliyle iskânları arzu olunmakta ise de hal ve imkan bu arzunun icrasına müsait değildir. Bundan dolayı şimdiki durumda ashâb-ı servet ve sanattan olanlardan başka henüz iskân olunamayan muhtaçlarıniskânı için her köyün genişliğine göre iki, üç, dört haneye kadar köylere dağıtılması ve oralarda boş arazilerdeköylülerin yardımlarıyla ziraat ve maişetlerinin tedarik ettirilmesinden başka çare ve tedbir bulunmamaktadır. Birköyde birkaç hane halkının barındırılması ahaliye yük olmamakla birlikte bunlar gibi yardıma muhtaç olan felaketzadegân hakkında ahalinin himmet ve muavenet etmeyecekleri örnekleriylegörüldüğünden bu telgraftan sonra ahali,

[478] BOA,*DH.MKT*, No.1936,12.1, 24 B 1309/ 11 Mart 1308/23 Şubat 1892.

> memurlar ve eşrafın bir araya gelerek bir komisyon teşkiliyle köyahalisini teşvik edecek şekilde ilannameler neşredip muhtaçların her köyün kapasitesine göre münasip bir şekilde taksim edilerek mevsim müsait iken hemen nakliyatına başlanılması ve şayet muhacirinden bu uygulamaya yanaşmayıp toplu olarak iskânları için ısrar edenler olursa onların da kendilerini sefalet ve tehlikeye atmış olacağı veonlara, Meclis-i Mahsûs-u Vükelâ kararı gereğince tayinlerinin verilmeyeceği kaidesinin ilgillerce bildirilmesi ve ilgililerin de bu karara uygun muamele etmesi".[479]

isteniyordu.Bu bağlamda yine Şehremaneti, Zabıta Nezareti ve Sicil-i Nüfus İdare-i Umûmiyesi'ne yazılan 20 Aralık 1888 tarihli bir telgrafta, İstanbul'a gelecek muhacirinden ziraa takımının boş arazide iskânedilmesi ve erbâb-ı sanayiden olanların şehir ve kasabalarda icra-yı sanat ettirilmek üzere vilayete gönderilmeleri isteniyordu. Bunlardan iaşeleri burada yerleşmiş olan akrabalarına ait olanların İstanbul'da kalmalarına müsaade edilmekteydi. Bununla birlikte İstanbul'da bulunan muhacirler içinde işsiz güçsüz kişilerin bulunduğu ve bunların münasip vilayetlere nakilleri hususu Meclis-i Mahsûs-u Vükelâ kararıyla iradebuyrulduğu ve buyruldunun Muhacirin Komisyonu'na tebliğ edilmesi üzerine önceden İstanbul'a gelip sevkiyat idaresine müracaat eden muhacirlerdeniaşeleri İstanbul'daki akrabalarına ait olmak üzere burada kalacakların, akrabasının bulunduğu mahallenin imam ve muhtarları tarafından resmi idarelere bildirilmesi gerektiği bildirilirken,taşraya nakil edilmesi kararlaştırılanlardan kendiliğinden gitmeyen olduğu zaman ise cebren gitmeleri amacıyla Zaptiye Nezareti ve Sicil Nüfus İdare-i Umûmiyesi'nin gereken muameleyi yapması isteniyordu.[480] Ayrıca Babıâli tarafından İstanbul'da kalanlara verilmesi gereken yevmiyenin 3 aydan beri gecikmesi nedeniyle ikazda bulunulurken, bunların sıkıntılarının giderilmesi için tahsis edilenekmek parasının bir an önce verilmesi hususu,7 Ekim 1900 tarihinde Maliye Nezareti'ne tebliğ edilipbunlara verilmesi gereken yevmiye kaç kuruş ise hazineden ödenmesi talep edilmekteydi.[481]

1881 yılına ait bir belgede, Bursa'da medrese, han, hamam harabelerinde sefalet içinde yaşamakta olan 500'den fazla aciz muhaciredaha önceki yılda vakıfta istihdam edilip ashâb-ı hamiyet tarafından günlük birer fodla iaşeverilmiş ise deilgili senede ianenin kesilmesi nedeniyle muhacirlerin mevsim şartlarının zorluğu içerisinde her biri çarşı ve pazarlarda sefalet

---

[479] *Tercüman-ı Hakikât*,16 Haziran 1880, Nr.603.
[480] BOA, *DH.MKT*, No.1576, 87.1, 16 R 1306/20 Aralık 1888.
[481] BOA,*DH.MKT*,No.2412, 37.1, 12 C 1318/24 Eylül 1316/ 7 Ekim 1900.

içerisinde yaşamakta iken İngiltere'nin Bursa Konsolos Vekili Mösyö Alberstone tarafından aciz muhacirlerin büyüklerine 40 ve küçüklerine yirmişer paralık ekmekdağıttırıldığı dile getirilmiştir. Buna ilaveten Mabeyn-i Humayûn, Mösyö Alberstone'nun yardımınıntakdire şayan olduğunu belirtmekle beraber bu kadar çok aciz ve fukara muhacirin Bursa'da bulunan vakfiyelerde toplanmasının daha uygun olacağını ve fodlalar toplanıp bunlara verilerek, yardıma muhtaç edilmemesinin daha münasip olacağını belirtmekteydi. Ayrıca hazineye yük olmaksızın ashâb-ı hamiyetin de teşvik edilerek, gereken yardımın yapılmasını talep etmekteydi.Bununla birlikte 1295 senesi sonuna kadar Hüdavendigar emvalinden muhacir masraflarına dair 60.000'e yakın lira harcandığı, belki bunun iki misli de ahalinin yardımı olduğu halde 3 seneden beri hala iskân işlerine ehemmiyet gösterilmemesinin esef verici olduğunu dile getirirken"iskân olunmayan muhacirlerin hemen tavattunları hakkında umum hükümet memurlarına hitaben şedid'ül-meal emr-i irade-i şahânenin bir defa dahi şerefvukuna ihtiyac olunmayacağı bera-yı malumat beyan ve ihsar olunur şeklinde" ihtardabulunuyordu.Buna karşılık Muhacirin Komisyonu Heyet-i Umûmiyesi tarafından Şurâ-yı Devlet'e ve bir sureti Dahiliye Nezareti'ne arz dilen tezkirede ise Muhacirîn İdaresi'nin haftada 19.000 kuruştan başka haftada bir 50.000kuruşa ihtiyacı olduğu ve bu mazbatanın Şurâ-yı Devlet tarafından tasdik edildiği halde birkaç haftadır 19.000 kuruşun tamamen verilmeyerekazaltıldığı ve bu hafta 8.170 kuruşun verildiği dile getirilmiştir.Bupara ile mevcudu bugün 120 kişilik kapasiteye ulaşan bir hastane ile 250 kişilik kapasiteyi aşan Eytamhane'nin ve vefat eden muhacirlerin cenaze masrafları ile bazı zaruri masrafların ödenmesi mümkün olmadığı, komisyonun esnafa olan borcunun 10.000 kuruşu aştığı ifade edilmiştir. İstanbul'da bulunan 30 bini aşkın muhacirden 10 bin küsurunun devlet tarafından iaşe olunup 20 bininin iseiaşesinin kendilerine bırakıldığı ve bu 10 bin küsurdan, 4bin ile 20 bininin dahi bir kısmının taşraya nakileri kararlaştırıldığı,6 bin yetimin iaşeleri tabi ve 8 bini aşkın nüfusun da ahali kadime örneğinde olduğu gibi burada kalacakları aşikar isede her hafta Bulgaristan'dan ve Batum'dan göç edenlerin miktarının artacağı göz önündedir. Şu anda İstanbul'da bulunup miktarı gün begün artmakta olan muhacirlere hakkıyla yardım edilerekmuhtaç olanların idarelerine bakıldığı

belirtilmişti.[482] Bu belgelerde bahsi geçen vakalardan ilgili dönemde devletin ve muhacir iskânından sorumlu olan muhacir komisyonlarının bir hayli zorluklar içerisinde iâşe ve yardım işlerini yürütmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Muhacirlerin iskân bölgelerinden farklı bölgelere nakilleri de iaşelerin verilmesinde sıktıntılara yol açan diğer bir etkendi. Örneğin, Muhacir Komisyonu'ndan tanzim ve takdim edilen 8 Zilkade 1280/15 Nisan 1864 tarihiyle Meclis-i Valâ'ya gönderilen mazbata da Adana ve Konya Eyaletleriyle Kütahya Sancağı'nda iskânedilen muhacirlerden 12 kişilik grubun Köstence taraflarında bulunan akrabalarının yanlarına gitmek isteğiyle alakalı İstanbul'a geldikleri ve gerekli olan yevmiyelerinin verilerek mahallerine iade olundukları belirtilmektedir. Ancak bu gibi iskânları tamamlanan muhacirlerin yevmiyeleri düzenli olarak kesileceğinden, akrabalarının yanlarına gitmek bahanesiyle üçer beşer hane bu tarafa gelenlerin ilgili bölgede muhtemelen kayıtları olmadığı için cami avlularında ikamet etmek zorunda kaldıkları beyan edilmektedir. Ticaretvb. bir vesile ile bireysel ve geçici olarak ziyaret edeceklere geçerli olan nizama göre tezkire ve hizmet verilip evlat ve ayalleriyle beraber gitmek isteyenler dışındaBabıâli'den izin verilmedikçehiçbir ailenin iskân olundukları mahallerden ayrılmalarına izinverilmemesi ve bunların ziraatle meşgul olmaları konusunda iskân edilen eyalet ve vilayetlerin valilik, mutasarrıflık ve kaymakamlarına emirname yazılması gerektiği belirtilmiştir. Buna ilaveten muhacirlerin iskânındaki asıl maksadın; bunların ziraat ve ticaretleuğraşmaları olduğu, iskânlarıiçin pek çok masraf yapılmakta iken bunların öyle birer ikişer aileleriyle şuraya buraya dağılmalarının, yapılan hanelerin harap olmasına, ziraî aletlerin kaybolmasına ve arazilerinin mahsulsüz kalmasına yol açtığı dile getiriliyordu. Bunula birlikte bunların, dağıldıkları yerlerde sefalete düşmelerinden dolayı ihtiyaçlarının hükümet tarafından karşılanması ve bir takım yevmiyelerinin verilmesi zorunluluğunun da hazineyizarara uğrattığı belirtilmekteydi. Bundan

[482] BOA,*Y.PRK.KOM*, No.3,7.1, 29 RA 1298/ 17 Şubat 1296/1 Mart 1881.; BOA, *Y.PRK.KOM*, 3,7.2, 8 R 1298/26 Şubat 1296/10 Mart 1881.; BOA, *Y.PRK.KOM*, No.3,7.3, 20 R 1298/22 Mart 1881.

dolayı komisyonun tedbirleri ve maruzatı doğrultusunda işleyişin düzenli olarak yürütülmesi isteniyordu.[483]

İskân sırasında göçmenlerin sayıca kalabalık bir şekilde gelmesi de zaman iskân bölgelerinde izdihama varacak decede yoğunluğua yol açmaktaydı. Dahiliye Nezareti'nden Muhacir Komisyonu'na yazılan 3 Nisan 1860 tarihli bir tezkirede, yoğunluktan dolayı İstanbul'da bulunan muhacirler arasında hastalıklar yayılmaya başladığı ve gerek hastalıklar gerekse masraflar açısından bunların bir an önce nakledilmelerinin iyi olacağı, iane olarak verilen 250. 000 kuruştan başka 1000 kile de zahire verilerek yoğunluğun azaltılması adına muhacirlerin iskân bölgelerine ulaştırılması istenmekteydi.[484]Babıâli'ye yazılan 13 Cemaziyelahir 1294/25 Haziran 1877 tarihli tezkirede iseRumeli'den gelen muhacirlerin bazılarının Rumeli'ye iade ve bazılarının da Anadolu'ya nakli yapılmadıkça meydana gelen yoğunluktan dolayı yevmiylerinde adalet sağlanamayacağı bildiriliyordu.[485] Yine Ankara Vilayeti'nden gelen 13 Receb 1311/20 Ocak 1894 tarih ve 69 numaralı tahriratta, Batum yoluyla ianesiz bir şekilde gelmekte olan Ahıska muhacirlerinin iskânı için gerekli olan levazım ve iaşe için münasip bir karşılık olmadığından tahsisatlarının yapılamadığı, bundan umumi bir iane tertibi yapılması hususunda Dahiliye Nezareti'nden müsaade isteniyordu.Bunun üzerine Dahiliye Nezareti'nce, Muhacir Komisyonu'na gönderilen 17 Kanunusani 1309/29 Ocak 1894 tarih ve 3018 numaralı tezkirede ise muhacirleringönderilmelerine dair olan muamelatın yapılması ve buna dair bilgilerin yer aldığı defterin gönderilmesi istenmişti.[486]1901 senesinde Aydın Vilayeti'nden, Maliye Nezareti, Sadaret ve Muhacirin-i İslamiye Komisyonu arasında meydana gelen yazışmalarda,Girit muhacirlerinden başka bir yandan vilayet dahiline iskân edilen bir yandan da gelmekte olan Rumeli muhacirlerinin diğer mahallere iskân ve iaşelerinde gerekli olan masraflar için 1900 senesi pul hasılatından 20.000 kuruş verilmesine dair birçok defa gönderilen tebliğlerin etkisiz kalmasından dolayı ve muhacirlerin yetimlerinin durumlarının dikkate şayan bir dereceye geldiği ve bunlar için vilayet

[483] BOA, *MVL*, No.673,81.1, 8 ZA 1280/15 Nisan 1864.
[484] BOA, *A.}MKT.NZD*, No.310,21.1, 12 N 1276/3 Nisan 1860.
[485] Osmanlı Arşivi(BOA), *Yıldız Perakende Baş Kitâbet*(Y.PRK. BŞK), No. 2, Gömlek No.24, 13 C 1294/25 Haziran 1877.
[486] BOA, *DH.MKT*, No.203,23.1, 22 B 1311/17 Kanunusani 1309/29 Ocak 1894.; BOA, *DH.MKT*, No.203, 23.2, 29 B 1311/ 24 Kanunusani 1309/5 Şubat 1894.

tarafından yıllık 600.000 kuruştan fazla iane verilmekte olduğu halde hazine tarafından biçare muhacirlere bir şey verilmemesinin halk nezdinde pek çirkin karşılandığı belirtiliyordu. Bunun üzerine Aydın Vilayeti'ne gönderilen telgrafta, bu sene için ödünç olarak 20.000 kuruşun verilmesi ve bununla birlikte bir sonraki seneden itibaren münasip olan tahsisatın ödenmesi ile alakalı olarak Girit muhacirleri hakkındaki talimatın diğer muhacirleri de kapsaması gerektiği dile getiriliyordu.[487]Hatta yoğunluğun önüne geçilmeye de çalışıldığı da oluyordu. Mesela Sadaret'ten, Muhacirin-i İslamiye Komisyonu Birinci Azası Rıza Paşa'ya gönderilen 16 Kasım 1899 tarihli bir telgrafta, İzmir'den Halep ve havalisine sevk edilen Girit muhacirlerinden 270 kişinin akrabalarının Antalya'da bulunması hasebiyle onların Antalya'ya gelebileceği bunun dışında ise bölgeye muhacir alınmayacağı belirtiliyordu.[488]

İskân organizasyonunda kimi zaman yetkililerin zaafiyet göstermesi sonucunda iskânda ve iaşelerin temininde gecikmelerin yaşanması, göçmenlerin şikayetine sebep oluyordu. Nitekim Balçık muhaciri Ümmü Gülsüm Hatun, Sadaret'e gönderdiği 27 Ekim 1888 tarihli arzuhalinde, iskân edilmek üzere Adana Vilayeti'ne gönderildikleri halde sefalette bırakıldıklarını ve eşi ve çocuğuyla beraber sokak ortasında kaldıklarını dile getirmişti. Hatunun bu şikayeti üzerine, muhacirin komisyonuna yazılan tezkirede ise bu durumun düzeltilmesi isteniyordu.[489]Buna ilaveten kimi zamanda hazine ve mahalli idareler arasında ödemelerin kimin tarafından yapılacağı konusu sorun teşkil ediyordu. Örneğin, Kafkasya'dan 1500 kişilik bir gurp halinde gelen Çerkesmuhacir grubun, geçici olarak Samsun'a yerleştirildikten sonra, iskân bölgelerine naklinde yaşanan gecikme, bir miktar tayinatın dışında iaşelerinin tam olarak verilmemesi ve sokak ortasında ikamet etmek zorunda kalmaları, bunların şikayetini gündeme getirmişti. Bunun üzerine bunların, Mamuratülaziz ve Sivas Vilayetleri'ne iskân edilmesi kararlaştırılmıştı. Ancak nakil masraflarının ahalinin yardımıylakarşılanamayacağının anlaşılması üzerine bu tür durumlarda mesarif-i mer'iyenin bir defalık harcanmasına1299/1881-82 senesi için izin verilmesine istinaden muhacirlerin

[487] BOA, *A.} MKT,MHM*, No.512, 6.1, 21 N 1318./30 Kanunuevvel 1314/12 Ocak 1901.; BOA, *A.}MKT.MHM,*No.51266.2, 7 N 1318/ 16 Kanunuevvel 1316/29 Aralık 1900.; BOA, *A.}MKT.MHM*, No.512,6.4, 14 Z 1318/22 Mart 1317/4 Nisan 1901.; BOA, *A.}MKT.MHM*, No.512, 6.5, 22 Mart 1317/4 Nisan 1901.
[488] BOA, *DH.MKT*, No.2235,100.1, 12 R 1317/16 Kasım 1899.
[489] BOA, *DH.MKT*, No.1558,24.1, 21 S 1306/15 Teşrinievvel 1304/27 Ekim 1888.

iskân mahallerine nakilleri için gerekli olan nakliyat masraflarının iskân mahallerinin mal sandıklarından ödenmesinin zaruri olduğu belirtilmekteydi. Dolayısıyla iaşe masraflarını hazineye yüklemek, münasip olmayacağından iskânlarına kadar köylere bir ikişer hanetaksim edilerek halkın yardımıyla ihtiyaçlarının giderilmesi hususunda 21 Teşrinievvel 1303/2 Kasım 1887 tarihli ve 86 numaralı tezkire tebliğ edilmişti.[490]

İdareciler arasında malasef cebri uygumalarda bulunanlarda çıkabiliyordu. Zira 1888 senesindeiskânmemuru Mehmet Ali Bey nezaretinde Edirne vilayeti dahilindeki Cisr-i Ergene Kazası dahilindeki Keşanbolu, Küçük Mandıra, Sipahi ve Avlacak adlı mahallerdeki boş arazilereyerleştirilen Lofça ve İvraca muhacirlerine verilen arazileri, Kaymakam Şerif Bey cebren ellerinden alarakbölgenin yerli halkına verme teşebbüsünde bulunmuş; hatta zor kullanarak, muhacirlerin zirai faaliyetlerini engelleme girişimine meyletmişti. Cebrenbazı kişileri de tevkif etmesi üzerineAdliye Nezareti'nden gönderilen tezkire doğrultusunda, muhacirlere verilen yerlerin alınması ve ellerinde tapu senedi olanların mallarını kullanma hakkının mahkeme kaydı ile tashih edilmedikçe muhacirlerin ellerinden mallarının alınamayacağı belirtilmişti. Ayrıca kaymakam gibi yöneticilerin kendi şahsi menfaatleri uğruna kanun ve nizama aykırı davranışlarının uygun görülmediği dedile getirilmişti.[491] Bunun yanı sıra 1886'da Karesi Vilayeti'ne, Biga Sancağı dahilinde Ezine Kazası'ndakiYerkesiği Çiftliği'ne Binbaşı Bekir Bey tarafından iskân ettirilen 71 Kafkas muhacirin, tophaneye iade edileceği gerekçesiyle ihraç edilmeleri gündeme gelmişti. Ancak muhacirler adına Canbut ve Hasan Beyler, bu konuyla alakalı olarak Muhacirin Komisyonu'na verdikleriarzuhalde, mahsullerini toplayıncaya kadar orada kalmalarına müsaade edilmesini istediler. Bunun üzerine talepte bulunanların ihracı ve iskânı aşikâr ise deekili yerlerin devredilmesinin münasip olmayacağının irade-i seniyye doğrultusundatebliğ edilmesi üzerinehasat vaktine kadar mahsullerini

[490] BOA, *DH.MKT*, No.1463, 114.1, 4 S 1305/10 Teşrinievvel 1303/22 Ekim 1887.; BOA, *DH.MKT*, No.1463,114.2, 26 S 1307/ 31 Teşrinievvel 1303/22 Ekim 1889.
[491] BOA, *DH.MKT*,No.1576, 113.1, 17 R 1306/21 Aralık 1888.; BOA,*DH.MKT,* No. 1576, 113.2, 27 Teşrinievvel 1304/8 Kasım 1888.; BOA,*DH.MKT*, No.1576, 113.3, 17 R 1306/9 Teşrinisani 1304/21 Aralık 1888.

muhafaza ve ahz etmek için orada kendilerinden birer adam bulundurmalarına müsaade edilmesi istenmişti.[492]

İdarecilerin gösterdiği zaafiyetlere rağmen muhacirlerin iaşelerinin sağlanması hususunda gösterilen ihtimamın yanında bazen de muhacirlerin uygunsuz davranışlarıyla karşıldığı olmuştu. Bu bağlamda 1887'deKaresi Vilayeti Gönen Kazası dahilindeki Günaylı Köyü civarındaMabeyn-i Humayûn Baş Katibi Esbâk-ı MütevelliHilmi Efendizâde Behçet Bey'in mutasarrıf olduğu çiftliğe o bölgedeiskân edilen Çerkes muhacirler tarafından yapılan müdahalenin (belgede ne tür bir müdahale olduğu belirtilmemiştir) haksızlığı yerel idare tarafından yapılan tahkikat sonucundaaçığa çıkarılmıştı. Buna rağmen kaymakamın tekrar keşif yapılmasını istemesinin ve keşif masrafı olarak 5 lira almasının yolsuzluk olduğunu iddia eden Hilmi Bey, meblağın iadesi talebinde bulunmuş ve hakkaniyet ölçüsünde karar verilmesini istemiştir. [493] Dolayısıyla devletin, bu tür durumlarda hassas davranarak, usulsüzlük sorunlarını adil bir şekilde çözmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

3.2.3. Salgın ve Hayvan Hastalıkları Nedeniyle Ziraî İhtiyaçların Temini

Muhacirler göçleri esnasında dönemin şartları çerçevesinde ortaya çıkan salgınlar ve yolculukların yarattığı zor şartlar altında kaldıklarından çoğu zaman sağlık problemleri ile karşı karşıya kalıyordu. İskân sonrası ise erzak, ziraî ihtiyaçlar ve geçim sıkıntısı gibi problemlerle yüz yüze gelmişlerdi. Özellikle yeni yerleşim alanlarında ekonomik gelir olarak devletin kendilerine sunduğu tarım ve hayvancılığa dair olanaklar ile geçimlerini sağlamaya çalışıyorlardı. Ancak zaman zaman mevsimsel şartlar kuraklığa yol açıyor ve kıtlıklar yaşanıyordu. Nitekim Gilan, Priştine ve Vulçıtrın Kazaları'nda iskân ettirilen Çerkes muhacirler, kuraklık nedeniyle mahsulleri yetmediğinden muhtaç duruma düşmüşlerdi. Dolayısıyla bunların az çok meydana gelen hububatları defterlere kaydedilerek, her hanenin idaresine yeterli olacak şekilde tahıllıklar ayrıldı. Arta kalan zahireler ise kendilerine verilmiş ve hiç zahiresi olmayan veya olup da ihtiyacını gideremeyecek olanlara senelik erzakları verilmişti. Hayvan hastalığından dolayı öküzleri telef olanlara da hayvan

[492] BOA,*DH.MKT*, No.1352, 65.1, 27 N 1303/17 Haziran 1302/29 Haziran 1886.
[493] BOA*, DH.MKT*, No.1415, 60.1, 1 Ş 1304/ 13 Nisan 1303/25 Nisan 1887.

tedarik edilmişti. Masraflarla ilgili olarak Prizren Meclisi'nin 17 Cemaziyelevvel 1283/27 Eylül 1866 tarihli ve 48 numaralı mazbata ve Osman Paşa tarafından vukubulan tebliğ üzerine Maliye Nezareti'yle yapılan görüşmeler neticesinde muhacirlerden mahsul alamayanlara bir sonraki hasata kadar yarım yevmiye verilmesi kararlaştırıldı. Buna ilaveten hayvanları telef olanlara ise mahalli meclis vasıtasıyla satın alınan öküzlerin ta'vizen mal sandıklarından verilmesi kararlaştırılmıştı. Bu konuyla alakalı emsallerinde olduğu gibi mal sandığı tarafından düzenlenen cetvelde masraflar ve öküzün değeri ne kadar tutar ise taksitlere bölünerek ödenmesi şeklinde kayda geçilmiş olup ödemelerin taksitler halinde ödenmesine karar verildi.[494]

1889 senesinde iskân bölgelerinden olan emlak-ı humayûndan Sazlı Bosna Köyü'nde yerleşmiş olan muhacirler arasında ortaya çıkan hastalıktan, havaların kötüleşmesi nedeniyle hastalanan ve ölenlerin sayısındaki artış neticesinde zikrolunan hastalığın civar köydeki çiftlik hayvanlarına yayılmasını önlemek amacıyla gerekli olan tedbirlerin yerine getirilmesi için bir baytarın acilen gerekli olduğu Çatalca Mutasarrıflığı aracılığıyla, Ticaret ve Nafia Nezareti'ne bildirilmişti. Nezaret ise gereken işlemlerin yapılması ve sonuçlarının bildirilmesini istedi. [495] Şile Hecizköyde ise iskân ettirilen muhacirlerin sıtma,ishal ve humma hastalıklarına yakanlanması nedeniyle tarımsal faaliyetleri sekteye uğramıştı. Bu konu hakkında Şehremaneti, Muhacir Komisyonu ve Sadaret arasında yapılan görüşmeler sonucunda halihazırdaki açlıktan ölmek üzere olan 450 kişilik muhacir gurubu için Mabeyn Baş Katipliği tarafından buyrulan irade doğrultusunda bunların ihtiyaçları nispetinde zahire yardımı yapılması kararı alınmış ve 2.205 kile mısır acilen muhacirlere gönderilmişti.Ayrıca hastalığın daha fazla önlenmesine yönelik tedbir amaçlı bunların uygun yerlere iskânlarının mahalli idarenin yetkisinde olduğuda belirtilmişti. [496] Yine aynı dönemde emlak-ı şahâneden olan İzzettin Köyü'nde ikamet etmekte olan muhacirlerden 2 kişinin

[494] BOA, *MVL,* No. 1023, 10.1,12 Ş 1283/8 Kanunuevvel 1282/20 Aralık 1866.; BOA, *MVL*, No.1023, 10.2, 12 Ş 1283/ 8 Kanunuevvel 1282/20 Aralık 1866.
[495] BOA, *DH.MKT*, No.1593, 27.1, 10 C 1306/30 Kanunusani 1304/11 Şubat 1889.
[496]BOA,*DH.MKT*, No.1627, 46.1, 10 L 1306/28 Mayıs 1305/9 Haziran 1889.; BOA,*DH.MKT*, No.1628, 120.1,15 L 1306/2 Haziran 1305/14 Haziran 1889.; BOA,*DH.MKT*, No.1764,90.1, 10 S 1308/13 Eylül 1306/25 Eylül 1890.; BOA,*DH.MKT*, No.1762, 33.1, 3 S 1308/6 Eylül 1306/18 Eylül 1890.; BOA,*DH.MKT*, No.1770, 116.1, 29 S 1308/2 Teşrinievvel 1306/14 Ekim 1890.

8 baş hayvanında hastalık meydana geldiği Emlak-ı Humayûn Müdüriyeti tarafından Tıbbiye Nezareti ve Hazine-i Hassa-i Şahâne'ye bildirilmiş olup hastalığın yayılmasının önlenmesi amacıyla bir baytar müfettişi ve bir baytarın gönderilmesi istenmişti. Belgede nedeni tam olarak belirtilmemekle birlikte, baytar müfettişinin gönderilmesi ertelenmişti. Bunun yanı sıra bölgeye gönderilecek olan baytarın oraya varmasına kadar hayvanların ayrı bir yerde muhafaza edilmesi istenmiş ve bu konu hakkında ayrıca Ticaret ve Nafia Nezareti de bilgilendirilmişti. [497] Böylece kurumlar arasında irtibatın sağlanmasıylasorunun çözümüne dair olan tedbirlerin daha hızlı alınması ve yardımların daha geniş çaplı olması hedeflenmiş olabilir. Bu tür vakalarda sıhhî tedbirlerin alınması ve hastalıkların önlenmesi amacıyla kullanılan baytar ve ilaç masraflarının karşılanması da devlet açısından önem arzeden diğer bir konuydu. Dolayısıyla 1866 senesinde Kars Sancağı Savur Kazası'nda bulunan Pabağcı Çiftliği'nde, Düzce ve civarındaki mahallerde yerleştirilen muhacirlerden hasta olanlar için gerekli olan ilaçlar ve tıbbi malzemeler ve İzmir'de ortaya çıkan hayvan hastalığını tedavi etmek amacıyla gönderilen baytarlara verilecek olan 11.000 kuruşun Maliye Nezareti'nce ödenmesi isteniyordu.[498] Ayrıca Babıâli, Hüdavendigar Vilayeti Kirmastı Nahiyesi'nde olduğu gibi hastalıklardan dolayı hayvanları telef olup zirai faaliyetlerini yapamamış olanlara fakir olduklarını tahakkuk ettirdikleri takdirde bir sonraki seneninmahsulünden alınmak şartıyla hayvan satın alınması ve tavizen mal sandığından verilmesi gibi kolaylıklar da sağlamaktaydı.[499]

Hayvanlar temin edilirken mahallerin hastalıktan kurtulup kurtulmadığı, verilecek hayvanların da sağlıklı olup olmadığı da dikkat edilmesi gereken hususlardı. Bundan dolayı Sivas'ta olan muhacirlere bazı hastalıklı öküzlerin verilip verilmemesi hakkında İskân Memuru Baver Efendi tarafından tebliğ edilen 1865 yılına ait bir telgrafta, muhacirine verilmesi gereken çift hayvanlarının hastalıklı ise verilmemesi gerektiği, verildiği takdirde bu hayvanların birkaç gün içerisinde ölebileceği, bununda muhacirlerin zor durumda kalmasına yol açacağı ve tekrar devlet tarafından hayvan verilmesi zorunluluğunun ortaya çıkacağı belirtiliyordu. Dolayısıyla bu durumun

[497] BOA,*DH.MKT*, No.1599, 33.1, 26 C 1306/15 Şubat 1304/27 Şubat 1889.
[498] BOA,*MVL*, No.1033,49.1, 20 M 1283/4 Haziran 1866.
[499] BOA*, MVL*, No.711, 62.1, 29 L 1282/17 Mart 1866.

hazineye vereceği zarar da aşikar olduğundan hayvan hastalıkları son buluncaya kadar hayvanların verilmesinin ertelenmesinin daha iyi olacağı, mahsul almak için hastalığın iyileştirilmesi yönünde tedbirlerin alınması ve o tarlaların sürdürülmesi gerektiği bildirilmişti. Sivas Mutasarrıflığı'na cevaben yazılan tezkirede ise hastalıkların bertaraf edilmesine kadar öküzlerin verilmesinin ertelenmesinin daha iyi olacağı, o mahalde tarlaların sürdürülmesi ve hayvan hastalıklarının önlenmesi gibi tedbirlerin hükümet tarafından yerine getirileceği belirtilmişti.[500]

Hayvan hastalıklarının farklı bölgelere yayılmasını önlemek maksadıyla Biga Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne çekilen 4 Aralık 1892 tarihli bir telgrafta, Gelibolu'da Çardak ve Lapseki arasındaki buruna hayvanlarıyla birlikte kayıkla çıkarılan 6 hane 15 nüfus muhacirinin hayvanlarının telef olduğu haberi alınması üzerine gerekli tedbirler alınmış olmasına rağmen Rumeli'den Biga'ya muhacir göçünün arkası kesilmemesi durumunda bu göçlerin, mevcut olan müşkül durumların artmasına yol açacağı belirtilmişti. Bu konuyla alakalı olarak Edirne vilayetine yazılan tezkirede ise muhacir göçüne izin verilmesinin doğru bulunmadığı ve muhacirlerin bu bölgeye gelişinin yasaklanması ve bu yasağa uyulması hususuna itina gösterilmesi istendi.[501]Çünkü gerek hayvansal salgınlarda gerekse insanlar yoluyla bulaşan salgınlarda en önemli unsur yoğunluk ve bundan dolayı oluşan hijyenik ortamın bozulmasıdır.

3.3.MUHACİRLERE YÖNELİK İANE HİZMETİ

3.3.1. Yardım Faaliyetlerinin Düzenlenmesi Çalışmaları

Muhacirlere yönelik yardımların toplanması meselesinde en önemli taraf yapılacak yardımların bir düzen içerisinde toplanmasıydı. Özellikle bu düşüncenin ortaya çıkışında Rusya'nın Tuna'ya saldırması sonucunda İslam ve Hristiyan bir kısım ahalinin yurtlarını terk ederek Osmanlı topraklarına gelmesinin büyük bir etkisi oldu. Dolayısıyla 1877 yılındaterk-i dâr ve diyâr

[500]BOA, *MVL*, No.715,52, 19 Teşrinievvel 1281/31 Ekim 1865.; BOA, *MVL*, No.715,52.2, 16C 1282/ 25 Teşrinievvel 1281/6 Kasım 1865.; BOA, *MVL*, No.715,52.4, 2B 1282/9 Teşrinisani 1281/21 Kasım 1865.; BOA,*MVL*, No.715,116.1, 5 C 1282/ 12 Teşrinievvel 1281/24 Kasım 1865.; BOA,*MVL*, No.715,116.2, 2 B 1282/21 Kasım 1865.; BOA,*MVL*, No.715,116.3, 7 B 1282/ 14 Teşrinisani 1281/26 Kasım 1865.; BOA,*MVL*, No.715,14.1, 16 C 1282/25 Teşrinievvel 1281/6 Kasım 1865.

[501] BOA,*DH.MKT*, No.2027,71.1, 14 CA 1310/ 22 Teşrinisani 1308/4 Aralık 1892.

eden ahali için iane-i nakdiye ve ayniyenin toplanması için bir komisyon teşkil olunması yönünde çalışmalara başlanmış ve Muhacirin-i İane Komisyonu adıyla bir heyetin toplanmasına karar verilmişti. Böylece oluşan cemiyetin reisliklerine Hacı Tahir Efendi ve Evkâf-ı Humayûn Müfettişi Süleyman Efendi(reis-i sani), azalığına Rafet Bey, Nafia Muhasebecisi Sadi Bey, Meclis-i Maliye Azası'ndan Cemal Bey, Hüdaverdizade Ohannes Efendi, Aşar müfettişi Cemal Bey, Gümrük Nazırı Zühdü Bey, Beyoğlu Hukuk Dairesi Reisi Besim Efendi, Tütün Tüccarı'ndan Ahmed Efendi, Kereste Tüccarı'ndan Hacı Ali Efendi ve Şeyh Süleyman Efendi seçilmişlerdir.[502] Muhacirler için teşkil edilen bu cemiyetin vazifesine dair bir de talimatname hazırlanmıştı. Bu talimatnamede yer alan maddeler:

Madde 1:Komisyon bir reis ve reis sani ile 10 üye ve 1 katip ile 1 sandık emininden oluşmaktadır. Her gün Şehremaneti'nde tahsis olunan odada toplanacaktır.

Madde 2: Cemiyet bu defa Tuna Vilayeti'nden gelmiş olan İslam ve Hristiyan ahalinin tayin ve idarelerince refah ve rahatlarının sağlanması amacıyla fahri olarak teşkil edilmiştir. Bundan dolayıheyet genel veya kısmi olarakher gün toplandığındakendileri tarafından bizzat ve dolaylı olarak toplanan veya doğrudan doğruya devlet memurları tarafından toplanan ianatı, deftere kaydettirip bir hafta zarfında ne kadar akçe ve eşya toplanır ise bir haftalık hesap ve kaydı, heyet tarafından tetkik ve tasdik olunupmevcut hasılat makbuz ilmuhaberi ile sorumlu olan diğer komisyona teslim edilecektir. Ayrıca o hafta içinde iane alınan kişilerin isimleri ve ianesinin cinsi ve miktarı gazetelerde neşrettirilecektir.

Madde 3: İaneKomisyonu, erbâb-ı hamiyetin kendi arzusuyla vereceği ianeyi toplamakla sorumlu olup başka bir vazife ve salahiyetleri yoksa icab suret defterden olan ve İâne etmiş memul edilen zevata İâne için heyet mecmuaları namına olarak tahriren müracat edebilecektir.

Madde 4: Göç etmekte olan ahalinin nüfus miktarıyla hangi mahallere iskânedildikleri yazılmış olan bir defter, İdare Komisyonu tarafından ianeKomisyonu'na verileceği gibi bundan böyle gelecekleriniise nüfusu ve

[502] BOA, *İ.DH*, No.751, 61326.1, 16 B 1294/15 Temmuz 1293/27 Temmuz 1877.

nerelere iskân olundukları derhal idare komisyonu tarafından bu komisyona haberedilecektir.

Madde 5: İdare Komisyonu'nun vereceği defter ve malumatüzerine bu İane Cemiyeti Heyeti'nin her biri birer mevkiin durumunu teftiş ve tahkik edecek olup muhacirinin tahakkuk ve tebeyyün edecek zaruret ve ihtiyaçlarını cemiyetlerine beyan ve ihzar ederek hususi ve umumi olarak herne ihtiyaçları olur ise onun tedarik edilmesi cemiyetin çoğunluğunun yerine getirmesiyle idare komisyonuna beyan edilecek ve tesir ve icrası görüldüğü surette şehremanetine bildirilecektir.

Madde 6:İane Komisyonu bir tür harcama yapmayıp fakat her zatın tahkik ve teftişedeceği mevkilerde muhacirinden hasta olan olursa o hastanın mahalde tedavisi kabul olacağı halde cemiyetlerine toplayacakları doktorlar vasıtasıyla ve daha acil ise hemen civardan bir hekim getirip ücretle tedavi ettirilecektir. İlaç masraflarının ve hekim ücretinin o zat tarafından verilecek pusula ile meydana gelen hasılattan ödenmesine izin verilecektir. Hastanın bulunduğu mahalde tedavisi mümkün olmazsa o hasta cemiyetin pusulasıyla gureba hastanesine gönderilecektir.

Madde 7: Gerek önceki maddede yazılı olan masraftan gerek kırtasiye ve gerektiğinde tab masrafından cemiyetçe her hafta içinde kaç kuruş masraf meydana gelmiş ise hafta sonunda idare komisyonuna gönderilecek hasılat toplamından indirim yapılıp masraf pusulaları nakitolarak gönderilecektir.

Madde 8: Muhacirlerden işe güce yarayacak ve hükümet dairelerinde istihdam edilecek olanları, idare komisyonu birşekildeyerleştirmekte olduğu gibi bu şekilde olanlarıiane komisyonu heyeti dahi denk geldikçe istihdamlarını dairelere haber verecek ve ehl-i sanat olanlarına da birer iş bulup boş bırakmamaya gayret edecektir ve icra-yı sanat için cüzi sermayeye muhtaç olanlara da hasılattan bir miktar paraverecektir.

Madde 9:İaneCemiyeti, Şehremaneti Nezaretinde olacağından her durumdaŞehremaneti tarafından vukubulacak tebligata uygun hareket edecek ve bir tür müşkilat meydana gelmesi durumunda yine Şehremaneti'ne müracaat ederek müşkilatı hal edecektir şeklinde düzenlenen talimatmanenin gazetelerde

ilan edilmesi hakkında ferman yayınlanmıştı.[503] Buna ilaveten Muhacirin Komisyonu'na gönderilen 1861 yılına ait bir tezkirede ise şimdiye kadar İstanbul'a gelip münasip mahallereiskânedilmekte olan ve hala gelmekte olan muhacirlerin çoğunluğunun yoksulluk ve sefalet içerisinde olması nedeniyle masraflarının devlet tarafından karşılanmaya çalışıldığı ancak gelecek olanlar için ise ilave bir masrafa ihtiyaç olduğundan ve halihazırda hazinenin ise böyle bir masrafı karşılayacak durumda olmadığıifade edilerek, gerek burada bulunanların ve gerek ileride gelecek olanların hiç olmazsagünlük masrafları ilegemi ücretlerini karşılamak amacıyla gerekli olan meblağın toplanabilmesi amacıyla gerekli miktarda evrak basılıp mahalle imamları vasıtasıyla neşr ve ilan edilerek, muhacirler için İstanbul, Anadolu ve Rumeli'deki ahaliden iane toplanması faaliyetine girişilmişti. Mahalle imamları ve esnaf kethüdaları vasıtasıylaiane yapanların isimlerinin kaydedilmesi, bununla birlikte hiç kimsenin mecburi tutulmaması, alenen vermek istemeyen veya defterde ismini göstermek istemeyenler için vereceği şeyi doğruca komisyona verebileceği, hiç vermeyenlere dahi kimsenin tariz hakkı olamayacağınıuygun bir dille anlatılması dile getirilmişti. Herkesin rıza ile kaç kuruş verecek ise ismi, mesleği ve vereceği paranın miktarını kendi kalemiyle yazıp bir mahalden veya bir sınıftan kaç kuruş toplanmış ise toplam miktarın deftere yazılıp bu defterin imam, muhtar veya esnaf kethüdaları tarafından mühürlenip komisyona teslim edilmesi ve verilecek defterin bir suretinin Takvim-i Vekâyi, Ceride-i Havadis Gazeteleri'nde ilan edilmesi istenmişti.[504]

Yardım faaliyetinin yapılması hususunda işleyişin resmi olarak düzenlenmesinden sonra yapılacak olan faaliyetler bir program dahilinde yapılmaya çalışılmaktaydı. Nitekim İane Komisyonu'nun Ülgün ve İşkodradaki muhaciriaşesi hususundaki plan ve programları buna bir örnek teşkil etmektedir. Komisyonun 18 Teşrinisani 1296/30 Kasım 1880 tarihli 3. toplantısında 5 maddelik bir program hazırlanmıştır. Bu maddeler şu şekildedir:

---

[503] BOA, *İ.DH*, 751/61326.2, 18 B 1294/29 Temmuz 1877.

[504] Osmanlı Arşivi(BOA),*Sadâret Mektubî Kalemi Meclis-i Valâ*(A.} MKT.MVL), No.123, Gömlek No.91.1, 28 C 1277/11 Ocak 1861.

Madde 1:Komisyon biletlerin ön yüzüne ve her tarafla yapılacak haberleşmede kullanılacak evrakın mühürleneceği yuvarlak zemin üzerine Ülgün ve İşkodra MuhacirînİaneKomisyonu ibaresiişlenecektir.

Madde 2: Haberleşmede kullanılacak kağıtların üst tarafına siyah renkli olarak basılacak damganın ay şeklinde olması ve altına "taht-ı himaye hazret-i padişahîde" ibare-i celilesinden ve altında damünasip bir şekilde birbirine eklenmiş olarak Ülgün ve İşkodra MuhacirînİaneKomisyonu ibaresi yazılacaktır.

Madde 3: İane biletlerinin etrafına bir kitabe çizilip bukitabe yukarı sağ köşesine "nişân-ı âli imtiyaz" ve sol köşesine "nişân-ı âli Osmanî" ve aşağıdan sağ köşesine "mecidiye nişân-ı zişânî" ve sol köşesine "şefkât-ı nişân-ı zişânı"nın resimleri konup, orta yerine arma-i osmanî ile onun ortasına da "tuğrâ-yı garrâ-yı cenâb-ı hilafetpenahî"nin yazılması, kitabenin içine de Osmanlıca ibarenin yukarı ve Fransızca ibarenin aşağı tarafınayazılmasıyla biletin ön yüzünün de komisyon mührüyle mühürlenecektir.

Madde 4: Memurlardan maaşları binden beşbine kadar olanlardan binde yarımşar ve beşbinden yukarı maaşlar için birer lira "iane–i mecbure" alınması hakkında Meclis-i Vükelâ'ca alınan karar gereğinceyapılması gerekenler hakkında hemen vilayetlerin resmi dairelerine müracat edileceği memurlardan maaşları düşük olanlardan ve bu iane-i mecburenin şeref ve kavaninden genelin istifade etmesi yolu da açık olmak münasebetiyle beraber icra olunan tahmini yaklaşık yalnız binden yukarıya maaş olanlardan alınacak iânenin birkaç misli, binden aşağı maaşı olanlardan daiane alınmak suretiyle hasıl olunacağından şu halde beşbine kadar maaşlardan alınan karar gereğince, ‰ 50 alınması,% 5 civarına denk gelip 100 kuruş ve ondan yukarıya beşbine kadar maaşı olanların genelinden % 5 hesabıyla iâne alınmak üzere ait oldukları dairelerin maaş defterleri toplamından indirim yapılarakbeş binden yukarıya olanlardan eskiden olduğu gibi % 10 alınacaktır. Asker, jandarma ve polis içerisinde ise fukara ile küçük zabıtana şamil olmayıp yalnızca zabıtana şamil olmasına ve bu yolda vukubulacak makbuzat için dairelerine verilmek üzerine başkaca birer makbuz senedi basılacaktır.

Madde 5: İane-i mecbureden başka kendi rızaları ile iane verecek olanlar için 3. madde de arz olunan biletlerin İstanbuldaki erbâb-ı hamiyete verilmesi ve bedelinin tahsili işinde gerek şehremanetinin ve gerek doğrudan doğruya komisyon azasısorumlu olacaktır.[505] Buradan hareketle muhacirler için toplanacak olan yardımların resmi kurumlar nezaretinde ve önceden belirlenmiş programlar dahilinde toplanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda İzmir Valisi Osman Paşa'ya gönderilen 21 Ağustos 1861 tarihli bir tezkirede, İzmir ve havalisinde bulunan Çerkes, Nogay, Dağıstan ve Kırım muhacirlerinin bir aksamaya mahal vermeden bir an önce iskân edilip kendilerine gerekli olan yardımın yapılması istenmekteydi.[506]

1866 yılında Balıkesir Sancağı'naiskân edilmek üzere getirilen Çerkes muhacirlerin reisleri gönderdikleriarzuhalde, Balıkesir Sancağı'na nakledildikleri halde iki seneye yakın bir zamandan berilevazımât-ıiskâniye ve ziraiyelerinin henüz tamamlanmadığı, hallerinin perişan olduğu, hatta ileri gelenlerinden 5-6 kişinin bölgenin ahalisitarafından öldürüldüğü ve kendilerine hakaretler edildiği şeklinde şikayetlerini bildiriyorlardı. Bunabinaen Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye'denKaresi Mutasarrfılığı'na gönderilen tezkirede, bunların şimdiye kadar orada yerleştirilmeyerek açıkta bırakılmasının uygun olmadığı ve ahali tarafından katl ve tahkir gibi uygunsuz davranışların yapıldığı gerçek ise kanuna uygun bir şekilde gereğinin yapılması istenmişti. Buna ilaveten bir an evvel ziraî aletlerinin ve diğer malzemelerinin verilmesi, katillerin tutuklanması, ahali ile muhacirler arasındaki husumetin sona erdirilmesi ve bunlara dair sonuçların bir an önce bildirilmesi isteniyordu.[507]

Hükümet, komisyon vasıtasıyla yapılan yardımların dağıltılmasındaki düzenin sağlanması ve yardımların fazladan dağıtılıp heba olmaması adınada 1861'deİzmir'den İstanbul'a gelen muhacirlerin istedikleri yere gidebileceklerini, ancak kendilerine ikinci defa yardım yapılamayacağınıbildirmişti.[508] Yukarıdaki talimatnamelerden de görüldüğü

[505] BOA, *Y.PRK.KOM*, No.2, 88.1, 27 Z 1297/18 Teşrinisani 1296/30 Kasım 1880.
[506] BOA,*A.} MKT.UM*, No.493, 30.1, 14 S 1278/21 Ağustos 1861.
[507] BOA, *MVL*, No.717, 77.1, 6 N 1282/23 Ocak 1866.
[508] BOA, *A.}MKT.NZD*, No.353, 96.1, 16 ZA 1277/26 Mayıs 1861.

üzere hükümetin, muhacirlere yönelik yardım faaliyetlerini sistemli bir şekilde kural ve kaidelere uygun olarak yaptığı tespit edilmiştir.

3.3.2. Kurumların Yardım Faaliyetleri

Yukarıdaki bahislerden hareketle, yapılacak yardımların organizasyonun sağlanması yönündeki talimatlar neticesinde yapılacak faaliyetlerin düzeni sağlanmış olup yardımlar toplanmaya başlanmıştır. Toplanan yardımlarda öncelikli olarak, zorunlu ihtiyaçların karşılanmasına çalışılmaktaydı. Aşağıdaki tablolarda da farklı bölgelerden gelip ihtiyaç sahibi olan muhacirlere, muhacir komisyonları tarafından dağıtılan eşyalar yer almaktadır. tablodaki eşyalara bakıldığında, öncelikli olarak zaruri olan ısınma ve yemek pişirmede kullanılan araç-gereçlerin, ayrıca giyim-kuşama yönelik eşyaların dağıtıldığı görülmektedir. Dikkati çeken diğer bir husus da yardımların aile aile dağıtılmış olduğudur.

Tablo 1: Fındıklı iskân-ı muhacirin komisyonu'nun topladığı yardımlar (1878)[509]

Eşyanın Cinsi	**Adet**
Hasır	100
Sac Mangal	50
Yorgan	100
Çorap	200
Ayakkabı	200
Gömlek	200
Don	200
_____	100
Tencere	50
Toplam	1200

[509] BOA, *Y.PRK.KOM*, No.1,16.1, 19 Kanunusani 1293/31 Ocak 1878; BOA,*Y.PRK.KOM*, No.1,18.1, 24 Kanunusani 1293/5 Şubat 1878.

Tablo 2: İskân-ı muhacirin komisyonu 12. daire şubesinin dağıttığı eşyalar(1878)[510]

Eşyanın Cinsi	Adet
Yorgan	100
Hasır	140
Hırka	250
Çorap	250
Ayakkabı	250
Don	180
Gömlek	250
Mangal	60
Tencere	70

Tablo 3: İskân-ı muhacirin komisyonu 13. daire şubesinin dağıttığı eşyalar[511].

Eşyanın Cinsi	Adet
Hasır	150
Şilte	80
Hırka	50
Çorap	200
Don	100
Gömlek	100
Mangal	30
Yorgan	100

[510] BOA, *Y.PRK.KOM*, No.1,11.1, 9 Kanunusani 1293/21 Ocak 1878.; BOA,*Y.PRK.KOM*, No.1,11.2, 26 Kanunusani 1293/7 Şubat 1878.
[511] BOA, *Y.PRK.KOM*, No.1/21.1, 16 Kanunusani 1293/28 Ocak 1878.; BOA, *Y.PRK.KOM*, No.1721.2, 29M 1295 / 21 Kanunusani 1293/2 Şubat 1878.

Tablo 4: Tırnova muhaciri bir aileye dağıtılan eşyalar(1879)[512]

Tırnova Muhaciri					
Fatma Zehra Hanım		**Ayşe Hanım**		**Mahdumu Ömer**	
Eşyanın Cinsi	**Adet**	**Eşyanın Cinsi**	**Adet**	**Eşyanın Cinsi**	**Adet**
Şilte	1	Yemeni	1	Entari	1
Seccade	1	Çorap	1	Fes	1
Hırka	1	Baş Örtüsü	1	Yeşil Sarık	1
Yemeni	1	Şilte	1	Gömlek	1
Testi	1	**Mahdumu Muhammet**		Don	1
İbrik	1	Hırka	1	Kuşak	1
Tabak	1	Fes	1	Yememi	1
Çorap	1	Entari	1	Çorap	1

Tablo 5: Servi muhacirlerine dağıtılan eşyalar(1877)[513]

Serdili Ahmet Bin Mustafa, Validesi Fatma, Zevcesi Kamile, Mahdumu Hikmet			
Eşyanın Cinsi	**Adet**	**Eşyanın Cinsi**	**Adet**
Entari	4	Fes	2
Hırka	4	Yorgan	2
Gömlek	4	Döşek	2
Don	4	Küküm	1
Yemeni	4	Çanak Çömlek, Testi, İbrik	3
Ayakkabı	4	Şamdan	1
Ferace	2	Mangal	1
Yaşmak	2	Maşa	1
Tencere	2	Hasır	2
Sofra	1	----------	----------

[512] BOA, *Y.PRK,KOM*, No. 1/15.1, 21 Şubat 1294/5 Mart 1879.
[513] BOA,*Y.PRK.KOM*, No.1, 15.5, 19 Ağustos 1293/31 Ağustos 1877.

Tablo 6: Servi muhaciri bir aileye dağıtılan eşyalar(1877)[514]

Redif Yüzbaşısı Ahmet Ağa'nın Ailesi, Kerimesi Zehra ve Hayriye			
Eşyanın Cinsi	**Adet**	**Eşyanın Cinsi**	**Adet**
Entari	3	Fes	1
Hırka	3	Yorgan	1
Gömlek	3	Döşek	1
Don	3	Yastık	1
Yemeni	3	Küküm	1
Ayakkabı	3	Çanak- Çömlek,Testi İbrik	3
Ferace	1	Şamdan	1
Yaşmak	1	Mangal	1
Maşa	1	Hasr	1
Tencere	2	Hamak	2
Sofra	1	----------	-------

Tablo 7: Çerkes muhacir bir aileye dağıtılan eşyalar(1877)[515]

[514] BOA, *Y.PRK.KOM*, No.1, 15.6, 19 Ağustos 1293/31 Ağustos 1877.
[515] BOA,*Y.PRK.KOM*, No.1,15.7, 14 Ağustos 1293/26 Ağustos 1877.

Öksüz Olan Hacı Ahmet oğlu Hacı Hüseyin Ağa'nın 5 Kişilik Ailesi	
Eşyanın Cinsi	**Adet**
Şilte	3
Yorgan	3
Yastık	3
Mangal	1
Ferace	1
Çarşaf	2
Entari	2
Ayakkabı	2
Don	1
Gömlek	2
Hasır	1

Tablo 8: Trabzon, Samsun, Amasya, Varna taraflarında bulunan muhacirin için komisyon vasıtasıyla satın alınıp, gönderilen eşyalar(1863)[516]

Kebir Hırka			**Sağir Hırka**			**Kebir Entari**			**Satın alınma tarihi**
Kuruş	**Adet**	**Beheri**	**Kuruş**	**Adet**	**Beheri**	**Kuruş**	**Adet**	**Beheri**	
7175	205	35	3634	158	23	1890	60	31	27 B 1280
6475	185	35	1380	60	23	0	0	0	29 B 1280
0	0	0	0	0	0	0	0	0	4 B 1280
0	0	0	0	0	0	0	0	0	Gurre-i Ağustos120
9835	281	35	4048	176	23	0	0	0	2Ağustos 1280
19460	556	35	4968	216	23	0	0	0	5 Ağustos 1280
0	0	0	0	0	0	0	0	0	6 Ağustos 1280
0	0	0	0	0	0	0	0	0	7 Ağustos 1280
17150	490	35	4048	176	23	0	0	0	8 Ağustos 1280

[516] BOA,*İ.DH*, No.522, 35566.2, 15 M 1280/2 Temmuz 1863.

32900	940	35	3036	132	23	0	0	0	16 Ağustos 1280
50925	1455	35	8947	389	23	0	0	0	24 Ağustos 1280
0	0	0	0	0	0	0	0	0	

Tablo 9: Trabzon, Samsun, Amasya, Varna taraflarında bulunan muhacirin için komisyon vasıtasıyla satın alınıp, gönderilen eşyalar(1863)[517]

Boyalı amerikan bezi			**Bazen**			**Kullanılmış elbise**			**Satın alınma tarihi**
Kuruş	**Top**	**Beheri**	**Kuruş**	**Top**	**Beheri**	**Kuruş**	**Parça**	**Beheri**	
0	0	0	0	0	0	335	20	0	27 B1280
0	0	0	0	0	0	0	0	0	29B 1280
1072	19	55	1700	20	85	0	0	0	4 B 1280
0	0	0	0	0	0	0	0	0	Gurre-i Ağustos1280
0	0	0	0	0	0	0	0	0	2 Ağustos 1280
0	0	0	0	0	0	0	0	0	5 Ağustos 1280
0	0	0	0	0	0	0	0	0	6 Ağustos 1280
0	0	0	0	0	0	0	0	0	7 Ağustos 1280
0	0	0	0	0	0	0	0	0	8 Ağustos1280
0	0	0	0	0	0	0	0	0	16 Ağustos 1280
0	0	0	0	0	0	0	0	0	24 Ağustos 1280

Entari			**Çorap**			**Amerikabezi**			**Satın Alınma Tarihi**
Kuruş	**Adet**	**Beheri**	**Kuruş**	**Çift**	**Beheri**	**Kuruş**	**Top**	**Beheri**	
3200	50	64	23200	84	0	0	0	0	27 B1280
7040	110	64	0	0	0	0	0	0	29 B 1280
0	0	0	0	0	0	2143	14	153	4 B 1280

[517] BOA,*İ.DH, No.*522/35566.2,15 M 1280/2 Temmuz 1863.

0	0	0	6700	2500	0	0	0	0	Gurre-i Ağustos1280
13376	209	64	0	0	0	0	0	0	2Ağustos 1280
44096	689	64	4131	0	0	0	0	0	5 Ağustos 1280
0	0	0	10833	1500	0	0	0	0	6 Ağustos1280
0	0	0	0	3310	0	0	0	0	7Ağustos1280
26152	408	64	0	0	0	0	0	0	8 Ağustos 1280
67584	1056	64	0	0	0	0	0	0	16 Ağustos 1280
52608	822	64	0	0	0	0	0	0	2Ağustos 1280
0	0	0	0	0	0	0	0	0	

Tablo 10: Trabzon, Samsun, Amasya, Varna taraflarında bulunan muhacirin için komisyon vasıtasıyla satın alınıp gönderilen eşyalar(1863)[518]

Tablo 1'de 1877 yılında Fındıklı İskân-ı Muhacirin Komisyonu'nun topladığı yardımlar sonucunda biriken ve Komisyon tarafından Kabataş, Ayas Paşa, Kazancı, Selimiye Hatun, Hacı Recep,Pirizad Hatun, Yahya Çelebi gibi mahallere iskân edilmiş yaklaşık 2.000 civarında olan Kırım muhacirlerine dağıtılan eşyalar yer almıştır. Ancak toplanmış olan 100 adet yorgan yetmediğinden daha sonra muhacirin komisyonu tarafından 100 adet daha yorgan tedariki yapılmış olup 1000 kuruş da para tedarik edilmiştir.[519]

Tablo 2'de 12.dairenin dağıttığı eşyalar yer alırken tablo 3'de ise 13. Daire Şubesi mıntıkasında yer alan İncir Köyü'nde iskân edilmiş olan 180 kişilik muhacir grubuna verilen eşyalar yer almıştır. Ayrıca dağıtımdan sonra

[518] BOA,*İ.DH*, No.522, 35566.2, 15 M 1280/2 Temmuz 1863.

[519] BOA, *Y.PRK.KOM*, No.1, 16.1, 19 Kanunusani 1293/31 Ocak 1878; BOA,*Y.PRK.KOM*,1/18.1, 24 Kanunusani 1293/5 Şubat 1878.

eşya alamayanların isimleri deftere yazılıp Muhacir Komisyonu'na gönderilmiş olup kalan kişilerin de eşyalarının temin edimesine çalışılmıştır.[520]

Tablo 4'de adı geçen Tırnovalı muhacirler, Şaban Ayı'nın 21. Perşembe günü Çeşme Sokağı'nda Mahkeme Katibi Hacı Mustafa Efendi'nin hanesine yerleştirilmiş olup sefil halleri dolayısıyla tabloda belirtilen eşyalar kendilerine verilmiştir.[521]

Tablo 5 ve 6'daismi belirtilen Servi muhacirleri Kızanlık Kasabası'ndan gelen 70 muhacirinden olup Asâkîr-i Şahâne tarafından kurtarılan ve daha sonra Maçka Mahallesi'ne iskân ettirilen ailelere verilen eşyalar yer almaktadır.[522]

Tablo 7'de ise1877'de Niğbolu Kazası'ndan gelen ve Maçka Mahallesi'ne iskân ettirilen Çerkes muhacirlerden sefalet içerisinde olan bir aileye verilen eşyalar bulunmaktadır.[523]

Tablo 8,9 ve 10'da ise Muhacir Komisyonu tarafından tabloda adı geçen mahallerde iskân edilmiş olan muhacirlerden sefalet ve fukaralık içerisinde bulunanlara satın alınıp gönderilen eşyalar yer almaktadır.[524]

Fuad Paşa'nın inşa ettirdiği Uzun Şücaeddin Camiinde 1878 yılında iskân edilen muhacirlere, cami imamının talebi neticesinde çocuklar için 11 adet büyük numara ayakkabı, 22 adet küçük numara ayakkabı, kadınlar için orta büyüklükte 15 adet ayakkabı ve 31 adet de çorap dağıtılmıştır.[525]Muhacirîn-i İane Komisyonu tarafından, 10. Daire dahilinde yer alan Yeniköy, İstinye, Boyacı Köyü ve RumeliHisarı'nda bulunan 2000 kişiye yakın muhacirlerden muhtaç olanlara,80 adet mangal, 100 adet hasır, 100 adet yorgan acilen dağıtılmıştır.[526]Maçka Mahallesi'nde de Eşşeyh Mustafa Efendi'nin evinde

[520] BOA, *Y.PRK.KOM*, No.1,11.1, 9 Kanunusani 1293/21 Ocak 1878.; BOA,*Y.PRK.KOM*, No.1,11.2, 26 Kanunusani 1293/7 Şubat 1878.
[521] BOA, *Y.PRK*,*KOM*, No.1,15.1, 21 Şubat 1294/5 Mart 1879.
[522] BOA,*Y.PRK.KOM*,No.1,15.5, 19 Ağustos 1293/31 Ağustos 1877.;BOA, *Y.PRK.KOM*, No.1,15.6, 19 Ağustos 1293/31 Ağustos 1877.
[523] BOA, *Y.PRK.KOM*, No.1,15.7, 14 Ağustos 1293/26 Ağustos 1877.
[524]BOA,*İ.DH*, No.522,/35566.2, 15 M 1280/2 Temmuz 1863.;BOA,*İ.DH*, No.522,35566.2,15 M 1280/2 Temmuz 1863.;BOA,*İ.DH*, No.522,35566.2, 15 M 1280/2 Temmuz 1863.
[525] BOA,*Y.PRK.KOM*, No.1,10.1, 5 Kanunusani 1293/17 Ocak 1878.
[526] BOA,*Y.PRK.KOM*, No.1,22.1, 4 Şubat 1293/16 Şubat 1878.

ikamet eden[527] ve Yeni Cami içinde bulunan muhacirlerin muhtaç oldukları, Köprübaşı Komiserliği tarafından tahkik edildikten sonra muhacirlere, 3 adet don, 3 adet gömlek, 3 adet hırka, 3 çift ayakkabı verildi.[528] Bu bağlamda yine birçok belgede bu minvalde muhtaç durumda olan biçok muhacir aileye yardımların yapıldığı tespit edilmiştir.[529]

Muhacirler için eşya yardımlarının toplanmasının ve dağıltımasının yanı sıra para yardımları da toplanmıştır. Aşağıdaki tablolarda toplanan parasal yardımların miktarı ve yardım yapan kişiler, kurumlar ve kaza vesair yerleşim yerlerinin adlarının yer almaktadır.

Tablo 11:Muhacirin-iiane encümeni'ne gelen iane pusulası (9 Kanunusani 1293/21 Ocak 1878)[530]

Adı	**Miktar**	**Adı**	**Miktar**
Ayandan Mustafa Nuri Paşa	5000	Ayandan Rıza Efendi	1000
Ayandan Reis Asım Paşa	5000	Ayandan Arif Efendi	500
Ayandan Kemal Pşa	5000	Ayandan Tevfk Bey	500
Edhem Paşa	2500	Ayandan Behram Bey	750
Ayandan Sami Paşa	3500	Ayandan Ali Rıza	500
Halim Paşa	1500	Ayandan Emin Efendi	1240
Derviş Paşa	1000	Ayandan Makro Paşa	1000
Ayandan Ahmet Celal Paşa	4000	Ayandan Emin Bey	1000
Ayandan Hilmi Efendi	1000	Ayandan Kasaki Efendi	500
Esad Efendi	1300	Ayandan Yorgaki Efendi	750
Ayandan Tahir Efendi	1000	Ayandan Davipon Efendi	750
Mabeyn-i Humayûn hademe-i Hassa-i Şahâne Feriki Habip Paşa	2000	Liman kumandanıyla Şurâ-yı Berriye Reis ve Bahriye Ferikan ve liva Paşaları	56266
Bursa Mebusan'ından Pavlodi Efendi	500	Trabzon Mebusan'ından Hacı Emin Efendi	500
Aynadan Kastro Efendi	500	Ayandan Sedobyan	500

[527] BOA,*Y.PRK.KOM*, No.1, 15.7, 2 Şubat 1293/14 Şubat 1878.
[528] BOA, *Y.PRK.KOM*, No.1,15.8, 2 Şubat 1293/14 Şubat 1878.
[529]BOA, *Y.PRK.KOM*, No.1,15.8,9 Şubat 1293/21 Şubat 1878.; BOA, *Y.PRK.KOM*, No.1,17.1, 19 Kanunusani 1293/31 Ocak 1878.; BOA, *Y.PRK.KOM*, No.1,13.1, 23 M 1295/27 Ocak 1878.; BOA, *Y.PRK.KOM*, No.1,13.1, 14 Kanunusani 1293/26 Ocak 1878.; BOA, *Y.PRK.KOM*, No.1,20.1, 7 Kanunusani 1293/19 Ocak 1878; BOA, *Y.PRK.KOM*, No.1/20.2, 28 Kanunusani 1293/9 Şubat 1878./ BOA, *Y.PRK.KOM*, No.1, 20.3, 1 Şubat 1293/13 Şubat 1878.; BOA, *Y.PRK.KOM*, No.1,6.1, 23 Kanunusani 1293/4 Şubat 1878.
[530]Osmanlı Arşivi(BOA),*Yıldız Esas Evrak*(Y.EE), No.5, Gömlek No.86, 9 Kanunusani 1293/21 Ocak 1878.

		Efendi	

Tablo 12: Çerkesmuhacirleri için verilmiş olan iane-i nakdiye defteri (15 M 1280/2 Temmuz 1863)[531]

Yardım yapan Kurum ve Kişi	Miktar(kuruş)
Mabeyn-i Humayûn	259100
Haremihumayun	106.000
Hamid Efendi	10.000
Tersane-i Âmire Dairesi	122.85
Babıâli	69000
Nafia Nezareti	5980

Tablo 11 ve 12'de görüldüğü üzere muhacirlere üst düzey kurum ve kişiler tarafından da nakdi yardımlar yapıldığı anlaşılmaktadır. Hatta bunlara ilaveten 1897 yılında Teselya muhacirlerine Westminister Dukası'nın da yardımda bulunduğu dair bilgi mevcuttur.[532]

3.3.3. Yardım Faaliyetlerinde Ahali ve Memurların Desteği

3.3.4. Tablo 13: Vilayetlerden muhacirler için göderilen para yardımları(1860-1864)

Şehir	Muhacir (Uyruk)	Miktar(Kuruş)
Baba Eski ve kazaları ahalisi[533]	Nogay ve Çerkes	1600
Bayezid ahalisi[534]	muhacir	2400
Travnik ve Saray ahalisi[535]	Çerkes muhacir	22056
Ergiri Sancağı ahalisi[536]	Çerkes ve Nogay	4791
Siirt Sancağı memur veahalisi[537]	Çerkes ve Nogay	7000
Sofya[538]	Çerkes ve Nogay	4194
Resmo[539]	Çerkes ve Nogay	9173,5

[531] BOA, *İ.DH*, No.522, 35566.1, 15 M 1280/2 Temmuz 1863.
[532] BOA, *BEO*, No.148, 78587.1, 11 B 1315/ 24 Teşrinisani 1313/6 Aralık 1897.; BOA, *BEO*, No.1048, 78587.2, 11 B 1315/24 Teşrinisani 1313/6 Aralık 1897.
[533] BOA, *A.} MKT.MHM*, No.211,46.1,22 RA 1277/8 Ekim 1860.
[534] BOA, *A.} MKT.UM*, No.570, 94.1, 5 Z 1278/ 3 Haziran 1862.
[535] BOA, *A.} MKT.MHM*, No.195, 35.1, 29 S 1277/16 Eylül 1860.
[536] BOA, *A.}MKT.MHM*, No.187, 73.1, 25 Z 1276/14 Temmuz 1860.
[537] BOA, *A.} MKT.NZD*, No.313, 62.1, 9 ZA 1276/29 Mayıs 1860.
[538] BOA, *A.}MKT.MHM*, No.180, 44.1, 29 Ş 1276/22 Mart 1860.
[539] BOA,*A.}MKT.MHM*, No.180, 35.1, 29 Ş 1276/22 Mart 1860.

İzmir ve kazaları[540]	Çerkes ve Nogay	19464
Cezayir Bahr-i Sefid[541]	Çerkes ve Nogay	6400
Bolu Sancağı eşrafı[542]	Muhacir	12043
Edirne ve Havsa ahalisi[543]	Çerkes ve Nogay	8003,5
Sivas ve kazaları[544]	muhacir	45000
Kastamonu ahalisi[545]	Çerkes	95.000
Isparta ahalisi[546]	Çerkes ve Nogay	4215
İşkodra memur ve ahalisi[547]	muhacir	35433
İzvornik memur ve Askeri umerası[548]	muhacir	7128,5
İşkodra memur ve ahalisi[549]	muhcir	35000
Basra memur ve görevliler[550]	muhacir	5105
Nablus[551]	Çerkes ve Nogay	31977
Tırnova ahalisi[552]	Çerkes ve Nogay	2691
Toplam		358674,5

Adı	**Miktar (Kuruş)**
Vidin Valisi Sait Paşa	1500
Asakir-i Şahane Kumandanı İsmail Paşa	5000
Eyalet Muhasebesici Mehmet Hurşit Efendi	500
Mustafa Rafet Efendi	200
Müftü Efendi	60
Müdür-ü Sani Mustafa Efendi	50
Rüsum-u Müctemia Memuru Abdülkadir Efendi	500
Valinin Hazinedarı İbrahim Bey	150
Valinin Katibi Yaş Emin Efendi	100
Süvari Miralayı Mehmet Bey	150

[540] BOA, *A.}MKT.NZD*, No.314,63.1, 19 ZA 1276/8 Haziran1860.; BOA, *A.} MKT.NZD*, No.314, 63.2, 19 ZA 1276/8 Haziran 1860.
[541] BOA, *A.} MKT.MHM*, No.170, 39.1, 21 Ş 1276/14 Mart 1860.
[542] BOA, *A.}MKT.MHM*, No.315, 9.1, 16 CA 1281/17 Ekim 1864.
[543] BOA, *A.} MKT.MHM,* No.196, 58.1, 15 RA 1277/ 1 Ekim 1860.
[544] BOA, *A.}MKT.UM*, No.428, 8.1, 7 RA 1277/23 Eylül 1860.;BOA, *A.} MKT.UM*, No.428,8.2, 5 RA 1277/21 Eylül 1860.
[545] BOA, *A.}MKT.UM*, No. 417, 28.1, 9 M 1277/28 Temmuz 1860.
[546] BOA, *A.} MKT.MHM*, No.191,12.1, 21 M 1277/9 Ağustos 1860.
[547] BOA, *A.} MKT.MHM*, No.212, 99.1, 8 N 1277/20 Mart 1861.
[548] BOA, *A.} MKT.NZD*, No.338,101.1, 26 C 1277/9 Ocak1861.; BOA,*A.} MKT.NZD*, No.338,101.2, 26 C 1277/ 9 Ocak 1861.
[549]BOA, *A.) MKT.MHM*, No. 210, 46.1, 14 Ş 1277/25 Şubat 1861.
[550] BOA, *A.} MKT.MHM*, No.191, 59.1, 26 M 1277/14 Ağustos 1860.
[551] BOA, *A.} MKT.NZD*, No.336, 57.1, 11 C 1277/15 Aralık 1860.; BOA, *A.} MKT.NZD*,No. 336,57.2, 11 C 1277/15 Aralık 1860.
[552] BOA, *A.}MKT.MHM*, No. 198/101.1, 30 RA 1277/16 Ekim 1860.

Rikab-ı Şahane Kapıcı Başılarından Ali Bey	90
Dergah-ı Ali Kapıcı Başılarından Ahmet Bey	100
Muhasebe Memuru Edhem Efendi	60
Şişhane Binbaşısı Salih Ağa	53
Süvari Binbaşısı Mustafa Ağa	50
Piyade Binbaşısı Osman Ağa	50
Topçu Binbaşısı Süleyman Ağa	50
Tahrirat Baş Katibi Rıza Efendi	100
Zabıta Sergerdesi Osman Bey	75
Mal Baş Katibi Hacı Emin Efendi	50

Tablo 14: Vidin eyaleti memurları ve ahalisi tarafından yapılan nakdi yardımlar(1861)[553]

Tablo 15: Vidin eyaleti memurları ve ahalisi tarafından yapılan nakdi yardımlar(1861)[554]

Adı	Miktar (kuruş)
Hacgandan Sandık Emini Hacı Emin Efendi	50
Sahra Müdürü Ali Efendi	200
Sabık Sahra Müdürü Hafız Ali Bey	50
Ömer Bey	50
Neccar-ı hayriyeden Hacı Ali Ağa	105
İstantık Meclisi Azasından İsmail Ağa	53
Mahmut Efendi	50
Neccardan Süleyman Ağa	53
Neccardan Hüseyin Ağa	53
Muallim Süvari Korenil Mersiye	100
Süvari Tabip Kaymakamı Piskal Bey	60
Topçu Tabip Kaymakamı Dimitraki Bey	60
Piyade Tabibi Binbaşısı Netali Efendi	60
Sarraf Bedros	100
Sahra Müdür-ü Asli Rıza Efendi	100
Despot Efendi	500
Çelebi Nikolaki	100
Sarraf Aşer	100
Diyakoz Hademe-i Despot	50
Eyalette bulunan memurin,tüccaran ve saireden	2146

[553] *Ceride-i Havadis*, 13 N 1277/25 Mart 1861, Nr. 1032.
[554] *Ceride-i Havadis*, 13 N 1277/25 Mart 1861, Nr. 1032.

Tablo 13'de ise farklı vilayetlerden ahalinin ve farklı memuriyetlerde bulunan insanların nakdi yardımları, tablo 14 ve 15'te ise Vidin Eyaleti memurları ve ahalisnin yaptğı nakdi yardımlar yer almaktadır. Hatta bu yapılan yardımların yerine ulaşıp ulaşmadığı noktasında da teyit alınmaktaydı. Nitekim Bağdat valisi (Basra yardımı) [555], İzvornik'ten gelen yardımla alakalı Bosna Valisi Osman Paşa (İzvornik yardımı)[556], İşkodra'dan gönderilen yardımla alakalı Seraskerlik[557], Edirne ve Havsala'dan gönderilen yardımla alakalı Edirne Mutasarrıf-ı Sabık Hicap Paşa (Edirne ve Havsala yardımı)[558], Resmo Umûr-u Meclisi (Resmo Yardımı) [559] ve Tırnova Sancağı [560] ile Muhacir Komisyonu'nun yapmış olduğu yazışmalar da bunun kanıtlar niteliktedir.

Tablo16: 2 Kanunusani 1293/14Ocak 1878- 23 Mart 1294/4 Nisan 1878 tarihleri arasında iane-i muhacirin encümeni veznesine gönderilen yardımlar[561]

Yardım Yapanlar	Miktar (Kuruş)
Ergani Sancağı ahalisi	4835
Mamuratülaziz Sancağı ahalisi	3800
Diyarbakır Vilayeti ahalisi	25106
Şehremaneti	100.000
Yozgat Sancağı ahalisi	11000
Ankara Vilayeti ahalisi	18.000
Nan-ı aziz Müteahhidi Hacı Ali Efendi	3765
Bab-ı Meşihât Heyeti	16.550
Bab-ıaskeri	50.000
Nafia Nezareti	7.000
Hariciye Nezareti	17.400
Rüstem Paşa	500

Tablo 17: İstanbul ve taşralardan gelen iânenin miktarı ve masraflara dair pusula (1879/1294 Kanunusani başı- 27 Mart 1295/8 Nisan 1879 tarihleri arası)[562]

[555] BOA, *A.} MKT.MHM*, No.198,50.1, 9 R 1277/25 Ekim 1860.
[556] BOA, *A} MKT.MHM*, No.205,81, 29 C 1277/12 Ocak 1861.
[557] BOA, *A.}MKT.MHM*, No.760,87.1, 24 L 1277/5 Mayıs 1861.
[558] BOA, *A.} MKT.NZD*, No.325,71.1, 9 RA 1277/25 Eylül 1860.
[559] BOA, *A.} MKT.MHM,*No.179,22.1, 20 Ş 1276/13 Mart 1860.
[560] BOA, *A.} MKT.NZD*, No.327,14.1, 26 RA 1277/12 Ekim 1860.
[561] BOA, *Y.PRK.KOM*, No.4,4.1, 1 R 1295/4 Nisan 1878.

1294 senesi Kanunsani başında sandıktaki mevcut para	153596 kuruş 15 para
1294 senesi Kanunusanisi'nden 95 senesi Martı'nın 27 gününe kadar gelen paralar	
Şehrizor Livası'nda bulunan Ravandaz Kazası aylık İâne bakiyesinden gelen para	1800 kuruş 16 para 8181453 kaime mecidiye
Birinci Mahkeme-i İstinaf Reisi Rauf Efendi tarafından gönderilen para	400 kuruş
Musul Sancağı aylık iâne bakiyesinden	86539 lira-i Osmanî, 73102 kaime, 15 para 442 kuruş
Canik Sancağı aylık iâne bakiyesinden	11007 kuruş 20 para
Hindistan ahalisinden	26875 osmanlı lirası
Maliye hazinesinden	153562 kuruş 20 para,768791 kuruş
Mekke-i Mükerreme Emiri Şerif Hüseyin tarafından gönderilen para	5000 kuruş
Masraflar	
Encümen dairesinin idaresinde olan ve Kasımpaşa'dan Çatalcaya kadar Üsküdar'da Tophanelioğlu mahallesinde bulunan muhacirinin 94 senesi şubat sonuna kadar verilen yevmiyeleriyle evrak işlerine harcanan para	530800 kuruş,
Beyoğlu'nda 6. Dairei Muhacirîn Şubesi'ne	530800 kuruş
Beşiktaş 8. ve 9. dairelere	710600 kuruş
Üsküdar'da Tophanelioğlu Şubesi'ne	10.000 kuruş
Encümen tarafından evrak işlerine harcanan para	10481 kuruş 16 para
Toplam	1261881 kuruş 16 para

Tablo 16 ve 17'de İane-i Muhacirin Veznesi'ne gelen yardımların ve yapılan masrafların kayıtlarına ait pusula örnekleri yer almaktadır. Bu tablolar dönem itibarıyla kurumların halktan gelen yardımlarıbir düzen içerisinde kaydettiğigelir ve gider dengesini ayarlamaya çalıştığı hakkında ve yardım

[562] BOA, *Y.PRK.KOM*, No.1,75.1, 23 R 1296/16 Nisan 1879.

paralarının heba olmasının engellenmesi noktasında itinalı davranıldığını göstermektedir.

Yukarıdaki tablolardaki yardımların yanı sıra yine ahalinin yardımlarıyla muhacirlere dair nakil vesair sorunların çözüldüğüne dair gelişmeler yaşanmıştır. Mesela 1860'larda Trabzon Valisi Cemal Paşa'ya yazılan tahriratta Faş ve Şekvetil yoluyla Çürüksu'ya gelecek olan 5-6 yüz kişilik Çerkes kafilesinin Çürüksu havalisinde iskân edilmek üzere mekulatıyla birlikte deniz yoluyla Batum'a toplanmaları gerektiğinde, gereken tedbirlerin alınması ve gemi nakil ücretlerinin hali vakti iyi olan ahali tarafından verilmesinin takdire şayan bir davranış olduğu belirtilmişti.[563] Yine buna benzer bir vakada Gelibolu Sancağı dahilinde İnöz Kazası'na yerleştirilen Çerkes muhacirlere kaza ahalisi ve eşrafının yapmış olduğu yardımlar söz konusuydu.[564] Kütahya'da da ahali, muhacirlere gereken evleri meccanen yapmayı taahhüt etmişlerdi.[565] Tablolardan hareketle devletin kurumsal çerçevede yürüttüğü yardım faaliyetlerine eşrafın, halkın, memurların ve resmi kurumların, gerek para gerekse eşya yardımlarıyla iştirak ettiği görülmektedir. Bu da ilgili dönemde toplumun her kesiminden insanların, muhacirlerin içinde bulunduğu duruma duyarlı yaklaştığının bir göstergesi niteliğindedir.

1861 yılına ait bir belgede yer alan tezkirede ise Erzurum Valisi Hayrettin Paşa'ya, Kars civarına yerleşecek olan yaklaşık 200 hane civarındaki muhacirlerin iskânlarının tamamlanması ve bir sonraki senenin hasılatana kadar olan süreçte kötü hava şartları ve onların zaruri hallerinden dolayı onlara gerekli olan ziraî aletlerinin temini, onların ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla hali vakti yerinde olan kişilerin 7500 ile 10.000 kuruş arasında nakdi yardımda bulunmaları, bu miktarın kesinlikle aşılmaması ve yapılan yardımların kaydının yapıldığı defterin de gönderilmesi bildiriliyordu.[566] Dolayısıyla ahali muhacirlere yardım hususunda daimi surette başvurulan kaynak durumundaydı.1860'lı yıllarda ahalinin bu fedakarlığı, Rusçuk, Silistre,

---

[563] BOA, *A.} MKT.UM*, No.510,77.1, 22 R 1278/27 Ekim 1861.; BOA, *A.}MKT.NZD*,No.373,43.1, 15 R 1278/20 Ekim 1861.; BOA,*A.}MKT.NZD*,No.373,43.2, 19 B 1278/20 Ocak 1862./ BOA,*A.}MKT.NZD*, No.373,43.3, 19 RA 1278/24 Eylül 1861.

[564] BOA,*A.} MKT.MHM*, No.311,19.1, 27 RA 1281/19 Ağustos 1280/31 Ağustos 1864.; BOA, *A.} MKT.MHM,*No.311,19.2, 15 S 1281/8Temmuz 1280/20 Temmu 1864.; BOA,*A.} MKT.MHM*, No.311,19.3, 28 S 1281/21 Temmuz 1280/2 Ağustos 1864.

[565] BOA, *A.} MKT.MHM*, No.226,69.1, 12 M 1278/20 Temmuz 1861.

[566] BOA*, A.} MKT.MVL*, No.133,/54.1, 4 R 1278/9 Ekim 1861.

Şumnu, Tırnova, Hezargrad, Balçık[567] ve Kastamonu'da[568] olduğu gibi çoğu kez taltife layık görülüyor ve hatta Çankırı'da olduğu gibi halkın fedakarlıkları dönemin gazetelerinde ilana çıkarılmıştı.[569]Bu ilanlar bağlamında 1877'de Ali Suavi'nin bir yardım faaliyetine tanık olmaktayız.Şöyleki Suavi, Ramazanın 29. Pazar günü Ayasofya Cami'inde namazdan sonra iane ve sahavet hakkında bir vaaz vereceğini, orta kapının maksurelerinde; biri dış kapıda üç tane üstü delikli çekmeceler olacağını herkesin bu çekmecelere kudretine göreiane-i muhacirin için para atabileceğini ve cemaat dağıldıktan sonra çekmecelerin açılıp ve ne kadar paratoplanmışsa sayılıp İane-i Muhacirin Komisyonu'na hemen orada teslim edileceğini ifade ediyordu.[570]Yine bu nevi yardımlara dair diğer ilanlarda:

Girit ahalisi tarafından yardım için bir çok akçe toplanmakta olduğu, ayrıca Kandiye Sancağı ahalisininde iane-i hasılat adıyla teşkil ettikleri komisyon tarafından Dersaadet İane-i Şehriye Merkez Komisyonu'na şimdiye kadar beşlik olarak 85 bin kuruş ve yaralılar için ise 63 kıyye keten, tiftik sargılık ve baskılık bez, 55 adet Giritkârî pamuk havlu ve muhacirin için de 140 parça eşya[571], Çerkes muhacirler için sabık Dersaadet Sefiri Lord Stradford Radcliff (Stratford Radcliffe) başkanlığında Londra'da bir komite teşekil edilerektoplanılmış olan 1000 adet İngiliz lirası,[572]Çerkes muhacirlere Anadolu Kazaskeri olan Fetva Emini Mehmet Refik Efendi tarafından5.000, İstanbul Kadısı Ali Paşazâde Ahmet Aziz Bey tarafından da 300.000 kuruş[573] veGirit muhtacin-i islamiyesi için Kosova Vilayeti'nce toplanılan nakdi yardımlar, kurban bedelleri ve kurban derileriparası olarak 31.241 kuruş 10 para ve bununla birlikte toplam 71.724 kuruş 25 paratutarında nakdî ve aynî yardımların yapıldığına dair haberler yer almıştır.[574]

Ahali dışında yardım konusunda memurların da hakkı yadsınacak durumda değildi. Çünkü onlar da yardım meselesinde geri kalmıyorlardı. Nitekim 1860 tarihli bir belgede yer almış olanSerasker Paşa'nın Muhacir

[567] BOA, *A}MKT.UM*, No.530, 36.1, 3 B 1278/4 Ocak 1862.
[568] BOA, *A.} MKT.NZD*,No.369, 75.1, 28 RA 1278/3 Ekim 1861.
[569] BOA, *A.}MKT.MHM*, No.311,74.1, 12 R 1281/14 Eylül 1864.
[570]*Ceride-i Havadis*, 27 N 1294/5 Ekim 1877, Nr.3517.
[571]*Ceride-i Havadis*, 27 N 1294/5 Ekim 1877, Nr.3517.
[572]*Tercümân-ı Ahvâl*, 23 M 1281/28 Haziran 1864, Nr.506.
[573]*Tercümân-ı Ahvâl*, 15 S 1281/20 Temmuz 1864, Nr.515.
[574]*Tercümân-ı Hakikât*, 29 M 1315/30 Haziran 1897, Nr. 5805.

Komisyonu'na gönderdiği tezkirede, Hassa-yı Humayûn zabıtanı tarafından muhacirlere yardım için para toplandığı ve yine Hassa-yı Ordu-yu Humayûn'un idaresi altındaki debbağhane'de çoraplar yapıldığı ve bunların miktarını gösteren defterin gönderildiği ifade edilmekteydi.[575]

1860'larda yılında da Rumeli [576] ,Anadolu, Hicaz ve Irak ordularından [577] muhacirlere verilmek üzere Muhacir Komisyonu'na para gönderilmişti. Yine aynı yıla aitbir belgede tayinat-ı lahmiye Memuru İsmail Ağa'nın, et bedelinden dolayı bazı kişilerden alacağı olan 6900 kuruşu Muhacir Komisyonu'na devrettiğine dair fedakarane bir davranış göze çarpmaktadır.[578]

1898 yılında ise Girit'ten İstanbul'a gelen Giritli 610 kişilik muhacir kafilesineiane komisyonu sandığından yevmiye birer kuruş verilmek üzere yevmiyelerin 15 senelik müddeti kapsayacak şekilde toplam 9165 kuruşun memurların gelirinden sağlanması yoluna gidilmişti ve hatta buna dair hesap pusulası Dahiliye Nezareti'ne gönderilmişti.[579]

İskân edilen muhacirlere nakdi yardımların yanı sıra birçok mahalde bunların çift hayvanı, tohumluk ve yemeklik zahire ihtiyaçları da karşılanmaya çalışılıyordu. Bu bağlamda Bozok sancağında iskân edilen muhacirlere, 1281/1865 senesi Eylül ayından itibareniskânlarının tamamlanmış olması veyevmiyelerinin kesilmesi nedeniyle ihtiyaçları olan zahirelerin verilmesi, liva meclisince kararlaştırılmıştı. Zahirelerindiğer kazalardan muhacir mevkilerine nakli için gereken ücret deMeclis-i Valâ'dan gelen talimat üzerine sancağın mal sandığından verilmişti. [580] Hatta 1879'da muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla Harput ve Ergani Sancakları'nda olduğu gibi zahire ihtiyacının karşılanmasında Menafi-i Umûmiye Sandıkları'ndan

---

[575] Belgede serasker paşanın kim olduğu belirtilmemektedir.BOA, *A.} MKT.MHM*,No.176,80.1, 12 B 1276/4 Şubat 1860.
[576] BOA, *A.}MKT.MHM*, No.198,96.1, 16 R 1277/ 1 Kasım 1860.
[577] BOA, *A.MKT.MHM*, No.206,22, 5 B 1277/17 Ocak 1861.
[578] BOA, *A.} MKT.MHM*, No.221,7.1, 22 ZA 1277/17 Ocak 1861.
[579] Osmanlı Arşivi(BOA), *Yıldız Perkanede Dahiliye*(Y.PRK.DH), No.10,87.1, 13 Ş 1316.; BOA,*Y.PRK.DH*, No.10,87.2, 13 Ş 1316/27 Aralık 1898.
[580] BOA, *MVL,* No.716,19.5, 12 B 1282/19 Teşrinisani 1281/1 Aralık 1865.; BOA,*MVL*, No.716,19.6, 17 ZA 1282/22 Mart 1282/3 Nisan 1866.; BOA,*MVL*, No.716,19.7, 26 B 1282/15 Aralık 1865.; BOA, *MVL*, No.716,19.8, 1 Z 1282/17 Nisan 1866

yararlanılmıştı.[581] Ahalinin tohumluk ve yemeklik zahire olarak hasılatında yetersizlik olduğu zaman çift hayvanı verdiği görülüyordu. Nitekim 1861'de Gelibolu Sancağı dahilinde bulunan Kalecik Kazası'ndan 34,İpsala Kazası'ndan 10 ve Mekri Kazası'ndan 8 çift hayvanı olmak üzere toplam 52 çift öküz ve kara sığır, kazalardaki müslim ve gayrimüslim ahali tarafından meccanen verilmişti.[582]

3.3.5. Mesken, Arazi ve Gıda Yardımları

Muhacirlere gerek ahalinin gerekse devletin yardımları zahire ve para yardımıyla sınırlı kalmamış, iskân mahallerinde muhacirlerin barınma ihtiyaçlarının karşılanması sırasında ev ve sair yapıların inşasında da hem devletin hem de ahalinin desteği görülüyordu.Örneğin Sivas Meclis-i Kebiri'nin, Meclis-i Valâ'ya sunduğu 1279/1862 tarihli bir mazbatasında, Sivas Sancağı dahilinde iskânedilmek üzere gönderilen Çerkes muhacirler için inşa edilecek 62 adet hanenin yapım masrafı olan 99.919 kuruşun 1/3 oranındaki payı Darende Kazası ahalisi tarafından verilerek hazineye aktarılmıştı. Ahalinin yaptığı bu hizmet, emsallerinde olduğu gibi Takvim-i Vekâyi ve Ceride-i Havadis gibi gazetelerde ilan ettirilmişti.[583] Yine bu minvalde güzel bir yardım örneği İznik'te gerçekleşmişti. İznik ahalisinin, iskân edilecek Çerkes muhacirler için yeniden inşa edilecek 360 hanenin yapım masrafı olan 90.000 kuruş ve muhacirlere verilecek hayvanların ücreti olan 50.000 kuruşu karşılayacak miktarı hazineye devrettikleri İnegöl Kaymakamlığı'ndan bir tahriat ile Hüdavendigar vilayetine bildirilmiş olup oradan da bir tahrirat ile Sadaret'e bildirilmişti.[584] Hazine-i Hassa Şahâne Nezareti'ne gönderilen 29 Nisan 1900 tarihli bir tezkirede, Malkara Kazası'nın Yürek Köyü'ndeiskân edilen muhacirin-i islamiye için cami ve sıbyan mektebi inşası gündeme geldiği, bunların inşasının ahalinin yardımıyla başlamış olduğu

---

[581] BOA, *İ.MMS*,No.64,3005.1, 11 N 1296/17 Ağustos 1295/29 Ağustos 1879.; BOA, *İ.MMS*, No.64,3005.2, 3 M 1293/18 Kanunusani 1294/30 Ocak 1876.; BOA,*İ.MMS*, No.64,3005.5, 27 N 1296./ 14 Eylül 1879.

[582] BOA, *A.} MKT.UM*, No.473,82.1, 13 ZA 1277/23 Mayıs 1861.; BOA, *A.} MKT.UM*, No.473,82.2, 11 ZA 1277/21 Mayıs 1861.;BOA, *A.} MKT.UM*, No.473,82.3, 5 S 1277/23 Ağustos 1860.; BOA,*A.}MKT.UM*, No.473,82.4, 2 S 1277/20 Ağustos 1860.; BOA,*A.}MKT.UM*, No.473/82.5, 29 L 1277/10 Mayıs 1861.

[583] BOA, *MVL*, No.632,42.1, 11 M 1279/29 Haziran 1862.

[584] BOA, *MVL*, No.1054,41.1, 8 L 1284/21 Kanunusani 1283/2 Şubat 1868.; BOA, *MVL*,No.1054,41.3, 16 L 1284/10 Şubat 1868.

belirtilirken, inşaatın tamamlanması için gerekli olan 6.302 kuruşun temini hususundahazineden yardım talebinde bulunulduğu dile getirilmişti.[585]

1891'de Rumeli Şarkî muhacirlerinden olup Teke Sancağı'nda Manavgat civarına iskân edilen 600 hane muhacirin mekan masrafları olan 2000 lira ise iane akçesinden ödenmişti. [586] Hüdavendigar Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 2 Kanunusani 1307/14 Ocak 1892 tarihli bir tahriratta ise Eskişehir'in Karacaşehir Nahiyesi'nde 30 hane civarındaki Çerkes muhacirin teşkil ettiği Gökçekıyık köyünde cami inşası konusu dile getirilmiştir. Şöyleki Gökçekıyık Köyü'ndeki muhacirlerden Ümmizâde Mehmet Naim Bey arzuhalinde, köyde cami olmadığından, edâ-yı salât için köylerine bir saat mesafede bulunan Uluçayır Köyü'ne gitmek zorunda kaldıklarından bahsetmektedir. Dolayısıyla bir camiye ihtiyaçları olduğunu belirtmişti. Ancak Mehmet Naim Bey, caminin 31.000 kuruşa inşa edileceği anlaşıldığından, bu miktarın hazineden ödenmesi hususunda yardımtalebinde bulunulmuştu. Dahiliye Nezareti'nden gelen telgrafta ise bu meblağın ve cami için gerekli olan malzemelerin temin edileceği, belirtilmişti.[587]

İskân faaliyetleri sırasında gerek devletin ve gerekse halkın gayretleri doğrultusunda muhacirlere yönelik mesken ve arazi yardımları konusu dönemin basınında da yerini almıştır. Bu hususa dair haberlere bakıldığında:

1890'lı yıllarda Konya Vilayeti'ne bağlı Burdur Kazası'nda Saideli Nahiyesi'nde Kadınhanı civarında iskân edilmek üzere getirilen Kafkasya muhacirlerinden 70 haneden ibaret olan Şahin Bey kabilesinin yerleşimi için 3800 dönüm arazi gösterilerek burada kendilerine evler, [588] Konya'nın Akşehir'in Ezari Köyü'nde iskânedilecek muhacirler için 24 hane ile bir mektep ve bir mescit,[589] yine Muhacirin Komisyonu'ndan verilen 18 Haziran 1880 tarihli ilanda ise Düzce Kazası'ndaki muhacirin için şimdiye kadar 751 hane inşa edilerek2.860nüfus muhacire iskân edildiği Kastamonu Vilayeti

[585] BOA, *BEO*, No.1478,110818.1, 28 Z 1317/16 Nisan 1316/29 Nisan 1900.
[586] BOA, *MV*, No.64,76.1,18 L 1308/15 Mayıs 1307/27 Mayıs 1891.
[587] BOA, *BEO*, No.102,7580.1, 17 Teşrinievvel 1308/29 Ekim 1892.;BOA, *BEO*, No.102,7580.2, 20 Ağustos 1308/1 Eylül 1892.;BOA, *BEO*,102,7580.4, 28 RA 1310/7 Teşrinievvel 1308/29 Ekim 1892.;BOA, *BEO*, No.102,7580.5, 7R 1310/17 Teşrinievvel 1308/29 Ekim 1892.
[588] *Takvim-i Vekâyi*, 26 M 1309/1 Eylül 1891, Nr. 65.
[589] *Takvim-i Vekâyi*, 3 S 1309/8 Eylül 1891, Nr.71.

Muhacirin Komisyonu'ndan gelen telgraf ile bildirildiğine dair bilgiler ilanlarda yer almıştı.[590]

Ordu Kazası'nda Bolman Nahiyesine tâbi Kabakdağı ve Samiye Köyleri'ndeiskân edilen 78 hane 300 nüfus muhacir için Nahiye Müdürü Mehmet Ali Efendi'nin gayretiyle hanelerinin inşa ve tayinat yevmiyelerinin vaktinde ödendiği, arazilerinin taksim edilerekher birine tapu senetleri verilip1297/1880 senesi Ağustos sonuna değin bir senelik yiyeceklerine kafi tarlaların ektirilmesiyle ileriki zamanda gerekecek olan maişetleri temin edilmişti. Bu çalışmalardaki gayretlerinden dolayı nahiye müdürü muhacirin umerası tarafından bir teşekkürnameye layık görülmüş olup bu teşekkürname de teftiş muhacirin memuriyeti vazifesi ile orada bulunan Ali Paşa tarafından verilmişti. Bu durum Trabzon Vilayeti'nden gönderilen 1880 tarihli tezkire suretinde belirtilmiş olup nahiye müdürünün çalışmaları takdire şayan görülmüştü.[591]

Hüdavendigar Vilayeti dahilinde Kütahya Sancağı'na tabi Eskişehir Kazası'nda bulunan muhacirlerin aynı yıl içerisinde iskânlarının yapılması amacıyla da Liva Mutasarrıfı Haydar Bey Efendi ile birlikte gönderilen Bursa Tabur Ağası İsmail Efendi, Kaza Kaymakamı ve Asâkîr-i Şahâne mülazımlarından Rıza Efendi'nin gayretleri neticesinde kaza tevabâtı ile İnönü Bozburun Nahiyesi dahilinde Hamidiye, Dakikiye, Haydariye, Sultaniye, Şadiye, İcadiye gibi adlarla isimlendirilen 9 köy, Bozerek, Lofça ve Çukurhisar'da Tatar, Gide ve Avniye adlarında 3 mahalle teşkil edilerek, içlerine 607 hane inşa ve hanelere mahsus yüz yirmi beşer dönüm arazi ve meccanen tapu senetleri de birlikte verilmişti. Ayrıca araziler ahalinin yardımıyla sürdürülerek yazlık hınta, mısır darı ektirilmiş olup zira ve meraya uygun olan mahaller mera olarak ayrılmıştı. Seyyitgazi Nahiyesi'nde bulunan muhacirlerin iskânına da kaza kaymakamı görevlendirilmiş olup kaza kaymakamı, tapu ağası ve mülazımyerine getirdikleri bu vazife takdire şayan görülmüştür.[592]

---

[590] *Tercümân-ı Hakikât*, 18 Haziran 1880,1294, nr. 605.
[591] *Tercümân-ı Hakikât*, 19 Haziran 1880/1294, Nr.606.
[592] *Tercümân-ı Hakikât*, 30 Haziran 1880, Nr.615.

Babıâli, iskân edilecek muhacirler için vilayetlerde uygun araziler temin ederek, bunların yerleşmelerini sağlamaya çalışıyordu. Nitekim 1879'da Aydın Vilayeti'nde muhacirlere arazi dağıtımı konusu, Umûm Muhacirin Komisyonu tarafından gazeteye aksettirildiği anlaşılmaktadır. Gazetedeki habere göre Aydın Vilayeti dahilindeki Ödemiş Kazası Berki Nahiyesi'ne tabi Abasurt köyünde 900 dönüm boş arazi olup bunun muhacirler içinköy tesisisine elverişli olduğu, hatta bu araziye yakın 3 adet kuyusu bulunan İmamlıktepesi civarında Çakırağazâde denilen mahalde Berki Nahiyesi Müdürü Mehmet Emin Ali Efendi ve Ödemiş muhacirin komisyonu reisi ve mahalle eşrafının seçtiği Çerkes muhacirinden Şerbih Kabilesi'nden Osman Bey ailesine 50 hane olmak üzere bir köy, Ödemiş Kazası'nda bulunan Dürrizade Çiftliği'nde 40-50 haneye yetecek arazide Sebergeli Köyü civarındaki tarlaya 45 hanenin yeniden inşası, Sunuk Köyü'nde Tatar ve İzladi muhacirleri için 22 hane ilave edilerek Avniye adıyla yeni bir mahalle, Niğbolu ve Tırnova muhacirleri için Solucaksağir Köyü civarına 12 hane inşa edilerek, Selimiye adıyla bir mahallenin Kaymakam ve mahallin heyetinin kararıyla yapılmaya başlandığı, Aydın Vilayeti iskân-ı muhacirîn memurluğundan bildiriliyordu.[593]

Muhacirlere arazi ve hane yardımlarının yanında yemeklik ve tohumluk zahire ihtiyaçlarının karşılanması faaliyetleri yaşanırken bu konunun da gazetelere yansıdığı görülmektedir. Bu konu bağlamında ilgili dönemdeki gazete haberlerine bakılacak olursa:

1868'li yıllardaTürbedere Köyü'ndeiskân ettirilen Çerkes muhacirleri için lazım olan hayvan ile zirai alet verildiği, ayrıca tohumluk olarak hükümet tarafından kendilerine 130 kile buğday, 194 kile çavdar ve 95 kile arpa verildiği, [594] Edirne,İslimye ve Tekfurdağı Sancakları'nın bazı mahalleri ahalisiyle iskân edilen muhacirlerden geçen sene ziraatlerinden mahsul alamayan ve zahire fiyatlarının artması nedeniyle tohumluk ve yemeklik için zahire tedarik edemeyen fukara ve muhtaçlara verilmek üzere 4300 kile ölçeğinde çeşitli zahire verildiği ve her sancakta Menafi-i Umûmiye Sandıkları kurularak, ahaliye gereken yardımların yapılacağı, [595] 1890'lı yıllarda ise Kızanlık muhacirlerinden olup Kırşehir Sancağı'na iskân edilmek amacıyla

[593]*Ceride-i Havadis*, 26 Ş 1296/15 Ağustos 1879, Nr. 4092.
[594]*Takvim-i Vekâyi*, 16 L 1284/10 Şubat 1868, Nr.253.
[595]*Takvim-i Vekâyi*, 26 ZA 1284/20 Mart 1868, Nr.947.

getirilen 17 hane halkı için uygun bir arazi teminiyle birlikte zahire ihtiyaçlarının temini hususunda ilgili mahale 4 kol memurları tayin edilerek 3.200 kile nispetindeki hıntanın 700 kilesinin muhacirlerin bir senelik yemeklerine, 300 kilesinin tohumluk olarak ayrılmasına ve 2.200 kilesinin ise belediye elinde tutularak, peyder pey satıldıkça muhacirlere verilmesi liva meclisi tarafından kararlaştırılmıştı. Ayrıca Ziraat Bankası'ndan da 10.000 kuruş temin edilerek hane inşasına başlanılması ve çift hayvanı tedarik edilmesi yönünde çalışmaların yapılacağı. [596] Manastır Vilayeti dahilinde Perlepe Kasabası'nda bulunan muhacirlerden 93 hane halkının ilgili mahale henüz iskân olunamadığı, bunlardan çiftçi ve muhtaç olanlarına kasaba dahilinde yer alan Jabjan adlı yaylada ziraate uygun olan 3000 dönüm arazinin şurâ-yı devlet kararıyla verilmesinin kararlaştırıldığı, [597] şeklinde yardım faaliyetlerine tanık olmaktayız. Buna ilaveten 1887 yılında Halep Vilayeti'ne iskân edilmek üzere gönderilen Tırnova ve Pazarcık muhacirlerinden 23 hane nispetinde Tırnova ve Pazarcık muhacirleri için ise arazi teminin yanı sıra Kilis Kazası Garbi Nahiyesi Sur adlı mahalde de kurban derisi parasıyla 6 ev, bir mektep ve cami inşası yapılırken, tesis edilen köye de Orhaniye adı verilmişti.[598]

İskân bölgelerinde ikamet edecek olan muhacir grupların ihtiyaçları giderilmeye çalışılırken, bireysel ihtiyaç talepleri de göz ardı edilmemekteydi. Bu bağlamda bir örnek vaka 1852 yılında Mısır'da yaşanmıştı. Çerkes muhacirlerden Musa Efendi'nin Mısır'da ikameti sırasında evlat ve ayalıyla geçim sıkıntısı yaşadığını ve münasip bir miktar iane tahsis edilmesi hususundaki arzuhaline karşılık olarak, Mısır valisine gönderilen tezkire ile Musa Efendi'ye gereken yardımın yapılması isteniyordu. [599] Nuruosmaniye civarında ikamet ettiği ve muhtemelen dul olduğu anlaşılan Tırnovalı muhacir Saadet Hatun'un içinde bulunduğu zaruretten dolayı bir talebi söz konusu olmuştu. Hatun; Sadaret'e sunduğu 1895 yılına aitarzuhalinde,depremden[600]

[596]*Takvim-i Vekâyi*, 17 RA 1309/21 Ekim 1891, Nr.109.
[597]*Takvim-i Vekâyi*, 1 B 1309/31 Ocak 1892, Nr.192.
[598] BOA, *DH.MKT*, No.1428,23.1, 8 L 1304/18 Haziran 1303/30 Haziran 1887.
[599]Osmanlı Arşivi(BOA), Sadâret Mektubî Kalemi(*A.}MKT.DV*), No.65, Gömlek No.25.1, 2 S 1269/15 Kasım 1852.
[600] İlgili deprem 1894 yılı temmuz ayında İstanbul'da yaşanan depremdir., HamiyetSezer, "1894 İstanbul Depremi Hakkında Bir Rapor Üzerine İnceleme", *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi,* 18/.29,(1996),171. Çünkü belge miladi Ağustos 1895 yılına denk gelmektedir.

zarar gören evinin tamiri için müracatta bulunduğunu, müracatının defter-i mahsûsa kaydedildiğini, ancakdaha sonraiane defterinin kapandığı beyanıyla kendisine para verilmeyeceğinin ifade edildiğini belirtiyordu. Ancak emsali olaylarda, yardım yapıldığını ve zarureti dolayısyla kendisine de münasip bir miktar meblağın verilmesi talebinde bulunmuştu. Bunun üzerine Sadaretten, İane-i Muhacirin Komisyonu ve Şehremaneti'ne gönderilen tezkire ile gereğinin yapılması istenmiştir.[601] Tabi bunun gibi bir çok konuda pek çok bireysel talepler mutlaka yaşamıştır. Nitekim bu bağlamda diğer bölümlerde bu minvalde örnekler sunulmuştur.

3.3.6. Yardım Faaliyetleri Sırasında Yaşanılan Problemler

Ahalininve devletin yardımlarıyla düzenli bir şekilde yürütülen imar faaliyetlerinde zaman zaman ödeme hususunda aksaklıklar yaşandığı da olmuştur. Mesela 1893'de Bursa'da iskân edilmiş muhacirler için evlerin inşası sırasında masraflar için gerekli olan 45.000 kuruşun dahiliye nezareti veznesindeki bazı ianat bakiyesinden ödenmesi hususuna dair olan mazbata Şurâ-yı Devlet Dahiliye Dairesi'nde hazırlanarak Meclis-i Mahsûs-u Vükelâ'ya gönderilmişti. Mecliste buna dair görüşmeler neticelenmiş olup Dahiliye Nezareti Veznesi'nde Hicaz Kaht-ı Zedegânı Komsiyonu Ali'si adına toplanan ianatın, irade-i seniyye gereğince Bingazi kaht-ı zadegânına, Darülaceze için toplanan meblağın da Bank-ı Osmaniye teslim edilmesi nedeniyle veznede mevcut bir miktar olmadığı, bundan dolayı masrafların Aydın ve Manastır Vilayetleri'nde olduğu gibi mahaldeki erbab-ı hamiyet tarafından karşılanması istenmişti. Ancak Hüdavendigar Vilayeti'nden gelen cevapta ise Bursa ahalisinin çoğunun Aydın ve Manastır Vilayeti ahalisiyle kıyaslanamayacak derecede fakir olması nedeniyle masrafın karşılanmasının mümkün olmadığı beyan edilince muhacir komisyonun da muhacirlerin durumunun zaruretini bildirmesi üzerine masraflar tekrar Dahiliye Nezareti'ne havale edilmişti.[602]

Babıâli'nin de ihtiyaçların karşılanması sırasında zaman zaman sıkıntıya düştüğü durumlar da olabiliyordu. Nitekim Dahiliye Nezareti'nden,

---

[601] BOA, *BEO*, No.671,50304.1, 28 S 1313/8 Ağustos 1311/20 Ağustos 1895.

[602] BOA,*BEO*, No.303/2269.1, 20 R 1311/19 Teşrinievvel 1309/31 Ekim 1893.; BOA,*BEO*, No.303,22691.2, 10 S 1311/ 11 Ağustos 1309/23 Ağustos 1893.; BOA, *BEO*, No.303,22691.3, 12 M 1311/13 Temmuz 1309/26 Temmuz 1893.; BOA, *BEO*, No.303/2269.4, Gurre-i Muharrem 1311/1893.; BOA, *MV*, No.76,100, 16 R 1311/27 Ekim 1893.

Muhacir Komisyonu'na yazılan 25 Ağustos 1892 tarihli bir tezkirede,Kastamonu Vilayeti Yenice Nahiyesi, Sivas Yıldızeli Kazası'nda ise iskân edilen Rumelive Ahıska muhacirlerine hasılatın yetersizliği nedeniyle yemeklik ve tohumluk zahire ihtiyaçlarının; yarısının içinde bulunan senenin hasılatından, diğer yarısının ise bir sonraki senenin hasılatından verilmesi, ayrıca her ihtiyacı olanlara, zahirenin hazineden karşılanmasının mümkün olamayacağı, bundan dolayı ihtiyaçlarınınyabulundukları mahallerin ziraat bankası şubesinden yada erbâb-ı servet tarafından karşılanmasının daha uygun olacağı belirtiliyordu.[603]

İskân sırasında gerek hasat mevsiminin geçmiş olması gerekse kış mevsimi şartlarının ortaya çıkardığı zorluklar zahire ihtiyacının karşılanmasını zorunlu kılıyordu. Bu bağlamda bir sorun Sivas Uzunyayla'da yaşanmıştı. Buna dair Sivas Meclis-i Kebir'inden, Sadaret'e gelen mazbatada, 1277/1861yılı Mart Ayı'ndan 1278/1861 Muharrem Ayı'nın başına kadar olan sürede Mesudiye ile Sivas Kazaları'na iskânedilmek üzere Trabzon, Kastamonu, Kütahya, Denizli[604], Adana, Samsun ve Amasya taraflarından getirilen 660 hane civarında Kabartay, Dağıstanve Nogay muhacirlerine ve hala da gelmekte olanlara ziraat mevsiminin geçmesi, çoğunuluğunun fukara olması ve nafakalarının ancak 5 gün idareedebilecek durumda olması nedeniyle bir sonraki haziran sonuna kadar yevmiye olarak her aileye yarımşar kıyye buğday verilmez ise açlıktan ölüm vakalarının yaşanabileceği ve bundan dolayı bir an önce tayinatlarının verilmesine müsaade edilmesi isteniyordu. [605] Adana Vali Vekili Defterdar Mehmet Bey'in Dahiliye Nezareti'ne yazdığı 1892 yılı tarihli bir telgrafta, bir başka iskân bölgesi olan Tarsus'un Tokana Köyü'nde 408 kişilik bir çerkes muhacir grubun iskânından sonra ihtiyaçların karşılanmasında Mersin Mutasarıflığının gecikmesi, kış mevsimi şartlarının zorluğu, arazilerin karla kaplı olması ve ekin mevsiminin de geçmiş olması nedeniyle arazilerini ekemeyen Çerkes muhacirlere 370 kile arpa ve buğday,100 kile iki çeşit kum darısı, 50 kile mısır darısı, 400 kıyyede

[603] BOA,*BEO*,No.202,15113.1,1 S 1310/13 Ağustos 1309/25 Ağustos 1892.
[604]Denizli ve çevresine yerleştirilmiş olan Kafkas muhacirlerin iskânı sırasında yaşanan iaşe vb. sorunlar, muhacirlerin farklı yerlere gitme isteiği gibi sorunlar hakkında ayr. bkz; Abdullah,Temizkan, "Kafkas Muhacirlerin Denizli'de İskânı",*Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve KültürSempozyumu Bildirileri Kitabı*, Edit: Ayfer Özçelik vd., (Denizli:PAÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınları, Denizli 2007, s.285-289.
[605] BOA, *A.} MKT.UM*, No.483,1, 1 M 1278/9 Temmuz 1861.

patates, tohumluk ve yemeklik olmak üzere verildi.[606]Vidin Eyaleti dahilinde ise Sahra ve Lom Kazaları'nda kış mevsimi şartları nedeniyle geçici olarak iskân edilen muhaicrlere, 1860 tarihli irade-i seniyye gereğince, odun ve diğer malzemelerin verilmesi gerektiğinden, eyalet muhasebecisi Hurşit Efendi Sahra kazasına giderek gerekli tedbirleri almış ve aynı zamanda ahalinin de yardımlarıyla yevmiye yarımşar kıyye nan-ı aziz verilmiş ve muhacirlerin refahları sağlanmaya çalışılmıştı. Lom Kazası'nda da Kaza Müdürü Mehmet Sıtkı Efendi riyasetinde bir heyet teşkil edilerek buradaki 3.331 hane muhacire geliş tarihlerinden ağustos ayının sonuna kadar ikiye bir oran şeklinde bir hisse buğday, iki hisse kokoroz ve her birine yarımşar kıyyeden olmak üzere gerekli olan 333 kıyye kokoroz ile 166.550 kıyye buğday dağıtılmasına karar verilmiştir. Dağıtılan buğdayın her kıyyesi için yetmiş beşer kuruş değerindeki hesabı hükümet tarafından verilmiş olup diğer 33.000 kıyye kokoroz ile gerekli olan odun, mercimek,fasulye, tuz ve soğan gibi ürünler ile hayvanları olanlara da gerekli miktarda saman, ahali tarafından verildi. Sahra ve Lom Kazaları ahalisine bu yardımlarda gösterdikleri fedakarlıktan dolayı bir iltifatname takdim edilmiştir.[607]Ayrıca yine Edirne[608] ve Vidin'deiskân olunan muhacirlere çift hayvanı ve zahire gibi yardımlarda bulunan memur, eşraf ve ahali taltif edilerek,yaptıkları bu insani davranış takdirle karşılanmış ve bunlar gazetelerde ilan ettirildi.[609]

Muhacirlerin zahire gibi gıda maddelerine olan ihtiyaçlarının giderilmesinin yanında kış şartları nedeniyle ısınma problemleri de gündeme gelmekteydi. Dolayısıyla muhacirlerin ısınma sorunlarını önlemek adına kömür ihtiyaçları karşılanmaya çalışılıyordu. Nitekim muhacirin için kömür dağıtılması hakkında Rumeli Şarkî MuhacirinİaneCemiyeti Reis-i Saniliğinden Muhacirin Komisyonu Riyasetine çekilen 10 Nisan 1897 tarihli telgrafta, çarşamba gününden itibaren kömür tevzi edileceği, komitenin mali gücünün, muhtaçlar için gerekli olan kömür ve ekmek dışındafazladan kömür

[606] BOA, *BEO*, No.216,16182.1, 15 S 1310/8 Eylül 1892.; BOA, *BEO*, No.216/16182.2, 15 ZA 1310/19 Mayıs 1309/31 Mayıs 1893;/ BOA,*BEO*, No.216,16182.3, 18 L 1310/ 22 Nisan 1309/2 Mayıs 1893.; BOA,*BEO*, No.216,16182.4, 19 Nisan 1309/1 Mayıs 1893.; BOA, *BEO*, No.216,16182.5, 20 L 1309/18 Mayıs 1892.
[607] BOA, *A.}MKT.UM*, No.451,90.1, 17 B 1277/29 Ocak 1861.; BOA,*A.}MKT.UM*, No.451,90.2, 15 C 1277/29 Aralık 1860.
[608] BOA,*A.}MKT.UM,*No.554,89.1, 15 L 1278/15 Nisan 1862.
[609] BOA, *A.} MKT.NZD*, No.345,93.1, 29 Ş 1277/12 Mart 1861.

vermeye muktedir olmadığı dile getirilmişti. Ancak kış şartları nedeniyle pek çok insanın kömürsüzlük nedeniyle aciz duruma düşmemesi için kömür ve ekmek verilmeye devam edileceği belirtiliyordu. [610] 1861'de Kastamonu Sancağı'nda iskân edilen muhacirlerede gerekli olan odun ve kömürün alınması için gerekli olan 7.215 kuruş; 2.500 kuruş Kastamonu mutasarrıfı, 800 kuruş Belde Naibi Raşit Efendi, 500 kuruş Muhasebeci Vehbi Efendi, 300 kuruş Arazi Memuru Hamdi Efendi, 300 kuruş mutasarrıfın kethüda ve Divan Katibi Hakkı Efendi ve kalan 2.815 kuruş da meclis azaları, diğer memurlar ve ahali tarafından temin edilmek üzere odun ve kömür alınarak muhacirlerin ihtiyacı karşılandı. [611] Bununla birlikte muhacirlere yapılan yardımlar bağlamındaGümülcine'de, bulunan muhacirin hastanesinin tamiratı ve İane-i Muhacirin Encümeni tarafından 400 yatak, [612] hava muhalefeti nedeniyle Rumeli sahillerinde bekletilen muhacirlere vapur[613] ve nakledildikleri geminin karaya vurması sonucunda Hızırilyas Boğazı'nda karaya çıkarılan Kırım muhacirlerine komsiyon sandığından 10.000 kuruş para yardımı[614] yapılması gibi farklı nitelikte gelişmelerde yaşanmıştır. Dolayısıyla devletin her zaman için iskân sürecinde farklı türde sıkıntılara maruz kalmış olan muhacirlere yardım elini uzattığı anlaşılmaktadır.

Babıâli, iskân sürecinde muhacir komisyonlarının yaşadığı ekonomik yetersizlikler nedeniyle yeni kaynaklar oluşturma çabasına girişmişti. Bu doğrultuda ilk olarak muhacirlere mahsus olan bütçeye mali destek sağlamak amacıyla belediye gelirlerinden % 5 pay ayrılmıştı. 1899 yılı itibarıyla da "İskân-ı MuhacirînİIane Pulları"nın her türlü resmi evrak üzerine yapıştırılması zorunlu hale getirildi.[615] Bu gelirlere ek olarak muhacirler yararına piyango, konser vb. faaliyetler düzenlenip[616] karşılığında iane biletleri satılması yoluna

[610]Osmanlı Arşivi(BOA),*Hariciye Tercüme Odası*(HR.TO), No.556, Gömlek No.137.1, 8 ZA 1314/29 Mart 1313/10 Nisan 1897.
[611]*Ceride-i Havadis*, 6 N 1277/18 Mart 1861, Nr. 1031.
[612] BOA, *Y.PRK.KOM*, No.1,48.1, 17 Teşrinievvel 1294/29 Ekim 1878.
[613] BOA*, A.}MKT.NZD*, No.300,9, 6 C 1276/31 Aralık 1859.
[614] BOA, *A.} MKT.MHM*, No.217,26.1, 21 L 1277/2 Mayıs 1861.
[615] M.EsatSarıcaoğlu,"İskân-ı MuhacirinİIâne Pulları(Osmanlı Devleti'nin Göçmen Harcamalarında Uyguladığı Bir Finansman Yöntemi",*Osmanlı,* Edit. Güler Eren, (Ankara:Yeni Türkiye Yay., 1999), 4/606.
[616]İpek "93 Muhacereti", 666.

gidildi.[617] 1860 yılında da bu nevi yardım faaliyetleri düzenlenmişti. Mesela Muhacir komisyonu reisine gönderilen telgrafta, 6. Daire Müdürü Kamil Efendi'nin, Baltacı Todoraki bazerganından muhacirlere yardım amacıyla düzenlenen fukara baloları hasılatını alıp gereğini yerine getireceğine dair bir tezkire alındığı ifade edilmiş ve bu hususta gereken yardımların yerine ulaştırılması istenmişti. [618] Muhacirlere yönelik yardım amaçlı bu balo faaliyetleri dönemin gazetelerinde de yer almıştı. 1879 tarihli bir gazetede yer alan haberde,hariciye nazırının eşinin himayesinde ArnavutKöyü'nde **"**bazı muteberân famiyalarına verilen balo hasılatından olarak dersaadette bulunan muhacirin idare-i mesarifat zaruriyelerine sarf olunmak üzere tefrik olunan 85 adet lira-i Osmanî"nin muhacirin idareveznesine teslim olunduğundan bahsedilmekteydi. [619] Hüdavendigar Vilayeti'nde [620] muhacirin ianebiletleri iaşesi olan 23,5 kuruş ile harcanmayan 1102 kuruşluk biletingönderilmesi hususunda 7 Temmuz 1306/17 Temmuz 1890 tarihlitahriratnezaret muhasebesine gönderildikten sonra aynen iade olunan biletlerin muhafaza edilmesi ve nakit olarak gönderilen 22 kuruşun dakaydedilmesi istenmişti.[621]Yine Hüdavendigar Vilayeti'ndeki Bulgaristan ve Rumeli şarki muhacirlerin iane biletlerine dair aynen iade edilen 382 kuruşluk biletten 117 kuruşunun gerektiği gibi harcandığı nezaret muhasebesi tarafından ifade ediliyordu.[622]1895 yılında da Girit'te bir ihtilal felaketiyle karşı karşıya kalan Girit muhacirlerininiskânına yardım etmek amacıyla komisyon-u mahsûs tarafından ianebileti organize edilmişti. Bu iane organizasyonunun düzenli bir şekilde yürütülmesi, muhacirlerinesas meskenlerine iskânı maksadıyla merhamet sahipleri tarafından ihsan buyrulan ianatın toplanması ve harcanmasına dair komisyoncabir kaaç maddelik bir talimat hazırlanmıştı. Buna göre alınan kararlar:

---

[617] NursalKumaş, "Hüdavendigar Vilayeti'nde İskân Edilen Göçmenlere Osmanlı Devleti Tarafından Yapılan Yardımlar(1878-1900)",*Humanitas(Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi)*, 4/8,(2016), 215.

[618] BOA, *A.} MKT.MHM*, No.177,92.1, 3 Ş 1276/25 Şubat 1860.

[619]*Ceride-i Havadis*, 15 RA 1296/9 Mart 1879, Nr.3957.

[620]*Muhacirlere yönelik bu girişimler İstanbul'daki Umum Muhacirîn İdare Komisyonu'na bağlı olarak;*Emgili, *Boşnakların*, s.281./ *Bursa İskân-ı Muhacirin Memurluğu tarafından yürütülmüştür.;*, MuammerDemirel,"Artvin ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Sonra)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 40,(Erzurum 2009), 332.

[621] BOA, *DH.MKT*, No.1763, 90.1, 7S 1307/10 Eylül 1306/22 Eylül 1890.

[622] BOA,*DH.MKT*, No.1763,88.1, 7S 1308/10 Eylül 1306/22 Eylül 1890.

Madde 1: Cezire'den ve hariçten toplanacak iâneler isyan belasından dolayı meskenleri, zeytin vesair ağaçları tamamen tahrip ve evleri gasp edilmiş olup da esas meskenlerine dönüşleri ve iskân edilecekleri komisyonca tamamlanacaktır. Bu tadiyata birinci dercede veya kısmen düçar bulunanlara ikinci derece olmak üzere mümkün mertebe hasar görme nispeti gözetilerek tevzi olunacaktır.

Madde 2: Hasarların miktarı ve müstehak-ıiane olanların fakruzaruret hal dereceleri tarafsız bir şekilde erbab-ı vukuf tarafından dikkat ve itina ile tahkik olunduktan sonra icabına bakılacaktır.

Madde 3: "İanelerhiçbir ad ve bahane ile başka yerlere harcanmayacaktır."[623] şeklinde tanzim edilmişti.

1880 yılında Kütahya'da da bilet imal müdürü Hüsnü Efendi'nin, fukara ve muhtacin için topladığı iane bileti gelirleri muhacirlerin zahire ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılmıştı.[624]Çatalca Mutasarrıflığı'na yazılan 1892 tarihli bir telgrafta ise muhacirin iane biletleri bedeli olan 50.098kuruştan,önce Şehremaneti'ne gönderilmiş olanbiletlerden harcanmamış olan 6.965 kuruşluk bilet aynen ve 24.600 kuruş da nakden sefarete gönderilmişti. Bunun 27.000 kuruşunun isedaha sonra şehremanete bağlanan Küçükçekmece kazasında olduğundan oradan aranılması gerekeceği beyanıyla zikrolunan biletler için daha önceşehremanetinde bulunan komisyona verilmiş olan makbuz senedinin iadesine dair gönderilentebliğ üzerine yapılan yazışmalar neticesinde Şehremaneti'nden alınan cevapta, zikrolunan makbuz senedinin iadesi Şehremaneti veznedarı tarafından o esnada verildiği belirtilmişti.[625]

Çatalca Mutasarrıflığı'na Muhaciriniane biletleri bedeli olarak 24.601 kuruşun gönderildiği,geriye kalan 570 kuruşun da tahsil edildikten sonra gönderileceği belirtildi. Bununla birlikte bu biletler için daha öncedenŞehremaneti'ndeki komisyon-ı mahsûsaya verilmiş olan makbuz senedinin iadeedilmesine ve teferruatına dair gönderilen 14 Teşrinisani

[623]Osmanlı Arşivi(BOA), Yıldız Perakende Umumi(Y.PRK.UM), No.35, Gömlek No.92.1,3 Eylül 1312/15 Eylül 1896.
[624] BOA, *Y.PRK.DH*, No.2,48.1, 16 B 1305/29 Mart 1880.
[625] BOA, *DH.MKT*,No.1922,101.1, 16 B 1309/3 Şubat 1307/15 Şubat 1892.

1307/26 Kasım 1891 tarihli tahrirat, muhasebe nezaretine havale edildikten sonra biletlerden daha önce 36.965 kuruşluk bilet aynen gönderilmişti. Nakden gelen 24000 küsur kuruş kazancın kaydı yapılıp buna dair makbuz senedi de eklendiğinden bunun gönderilmesiyle beraber talepedilen makbuz senedinin iadesi hususu Şehremaneti'ne bildirildi. Bu konuyla alakalı olarakgelecek cevaba göre icabının başkaca bildirileceği ve geriye kalan meblağın ya aynen veya nakden gönderilmesiyle muamelenin bir an evvel arkasının alınması tebliğle ifade edilerek, ona göre icabının yerine getirilmesi istenmişti. Şehremaneti'ne yazılan telgrafta ise muhacirin iane biletleri bedelinden 50.098 kuruşun daha önce Şehremaneti'ne gönderilmiş olduğu,bu biletlerden sarf olunamayan 36.965 kuruşluk biletin aynen gönderildiği, 27.000kuruşunun da daha sonra livadan gelen haber üzerine, şehremanetine ilhak edilmiş olan Küçükçekmece Kazası'nda olduğu ve bunun oradan istenilmesi gerektiği, bu biletler için daha önce Şehremaneti'nde bulunan komisyon-u mahsûsa verilmiş olan makbuz senedinin iadesi hususu Çatalca Mutasarrıflığı'ndan tahrirat ile tebliğ edilmiş ve gerekenin yapılması hususunda nizamname yazılması talep edilmiştir. [626] Bu gelirlere ilave olarak köprü geçiş ücretleri,tiyatro ve konserler için satılan biletlerden elde edilen meblağ, gümrük vergisinin %25 arttırılması ile kamu harcamalarından sağlanan tasarruflar ve halktan gönüllü olarak toplanan nakdî ve aynî yardımlar da dahil edilerek muhacirin komisyonlarının bütçelerine ekleniyordu. [627] Yukarıdaki tespitler; devletin, muhacirlere yardım faaliyetleri sırasında maddi anlamda ek kaynaklar yaratmaya çalıştığını, ancak yine de muhacirlerin yoğunluğu ve devletin ekonomik zorluklar içerisinde olmasından dolayı yardımlar sırasında önemli ölçüdeki problemlere rağmen yardımların ulaştırılmaya çalıştığını ortaya koyması bakımından önem arzetmiştir.

BÖLÜM IV

SOSYO-EKONOMİK HİZMETLER VE İMAR FAALİYETLERİ

4.1.KÖY VE NAHİYE TESİSİ, HANE, OKUL VE CAMİ İNŞASI

[626] BOA,*DH.MKT*, No.1906,117.1, 29 CA 1309/19 Kanunuevvel 1307/31 Aralık 1891.

[627]ZeynepDörtok Abacı, "Balkan Savaşlarına Kadar Kırım ve Kafkasya'dan Yapılan Göçler: Osmanlı Devleti'nin Yaptığı Düzenleme ve Uygulamaların Kriz Yönetimi Açısından Değerlendirilmesi", *Bursa'nın Zenginliği Göçmenler*, Edit. Zeynep Dörtok Abacı, (Bursa:Osmangazi Belediyesi Yay.,,2008), 66.

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın ikinci yarısında, reformlar ile ülkeyi modernleştirme çabasını ve dönemin önemli savaşlarında halkını koruma mücadelesini birlikte sürdürmüştür. Aldığı yenilgiler sonucuna ülkesine sığınanları iskân etmek ve söz konusu kişilerin hayatlarını devam ettirecek şartları oluşturmak zorunda kalmıştı.[628] Geçici ve daimi iskân bölgelerinde muhacirlere yardımlar sadece devlet tarafından değil halk tarafından da önemli ölçüde yapılmıştı. Muhacirlerin iskânlarıyla yerleşim alanları canlandırıldığı gibi yeniköyler de kurulmuştu.Köylerin tesisi sırasında Hükümetin Dahiliye Nezareti aracılığıyla köyler tesis edilecek kasaba ve şehirlere, köylerin teşkili çalışmalarının düzenlenmesi açısından bir tahrirat gönderildiği ve bunun da dönemin gazetesinde yer aldığı görülmektedir. [629] Söz konusu tahriratın suretinde, köylerin şehir ve kasabalara mesafelerinin ölçümlerinin haritalara aksettirilmesinin zorluğuna dikkat çekilerek, bizzat mühendislerin ilgili mahallere giderekarazilerin keşfini yapması, köylerinşehir ve kasabalara olan mesafelerinin ve ilgili mahallerin krokilerini oluşturması ve ilgili kurumlara göndermesi yönünde talimatlar verildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda köy teşkili çalışmalarının planlı bir şekilde yürütülmeye çalışıldığı görülmektedir.

Muhacirler için tesis edilen köyler genel olarak belirlenen arazilerde yeni baştan yapılmaktaydı. Mesela Konya Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 27 Teşrinievvel 1307/ 2 Kasım 1892 tarihli telgrafta, Konya Vilayeti'ne getirilen 5.000 nüfusu aşkın Kafkasya muhacirleri, müceddeden teşkil olunan köylere ve münasip mahallere iskân edilmişti. Buna ilaveten Zeduc Kabilesi'nden 80 hanede 325 nüfus da Akşehir Kazası dahilindeki Yusuf derbendi adlı mahallemüceddeden(yeniden) inşaedilen köye iskân edilmişlerdi.[630] Muhacirlerin iskân edildiği köylere, Hüdavendigar Vilayeti Ertuğrul Sancağı'na bağlı İnegöl Kazası'nın Salhal Çeşme adlı arazisinde iskân edilmiş olan 32 hanemuhacirin teşkil ettiği köye Mecidiye,[631] Bursa'ya tabi Balyaz Köyü civarında Armudalaki adlı mahalde iskân edilmiş olan 40 hane İslimye muhacirleri için teşkil edilen köye Mamuratülhamid isimleri gibi isimlerin verilmesi, Şurâ-yı Devlet kararıyla uygulanıyordu.[632] Örneklerdede

[628] Mc Carthy, *Ölüm ve Sürgün*, 2.
[629] *Takvim-i Vekâyi*, 9 N 1309/ 7 Nisan 1892,Nr.253.
[630] *Takvim-i Vekâyi*, 10 R 1309/ 13 Kasım 1891, Nr.128.
[631] *Takvim-i Vekâyi*, 13 RA 1309/17 Ekim 1891, Nr.105.
[632] *Takvim-i Vekâyi*, 2 R 1309/ 5 Kasım 1891, Nr.121.

görüldüğü gibi köyler,iskân mahallerinde uygun arazilerde teşkil edildiği gibibazende mevcut kasaba ve köylere ilave olarak tesis ediliyordu. Teşkil edilen köylerin isimleri de önceki örneklerde ve Kastamonu Vilayetiİnebolu Kazası'na bağlı Abane Nahiyesi'nde Gürcü muhacirlerin tesis ettiği köyün hazreti hilafetpenahiye izafetle Hamidiye,[633] Hamidabad Sancağı'nda iskân edilmiş olan Hezargrad muhacirlerinin teşkil ettikleri köyün vatanı asliyeleri olan Hezargrad adıyla isimlendirilmesi[634]şeklinde,genelde muhacirlerin devlete olan minettarlıklarının bir göstergesi olarak ya devlet büyüklerinin ismi ya da geldikleri bölgenin isminin verilmesi suretiyle köyler isimlendiriliyordu.Bu minvalde yine Sinop Sancağı'na tabi Karasu Nahiyesi'nin Güllü Köyü'nde Batum Gürcü muhacirlerinin iskânıyla teşkil edilen köyün Güllüve Gerze Nahiyesi'nde tavattun edilen muhacirîn için ihdas edilen köyün Numaniye, [635] Konya'da Ilgın Kazası'nda Kapaklı Derbend civarında iskân olunan Rumeli muhacirlerinin inşa ettikleri köye Osmaniye,[636]Hüdavendigar Vilayeti İnegöl Kazası Osman dede adlı mevkide iskân edilen Çerkes muhacirler için teşkil edilen köye Sultaniye, Amasya Sancağı'nda Gümüşhacıköyü Kasabası'nda Rumeli, Kırım ve Batum muhacirleri için iskân edildikleri Beylik Çayırı adlı boş arazimahalle şeklini aldığı için oraya Beylik Çayırı Mahallesi,[637] Çorum Kazası'nda Çerkes muhacirler için yapılan köylere Ertuğrul,Mecidiye ve Osmaniye,[638] Kütahya SancağıEskişehir Kasabası'nda Kanlıpeyker adlı mahaldeki köye Sultaniye[639], Sulukaraağaç adlı mahalde 30 hane Silistre muhacirleri için yapılan köye Umran,[640]Bolu Sancağı'na tabi Yumrukaya Köyü'nde iskânedilen muhacirler için yapılan köye Hamidiye, [641] Kütahya Sancağı'na bağlı Armudili Nahiyesi'nin Mukrazalaki adlı mahalinde iskân edilen muhacirköyüne Mukrazalaki, [642] Hüdavendigar Vilayeti İnegöl Kazası'nda Palidli adlı mevkide iskân edilen 27 hane Bosna muhacirlerinin köyüne Bahtiyar, [643] yine aynı bölgede muhacir köylerine

[633]*Takvim-i Vekâyi*, 15 B 1309/14 Şubat 1892, Nr.194.
[634]*Takvim-i Vekâyi*, 2 R 1309/ 5 Kasım 1891, Nr.133.
[635]*Takvim-i Vekâyi*, 15 B 1309/14 Şubat 1892, Nr.194.
[636]*Takvim-i Vekâyi*, 4 S 1309/ 9 Eylül 1891, Nr.72.
[637]*Takvim-i Vekâyi*, 4 CA 1309/ 6 Aralık 1891, Nr.136.
[638]*Takvim-i Vekâyi*, 22 CA 1309/24 Aralık 1891, Nr.142.
[639]*Takvim-i Vekâyi*, 27 C 1309/28 Ocak 1892, Nr.148.
[640]*Takvim-i Vekâyi*, 25 B 1309/ 24 Şubat 1892, Nr.217.
[641]*Takvim-i Vekâyi,* 28 B 1309/27 Şubat 1892, Nr.219.
[642]*Takvim-i Vekâyi*, 9 Ş 1309/9 Mart 1892, Nr.228.
[643]*Takvim-i Vekâyi*, 14 Ş 1309/ 14 Mart 1892, Nr.232.

Lütfiye, Feyziye ve Umraniye,[644]HüdavendigarVilayeti Yenişehir Kazası'nın İznik Nahiyesi'ndeki Ömerli ve Sacır Köyleri civarındaki Kavaklıdere adlı mevkide muhacir köyü ise Süleymaniye[645] adıyla isimlendirilmişti.

Köylereyerleştirilen muhacirler, Mersin'de Çerkeslerin yerleştirilerek Sadiye adıyla isimlendirdikleri köyde olduğu gibi geldikleri bölgelerdeki evlerine benzer evler inşa ettikleri görülmüştür.[646] Muhacirler için kurulan köylerin yanında kentlerde de göçmenlere yönelik mahallelerin oluşumuyla birlikte Osmanlı kentlerinin geleneksel dokusundan farklı bir görünüm sergileyecek şekilde değişik görüntüler ortaya çıkarmıştı. Mesela buna dair örnekler Eskişehir ilinde Kırım ve Kafkas muhacirlere yönelik mahallelerdir.[647]

Babıâli, Kırım ve 1877-78Savaşları sonrasında yaşanan göçler sırasında kurumsal yapılanmasıyla muhacirlerin iskânını gerek asayiş gerekse iaşelerin sağlanması gibi faaliyetlerle en iyi şekilde yürütmekteydi. Buna ilaveten nakil bölgelerinde;muhacirler için kurulmakta olan köy, nahiye vb. yerleşim birimleri vasıtasıyla insanların yerleşik düzende hayatlarını idame ettirmeleri için gerekli olan ekonomik ve sosyal şartlar hazırlanmaya çalışılıyordu.Bu doğrultuda iskân bölgeleri denetlenerek eksikler belirlenmekteydi. Nitekim bu tür teftişlerden birinde İzmir 6. Mülhakat Taburu Jandarma Binbaşısı Ahmed Sıtkı Efendi, iskân bölgelerinden Hüdavendigar Vilayeti ve çevresindeki teftişinde,Hüdavendigar Vilayeti'ne tabi Atranos Kazası'nda Çanakdere adlı mevkide Batum muhacirleri için kurulan veOsmaniye adıyla isimlendirilen köyde muhacirlerin birer baraka inşa ederekburayı yurt edinmiş olduklarını ve ziraatle de maişetlerini temin etmeye çalıştıklarını dile getirmişti. Ancak henüz barınabilecek hane yapamamış olduklarını ve mektep ve cami inşasını yapacak maddi yeterliliğe sahip olmadıklarını müşahede ettiğini, Atranos Kazası Kaymakamlığı'na ve Sadaret'e gönderdiği bir 23 Ağustos 1897 tarihli bir arzuhal ile bildirdi. Bunun üzerine Atranos Kaymakamlığı'ndan cevaben alınan tahriratta ağaç ve taş gibi eşyaların ianeten tedariki mümkün ise temin

[644]*Takvim-i Vekâyi*, 23 Ş 1309/23 Mart 1892, Nr.240.
[645]*Takvim-i Vekâyi*, 9 N 1309/ 7 Nisan 1892, Nr.253.
[646] Sadiye Köyü'nün adı 1962'de Atlılar olarak değiştirilmiş. Mehtap Ergenoğlu "Kafkaslar'dan Anadolu'ya Uzanan Bir Göç Öyküsü: Mersin Atlılar Köyü", *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün,* Edit. Mehmet Hacısalihoğlu, (İstanbul: Balkar&Ircıca,2014), 394-395.
[647] NilgünÇuha, "Türkiye'de Göç Olgusu ve Eskişehir İl Merkezinde Kurulan Göçmen Mahalleleri", *Erdem,*34, (Ankara 199), 83.

edilmesi istenirken, kaza ahalisinin, ihtiyaçlar doğrultusunda dülger yevmiyesiyle diğer malzemeler için gerekli olan 3-4 bin kuruşutedarik edemeyeceğinden bu gibi durumlarda diğer benzer olaylarda olduğu gibi bölgedeki servet sahiplerinin gayreti ve yardımıyla yapılması talep edilmiş, ancak servet sahiplerinin muaveneti gerçekleşmez ise lüzum görülen 3-4 bin kuruşun canîb-i mirîden ödeneceği dile getirilmişti.[648]1857'de Varna, Balçık, Mecidiye, İslimye gibi yerleşim bölgelerine yerleştirilen Kırım muhacirleri için ise gerek devlet yardımı ve gerekse halkın yardımları ile ödemelerdeki bazı aksaklıklar ve memurların görevlerindeki suiistimaller gibi nedenlerle gecikmeler yaşanmış olsa da pek çok sayıda hane yapılmıştı.[649]Bunun gibi yine 1891 yılında bir gazete haberinde, Konya Vilayeti'nde bir süredir Kadınhanı Kasabası'nda geçici olarak ikamet eden Hezargrad muhacirlerinden 150 kişilik bir gruba Zengi Yaylası'nda yerleşimlerini sağlamak üzere hanelerinin inşaatı tamamlanıp ziraatleri için de yeterli miktarda arazi verilirken, Ilgın Kazası dahilinde iskân olunan muhacirler için ise yeniden teşkil edilen ve Ruhaniye olarak adlandırılan köyde ise ilave olarak 43 hane daha inşa ettirilmişti ve orada yapılan camiye vakfedilmek üzere iki adet dükkan inşa ettirilerek, masraflar karşılanmaya çalışıldığına dair bilgi yer almıştı.[650] Bu minvalde 1892 yılında Adana Vilayeti dahiline 700 küsur haneden ibaret olan Kafkasya muhacirlerinden83 haneden 418 nüfus ve reisleri Harun Bey, Mersin Sancağı dahilinde Nemron ve Ulaş Nahiyesi'nin Tokaniye adlı mahalline 160 hanede 912nüfus reisleri Osman Bey,Kozan Sancağı'nda Kars Kazası dahilinde Künitre ve Altunboy adlı mevkilere 57 hanede 249 nüfus reisleri Ahnmet Efendi, Haçin Kazası'nın Mağara Nahiyesi'nde Kayapikari adlı mahale 15 hanede 55 nüfus reisleri Nafi Bey ve Mağara Nahiyesi dahilinde Korcağız adlı mahale 40 hane reisleri Arslan Bey ile Filike Kazası

[648] BOA, *BEO*, No.999, 74857.1, 11 Ağustos 1313; BOA, *BEO*, No.999,74857.2, 28 RA 1315/15 Ağustos 1313/27 Ağustos 1897

[649] BOA,*İ.MVL*, No.382,16743.1, (tarih silik), BOA, *İ.MVL*, No.382,16743.2. (tarih silik), BOA, *İ.MVL*, No.382,16473.3, 19 B 1273/15 Mart 1857.; BOA,*İ.MVL*,No.382,16743.4,29 S 1273/29 Ekim 1856.; BOA, *İ.MVL*, No.382,16743.6, 10 M 1274./31 Ağustos 1857.; BOA,*İ.MVL*,382,16743.7,7 C 1274./ 23 Ocak 1858.; BOA, *İ.MVL*, No.382,16743.8, 8 C 1274./24 Ocak 1858.; BOA, *İ.MVL*, No.382,16743.9, 9 CA 1274./ 26 Aralık 1857.;BOA,*İ.MVL*, No.382,16743.10,9 CA 1274/ 26 Aralık 1857.; BOA,*İ.MVL*,No.382,16743.11,12 S 1274/ 2 Ekim 1857.; BOA,*İ.MVL*, No.382,16743.12,16 M 1274/ 6 Eylül 1857.; BOA,*İ.MVL*,No.382,16743.13, 17 S 1274/ 7 Ekim 1857; BOA,*İ.MVL,* No.382,16743.14,23 S 1274./13 Ekim 1857.

[650]*Takvim-i Vekâyi*, 24 RA 1309/ 31 Ekim 1891, Nr.115.

dahilindeki İnderesi adlı mevkiye toplam 355 hane halkının iskânları yapılmak suretiyle gereken haneleri de inşa edilip gereken miktarda arazi verilmişti.[651]

Yerleşimyerlerinde muhacirler için yapılmakta olan hanelerin masraflarının azaltılması için inşaat malzemeleriucuza mal edilmeye çalışılıyordu. Bu bağlamda Saray Kazası Kaymakamlığı, kerestelerin Ayas Paşa vakıf ormanlarından ücretsiz bir şekilde tedarik edilmesi talebini Evkâf Nezareti'ne iletmişti. Bu konuya dairvilayetin müracaatı üzerine mirî ormanlardan bir defaya mahsus olmak üzere muhacirîne mesken inşası hakkında meccanen kerestelik ağaç kesiminin hükümet tarafından izin verildiği ve buna dair esasların gazetelerde ilan edilmiş olduğu belirtilmişti. Buhususunkaymakamlıkça bilinmesine rağmen tekrar eden talep üzerineEvkâf Nezareti'nden cevaben gelen yazıda; muhacir haneleri, mektep, köprü, hükümet dairesi vb. inşaatlar için de Saray Kaymakamlığı'nca mütemadiyen kesilmiş olan ağaçlardan dolayı vakıf ormanlarınınharap olması neticesi hasıl olacağından önceki senelerdeki şekliyle muhacirlere yapılacak meskenler için tahsis-i mirî ormanlarından ağaç kesilmesi istendi. Mektep vesair yapılariçin gerekli olacak kerestenin diğer mahallerden tedarikine imkan bulunmaz ise bedeli verilmek şartıylaağaçların kesilebileceği yönünde memurlar ve kasaba tarafından bir kanaat oluştuğu takdirde vakıf ormanlarından gerekli miktarda ağaç kesilebileceği bildirilmişti.Buna ilaveten bu vakanın örnek teşkil etmesi amacıyla1900'lü yılların başında İstanbul, Edirne,Erzurum, Adana, Ankara, Aydın, Bitlis, Basra, Bağdat, Beyrut, Cezayir, Hicaz, Halep,[652] Hüdavendiğar, Diyarbakır, Suriye, Sivas, Trabzon, Kastamonu, Konya, Mamuratülaziz, Musul, Van, Yemen Vilayetleri, Urfa, İzmit, Bolu, Canik, Çatalca, Zor, Asir, Karesi, Kuds-i Şerif, Kale-i sultaniye, Menteşe, Antalya Mutasarrıflıklarına, Medine-i Münevvere Muhafızlığı,Şehremaneti, Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi, Sıhhiye Müdüriyeti Umûmiyesi ve Hicaz Sıhhiye İdaresi'ne tebligatlar gönderildi.[653]

---

[651] *Takvim-i Vekâyi,* 11 C 1309/12 Ocak 1892, Nr.180.

[652] Suriye toprakları dahilinde Halep, Kuneytra vb. bölgelere iskân edilen Kafkas muhacirler iskânı ve bunlara yönelik eğitim faaliyeti hakkında bkz. „JüideAkyüz-Orat, NebahatOran-Arslan, "Kafkaslardan Arap Topraklarına Kafkas Muhacirleri",*1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu Savaş ve Sürgün,* Edit. Mehmet Hacısalihoğlu, (İstanbul: Balkar&Ircıca, 2014), 485-513.

[653] BOA, *DH.İ.UM*, No.11,1, 21 R 1334 /5 Kanunusani 1334/ 3 Mart 1916.

Yerleşim birimlerinin kurulmasının yanı sıra buralarda ihtiyaç duyulan cami ve mekteplerin inşasının da gündeme geldiği durumlarda masrafların ödenmesinde vakıf usulünün uygulandığı vakalar meydana gelmişti. Bu gelişmelerden biri, 1885 yılında Hüdavendigar Vilayeti dahilinde Bolvadin Kasabası civarında iskân edilen Rusçuk ve Silistre muhacirleri için kurulan köyde cami ve mektep inşası esanasında meydana gelmişti. Bu konuyla alakalı Dahiliye Nezareti'nin gönderdiği tezkirede, Hüdavendigar Vilayeti dahilinde Bolvadin Kasabası civarında Karin adlı mevkide iskânedilen Rusçuk ve Silistre muhacirleri için teşkil edilen köye,name-i hazret-i padişahîye mensuben Hamidiye ismi verilerek, 75.000 kuruştan 1000 liraya kadarolan masrafınıncenâb-ı padişahîden ihsan buyrulmak üzere köyde, bir mescit ile birde mektep inşası gündeme gelmişti.Bunlarındaimi masrafları vakfolunmak üzere münasip bir yerinsatın alınmasıylaparasının hazine-i şahâneden ödenmesi hususunda bir irade buyrulup vilayete cevaben gönderilen tahriratile mescit ve mektebin inşasına başlanmıştı. Binaların birçok yeri yapılmış ise de mevsim şartları nedeniyle inşaatın tamamlanması ilkbahar mevsimineertelenmişti. Mescit ve mektebin resmi ile keşif defteri ve mazbatası gönderilmiş ve gerekli olan masrafların Hazine-i Hassa'nın 1301 senesi emvalinden tahsili gündeme gelmişti. Ancak Bursa'da Baba Efendi Dergahı Postnişini Hacı Baha Efendi tarafından caminin daimi masrafları için vakfedilmek üzere o civardasenelik 1.500 kuruşa kadar gelir getirebilecek iki değirmen ile bir miktar arazi bulunarak satın alınmak istenmişti.Dahasonra Bolvadin Kasabası'nda 4.000 kuruş kadar gelir getiren bir hamam bulunmuş olup bundan yıllık 5.000 kuruş kadar gelir gelebileceği anlaşıldığından bu hamamın satın alınması daha uygun görülmüştü. Dolayısıyla yerel idare tarafındangerekli olan muamelenin yerine getirilmesi ve bu miktardaki yıllık gelirin kafi olup olmadığının bildirilmesi talep edilmişti. Buna ilaveten Karahisar-ısahib Sancağı Meclis İdaresi'nin mazbatasında beyan edildiği üzere cami için bir avize ile 4 köşesine kandil, hasır, uşak kilimi ve mahreb için iki adet büyük şamdan alınması gerektiği belirtilmişti. Bunlarlaberaber genel masrafın 1000 lira ile karşılanacağı ve bu malzemenin de Evkâf-ı Humayûn Hazinesi veya vilayet tarafındansatın

alınmasına izin verilmesi dile getirilmişti.[654] Böylece bu tür masraflarda vakıf bütçesiyle ödemelerde meydana gelebilecek sıkıntıların önüne geçilmeye çalışılmıştı.

Bir başka iskân mahali olan İnegöl Kazası dahilinde yer alan Evliya Hamamı civarında Gürcü muhacirlerin meydana getirdikleri Halice Köyü ile daha sonra oluşturulan 5 adet muhacirköyünde birer mescit ve mektep inşa edilmesi kararlaştırılmıştı.Evkâf-ı Humayûn Nezareti'nden Şurâ-yı Devlet'e havale edilen 25 Cemaziyelahir 1315/16 Şubat 1890 tarih ve 536 numaralı takrir, Maliye Dairesi'nde görüşüldükten sonra mescitlerin masraflarınınEvkâf-ı Humayûn Hazinesi'nden, mekteplerin masrafının ise maarif bütçesinden karşılanması gerektiği belirtilmişti. Bu konu hakkında buyrulan irade doğrultusunda yazılan 20 Mayıs 1307/ 1 Haziran 1891 tarihli tezkire üzerine bölge ahalisi tarafından meydana gelecek yardımlardan başka bahsedilen inşaat için gerekli olan 46.938 kuruştan, 40.589 kuruşun mescitler için diğer kısmının da mekteplerin inşaat masrafına harcanması gerektiği belirtildiği için buyrulanirade gereğince mescitlerin inşası için arz olunan 40.589 kuruşun Evkâf-ı Humayûn'un 1314/1896/97 mali senesinden itibaren evkâf bütçesine eklenecek olan 1000 liradan harcanması hususu padişaha arz edilmişti. Evkâf İdare Meclisi kararı ve Mesarifât İdaresi beyanı üzerine gereken ödemelerin yapılması kararlaştırılmıştı.[655]

Hüdavendigar Vilayeti'ne gönderilen 11 Nisan 1887 tarihli bir tezkirede ise İnegöl Kazası'nda iskân edilen muhacirlerin yeniden teşkil ettikleri Hasan Paşa Köyü'nde ise cami, mektep ve çeşmelerin inşa masraflarının muhacirin tahsisatından verildiğinin emsali bulunmadığı için bu gibi cami ve mekteplerin ahalinin gayreti, hayır sahiplerinin yardımı ve muhacirlerinemeğiyle yapılması gerektiği yönünde bir gelişme yaşanmıştı.[656] Dolayısıyla kimi zaman iskân bölgesindeki halk ve muhacirlerin kendi imkanlarıyla binaları yapmak durumunda kaldıkları da olmuştu. Buna ilaveten mekanların inşasının yanı sıra İstanköy Kasabası'nda zuhur eden olayda olduğu gibi mekanlara isim verilmesi

[654] BOA, *Y.A.RES*, No.28,45, 20 C 1302/ 25 Mart 1301/ 6 Nisan 1885.;BOA, *Y.PRK.DH*, No.1,82, 18 RA 1302/ 24 Kanunuevvel 1300/ 5 Ocak 1885.
[655] Osmanlı Arşivi(BOA), *Şurâ-yı Devlet*(ŞD), No.143, Gömlek No.16, 14C1314/8 Teşrinisani 1312/ 20 Kasım 1896.; Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Evkaf* (İ.EV), No.18, Gömlek No.20,19 B 1315/ 2 Kanunuevvel 1313/14 Aralık 1897.;BOA, *Y.PRK.DH*, No.1, 82, 18 RA 1302./5 Ocak 1885.
[656] BOA, *DH.MKT*, No.1411,106.1, 17 B 1304/30 Mart 1303/11 Nisan 1887.

konusunun da ilgili kurumları meşgul ettiği olmuştu. İlgili vakada olayın içeriği şu şekilde cereyan etmiştir.1900'lü yılların başında Girit muhacirlerinin teşkil etikleri mahallenin Meşrutiyet Mahallesi adıyla isimlendirilmesi irade buyrulduğu gibi keza aynı mahalde inşa edilmekte olan cami ve mektebin de Reşadiye olarak isimlendirilmesi hususunda müsaade talep edilmiş olup[657] bunların inşaat masrafları için de Hazine-i Hassa'dan 50 lira inayet ve ihsan buyurulması istirham edilmişti.[658]

Göçmen aileler yerleştikleri bölgede devletin yardımı ve kendi çabalarıyla ihtiyaçlarını giderme noktasında vakıf sisteminden faydalanmışlardı. Mesela Bursa'da Selimiye adıyla kurulan mahale yerleştirilen Tırnova muhacirleri kendi imkanlarıyla, burada inşasına muvaffak oldukları cami ve mektebin masraflarının karşılanmasına yönelik 3-4 adetde dükkan inşa etmek istemişlerdi. Bunun için muhacirler adına Hacı Ahmet Efendi, Evkâf-ı Humayûn'a bir arzuhal ileterek bu dükkanlar için müsaade istemişti. Bunun üzerineEvkâf-ı Humayûn'dan 1 Muharrem 1310/26 Temmuz 1892 tarihinde gönderilen tezkirede,tamamlanan 4 dükkan ile cami bahçesinde yetiştirilmekte olandut fidanlarından alınacak hasılattan 24 sehemin sekiz seheminimütevelli ile hatibe, on sehemini imamet ve mualliminlere ve iki sehemini de müezzinlik vazifeliğini yerine getiren Biraderzade Mehmet Efendi bin İsmail, imamet ve muallimlik yapan Hafız İdris Efendi bin Mustafa'ya verilmesi kararlaştırılmıştı. Buna ilaveten muhacirlerin bu şekilde vakıf yöntemiyle ihtiyaçlarını karşılama yönündeki faaliyetlerin bir netice alabilmesi için resmî muamelelerin kolaylaştırılması istenmişti.[659]

Muhacirlerin iskân edildiği yerleşim birimlerinde muhacir çocuklarının eğitimlerinin aksamasına yol açan en önemli etken okul eksikliğiydi. Bu nedenle devlet,muhacirler için öncelikli olarak yerleşim birimlerinde okul inşasına yönelirken,dini vecibelerini yerine getirmeleri için de cami yapmaya başlamıştı. Zira Batum'dan 11 yıl önce gelen ve Alemdağı'nda sultan vakfı dahilinde iskân edilmiş olan muhacirlerden vergi ve asker alınmayarak,

---

[657]Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Mâbeyn-i Humayûn* (İ.MBH), No.4, Gömlek No.16.1, 18 L 1328/23 Ekim 1910.
[658] BOA*, İ.MBH*, No.4,16.2, 18 Eylül 1328 /19 L 1330/1 Ekim 1912.
[659] BOA, *BEO*, No.121,9065, 22 C 1310/11 Ocak 1893.; BOA,*BEO*,No. 44,3254,9 M 1310/22 Temmuz 1308/ 3 Ağustos 1892; BOA, *DH.MKT*, No.1901,67, 13 CA 1309/9 Kanunuevvel 1307/21 Aralık 1891

öncelikle ekonomik ve işgücü bağlamında toparlanmaları sağlanmaya çalışılmıştı. Ancak uzun bir süreden bu yanabir okul inşa edilmemesinden dolayı muhacir çocukları hem dini hem de örgün eğitimden mahrum kalmışlardı. Muhacirler adına Ali,Hüseyin ve Salih Beyler Sadaret'e bir 17 Eylül 1890 tarihinde bir arzuhal göndermişlerdi. Komisyon'un bu konu hakkındaki malumatından sonra gereğinin yapılması kararlaştırılmıştı.[660]1894 yılında Bursa'ya iki saat mesafede Soğukçapınar adlı boş arazide daha önce Cihanbekir adıyla teşkil olunan köyde iskân edilmiş olan Batum muhacirlerinin fakruzaruret hallerinden dolayı şimdiye kadar cami ve mektepinşa edilmediği, kendilerinin dini vecibelerini yapmaktan yoksun kalmaları ve çocuklarının eğitimden mahrum kalmaları nedeniyle inşaat masrafı Sadaret'ten ihsan buyrulmak üzere adı geçen köyde bir cami ve bir mekteb-i ibtidaî inşa edilmişti.[661]

Tablo 18: Muhacirler için mektep ve cami inşa edilen iskânbölgeleri

İzmit[662]	Gönen[663],
Akçaşehir (Kastamonu) Köyü[664]	İskeçe Kasabası Cedid Mahallesi[665]
Amasya[666]	İzmit Adapazarı'na tabi Akyazı[667]
Biga[668]	İzmit Karşıyaka-Ahmediye ve Çataltaş Köyleri[669]
Biga'nın Kocayayla Köyü[670]	İzmit Sancağı köyleri[671]
Cisr-i Ergene Kazası Süleymaniye Köyü[672]	İzmit Karasu Nahiyesi Sultaniye Köyü[673]
Cisr-i Ergene Kazası dahilindeki çiftlikler[674]	İzvornik Sancağı Yukarı ve Aşağı Aziziye Kasabaları[675]
Çorlu Kazası Karaahmed Köyü[676]	İzvornik Sancağı[677]

[660] BOA, *DH. MKT*, No.1761,115, 2 S 1308/5 Eylül 1306/ 17 Eylül 1890.
[661] BOA, *DH.MKT*, No.232,58, 29 L 1311/23 Nisan 1310/ 5 Mayıs 1894.
[662] BOA, *DH.MKT*, No.1453,80.1, 20 M 1305/26 Eylül 1307/ 8 Ekim 1887.
[663] BOA. *DH.MKT*, No.2393,69, 26 R 1318/ 23 Ağustos 1900.
[664] BOA,*DH.MKT*, No.1055,16.1, 5 L 1284/30 Ocak 1864.
[665] BOA,*DH.MKT*, No.1929,103, 8 Ş 1309/ 8 Mart 1892.
[666] BOA, *MVL*, No.557,5.1, 25 Ş 1284/ 22 Aralık 1867; BOA, *MVL*,No.557,5.2, 4 N 1284/18 Kanunuevvel 1283/ 30 Aralık 1867.
[667] BOA, *İ.DH*,1043/82014.1, 26 ZA 1304/ 4 Ağustos 1303/ 16 Ağustos 1887; BOA, *İ.DH*,No.1043,82014.2, 28 ZA 1304/ 6 Ağustos 1303/18 Ağustos 1887.
[668] BAO, *A.}MKT.MHM*, No.325,26.1, 22 N 1281/ 18 Şubat 1865.
[669] BOA, *DH.MKT,*No.261,83.1,13 M 1311/15 Temmuz 1309/ 27 Temmuz 1893.
[670] BOA, *DH.MKT*,No.1696,108.1, 18 C 1307/28 Kanunusani 1305/9 Şubat 1890.
[671] BOA, *İ.DH*,No.630,43835, 26 M 1288/17 Nisan 1871.
[672] BOA, *MVL*,No.1069,43.1,5 ZA 1284/16 Şubat 1283/ 28 Şubat 1868.
[673] BOA,*DH.MKT*,No.1519,115.1, 27 L 1305/25 Haziran 1304/ 7 Temmuz 1888.
[674] BOA, *DH.MKT*, No.2127,123.1, 18 C 1316/22 Teşrinievvel 1314/ 3 Kasım 1898.
[675] BOA,*A.}MKT.MHM, No.*404,79.1, 21 Z 1284/ 14 Nisan 1868.
[676] BOA, *DH.MKT*, No.1610,135.1, 25 B 1306/15 Mart 1305/ 27 Mart 1889.
[677]Osmanlı Arşivi(BOA), *İrade Şurâ-yı Devlet* (İ.ŞD), No.1, Gömlek No.24, 6 Z 1284/ 18 Mart 1284/ 30 Mart 1868.

Deyr Kasabası[678]	İzmit Kandıra Kazası Kubas Nahiyesi[679]
Karesi Sancağı [680]	Edirne Sancağı Babai atik (Babaeski) KazasıKayaağaç Köyü[681]
Konya Vilayeti İhsaniye Köyü[682]	Kosova Vilayeti Mazgird Köyü[683]
Mecidiye Kasabası[684]	İslimye Sancağı Hacılar yurdu Köyü[685]
Karesi Sancağı Karataş mevkii[686]	Konya Ereğlisi Osmaniye Köyü[687]
Selanik Baruthane Değirmeni ve Siroz[688]	Silivri Kılınçlı ve Gelevri Çiftlikleri[689]
Sinop Karasu Nahiyesi[690]	Siroz[691]
Sofya Kazası[692]	Şile Kazası Hamidiye, Safvetiye ve Ögzeli Köyleri[693]
Şile Erenler Mezarlığı[694]	Tarsus Kazası Nemron Nahiyesi[695]
Vulçıtrın Kazası Kapanık Nahiyesi[696]	Filibe Kazası Kurtkoru adlı mahal[697]
Adana'da Rahime Mahallesi[698]	Hüdavendigar Vilayeti İnegöl Kazası Hilmiye Köyü[699]
Kars Sancağı[700]	Konya Sahra Nahiyesi Alibey höyüğü Köyü[701]
Kütahya Sancağı'nın Seyyidgazi mahallinde[702]	Bosna Vilayeti İzvornik Sancağı[703]

[678] BOA, *BEO*, No.667, 50017, 17 S 1313/27 Temmuz 1311/9 Ağustos 1895.
[679] BOA, *Y.PRK.BŞK*, No. 35,18, 9 Ş 1311/15 Şubat 1894.
[680]BOA, *İ.MVL*,No.513,23155, 4 S 1281/27Haziran 1280/9 Temmuz 1864.; BOA, *İ.MVL*, 513,23155.2,10 B 1281/ 9 Aralık 1864.
[681] BOA, *A.}MKT.MHM*, No. 371,57.1,22 Ş 1283/ 30 Aralık 1866.
[682] BOA, *İ.HUS*, No.3,82, 15 S 1310/27 Ağustos 1308/8 Eylül 1892.; BOA, *BEO*,No. 66,4920, 13 S 1310/25 Ağustos 1308/6 Eylül 1892.
[683] BOA, *BEO*, No.906,67905.1, 6 Ş 1314/21 Kanunusani 1310/ 2 Şubat 1895.; BOA, *BEO*, No.234,17482, 22 CA 1310./26 Teşrinisani 1308/ 12 Aralık 1892.
[684] BOA,*A.MKT.MHM*, No. 133,34, 11 ZA 1274/ 23 Haziran 1858.
[685] BOA, *MVL*, No.406,120. 2 B 1279/12 Kanunuevvel 1278/ 24 Aralık 1862.
[686] BOA, *MVL*,No.538, 80.1, 4 RA 1284/24 Haziran 1283/ 6 Temmuz 1867.
[687] BOA, *İ.MVL,*No.12,65, 27 ZA 1324/ 30 Kanunuevvel 1322/12 Ocak 1907.
[688] BOA, *İ.DH*, No.542,37734, 18 C 1282/ 8 Kasım 1865.
[689]Osmanlı Arşivi(BOA), *Yıldız Mütenevvi Maruzât*(Y.MTV), No.11, Gömlek No.77, 27 Ş 1300/21 Haziran 1299/ 3 Temmuz 1883.
[690] Osmanlı Arşivi(BOA), *Maarif Nezareti Mektubî*(MF.MKT), No.72, Gömlek No.112, 23 M 1299/3 Kanunuevvel 1297/15 Aralık 1881.
[691] BOA, *MVL*,No.457,103.1,9 C 1281/ 19 Kasım 1864.
[692] BOA, *İ.DH*, No. 733,60124, 26 L 1293/ 14 Kasım 1876.
[693] BOA, *İ.DH*, No. 1227,96055, 12 L 1308/ 9 Mayıs 1307/21 Mayıs 1891.
[694] BOA, *DH.MKT*, No.2009,92.1, 21 RA 1310/1Teşrinievvel 1308/13 Ekim 1892.
[695]BOA, *İ.HUS*,No.1,39, 2 M 1310/15 Temmuz 1308/27 Temmuz 1892; BOA, *DH.MKT*, No.2029,51, 18 CA 1310/ 8 Aralık 1892; BOA,*Y.MTV*, No. 69,48, 25 R 1310/16 Kasım 1892.
[696] BOA, *DH.MKT*, No.1942,36, 23 N 1309/21 Kasım 1892.
[697]Osmanlı Arşivi(BOA), *Şurâ-yı Devlet*(ŞD),No.1909, Gömlek NO.58, 6 S 1293/3 Mart 1786. / BOA, *ŞD*,No.1909,58. 16 R 1293/ 29 Nisan 1292/11 Mayıs 1876.; BOA, *ŞD*, No.1909,58, 28 R 1293/11 Mayıs1292/23 Mayıs 1876.;BOA, *ŞD*, No.1909,58, 5 C 1293/28 Haziran1876.
[698] BOA, *BEO*, No.284,21267, 6 R 1311/5 Teşrinievvel 1309/17 Ekim 1893.
[699] BOA, *İ.DH*,No.1227, 96092, 4 S 1309/ 28 Ağustos 1307/ 9Eylül 1891.;BOA, *İ.DH*,No.1227,96092, 18 B 1309/17 Şubat 1892.; BOA, *İ. DH*,No.1227,96092, 19 L 1308/ 16 Mayıs 1307/28 Mayıs 1891.
[700]BOA, *İ.MVL*, No.523,23518.1. 24 R 1281/ 14 Eylül 1280/26 Eylül 1864.;BOA, *İ.MVL*, No.523,23518.2, 19 RA 1281/ 10 Ağustos 1280/22 Ağustos 1864.;BOA, *İ.MVL*,No.523,23518.3, 10 C 1281/29 Teşrinievvel 1280/10 Kasım 1864.
[701] BOA, *BEO*, No.658,49302, 28 M 1313/ 30 Temmuz 1309/11 Ağustos 1893.
[702] BOA, *A.} MKT.MHM*,No. 238,92.1, 25 ZA 1278/24 Mayıs 1862.
[703] BOA, *İ.ŞD*, No.1,24.1,6 Z 1284/18 Mart 1284/30 Mart 1868; BOA, *İ.ŞD*, No.1, 24.2, 7 ZA 1284/ 18 Şubat 1283/1 Mart 1868; BOA, *İ.ŞD*,No.1,24.3, 7 Ş 1284/22 Teşrinisani 1283/4 Aralık 1867; BOA, *İ.ŞD*, No.1,24.4,14 ZA 1284/ 8 Mart 1868.

Saruhan Sancağı SomaKazası Ilıca adlı mahal[704]	Kocaeli Sancağı[705]
Edirne ve İslimye Sancakları (Sadiye, Terzili, Çobanlı, Balabanlı, Gökçedere ve Arab ocağı Köyleri)[706]	Karabiga Kazası Çan Nahiyesi[707]

Yukarıda yer alan tablo 1'de de muhacirler için cami ve mektep inşa edilen bazı bölgeler yer almıştır. Böylece ahalinin ve çocuklarının dinsel, kültürel ve eğitimsel alandaki ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştı.

Mektep ve cami inşasının yapımı sırasında ortaya çıkanmasrafların ödenmesi noktasında isemasrafların ilgili yerel idare tarafından ödenebileceği kanaati oluştuğu zaman yapım masraflarını yerel idarenin ödediği durumlar da yaşanmıştı. Zira Edirne Sancağı'na bağlı Cisr-i Ergene Kazası'nda yer alan Süleymaniye Köyü'nde 37 haneden oluşan muhacirler için mescit ve mektebin yapım masrafı 4.900 kuruş olduğundan Divân-ı Muhasebât tarafından düzenlenen ve Maliye Nezareti tarafından, Meclis-i Valâ'ya bildirilen 12 Şubat 1868 tarihli bir mazbatadan anlaşıldığı üzere bu masrafın bölgedeki yerel idare tarafından yapılması gerektiği talep edilmişti. Böyleceköyde bu masrafla ve müteahhit vasıtasıyla zikrolunan mescit ve mektebin inşasının yapılması hususunda Edirne Vilayeti valiliğine emirname, nezarete de hususî tezkire gönderilmiş olup gereğinin yerine getirilmesi talep edilmişti.[708]Ayrıca Varna İdare Meclisi'ndenMeclis-i Valâ'ya gönderilen 1863 yılına ait bir telgrafta, Varna'da iskân edilen muhacirler için inşa edilmek istenen hane, mescit ve mektepvesaireninmasrafı olan iki yük 99 kuruşun ödenmesi istirhamında bulunulmuştu. Bunun üzerine Varna'ya gönderilen tezkirede, masrafların Varna Sancağı'nın yetmiş sekiz senesi varidâtından ödenmesi gerektiği belirtilmişti.[709] Böylece yapım masrafları hususunda her zaman için hazineden para çıkmasına gerek kalmadan, iskân bölgelerinde yerel idareler vasıtasıyla maddi konular halledilebilmiştir.

[704] BOA, *BEO*, No.1265,94839.1,12 Kanunusani 1314/24 Ocak 1899; BOA, *BEO*,No.1265,94839.2, 21 N 1316/ 21 Kanunusani 1314/2 Şubat 1899.
[705] BOA, *MVL*,No.732,41.1, 26 L 1283/19 Şubat 1282/3 Mart 1867.
[706] BOA*, A.}MKT.MHM*,No. 464,73, 25 B 1290/ 18 Eylül 1873.
[707] BOA, *DH.MKT*, No.1993, 78, 5 S 1310/29 Ağustos 1892.
[708] BOA, *A.}MKT. MHM*,No.400,34.1, 26 L 1284/20 Şubat 1868.; BOA, *A.}MKT.MHM*, No.400,34.2, 18 L 1284/31 Kanunusani 1283/12 Şubat 1868.
[709] BOA, *MVL*, No.954,/71.1, 16 B 1279/ 26Kanunuevvel 1278/7 Ocak 1863.

Muhacirler yönelik mektep ve cami inşası gibi ihtiyaçların giderilmesinde halkın öncülük ettiğinetanık olmaktayız. Örneğin halkın yardımıyla cami ve mektep inşasının yapıldığına dair bir gelişme 1861'de Amasya'da yaşanmış olup Amasya Sancağı dahilinde 14 haneden mürekkep muhacirlere Hacıköy, Zeytun ve Veray Kazaları ahalisinin yardımları sonucunda cami ve mektep inşasının yanı sıra arazi ve çift aletleri dahi verilmişti. Yöre halkının bu davranışı takdire şayan görülüp dönemin gazetelerinde dahi haber olmuştu.[710]1872 yılında da yineAmasya Sancağı'nda iskân ettirilmiş olan muhacirler için ahali tarafından okul ve cami yaptırılmış olup gitmekte olanlarada çeşitli hayvan ve erzak parası, yükleri için araba ücretleri verilmişti. Halkın bu davranışı övgüye layık bir hizmet olarak değerlendirilmişti. Bu masraflar hazineye teberrû olunmuş ise de bahsedilen masrafın miktarı belli olmadığından bunların miktarının belirtildiği defterin istenildiği emirname, Maliye Nezareti'nden gönderilen tahrirat ile beraber Zeytun Kazası meclisine gönderilmişti. Bunların mütalaasından sonra Zeytun Kazası'nda iskân olunan muhacirlereyapılan cami, mektep ve hanelerin inşaat masraflarının ne kadar olduğu ve verilecek hayvan, araba ve çeşitli erzak paralarının miktarı ne kadar ise deftere kayıt edilmesi istenmişti. Zeytun Kazası'nda kadîm-i iskân olmayıp ancak 8 ay süreyle geçici olarak yerleştirilmiş olan 267 nüfus Nogay muhacirlerinin Ladik Kazası'ndan, Zeytun Kazası'na kadar nakliye masrafı olan 65.00 kuruş daahali tarafından verilmişti. Hacıköyü ve Zeytun Kazaları'na kadar olan nakil ücreti ve yine kaza ahalisi tarafından verilmiş olan çeşitli erzak bedeli 15.640 kuruş daha sonra halka hazineden verilmişti.[711]Mesela Varna'da, Gözleve ahalisi, Varna kaymakamı ve Maliye Nezareti'ne bir 18 Ekim 1858 tarihli bir telgraf göndererek, Varna Kasabası'nda muhacirler için inşa edilmiş olanMecidiye Mahallesi'nde bir cami ve mektep yapımına yardım edeceklerini belirtmişlerdi. Hatta bu binaların yapımında kiremit vb. malzemeler içi gerekli olan masraflar, neccarın yevmiyesi gibi ücretlerinödenmesinde katkı sağlamışlardı. Dolayısıylahalkın maddî yardımının yanı sıra malzeme temininde de önemli katkılar sağladığı görülürken,ahali, idareciler tarafından da taltif edilmişti. Mesela bu vakada halkın göstermiş olduğu bu anlamlı davranışa binaen Varna

[710] BOA,*A.}MKT. UM*, No.501,33.1,19 RA 1278/24 Eylül 1861; BOA,*A.}MKT.UM,*No.512,76,29 R 1278/3 Kasım 1861.
[711] BOA, *C.DH*, No.202,10069, 15 CA 1289/21 Temmuz 1872.

Kaymakam-ı sabık Ragıp Paşa, halkın bu davranışının takdire şayan olduğu ve muhacirlerin de şükran duyduklarını belirtenbir telgraf göndermişti.[712]

Muhacirlere yönelik inşa faaliyeterinde halkın yardımlarının yanı sıra dönemin eşrafından sayılabilecek ve maddî durumu iyi şahıslar da bireysel yardımlar yapıyordu. Bunlardan biri olan Bursa ahalisinden Şeyh Sabit Efendi'nin, muhacirlere dönemin şartları dahilinde büyük oranda yardımdabulunduğu görülmektedir. 1891'de Sabit Efendi'nin kendi mülkünde meccanen bıraktığı 200 haneye muhaciriskânı sonucunda bir mahalle teşkil edilmişti. Bumahalleye Şeyh Efendi aynı zamanda bir cami ile bir mektep inşa ettirmişti. Mahalleimamı ve muhtarı ise bu mahalleye, yardımına binaen Şeyh Sabit adının verilmesi gerektiğini ifade etmişlerdi. Bu karar onaylanarak, bu konu hakkında vukubulan tebliğ ve Şurâ-yı Devlet tarafından verilen karar doğrultusunda Maliye ve Defter-i Hakanî Nezareti'nden gelen tebliğ üzerine binaların yapımına başlanırken, mahalleye de Şeyh Sabit adı verildi.[713]Buna ilaveten Şeyh Sabit Efendi bu mahalleye bir saat mesafede bulunan Yenisu denilen menbaadan cami ve mektebin su ihtiyacının karşılanması için 2 adet çeşme, bina ve bunlardan başka Bursa'da Su Aşıkları adlı yerde mahalde defn edilmiş olan Pirahir Sultan Hazretleri türbesi civarında sahibi olduğu arazisinde bulunan 40-50 haneyi muhacir iskânına vererek, bir cami ve birde mektep inşa ettirdi. Bu yardımlarından dolayı Şeyh Sabit Efendi'nin 4. Rütbeden Nişân-ı âli Osmanî ile taltifi hususunda Hüdavendigar Vilayeti'nden tahrirat gönderildi.[714]

1898 yılında Edirne Vilayeti'nde muhtemelen yine hatırı sayılır eşraftan olan erzak-ı askeriye müteahhiti Ahmet Asım Efendi, vilayete bir arzuhal yazarak Cisr-i Ergene Kazası dahilinde mutasarrıf olduğu çiftlikte, çiftçilik eden 1.300 nüfustan ibaret muhacirin-i islamiyenin edâ-yı salât etmeleri için bir cami ve bir mektepinşasına müsaade verilmesini istemişti. Ayrıca cami ile mektebin idaresinin temini için gerekli olan maddiyatın sağlanması için de akar vakıf edeceğini belirtmişti. Hesap ve maliyetinin usûl-u cedîd üzere hesaplanacağı ve iyi bireğitim verecek bir muallim tayinininde gerekli

[712] BOA,*A.}MKT. MHM*, No. 143,19, 10 RA 1275/18 Ekim 1858.
[713] BOA, *DH.MKT*, No.1801/105,14 Ş 1308/13 Mart 1307/25 Mart 1891.
[714] BOA, *DH.MKT*, No.1911,27,13 C 1309/14 Ocak 1892.:*Takvim-i vekâyi*, 25 C 1309/26 Ocak 1892, Nr.168.

olduğunudile getirmişti.[715] Zor şartlar altında Osman Devleti'ne sığınmış olan muhacirlere yardım hususunda maddî varlığını esirgemeyen Şeyh Sabit Efendi ve Müteahhit Ahmet Asım Efendi gibi daha pek çok kişinin ahali arasında mevcut olduğu muhakkaktır.

İskân mahallerinde cami ve mektep inşası sırasında bölge ahalisinin maddi olarak yetersiz kaldığı durumlarda halk-devlet işbirliği ve muhacirlerin desteğinin de gündeme geldiği de anlaşılmaktadır.Bu bağlamda Beyoğlu Mutasarrıflığı Mabeyn-i Humayûn Baş Kitâbeti'ne gönderilen bir telgrafta, Aydın Vilayeti dahilinde Hamidiye köyündeki Bosna ve Hersek muhacirlerinin muhtaç oldukları bir mescit ile sıbyan mektebinin inşası hususundaköyahalisinin inayet ve merhamet gösterdiği ve bu binaların 20.000 kuruş civarında bir masrafla husule geleceği haber verilmişti. Ancak ahalinin maddî yetersizlik içerisinde olması nedeniyle masrafların ödenmesi hususunda hükümetten yardım talep edilmişti.[716] Bir başka iskân bölgesi olan Mitroviçe Kasabası'nda ise 1889'da120 hane 600 muhacirnüfusunu kapsayan mahalde ibadet için cami ve çocukların tedrisi ve terbiyeleriiçin de mektebe ihtiyaç duyulmuştu. Bunların yapımı için mahalle ahalisi kendi arasında 1.500 kuruş kadar bir yardım toplamış ise de bu miktar yeterli olmadığından gerekli olan inşa masrafı ve daimi masrafların hazine tarafından karşılanması yönünde Piriştine Mutasarrıflığı'ndan, Sadaret'e bir arzuhal gönderilmişti.[717] Ayvalık Kazası Adliye Köyü'nde ahali tarafından kargir olarak inşa edilmeye çalışılan mektep ve caminin tamamlanması amacıyla 4.000 kuruşa ihtiyaç duyulunca Kastamonu vilayetindenSadaret'e16 Şaban 1310/5 Mart 1893 tarihli bir tezkire gönderilerek, masrafın Hazine-i Hassa'dan ödenmesi talep edilmişti. Bu talebin karşılanacağına dair cevaben bir telgraf gönderilmişti.[718]Yine bir başka bölge olan Bolu Sancağı'nda Düzce Kazası'na tabi Hacı İbrahim Ağa Çiftliği'nde 1866'daiskân ettirilen Çerkes muhacirlerden Kemkoy ailesi Köyüahalisi, civarda çocukların eğitim göreceği bir mektep ve 150 nüfuslu ailenin dini vecibelerini yerine getirmeleri için yakın bir cami olmadığını dile getirmişti. Çiftlikte bir cami ve sıbyan mektebi inşası ve ailenin ulemâsından imamet, hitabet ve talim-i sıbyana muktedir olan Ömer Efendi ibn-i İbrahim'in berat ile

[715] BOA, *DH.MKT*, No.2127,123, 18 M 1316/22 Mayıs 1314/8 Haziran 1898.
[716] BOA, *Y.MTV*, No.80,7, 4 M 1311/18 Temmuz 1893.
[717] BOA, *Y.PRK. UM*, No.14,34, 8 B 1306 / 26 Şubat 1304/10 Mart 1889.
[718] BOA*, DH. MKT*, No.2318,13, 12 ZA 1317/14 Mart 1900.

imam ve hatib ve muallim-i sıbyan olarak tayin edilmesini talep etmişlerdi. Bu konu Düzce Kazası meclis azasından Elhac Abdurrahman ve Ömer Ağa ile vesair zevât tarafından kabul edilerek bahsedilen mahale gidilmişti. İnşa olunacak cami ve mektebin keşiften sonra 8.858 kuruş masrafla olabileceği dile getirilmişti. Bu masraf içerisinde noksanlar için olan 1000 kuruşun da ebniye kalfasından Elhac Mahmut'a verilmesi kararlaştırılmıştı. Hacı Mahmut 7.858 kuruş ile yapılacak olan cami ve sıbyan mektebi inşasına senet ile müteahhit olduktansonra 1.710 kuruşu kemkoy ailesi kendi rızasıyla vermişti. Buna ek olarak daha sonra hallerine göre yardım edeceklerini ve taahhüt ettikleri 6.148 kuruşun da"iltifat hazret-i şehriyariye uhûvvet-i canîb eşref-i hazret-i malukaneden sadaka ve ihsân buyrulmasını niyaz ve istirham" etmişlerdi. Camive mektebin inşa masrafından 1000 kuruş indirim yapılarak 7.148 kuruşa tesis edileceği ve bundan dolayı mal sandığından bu miktardan başka para verilmeyeceği dile getirilmişti.[719]

1865 yılında iseDimetoka Kazası'nda yer alan Tahirova adlı mahalde meskun muhacirler içinistenilen bir mescit ile mektebin inşası için hükümet yardımının yanısıra muhacirlerden vefat eden ve varisi olmayan birisinin terekesinden çıkan 3.000kuruşluk kopik adlı Rusya sikkesinin ve 179 karbonlukkaimenin sikke-i Osmaniye ile değişimi sonucunda tedavüldeki karşılığı olan miktar ile bölgede bir mektep ve cami yaptırılmıştı.[720]

Aydın Vilayeti'nden, Dahiliye ve Hazine-i HassaNezaretleri'ne gönderilen tahriratta, Saruhan Sancağı'na tabi Soma Kazası'nın Ilıca mevkiinde müceddeden teşkil olunan köyde Filibe Pazarcığı muhacirlerinin yardımıyla bir cami inşasına başlanıldığı iletilmiştir. Buna ilaveten Hazine-i Hassa'nın 10.000 kuruş civarında paraharcayarak bir minare ve birde mektep ilavesiyle noksanlarının tamamlanmasına dair bilginin yer aldığı tahrirat,Aydın Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 27 Cemaziyelahir 1316/12 Kasım 1898 tarihli ve 3488 numaralı tezkiresiyle beraber Sadaret'e iletilmişti. Bu konuyla alakalı evraklara Sadaret'ten cevap olarak buyrulan irade, Aydın

[719]BOA*, İ.MVL*, No.561,25226.2, 12 R 1283/24 Ağustos 1866.; BOA*,İ.MVL*,No.561,25226.3, 12 R 1283/24 Ağustos 1866; BOA,*İ.MVL*,No.561,25226.4, 12 R1283/24 Ağustos 1866.; BAO,*İ.MVL*, No.561,25226.5, 18 R 1283/18 Ağustos 1283/30 Ağustos 1866.; BOA,*İ.MVL*,No.561,25226, 24 CA 1283/ 22 Eylül 1282/4 Ekim 1866.; BOA,*İ.MVL*,No.561,25226.7,2 C 1283/12 Ekim 1866.

[720] BOA,*A.}MKT.MHM*, No.323,58.1, 24 Ş 1281/22 Ocak 1865.

Vilayeti Emlak-ı Humayûn İdaresi'ne tebliğ edilerek bu konuda gereken muamelenin yapılması istenmişti.[721]

1892 yılında Şile Kazası'nda da muhacirler, kendileri için gerekli olan cami ve mektebin yapılması için bedenen çalışmayı teklif etmişlerdi. Bu istekleri karşılığında Evkâf Nezareti'nden ancak 1.500 kuruş verilebileceği, muallim vb.masraflari için evkâf-ı humayûn kaidesinde bedenen çalışmaya karşılık bir ödeme türü olmamasına rağmen çocukların eğitimden mahrum kalacakları ve göçmen ailelerin de ibadetlerini yerine getirmek için birkaç saatlik mesafede olan camiye gitmelerinin mevsim şartları nedeniyle müşkül bir durum yaratacağı gözetilerek gereken yardımın yapılabileceği ifade edilmişti.[722]

Osmanlı Devleti topraklarına göç eden Kafkas, Kırım vb. muhacir grupları arasında Musevi muhacirlerin de yoğun bir şekilde geldiğine dair bilgiler mevcuttur.[723]Dolayısıyla bu unsurlar için de iskânedildikleri bölgelerde ibadetleri için havra ve çocukların eğitimi için de mektepyapıldığına dair bilgiyede rastlanılmıştır. Mektep ve Havra yapılması talebinde bulunan Musevi grubun 1893 yılında Bulgaristan'dan hicretle Cumaibala kasabasına yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu Musevi cemaati, 32 hane 139 nüfustan ibaret olup kasabada Varus Mahallesi'nde Yuda adlı kişinin hibeettiği mülkü olan arsa üzerine bir havra ve bir mektep binasınının yapılması ve ruhsat verilmesi için talepte bulunmuşlardı. Hatta bu binaların yapım masrafı olan 15.800 kuruşun cemaat tarafından verileceği ve ancak bu meblağın hazır olmadığıcemaatin arzuhalinden anlaşıldığı gibitalep edilen hususun padişahın müsadesine mazhar olduğu dile getirilmişti. Söz konusu olan talep üzerine yürütülen tahkikat hakkındaki tahrirat Selanik Vilayeti'nden, Adliye ve Mezahib Nezareti'ne gönderilmişti. Bu tahrirat divan-ı humayûn müzekkeresi ile birlikte Şurâ-yı Devlet'e iletilmişti. Divân-ı Humayûn Kalemi'nin müzekkeresinde belirtildiğiüzere müsade-i seniyye buyrulması ile birlikte mutad kayıtların yer aldığı ruhsatı kapsayan emr-i âlinin yazılma vazifesinin Divân-ı Humayûn Kalemine ve ilgili arsanın vergisi muamelesinin ifası

[721] BOA, *BEO*, No.1228,92042.1, 5 B 1316/7 Teşrinisani 1314/19 Kasım 1898;BOA, *DH. MKT,* No.2173,11, 19 L 1316/2 Mart 1899.
[722] BOA, *DH.MKT*,No.2009,92.1, 21 RA 1310/1 Teşrinievvel 1308/13 Ekim 1892.
[723]Bu göçlere çalışmanın muhacirlerin sağlık sorunları ve hastalıklar bölümünde değinilmiştir.

hususunun Maliye Nezareti'ne havalesi ve Adliye Nezareti'ne bilginin verilmesiyle beraber inşa edilecek mektepten dolayı Maarif Nezareti'ne de malumat verilmesikararlaştırılmıştı.[724] Kayıtlarve ruhsatı içeren evraklar ve muamelelerinyerine getirilmesinin uygun görüldüğüne dair Şurâ-yı Devlet Dahiliye Dairesi'nin mazbatası arz ve takdim edilmiş olup bu konuda gerekenin yapılmasına dair bir tezkire sunuldu.[725] Bu örnekler göstermiştir ki cami ve mektep vb. yapıların yapılması esnasında halk, devlet ve muhacirlereldeki mevcut ekonomik bütçeleriyle gayret ve çaba içerisinde ihtiyaçları gidermeye çalışmışlardır.

Babıâli, mektep ve cami inşasına ekonomik kaynaklar noktasında Tanzimat sonrasında yapılan yeni düzenlemelerle oluşturulan vilayet bütçe kaynaklarından olan öşür hasılatını da kullanmaya çalışıyordu.[726] Bu bağlamda 1879'da Bolu Sancağı Düzce Kazası'na bağlı Kabahviran ve Bıçkı adlı köylerde oturan Abhaza muhacirler için bir mektep yapılması gündeme gelmiş, mektebin kerestesinin ahali tarafından tedarik edileceği ve inşaat masraflarının da hazine tarafından senelik öşür hasılatından ödeneceği belirtilmişti. Bundan dolayı mektebin keşfinin yapılarak,genişliği, uzunluğu ve kaç odalı olacağının keşif defterine yazılarak Kastamonu Vilayeti'ne gönderilmesi istenmişti.[727] Hüdavendigar Vilayeti Ertuğrul Sancağı dahilinde teşkil edilen muhacirköylerinde inşasına gerek duyulan 70 adet mescit ile 69 adet mektebin ise buradaki muhacirlerin vereceği aşar vergisinden yapılacağı belirtilmişti. Mescit ve mektepler yapımı hususunda gerekli yardımın yapılacağı ve muhacirden oluşacak bir komisyon sözleşmesiyle imalatın komisyon tarafından yerine getirileceği ve bu komisyonun hükümet-i mahalliye tarafından denetleneceği dile getirilmişti. Bu hususlara dair Meclis-i Mahsûs-u Vükelâ kararıyla hazırlanan irade 9 Kanunuevvel 1305/21 Aralık 1889 tarihinde vilayete tebliğ edilmişti. Görüldüğü üzere vilayet bütçeleri içerisinde kimi zaman muhacirlerin aşar hasılatından yararlanma yoluna da gidiliyordu. İşlemlerin yürütülmesi sırasında havalenamenin gecikmesi gibi bir

[724] BOA, *Y.A.RES*, No.66,22, 7 Z 1310/ 10 Haziran 1309/22 Haziran 1893.
[725] BOA, *Y.A.RES*, No. 66,22, 26 M.1311/28 Temmuz 1309/9 Ağustos 1893.
[726] Selda KayaKılıç, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Vilayet Bütçeleri",*Tarih Araştırmaları Dergisi*, 20/31, (2000), 193-207.
[727] BOA,*MF.MKT*, No.61,1,22 RA 1296/4 Mart 1295/16 Mart 1879.

problem yaşanması üzerine, havalenamenin bir an önce gönderilmesinin gerekli olduğu Şurâ-yı Devlet'e ve Maliye Nezareti'ne bildirilmişti.[728]

Aşarvergisinin zaman zaman cami ve mektep inşası gibi konularda resmi uygulamalar nezdinde inşaat masrafı karşılığı olarak tahsil edilemediği anlaşılmaktadır. Bu hususa dair Vergi Emaneti'ndenMuhacirin Komisyonu'na yazılan 1886 yılında yazılan bir tezkirede, memuriyet-i mahsûsa ileteftiş amaçlı Ertuğrul Sancağı'nda bulunan Emin Bey'inincelemeleri sonucunda Gemlik Kazası'na tabi Narçayıradlı mahalde bir köy teşkiliyle iskân ettirilmiş,Batum muhacirlerine yapılacak olan cami ve mektep inşasında aşar vergisinin muafiyet müddetini geçmiş olması nedeniyle kullanılmayacağı belirtilmişti.Emin Bey'in layihası üzerine Muhacirin Komisyonu ileyapılan yazışmalardamuhacirlere tahsis olunan arazinin taksiminden sonra her birine senetlerin verilmesinden sonra 2 sene için muaf tutuldukları bildirildi. Bu müddet sonunda yani üçüncü senede devlete verecekleri vergi vesairenin layihada açıklandığı üzere cami ve mekteb inşası için gerekli olan masrafa karşılık tutulmuş olmasının masrafın sarfı kararına fayda sağlarken, hazinenin zararına olacağından mektebin masraflarının Maarif Nezareti tarafından ödenmesi, caminin masraflarının da ahali tarafından ödenmesinin daha uygun olacağı bildirilmişti.[729]

İskân bölgelerinde gerek devlet ve halk yardımları gerekse muhacirlerin kendi gayret ve imkanları ile meydana getirilen mektep ve camilerin temizliği, insanların ve öğrencilerin bu mekanlarda gereken su ihtiyaçları da göz ardı edilmiyordu. Hüdavendigar Vilayeti'nde, 40-50 hane civarındaki Bosna muhacirlerininiskân edildiği Dimyoz Köyü'ndeinşa edilen cami ve mektebin su ihtiyacının giderilmesi için muhacirler adına vekil olan Salih Bey ve muhtar, Sadaret'e 6 Haziran1892'de bir arzuhal göndermiş olup bunun sonucunda bu vakanın emsaline nazaran mektep ve caminin su ihtiyacı giderilmiştir. [730] Hükümetin iskân mahallerinde cami ve mektep yapımı sırasındaki çabası içerisinde halkın ve muhacirlerin demaddi olarak katkısı görülürken, inşaat sürecinde birtakım sorunların da yaşandığı gözlenmişti.

---

[728] BOA, *DH. MKT*, No.1857,113, 5 M 1309/11 Ağustos 1891.; BOA. *DH. MKT*, No.1812,99, 15 B 1308/24 Şubat 1891.
[729] BOA,*DH.MKT*, No.1365,97.1, 17 C 1303/4 Eylül 1302/23 Mart 1886.
[730] BOA, *DH.MKT,* No.1957,88, 10 ZA 1309/6 Haziran 1892.

4.2.MEKTEP VE CAMİ YAPIMINDA YAŞANAN SORUNLAR

Osmanlı Devleti sınırları dahilinde iskân sonucunda bir çok bölgeyi tavattun edinen muhacirler için gerek hazineden gerek vakıf yoluyla gerekse devlet-halk işbirliği ve halkın yardımları neticesinde cami ve mektepler yapılmaya çalışılmıştı. Ancak ilgili dönemde her bölgeye yoğun bir şekilde muhacir yerleşimleri olması ve yerleşim alanlarının genelinde cami, mektep vb. ihtiyaçların ortaya çıkışı dönemin iktisadi şartları çerçevesinde bir takım sorunları da beraberinde getirmiştir. Mesela 1891'deŞile Kazası'ndaki Hamidiye, Safvetiye ve Ögzeli Köyleri'ndekiBatum muhacirlerinin cami ve mektep talepleri üzerine Sadaret'ten, Şehremaneti'ne yazılan tezkire doğrultusunda hayır sahiplerindeniane tedarikinin teşvik edilmesi istenmişti. Ancak iane tedariki "neden kaynaklandığı belirtilmemiş olsa da" mümkün olamamıştı. Bunun üzerine bölgeye keşif muamelesinin icrası için bir fen memuru gönderilmişti. Yapılan keşfe görecaminin 39.627 kuruş masrafla inşa edilebileceği beyan edilmiş olup inşası yönünde gereken çalışmaların başlatıldığı anlaşılırken, bu çalışmaların ne şekilde yapıldığı hakkında da malumat talep edilmişti.[731]

Hatip İbrahim Efendi'nin, Şurâ-yı Devlet'e 5 Ağustos 1872 tarihindeyazdığıarzuhalde ise Bolu Sancağı Düzce Kazası'nda Gölköy adlı mahalde yerleşen 80 hane ve 300 nüfustanibaret olan Çerkes muhacirlerin, kendi imkanlarıyla cami ve mekteplerini çit, tahta ve çamurdan yaptıklarını, ancak bunlarınyetersiz kalması nedeniyle emsalleri gibi bir mekteb ve bir caminin inşa ettirilmesini talep ettikleri ifade edilmişti. Buna ilaveten İbrahim Efendi, imam ve hatiplik vazifesi için kendisine de bir miktar maaş tahsisini talep etmişti. Muhacirin idaresiyle yapılan müzakere neticesinde inşa edilecek cami ve mektebinyerel idare tarafından teşvik edilecek hayır ve servet sahipleri tarafından inşa ettirilmesinin daha uygun olacağı belirtilmişti. Ancak belgede nedeni tam olarak belirtilmemekle birliktebinaların bu kişiler tarafından inşa ettirilemediği ve binaların Evkâf-ı Humayûn tarafından yapılacağı beyan

[731] BOA, *DH.MKT*, No.1896,67, 29 R 1309/30 Kasım 1891.;BOA, *DH.MKT*, No. 1905,17, 22 CA 1309/24 Aralık 1891.

edilmişti.[732] Her ne kadar belgede hayır sahiplerinin olumlu bir karşılık vermediği görülse de genelde bölgede servet sahiplerinin muhacirlerin ihtiyaçlarına büyük ölçüde cevap verdiği ve muhacirlere yönelik yapılan çalışmaların bir düzen içerisinde yapıldığı bilinmektedir.[733]

Yukarıdaki belgelerden hareketle binaların yapımı sırasında iktisadi zorlukların yansıdığı bir vaka da 1892 yılında Bursa'da yaşanmıştı. Selimiye'de Istabl-ı Âmire arsasında yapılmakta olan cami ve mektebin inşası yarım kalmıştı. Bu hususta Rikâb-ı Humayûn'a takdim edilen arzuhalin,Maarif Nezareti'ne iletilmesi üzerinenezaretten gönderilen tebliğ doğrultusunda belediye kalfası vasıtasıyla caminin onarım keşfi yapıldı. Keşfe göre caminin sim mecidiye 20 kuruş üzerinden 43.194 kuruş 30 pare masrafla yeniden inşa edilebileceği anlaşılmıştır. Bunun üzerine muhtemelen miktar yüksek görüldüğünden,Mekteb-i İbtidaîye'nin halkın yardımıyla yapılması, cami için ise gereken paranın hazine tarafından ödenmesi gündeme gelmişti. Bu husus Hüdavendigar Vilayeti'nden nezarete iletilmiş ve bilahare tekrar edilmişti. Bunun üzerine gereken muamelenin yapılması esnasındaTırnova muhacirlerinden Hacı Ahmet Efendiadı geçen arsayabir cami ile bir mektep ve bunların masraflarının ödenmesi için 3-4 tane dükkan yapmayı teklif etti. Bu konu hakkında buyrulan iradegereğince inşaata, inşaat mevsimi geçmeden başlanması için ruhsat verilmesi, kendisinin bu suretle ibraz edeceği her türlü faaliyete dair evrak ve hükümet tarafından yerine getirilecekhertürlü muavenetin yerine getirilmesi istenmişti. Gelişmelerin ise vilayet, Evkâf-ı Humayûn ve Maarif Nezareti'ne bildirilmesi talepedilmişti.[734]1887'de Drama Sancağı'na bağlı Sarı Şaban Kazası'nda mektep inşası için tedarik edilen iki dönüm araziden satılmış olan bir dönümün bedelinin mektebin inşaat masrafına harcanmayıp aidiyyeti hasebiyle Vergi Emaneti'ne verilmesi nedeniyle bu tür kayıtlı inşaat masraflarının emsalleri gereği,ilgili idarelerce tedarik edilen evkâf ve ianât-ı saire hasılatından ödenmesisöz konusu olmuştu. Bunadair muameleler de Selanik vilayeti ile Mesarif Müdüriyeti yerine Maarif Meclisi'ne havale edilmişti.[735]

---

[732] BOA,*ŞD*, No.2868,7, 30 CA 1289/5 Ağustos 1872.
[733]ZeynelÖzlü, "19.yüzyılda Düzce Kazasına Göçler",*Bilig*,61, (Bahar 2012), 201-222.
[734] BOA, *DH.MKT*, No.1987,98, 22 M 1310/16 Ağustos 1892.
[735] BAO, *MF.MKT*, No. 94,109,18 ZA 1304/8 Ağustos 1887.

1890'lı yıllarda muhacirlerin yerleşim birimlerinin yapımı sırasında bu birimlere isimlendirme konusunun da dikkati çeken bir konu haline geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim Filibe Kazasıahalisinden iken 3 sene önce hicret ederek Balıkesir Sancağı'na tabi Balya Nahiyesi'nde boş araziye iskân edilen gruplar için kurulan köye henüz bir isim verilememesi sorununun yaşandığı görülürken, burada yine elzem olan cami ve mektep eksikliği yer almıştı.[736]

İnşaat faaliyetleri sırasında zaman zaman muhtemelen idari işleyişten kaynaklanan karışıklar çıkabiliyordu. Mesela, Bursa'nın Nakkaş Ali Paşa Mahallesi'nde olup daha önce muhacirine verilmiş veüzerine hane inşa edilmiş olan arazinin mektep arazisi olduğu anlaşılınca, Hüdavendigar Vilayeti maarif müdürü vekili, bu durum hakkında yapılacak muamelenin nasıl olması gerektiği hususunu Maarif Nezareti'ne bildirerek arazinin geri alınıp alınmayacağı hakkında bilgi talep etmişve bu konudaki muamelenin yapılması için gerekli izni istemişti. Bunun üzerine Maarif Nezareti9 Ağustos 1315/21 Ağustos 1899 tarihli ve 115 numaralı tezkiresinde, bu tarzdaki bir olay hakkında sabit olan kanuni bir muamele bulunmaması nedeniyle gerekli tahkikat sonucunda yapılacak muamelenin vilayet inisiyatifinde olduğunu belirtmişti. Bunun üzerine Vilayet Maarif Müdürlüğü'nün bu doğrultuda muamele yaptığı ve arazi üzerindeki tasarrufta bir değişiklik yapılmadığı anlaşılmaktadır.[737]

Göçlerin yoğunluğu nedeniyle iskân bölgelerine yeni muhacir gruplarının gelmesiyle ilave cami ve mekteplere ihtiyaç hasıl olmuştu. Bu bağlamda Bosna muhacirlerinden Derviş Mehmet oğlu Hüseyin, Sadaret'e 27 Ocak 1892 tarihinde yazdığı arzuhalinde, bundan 11 sene önce 25 hane olarak İzmit Sancağı dahilinde Karamürsel Kasabası'na hicret ettiklerini ve o dönemde burada kendi servetleriyle arazi alarakbina inşa ettiklerini dile getirmişti. Daha sonra yeni gelen muhacirlerden dolayı yeniden bir mahalle kurulup buraya Sarıkum adının verildiğini ve ahalinin yoğunluğu nedeniyle bir mektep ve cami inşasına gerek duyulduğunu ifade etmişti. Kendi şahsıyla ilgili olarak da uzun

[736]BOA, *DH.MKT*, No. 1813,41, 17 N 1308/26 Nisan 1891.
[737] BOA,*MF.MKT*, No.484,28.1,14 R 1317/10 Ağustos 1315/22 Ağustos 1899.; BOA,*MF.MKT*,No.484,28.1, 13 Ş 1317/5 Kanunuevvel 1315/17 Aralık 1899.; BOA,*MF.MKT*, No.484,28.2, 3 B 1317/26Teşrinievvel 1315/7 Kasım 1899; BOA,*MF.MKT*,No.484,28.3,27 L 1317/9 Mart 1315/21 Mart 1898.; BOA,*MF.MKT*,No.484,28.3,13 ZA 1317/2 Mart 1316/15 Mart 1900./ BOA,*MF.MKT*, No.484,28.4,19 S 1317/17Haziran 1315/29 Haziran1899.

bir süre ücretsiz olarak imamlık ve muallimlik yaptığını ancak şimdi maddiyatının yetersizliğinden dolayı kendisine yeni yapılacak mektep ve cami de imamlık ve muallimlik vazifesi nedeniyle bir miktar maaş tahsis edilmesini talep etmişti.[738] Dolayısıyla muhacir sayısının artışı doğal olarak bina sayısının artışını gündeme getirirken, görevli olan şahısların da içinde bulundukları ekonomik şartlardan dolayı maddi ihtiyaçlarının teminini sağlama zorunluluğunu ortaya çıkarıyordu.1884 yılında da İskeçe Kazası Cedid adlı mahalde bu minvalde bir sorun daha ortaya çıkmıştı. Söz konusu sorun, cami ve mekteplerin masraflarının 22.000 kuruş olması ve bu meblağın karşılanması için bir iane tedarik olunamaması nedeniyle gündeme gelmişti. Vilayet bütçesinin yetersizliğinin de Maliye Nezareti'ne bildirilmesi neticesinde bu meblağın Evkâf-ı Humayûn'ca tedarik edilmesi yönünde Şurâ-yı Devlet kararı Evkâf-ı Humayûn'a tebliğ edilmişti. Ancak Evkâf-ı Humayûn'un cevaben yazdığı tezkirede, bu şekilde müceddeden tesis edilecek hayrat için evkâf hazinesi bütçesinde bir karşılık olmaması nedeniyle bu meblağın ödenmesinin mümkün olmadığı beyan edilmişti. Ancak mektep ve cami inşaatının halen zemininin inşa edilmiş olması nedeniyle Sadaret'ten tebliğ edilen tezkire gereğince miktarın cüziyetine dikkat çekilerek merkez vilayet ve civarında emsaline nazaran bir iane tertip edilerek, söz konusu olan miktarın tedarik edilmesi istenmişti.[739]

Yapım aşamasının yarattığı sorunların yanı sıra kimi zaman da bu yapıların onarım masrafları, ilgili kurumlar üzerinde bir külfet yaratıyordu. Mesela Kağıthane'deiskân edilmiş olan muhacirler için yapılmış cami ve mektebin tamiri söz konusu olmuştu. Tamir masrafı olan 100 kuruşun tedariki konusu 5. Belediye Dairesi Encümeni'nden, Evkâf-ı Humayûn Nezareti Müsteşarlığı'na 28 Şubat 1878 tarihli bir tebliğ ile iletilerek, bu meblağın varidat vakfiyesinden karşılanması istenmişti. Hatta bu konuyla alakalı olarak Maarif Meclisi de ilgili kuruma bir tebliğde bulunmuştu.[740] Bu tür olaylardan da anlaşıldığı üzere Evkâf-ı Humayûn, hazine ve vilayet bütçeleri her ne kadar masrafların karşılanmasında gayret sarfetse de devletin,Lazistan Sancağı'nda ise cami,

[738] BOA, *İ.DH*,No.1264,99310.1, 15 Kanunusani 1307/27 Ocak 1892.; BOA, *İ.DH*, No.1264,99310.2, 21 Kanunusani 1307/2 Şubat 1892.;BOA,*İ.DH*, No.1264,99310.3, 23 B 1309/10 Şubat 1307/22 Şubat 1892.
[739] BOA,*İ.DH*, No.912,72403.2, 25 CA 1301/11 Mart 1300/23 Mart 1884.
[740] BOA, *MF.MKT*, No. 53,135, 25 S 1295/ 16 Şubat 1293/28 Şubat 1878.

mektep ve görev yapacak muallimler için kalacak hanelerin yapımında tasarrufa gittiği görülmektedir. Zira binaların yapımı sırasında ahalinin ve servet sahiplerinin yapacağı yardımın dışında ilaveten 50.000 kuruşa daha ihtiyaç duyulunca bu konu Lazistan meclisi tarafından 27 Zilkade 1281/23 Nisan 1865tarihli mazbata ile Melis-i Valâ'ya bildirildiğinde, Meclis-i Valâ'dan gelen tezkirede, hazinece"ehemm-i umurdan bulunan kaide-i tasarrufiyeye riayet ederek" binaların az birmasrafla yapılması isteniyordu.[741]

Büyükdere'ye yarım saat mesafede bulunan Ağaçaltı adı verilen mahalde iskân edilen Kızanlık ve Zağra muhacirleri,Maarif Nezareti'ne 3 Aralık 1894 tarihli bir arzuhal göndererek kendi aralarında topladıkları para ile çocuklarının eğitimi için evkâfa ait bir arazi üzerine mektep yaptırmak için izin talep etmişlerdi. [742] Muhacirlerin bu konudaki talepleri ile ilgili olarak 4 Cemaziyelevvel 1312/3 Kasım 1894 tarihli ve 266 numaralı tezkire üzerine Şehremaneti'yle yapılan yazışmalar sonucundasöz konusu arazinin evkâfa ait olması, mektepinşasına elverişli olmaması, arazinin bir kısmının şahıs uhdesinde ve diğer kısımlarının da Emlak-ı Humayûn'a ait olması nedeniyle arazi sahipleri ile muhacirler arasında bir problem yaşanmıştı. Ayrıca muhacirlerin orada yaptıkları barakaların inşa şeklinin resmi bir ruhsat karşılığında olmaması da arazi sahiplerinin bu yapıların kaldırılması yönünde taleplerinin yaşanmasına yol açtı. Ancak bu bölgedeki muhacirlerin iskânlarının geçici olduğu arazi sahiplerine bildirilerek, onların sukuneti sağlandı. Hatta yapılacak masrafın maarif bütçesinin sınırlarını aşması nedeniyle bir inşaatın söz konusu olamayacağı belirtilmişti.[743]

Eğitim alanına dair inşaatların masrafları noktasında Maarif Nezareti'nin sıkıntıya düştüğü, Maarif Nezareti'nin 1294/1877/78 yılı mahsusatıyla ilgili Maliye Nezareti'ne göndermiş olduğu pusula da ortaya çıkmaktadır. Şöyleki Nezaret, söz konusu olan yılda maarif mahsusatına mahsuben şimdiye kadar

---

[741] BOA, *MVL*,No.711,52.1,20 RA 1282/11 Ağustos 1281/23 Ağustos 1864.
[742] BOA, *BEO*, No.509,38104.1, 4 C 1312/21 Teşrinisani 1310/3 Aralık 1894.
[743]BOA, *BEO*,No. 509,38104.2, 9 Ş 1312/24 Kanunusani 1310/5 Şubat 1895;BOA,*MF.MKT;* No.239,6, 17 Teşrinievvel 1310/29 Ekim1894.;BOA,*MF.MKT*, No.239,6, 4 CA 1312 / 22 Teşrinievvel 1310/3 Kasım 1894; BOA, *MF.MKT*, No.239,6, 24 CA1312/10 Teşrinisani 1310/22 Kasım 1894.;BOA,*MF.MKT*, No.239,6, 2 C 1312/19 Teşrinisani 1310/1 Aralık 1894.;BOA., *MF.MKT*; 239,6, 28 C 1312/ 15 Kanunuevvel 1310/27 Aralık 1894.; BOA, *MF.MKT*;239,6, 24 Kanunevvel 1310/5 Ocak 1895; BOA,*MF. MKT*, No.239,6, 8Ş 1312/ 23 Kanunusani 1310/4 Şubat 1895.

hazineden bir akçe dahi verilmediğini beyan etmişti. Söz konusu masraf kalemlerinin ise Maarif Dairesi ve mekteplerin aylık masrafları, muallimlerin hane kirası ve ilgili dönemde muhacirlerin tahliye ettiği mekteplerin badana ve sair masrafları için gerekli olan para ve kontratoya eklenecek olan kömür ve hatip parasından oluştuğunu ve bunun toplam 108.825 kuruşa denk geldiğini dile getirmişti. Maarifveznesinde ise bu tür masraflara verilecek paranın mevcut olmadığını da dile getirerek, başka türlü bir ödeme şeklinin de bulunmaması nedeniyle bu meblağın acilen ilgili senenin tahsisatına mahsuben hazineden verilmesi talep edilmişti.[744]Bu örnekten hareketle kısmende olsa dönem itibarıyla muhacir yoğunluğuyla beraber masrafların artışının Maarif Nezareti bağlamında ilgili kurumları zora soktuğu anlaşılmaktadır.

4.3.DUL VE YETİMLERİN BARINMA İHTİYAÇLARININ KARŞILANMASI

Osmanlı Devleti'nin 19.yüzyılın ikinci yarısında aldığı yenilgiler ve ardından gelen toprak kayıpları İstanbul başta olmak üzere Anadolu'ya kitlesel göçlerin yaşanmasına yol açmıştır. Özellikle de 1878 itibarıyla 10.000 kişiye ulaşan muhacir sayısı sadece İstanbul'da Temmuz 1877-Eylül 1879 tarihleri arasında 387.804'e kadar çıkmıştı. Dolayısıyla savaşın akabinde İstanbul'a gelen muhacirler arasında yer alan kimsesiz dul kadın ve çocukların bakımları, devlet için önemli bir sorun oluşturmaya başlamıştı.[745] Devlet, öncelikli olarak kapatılmış olan İdare-i Umûmiye-i Muhacirin Komisyonu'nu yeniden faaliyete geçirerek,[746] göçmenlerin beslenme, barınma, sevk, iskân ve tedavi gibi ihtiyaçlarını organize etme vazifesini bu komisyonun uhdesine vermişti.[747] Böylece göçmenler ev, medrese, tekke, mektep vb. mekanlara yerleştirilmeye çalışılırken, Fatih'te birçok boş ve uygun olan kamu binası Eytamhane ve Dulhane'ye çevrilmişti[748]. Kuruma gelen dul kadınlar ve yetim çocuklar

[744] BOA, *MF.MKT*, No.57,144, 1 B 1295/19 Haziran 1294/1 Temmuz 1878.
[745]Yıldırım, "Darülaceze", 21.; Özbek, *Sosyal Devlet*, 199-205; Aydın, "1877-78 Osmanlı- Rus Savaşı", 209-230.
[746]Nuran Yıldırım,*İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi*, (İstanbul: Darülaceze Vakfı, 1996), 8.; Komisyonun faaliyeti hakkında bilgi için bkz., NedimİpekNedimİpek, "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler(1877-1900)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6, (1991), 97-133; İpek, *Rumeli'den*, 58-68; MehmetDemirtaş, "Kırım Savaşı ve93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 16/41,(Erzurum 2009), 215-238.
[747]Osman NuriErgin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye,* (İstanbul:İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay.,1995), 6, 3469-3472.
[748] Bay, "Bir Hayır Kurumu",49.

Muhacirîn dul ve eytamhanesine yerleştirilirken, hastalar ise muhacirîn hastanesinde tedavi altına alınmaya başlandı [749] Bu bağlamda Gülhane'de bulunan ve Eytamhane, Dulhane ve Eytam-ı Muhacirîn Mektebi'nden oluşan Kırmızı Kışla[750] dulhane olarak önemli bir işleve sahip olmuş ve burada birçok muhacir dul ve yetim barındırılmaya başlanmıştı. Muhacirler için tesis edilen dulhane, hastane gibi kurumların muhacirlerin güvenliği ve sağlığı açısından zaman zaman onarılması ihtiyacı ortaya çıkıyordu. Nitekim Şehremaneti'ne gönderilen telgrafta, muhacirlerin ve İntihab-ı Memurin Komisyonlarının kaldığı Atik Zaptiye Dairesi'yle ve muhacirler için dulhaneye çevrilen Kırmızı Kışla'nın tamiratı konusunun [751] gündeme geldiği anlaşılmaktadır. Tamir ücretinin muhacir tahsisatında karşılığı olmadığı için masrafların, hazinenin tamirat masrafları ödeneğinden karşılanması hususu Maliye Nezareti'ne bildirildi. Bununla birlikte Atik Zaptiye Dairesi'nin şekerci dükkanı altındaki kısmıyla, KırmızıKışla'nın bir kısmının hasarlı olduğu ve tamiratının elzem olduğu belirtilmişti. Çünkü burada 300'ü aşkın yetim ve dulun kaldığı ve binaların çökmesi durumunda elim bir facia meydana gelebileceği ifade edilmişti. Böyle bir tehlike baş göstermeden hızlı bir şekilde tamiratının başlaması yönünde 8 Nisan 1310/20 Nisan 1894 tarih ve 6 numaralı tezkire Maliye Nezareti'ne gönderilerek, bu konuda gereğinin yapılması talep edildi[752]. Bu binaların tamir masraflarının 56.000 kuruş olduğu belirtilirken, bu meblağın genel muhacir masrafları için ayrılan 1304/1886/87 senesi tahsisatı olan 2.500.000 kuruş civarında olan mesârif-i fevkalâde muvazenesine dahil olduğu nezaret tarafından beyan edilince zikrolunan tahsisattan 56.000 kuruşun ödenmesine karar verildi.[753]

Bir başka belgede Kırmızı Kışla'nın tamiri sırasında içinde bulunan yetim ve dulların geçici olarak dikimhaneye gönderildiği ifade edilirken,[754] tamiri masraflarının arttığı dikkati çekmektedir. Zira Maliye Nezareti'nden gelen

[749] Yıldırım, *Darülaceze*, 8; *İstanbul Ansiklopedisi*, "Darülaceze", C.8, Edit. Reşat Ekrem Koçu, (İstanbul: Hamle ve Sıralar Matbaası,1966), 4242-4245.
[750]*BAY*, "Hayır Kurumu",50.
[751] Kırmızı kışlanın tamir ihtiyacının doğmasına sebep olan en önemli etkenin ilgili dönemde meydana gelen deprem olduğu anlaşılmaktadır; BOA*, İ.DH*, No. 1316,23.1, 25RA 1312/14 Eylül 1310/26 Eylül 1894.;BOA*, İ.DH*, No.1316, 23.2, 28 RA 1312/17 Eylül 1310/29 Eylül 1894.
[752] BOA,*BEO*, No.162,12091.1, 16 (ay adı silik) 1308.; BOA,*BEO*, No.697, 52252, 5 CA 1313/12 Teşrinievvel 1311/24 Ekim 1895.
[753] BOA, *DH.MKT*, No.1523, 86.1, 12 ZA 1305/9 Temmuz 1304/21 Temmuz 1888.
[754] BOA, *DH. MKT*, No.1902,57.1, 14 CA 1309/16 Aralık 1891.

tezkireye göre hazineden 152.700 küsur harcandığı belirtilmektedir.[755] Bu tamiratların yanı sıra Kırmızı Kışla'ya gelen su yollarının bozulması nedeniyle su sıkıntısı da yaşanmıştı. Dolayısıyla burada kalan 400 civarındaki dul ve yetim, içme suyu ve özellikle de temizlikte su sıkıntısı yaşayınca çevresel ve bireysel kirlilikten dolayı hastalık tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardı. Bu nedenle su yolları bir an önce yapılmaya ve su ihtiyacı da karşılanmaya çalışıldı.[756] Onarımlar sayesinde muhacirler için inşa edilmiş olan mevcut sosyal kurumların fiziki şartları düzeltilmiş olup muhacir dul ve yetimlerinin barınak sorunu yaşamaları önlenmeye çalışılmıştır.

Göçlerin yaşandığı bu süreçte Anadolu'nun pek çok yerinde de dulhaneler açılarak,[757] İstanbul'daki dulhanelerin yoğunluğunun azaltılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Anadolu ve Rumeli kazalarından Dulhane'ye gönderilen muhtaçların "…ilânihâye yersiz ve mekânsız kalmalarını ve imtidâd-ı sefâletlerini bâis olacağı cihetle.. mahallerince hüsn-i muhafaza ve idare…" edilmeleri gerektiği yönünde muhacir bulunan Edirne, Hüdavendigar, Aydın, Konya, Adana, Halep, Suriye, Kastamonu, Sivas, Ankara, Diyarbakır, Mamuratülaziz, Trabzon, Selanik, Kosova, Erzurum, Manastır, Biga, Çatalca, İzmit, Beyrut, Aydın,Konya ve İşkodra gibi vilayetlere tebliğler gönderilmişti.[758] Hatta aşağıda yer alan bazı gelişmeler de bu duruma emsal gösterilmişti. Emsal gösterilen vakalalar şu şekilde cereyan etmiştir:

Bosna muhacirlerinden olup iki sene önce İstanbul'a gelen veiskân amacıyla Adapazarı'na sevk edilen Ketum Hatun, kocasının vefatı nedeniyle 2 çocuğuyla dul ve kimsesiz kalmış. İstanbul'a gelerek dulhaneye kabulünü talep etmiş olan Ketum Hatun, kocası Süleyman'ın komisyona müracaat etmeksizin, Adapazarı'na giden bir aileye tabi olup onlarla beraber ve onların izniyle Mudanya'ya gittiklerini ifade etmiş. iki sene kadar orada kaldıktan sonra kocasının vefatından dolayı zaruret ve sefalete düştüğü için İstanbul'a gelen vapurlardan birisine binip elinde mürur tezkiresi ve sair bir çeşit evrak olmadığı halde iki evladıyla beraber buraya gelmiş. Diğer bir vakada ise

[755] BOA, *DH. MKT*, No.2050, 13.1, 19 B 1310/6 Şubat 1893.
[756] BOA, *DH.MKT*, No.85,18.1, 27 Z 1310/30 Haziran 1309/12 Temmuz 1893.; BOA, *DH.MKT,* No.85,18.2, 13 Z 1310/16 Haziran 1309/28 Haziran 1893.
[757]BOA, *DH.MKT*, No.1723,77, 22 N 1307/11 Mayıs 1890; "…*Zevcesi Hanife Hatun ile iki nefer çocuğunu bilânafaka İzmirDulhânesinde terk eylediği..*", Osmanlı Arşivi(BOA), *Hariciye Sefaret Sofya* (HR.SFR (04), No.582, Gömlek No.85, 13 Mayıs 1307/25 Mayıs 1891.
[758] BOA, *DH.MKT*, No. 1723, 61, 18 Mart1306/30 Mart 1890.

Karinabad muhacirlerinden olup iskân amacıyla Silivri'ye gönderildiği halde kocasının vefatından dolayı dulhaneye kabulü hakkında Şehremaneti tarafından gönderilen Amine Hatun, iki çocuğu ile bu defalık kabul edilmiş.[759] Ayrıca yukarıdaki tebliğde, bu tür kişilerin bulundukları yerlere iskânlarının gerekli olduğu önce ve sonra tebliğ edilmiş olunduğu halde ara sıra yine tebligata mugayir durumların meydana geldiği dile getirilmişti. Bundan böyle eşlerinin vefatı nedeniyle dul kalan kadınların iskân edildikleri mahallerden ayrılmalarına izin verilmeyerek eğer vefat etmiş kocasına devlet tarafından arazi verilmiş ise evladıyla önceden olduğu gibi araziden faydalanmasına izin verilmesi isteniyordu. Arazi verilmeyenlere ise bulundukları mahallin belediyeleri tarafından iaşe sağlanacağına dair muhacir bulunan vilayetlere gönderilen tebligatın gereğinin yapılması talep edilmişti.[760] Bununla birlikte bu gibi aciz ve dulların şan-ı hükümete layık bir şekilde idare ve muhafazalarına itina gösterilmesi istenmişti.[761]

Yukarıdaki örneklerden hareketle, dulhanelerde yoğunluğun azaltılması adına, dulhanelere alınacak kadınlarda öncelikle göçmen, evsiz barksız olma ve kendisine bakacak kocası ve erkek çocuğunun olmaması şartlarının arandığı anlaşılmaktadır. [762] Mesela, Filibe muhacirlerinden Hatice Hanım ise Seraskerliğe gönderdiği 23 Temmuz 1890 tarihli arzuhalinde ise fakir halinden dolayı çocuklarının masraflarını karşılayacak gücü olmadığını belirterek, iki kızının dulhaneye ve oğlu Hüseyin'in de Baytar Rüştiye Mektebi'ne kabul edilmesini talep etmiş. Hatice Hanım'ın talebi, ilgili kurum tarafından dikkate alınarak çocuklar adı geçen kurumlara kaydedilmişti.[763] 1890 yılında yine Şehzadebaşı'nda Kozya Mahallesi'nde olduğu gibi mahalle halkı, kimsesiz ve fakir Bosnalı muhacir Abdullah kızı Saadet Hatun'a ön ayak olarak Sadaret'e bir ilmuhaber gönderip, komşularını dulhaneye aldırmaya çalışmışlardı.[764] Bu vakalara ilaveten dul kadınların, dulhanelere bireysel başvuruda bulundukları görülmektedir. Mesela Vidinli Ayşe Hatun, [765] Sofyalı Şerife

[759] BOA,*DH.MKT*, No.1723,61.1, 22 N 1307/30 Nisan 1306/12 Mayıs 1890.

[760] BOA, *DH.MKT*, No.1672,54.1, 14 RA 1307/8 Kasım1889.
[761] BOA,*DH.MKT*, No.1723,61.1, 22 N 1307/30 Nisan 1306/12 Mayıs 1890.
[762]Bay, "Hayır",52.
[763] BOA, *DH. MKT*, No. 1745,6, 5 Z 1307/11 Temmuz 1306/23 Temmuz 1890.
[764] BOA,*DH.MKT*, No.1753,23.1, 4 M 1308/18 Ağustos 1306/ 30 Ağustos 1890.
[765] BOA,*DH.MKT*, No.1521,61.1, 5 ZA 1305/2 Temmuz 1304/14 Temmuz 1880.

Hatun,[766] ÇerkesAyşe Hatun,[767] Çırpan muhaciri Nazife Hatun,[768] Matbaa-i Osmaniye'de hademe olan ve inşa edilen odanın birinde kalmakta iken oradan çıkarılan Silistreli Ayşe Hatun,[769] hizmetçilik ile maişetini temin etmekte iken hasta olduğundan ve barınacak bir mekanı dahi bulunmayan Şumnu muhaciri Atiye Hatun,[770] kocalarının vefatı üzerine sokak ortasında kalan 3 yetimiyle Emine Hatun[771] ve 7 yaşındaki 1 yetimiyle Ziştovi muhaciri Ummuhan Hatun[772] bunlardan bazılarıydı… Yukarıdaki örneklerin, özellikle de kadınlar özelinde düşünüldüğünde; göçün, insanlar üzerinde yarattığı çaresizliği gözler önüne sermesi bakımından dikkate değer tespitler olduğu söylenebilir.

Babıâli'nin, dul ve yetimlerinin kaldığı binaların fiziki şartlarını iyileştirmesi dışında burada yaşayanların yiyecek, giyecek vb. ihtiyaçlarının karşılanması için para yardımlarında bulunduğu tespit edilmiştir. Mesela, 1893'de Gülhane'de bulunan dul kadınlar için elbise, çamaşır ve hırka gibi kıyafet yardımları yapılmış ve hatta İstanbul'daki tüccar-ı muteber sayılan Tüccar Agop Şerbetçiyan Efendi gibi esnaftan zaman zaman bu kıyafetlerin yapılması amacıyla toptan basma, Amerikan bezi ve pamuklu kumaşlar alınmıştı.[773]

1895 yılında Muhacirîn Komisyonu'nun lağvından sonra muhacirin hastane ve dulhanesinin nezaret idaresinde bulunduğu zaman zarfında haftalıklarının düzenli olarak verilmesine itina gösterilirken,[774] daha önceki yıllarda Filibe'de dulhane ve medreselerde ikamet ettirilen muhacirîn-i islamiyenin ihtiyaçlarının karşılanması için Sadaret'ten inayet ve ihsan buyrulan 100 lira ile tertib-i mahsûsadan verilen 250 liramuhacirlere dağıtılmıştı.[775]Yine 1890'da Bank-ı Osmanî Müdüriyeti aracılığıyla Filibe'de dulhane ve medreselerde ikamet ettirilen muhacirlereverilmek üzere taraf-ı eşref cenâb-ı padişahiden ihsan buyrulan 100 liralık çek nezaret veznedarına verilip Bulgaristan Komiserliği Baş Kitabeti'ne iletilerek Filibe şubesine

[766] BOA,*DH.MKT*, No.1613,33.1, 5 Ş 1306/25 Mart 1305/6 Nisan 1889.
[767] BOA, *DH.MKT*, No.196,82.1,19 ZA 1309/15 Haziran 1892.
[768] BOA, *DH.MKT*, No.209,17.1,15 Ş 1311/9 Şubat 1309/21 Şubat 1891.
[769] BOA, *DH.MKT*, No.2012,23.1, 27 RA 1310/7 Teşrinievvel 1308/19 Ekim 1892.
[770] BOA, *DH.MKT*, No.138,13.1,13 RA 1311/12 Eylül 13097/24 Eylül 1893.
[771] BOA,*DH.MKT*, No.125,16.1, 21 S 1311/22 Ağustos 1309/3 Eylül 1893.
[772] BOA,*DH.MKT*, No.13,35.1,28 Ş 1310/5 Mart 1309/17 Mart 1893.
[773] BOA,*DH.MKT*, No.2039,48.1, 16 C 1310/5 Ocak 1893.
[774] BOA,*BEO*, No.586,43938.1, 19 Ş 1312/3 Şubat 1310/15 Şubat 1895.
[775] BOA, *DH.MKT*, No.1820,25.1,8 Ş 1308/19 Mart 1891.

verilmesi sağlanmıştı.[776] Fatih'te de 1883 yılında, Üçüncü. Muhacirin Şubesi dahilinde bulunan aciz muhacirlere ve dulhanelere dağıtılmak üzere Şerafettin Ağa vasıtasıyla tarafı hazret-i padişahiden ihsan buyrulan 360 adet nan-ı aziz ile 7 baş koyun teslim edilmiş ve bunlar İkinci Daire-i Belediye çavuşları tarafından hademelere verilerek dağıtılmıştı.[777] Gerek para gerekse yiyecek, giyecek gibi ihtiyaçların karşılanmasının, dulhanelerdeki kadınların yaşam koşullarını iyileştirmede katkı sağladığı söylenebilir.

Babıâli'nin yukarıdaki örneklerden hareketle muhacir dul kadınlara yönelik bu tür sosyal yardımlarda bulunduğu bu dönemde dulhanelerde kalmakta olan muhacir dul kadınların olumsuz tutumlar sergilediği vakalara da tanık olmaktayız. Örneğin, Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir tezkirede, Dulhanede kalmakta iken Bursa'ya gidip döndükten sonra dulhaneye kabul edilmemesinden dolayı ortada sefalet içerisinde kalan Fatma Hatun'un olayından bahsedilmektedir. Şöyle ki Batumlu Fatma Hatun, Sadaret'e gönderdiği arzuhalinde kimsesiz ve sefalet içinde olduğunu dile getirmiş. Muhacirin Komisyonu'na cevaben gönderilen 1 Kanunuevvel 1309/13 Aralık 1893 tarihli ve 106 numaralı tezkirede, Batumlu Fatma Hatun'un ahvâl-i zaruretinden dolayı bu defalık dulhaneye kabul edileceği ve ancak uslu durmasının tembih edilmesi gerektiği ve aynı davranışları tekrarlarsa hemşerileri nerede ise oraya gönderileceği kendisine bildirildiği ifade edilmektedir.[778] Bu konuya dair gönderilen 23 Kanunuevvel 1309/4 Ocak 1894 tarihli tezkirenin komisyonda görüşülmesinden sonra Fatma Hatun, dulhaneye alındığı görülmektedir. Ancak Hatun'un, dulhanedeki memurlar ve diğer sakinlerle her zaman tartışması ve kendisine verilen nasihatleri göz ardı etmesinden dolayı burada kalmasının uygun olmayacağı düşünülerek, dulhaneden ihraç edilip Bursa'ya sevk edilmesine karar verildi. Ancak hatun Bursa'ya gitmek yerine, cami avlusunda yatıp kalkmıştı[779]. Umûm Muhacirîn Komisyonu Reisi Ramazan Bey, Hatunun içinde bulunduğu hale nazaran tekrar kabulünü talep etti.[780] Başka bir vakada, 1894 yılında iki çocuğuyla dulhanede ikamet eden Vidinli Şerife Hatun'un, çocuklarından birinin kabahat işlemesinden dolayı ihraç edildiği, sonra çocuklarıyla birlikte sefalet içerisinde

[776] BOA,*DH.MKT*, No.1801,41.1, 9 CA 1308/9 Kanunuevvel 1306/21 Aralık 1890.
[777] BOA,*Y.PRK.KOM*, No.4,8.1,18 Mart 1299/30 Mart 1883.
[778] BOA, *DH. MKT*, No.192,30.3, 9 B 1311/5 Kanunuevvel 1309/17 Aralık 1893.
[779] BOA,*DH.MKT*, No.192,30.1, 26 C 1311/23 Kanunuevvel 1309/4 Ocak 1894.
[780] BOA, *DH. MKT*, No.192,30.2, 5 B 1311/1 Kanunuevvel 1309/13 Aralık 1893.

sokak ortasında kaldığı ve kabul edilmeleri için tekrar başvuruda bulunduğu anlaşılmaktadır.[781] Bu süreçte kimi zamanda muhacir kadınların saldırıya uğradığı vakalarda görülmektedir. Mesela, bu tür bir olayı muhacir Ketum Hatun yaşamıştı. Hatun, 1894 yılı içerisinde dulhanede kalırken, orada bulunan kadınlardan birinin saldırısına uğradığı ve saldırıyı yapan kişinin de dulhaneden ihraç edildiği anlaşılmaktadır.[782] Yaşanan bu gibi örnek hadiselerde olduğu gibi dul kadınların içinde bulundukları sosyo-psikolojik durumların etkisinin olduğu muhakkaktır. Dolayısıyla bu gibi durumlardan dolayı da davranış bozukları sergileyerek, uyumsuzluk yaşadıkları söylenebilir.

4.4.DUL VE YETİMLERE SOSYAL VE EKONOMİK YARDIMLAR

Muhacir dul kadınlarının barınma ihtiyaçlarının giderilmeye çalışmasının yanı sıra hayatlarını idame ettirecek iaşelerinin temini de üzerinde durulan diğer bir konuydu. Bu bağlamda devlet, 1892'de dul, yetim ve öksüzler için öncelikle yapılan yardımlarla Manastır, İzmir ve Bursa gibi birçok vilayette evler inşa etmeye başlamıştı.[783] Dolayısıyla muhacirlerden öksüz ve evsiz olanlardan muhafaza ve iaşeleri hakkında Bab-ı Zabtiye'ye müracaat eden aciz kadınlar; komisyona gönderilerek, bunlar ahali-i kadime hükmüne girmiş sayılıp, belediye dairelerince muhafaza ve iaşeleri için Şehremaneti tarafından bunlara otuzar kuruş maaş tahsis ediliyordu. Bu miktarın aşılmasını gerektiren durumlarda ise maaş verilmeyeceği ifade ediliyordu. Ancak içlerinde gidecek ve sığınacak mahalleri olmayanlarla ilgili olarak gönderilen 26 Kanunuevvel 1304/7 Ocak 1889 tarihli tezkire üzerine, Muhacirîn Komisyonu'yla yapılan yazışmalar doğrultusunda iskân edilen mahallerde muhacirlerden akrabası var olanların iaşelerinin buradaki akrabaları tarafından karşılanması şartıyla İstanbul'da kalmalarına müsaade ediliyordu. Akrabası olmayanlardan taşraya gönderilenler ve İstanbul'da kalanlardan muhtaç oldukları tescillenenler ise yerli ahaliden sayılarak, ihtiyaçlarının belediye dairelerince karşılanacağı ifade edilmişti. Hatta ekmek vb. ihtiyaçlarının duruma göre arttırılabileceği de dile

[781] BOA, *DH. MKT*, No.235,35, 8 ZA 1311/1 Mayıs 1310/13 Mayıs 1894.
[782]BOA, *DH. MKT*, No.240,9.1, 18 ZA 1311/11 Mayıs 1310/28 Mayıs 1894.
[783] BOA, *DH.MKT*, No.1964,85, 26 ZA 1309/10 Haziran 1308/28 Haziran 1892.

getirilmişti.[784] Örneğin, 1892 yılında üç evladıyla öksüz ve yetim kaldığı ve sefalet içerisinde olduğundan dolayı tayinat talebinde bulunan Hatice Hanım'ın ihtiyaçları karşılanmıştı.[785] Bu minvalde bir örnek vaka 1887'de Çatalca'da meydana gelmişti. Burada bulunan Tırnova muhacirlerinden Ayşe Hatun, fıkara ve öksüz olmakla beraber barınacak evi olmadığından beş yaşındaki çocuğuyla beraber emsallerinde olduğu gibi dulhanede iaşe ettirilmek üzere gönderildiği, mutasarrıflık tarafından tebliğ edilince, Muhacirîn İdare-i Umûmiyesi'nden alınan cevapta; Şurâ-yı Devlet kararları içersinde yer alan "muhacirin hanesinde erkek evladı veya eşi olmayan kadınlara diğer muhacir hanelerinde verildiği miktarda yer verilmesi" hükmünce bu hatunun orada iskânı gerekirken, misafir olarak dulhaneye gönderilmesi hatunun sefaletini artıracağından, gerek hatuna gerekse emsallerine alınan karar doğrultusunda münasip mahallerde yer verilerek iskân edilmesi ve mekan değişikliği nedeniyle oluşacak müşkülatın engellenmesi amacıyla Şehremaneti'ne tezkire gönderilmişti.[786] Yine 1897'de Bulgaristan muhacirlerinden dört çocuğuyla sefalet içerisinde olan Meryem Hatun'a ise Dersadet'te Taşkışla Mektebi arsasında bir kulube inşa etmesi amacıyla Muhacirîn Komisyonu ve Şehremaneti tarafından gerekli maddi yardım yapılmıştı[787].

Dul, yetim ve öksüzlerin göç esnasında en çok sıkıntı çektiği konulardan biri de ihtiyaçlarını karşılama babında nakit ihtiyacı olmuştu. Bu bağlamda 1880 tarihli bir belgede dul, öksüz ve yetimlerin erzak, elbise vb. ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla Hazine-i Evkâf'tan Muhacir Komisyonu'na, 150.000 kuruş aktarılacağı duyurulmuştu[788]. Bunun yanı sıra muhtaç durumda olanlar, gerek kendilerine gerekse çocuklarına maaş bağlanması amacıyla bireysel olarak da başvuruda bulunmaktaydı. Örneğin, Vidin muhacirlerinden Fatma Hatun Sadaret'e yazdığı 27 Eylül 1898 tarihli arzuhalinde, iki tane yetim çocuğuyla birlikte sefalet içerisinde olduğunu beyan ederek, kendisine münasip miktar maaş tahsis edilmesini talep etmişti. Bunun üzerine Sadaret'ten Şehremaneti'ne,"usul ve emsaline nazaran iktizasının ifasına

[784] BOA, *DH.MKT*, No.1594,1.1, 12 C 1306/13 Şubat 1889.
[785] BAO, *DH.MKT*, No.2030,116.1, 24 CA 1310/2 Kanunuevvel 1308/14 Aralık 1892.
[786] BOA, *DH.MKT*, No.1432,40.1, 22 L 1304/2 Temmuz 1303/ 14 Temmuz 1887.
[787] BOA, *DH.MKT*, No.1444,81.1, 18 Z 1314/8 Mayıs 1313/20 Mayıs 1897.
[788] BOA, *İ.DH*, No.800, 4879, 11 RA 1297/22 Şubat 1880.

himem buyrulması"[789]şeklinde tebliğde bulunulmuştu. Fatma Hatun örneğinde olduğu gibi farklı yıllar içerisinde İnebahtı Muhacirlerinden Naile Hatun kendisi ve iki yetimiiçin maaş bağlanması,[790]kimsesiz ve sıkıntıda olan Hatice Hanım nafaka ve iaşe temini[791] talebinde bulunurken, Aksaray civarında Kazgan Sadi Mahallesi'nde ikamet etmekteyken vefat eden Kırım muhaciri Ümmü Gülsüm Hanım'ın yetim ve öksüz iki çocuğu için mahalle imamı, muhtar ve ahalisi maaş talebinde bulunmuşlardı.[792] Muhacir yetim ve öksüzlerine yönelik bu sağduyulu davranışları, ahalinin her türlü durumda ortaya koyduğunu belgeler bize kanıtlamıştır.

Babıâli, her fırsatta birçok vesileyle muhacirlere yardım konusunu canlı tutmaya çalışmaktaydı. Mesela, 1885 yılında anasız babasız ve her yönden merhamete muhtaç ve muhacirin dulhanesinde iaşeleri temin edilmeye çalışılan yetim muhacir çocukların sünnet ettirilmesi[793] ve 1878 yılının Rebiülevvel ayının 16. çarşamba ve18. cuma ve 20. pazar günleri Beyazıt Cami'inde İaşe-i Muhacirîn Encümeni vasıtasıyla tertip edilen mevlidin davet biletlerinden elde gelirin bağışlanması[794] gibi faaliyetler bunlardan bazılarıydı… Yine bu minvalde 10 Şubat 1892 tarihinde Trabzon Vilayeti'ne gönderilen tezkireyle muhacir yetim çocukların büluğ çağına erdikten sonra hem kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme hem de gerek yerli ahali gerekse muhacirlerle evliliklerini kolaylaştırmak için arazi tahsis edilmesi istenmişti[795]. İlgili dönemde devletin, uyguladığı sosyal politikalar çerçevesinde bu tür talepleri karşılamış olduğu muhtemeldir.

Osmanlı Devleti'nde çocukların başıboş bırakılmamaları, imkanlar ölçüsünde korunmaları ve iyi yetiştirilmeleri esas olduğundan, özellikle yetim çocuklar bu bağlamda değerlendirilerek, vasilik uygulamasıyla çocuğun her türlü ihtiyacının karşılanmaya çalışılmaktaydı.[796] Bu bağlamda Osmanlı'da yetim çocukların evlat edinilmesi uygulaması da çocukların iyi

[789] BOA, *DH.MKT*, No. 2111,22, 11 CA 1316/15 Eylül 1314/27 Eylül 1898.
[790] BOA, *A.}MKT.NZD*, No.2,17,11 S 1266/27 Aralık 1849.
[791] BOA, *DH.MKT*, No. 2030/116.1,24 CA 1310/17 Aralık 1892.
[792] BOA, *DH.MKT*, No. 253/21, 26 Z 1311/18 Haziran 1310/30 Haziran 1894.
[793] BOA, *Y.MTV*, No.18,9, 10 Ş 1302/13 Mayıs 1301/25 Mayıs 1885.
[794] BOA, *MF.MKT*, No.54,3, 5 RA 1295/ 25 Şubat 1293/ 9 Mart 1878.
[795] BOA, *DH.MKT*, No.1921,70,11 B 1309/29 Kanunusani 1307/10 Şubat 1892.
[796]İbrahim Güler, " XVIII. yüzyılda Aile: Sinop Örneği", *Türkler*,Edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ankara:Yeni Türkiye Yay.,,2002), 31-32,37-38.

yetiştirilmesinde kullanılan bir yöntem olmuştu.[797] Tanzimatla birlikte de yetim çocukların korunması politikasında 1851 yılında Eytam Nizamnamesi'nin çıkarılması ve buna dayanarak Eytam Nezareti'nin kurulmasıyla yetimlere yönelik hizmetlerin daha muntazam yürütülmesi sağlanmaya çalışılmıştı[798]. Babıâli'nin yetim çocuklara yönelik olarak sosyal politikalar geliştirdiği bu dönemde muhacirlerin yetim çocuklarını da aynı statüde değerlendirip eğitim vb. alanlarda, bunlara hizmet sunmaya çalıştığı görülmektedir. Nitekim Babıâli'nin bu bağlamda muhacir yetimlerinin sefaletten dolayı hırsızlık vb. adli suçlara meyletmesini önleyici tedbirler aldığı da görülüyordu. Mesela, Trabzon Valisi Mehmet Emin Paşa Sadaret'e gönderdiği 17 Temmuz 1864 tarihli telgrafında, kentte bulunan muhacir yetim çocuklar içerisinde hırsızlığa meyledenlerde artış olduğunu, dolayısıyla bunların koruma altına alınması amacıyla İstanbul'a gönderilmesine izin verilmesini istemişti.[799] Netice itibarıyla bu çocukların da belirlenmiş olan sosyal politikalar doğrultusunda İstanbul'da ilgili kurumlara teslim edildiği muhtemeldir.

Göç politikasının en iyi şekilde uygulanmaya çalışıldığı bu süreçte muhacir yetimlerinin evlatlık müessesi sistemi içerisinde himaye edilmesini sağlama adına basına verilen ilanlar yoluyla kamuoyunun da dikkati çekilmeye çalışılmaktaydı. Mesela, 20 Haziran 1878 tarihli gazetede yer alan tahrirat suretinde, Rumeli muhacirlerinden olup komisyon tarafından Darüşşafaka'ya gönderilen öksüz çocuklardan mektebe kayıt olanlardan ve bunların dışındakilerden, arzu eden ailelere evlad-ı manevi suretiyle verileceği, dolayısıyla çocuk talep edecek olan ailelerin Darüşşafaka Müdürlüğü'ne müracaat etmesi isteniyordu. Hatta başka bir ilanda da ilgili senede Darüşşafaka'ya alınacak talebelerin mektepte bulunan muhacir öksüzlerinden oluşacağından dolayı, dışarıdan hiç kimsenin mektebe yazılmak için mektep idaresine müracaat etmemesi ve bundan böyle gelecek muhacir öksüzlerinin

[797] AbdülkadirİnanAbdülkadirİnan, "Göçebe Türk Boylarında Evlâtlık Müesseseleriyle İlgili Gelenekler", *Makaleler ve İncelemeler*, (Ankara:TTK Yay., 1987), I, 305-316.; NesimiYazıcı "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *AÜİFD*,1, (2007), 15.

[798] NesimiYazıcı, "Tanzimat Döneminde Yetim Mallarının Korunmasına Yönelik Yasal Düzenlemeler ve Bazı Uygulamalar", *Vakıf Haftası Dergisi*,12,(1995), 46-47.; Mehmet Çanlı, "Eytam İdaresi ve Sandıkları (1851-1926)", *Türkler*, Edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, (Ankara:Yeni Türkiye Yay.,2002), 14, 57-73;TahsinÖzcan, "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları" *İÜİFD*,14, (2006), 103-121.; AhmetEryüksel,"Osmanlı Devletinde Dul ve Yetimler", *Şarkiyât Mecmuası*, (İstanbul: Çantay Kitabevi, 1998),8, 331-344.

[799] BOA, *MVL*, No.679,90, 12 S 1281/17 Temmuz 1864.

de evlad-ı manevi suretiyle talep edenlere verileceği belirtilmişti.[800] Böylece hükümet, sosyal devlet anlayışı doğrultusunda sosyal yardım politikalarında halkın da katılımını sağlayarak, yetim ve öksüz çocukların barınma ve ihtiyaçlarının karşılanması noktasında önemli bir işlevi yerine getirmiş olacaktı.

4.5.YETİŞKİNLERİN MEMURİYETTE İSTİHDAM EDİLMESİ

Babıâli, muhacirlerin iskânı politikasında koordineli bir şekilde hareket ederek yurtlarından kopup Osmanlı topraklarına sığınan insanları, zarar görmeden birçok farklı bölgeye yerleştirmeye çalışmıştır.[801] İskân bölgelerinde yeni yerleşim yerleri tesisi, cami, mektep vb. yapıların inşası ile eğitim ve dinsel hayata yönelik ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır.[802] Buna ilaveten göç olayından sağlık sorunları ve özellikle de eğitim alanı açısından en çok etkilenen çocukların eğitim dair bütün ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştır. Muhacir çocukların sefalet içerisinde olmaları, öksüz ve yetim durumda kalmalarından dolayı onların hayatlarını idame etmelerini sağlayıcı yönde özellikle mesleki okullara da kayıtları yapılarak bir meslek sahibi olmaları tabiri caizse ellerinin ekmek tutması amaçlanmıştır. Dolaysıyla birçoğu, Osmanlı'da Tanzimat süreciyle beraber açılan Mekteb-i Sanayi, Mekteb-i Tıbbiye, Ziraat Mektebi gibi mesleki okullara kayıt edilmiştir. Tabi yoksulluk nedeniyle bu okulların daha çok yatılı ve meccanî bölümlerine kayedilmişlerdir. Okullara kayıtları sırasında bir takım idari ve maddi pürüzler yaşanmış olsa da, bu sorunlar ilgili kurumlar tarafından çözülerek çocukların okullara kayıtları yapılmıştır. Okullara kayıtlarıyla beraber eğitimlerine başlayan çocukların maddi olarak elbise, kitap vb. bütün ihtiyaçları karşılanmış, öğretmen temin edilerek dersler en iyi şekilde işlenmeye çalışılmıştır.[803] Tabi bu sürecin akabinde en önemli unsur mezun aşamasına gelmiş olan bu çocuklara, bir sonraki adım olan geçimlerini sağlayabilecek bir iş temin edebilmektir. Bu doğrultuda devletin, bu aşamada da muhacir

[800] *Ceride-i Havadis*, 19 C 1295/20 Haziran 1878, Nr.3736.
[801] Bu konunun tafsilatı çalışmanın " Asayişin ve Can Güvenliğinin Temini" bölümünde verilmiştir.
[802] Bu konuya dair tafsilat çalışmanın "Yerleşim Yeri Tesisi, Cami Ve Mektep İnşası" bölümünde yer almaktadır.
[803] Bu konu çalışmanın "Okullara Kayıt Sırasında Yaşanan Sorunlar" bölümüde ele alınmıştır.

çocuklara kol kanat gerdiği görülürken mezun olan çocuklar memuriyette istihdam edilmeye çalışılmıştır.

Bu bağlamda Trabzon Valisi Emin Paşa ve Maliye Nezareti'ne yazılan 11 Şubat 1862 tarihli tegrafta, mülki memurluğa bir muhacir tayini yapıldığı anlaşılmaktadır. Lazistan Sancağı Arhavi Kazası Müdürlüğü vazifesini yürüten Dede Bey'in (belgede azl sebebi açıkça beyan edilmemektedir) azledilmesiyle münhal kalan müdürlüğe Ahıska muhaciri ve mekteb-i mülkiye mezunu olan Arslan Bey önce vekalaten atanmış, daha sonra Meclis-i Valâ'da asaletinin tasdik edilmesiyle 500 kuruş maaşla Arhavi Kazası'na tayin edilmişti. Ayrıca bu tayin meselesi Trabzon valisine bildirilirken maaş konusu da Maliye Nezareti'ne iletilmişti.[804] Buradan hareketle devletin, kaymakamlık ve müdürlük gibi mülki memurluklarda çalışacak gayrimüslim ve Müslim öğrencilerin mezun olduğu mülkiyede[805] öğrenim görmüş başarılı muhacir çocuklarını da devlet kademelerinde istihdam ettiği görülmektedir.

İlgili belgelerde ayrıca normal düzeyde memurluklara da tayin yapıldığı görülmektedir. Mesela 1876 yılında Selova Kazası muhacirlerinden Hoca Salih Efendi'nin münhal olan Sultan Mehmet Mekteb-i İbtidaiyesi Muavin-i Saniliği'ne tayinine dair beyanına cevaben, usul ve nizamına uygun bir şekilde gerekeni yaptığı takdirde, tayininin yapılacağı ifade edilmişti.[806] Ayrıca bu tür mekâtib-i ibtidaiyede muallim veya muavinlik edeceklerin Darülmuallimîn-i Sıbyan'da tahsillerini tamamlamaları veya tahsil şartları olan Kuran-ı Kerim kıraâtı, ulumû'd-diniye, ilmihal, Osmanlı tarihi ve coğrafyasından yapılacak sınavı geçmesi gerektiği belirtilmişti.[807] Böylece bu bilimlerin ekserisinden sınavları verdiği takdirde çocukların, bir ibtidaiye mektebi muallimliği veya muavinliğini hak edebileceği dile getirilmişti.[808]

Vidin muhacirlerinden Kadri Efendi Aydın Vilayeti'ne gönderdiği 4 Şubat 1894 tarihli telgrafında, İzmir Mekteb-i Sanayi'inden mezun olduğunu ve

---

[804] BOA, *A.}MKT.MVL*, No.141.17,11 Ş 1278/ 11 Şubat 1862.
[805] *ERGİN*, a.g.e, s.639.; Hasan Ali Yücel,*Türkiye'de Orta Öğretim*,(İstanbul: Devlet Basımevi, 1938), 5.;AydınTalay, *Eserleri ve Hizmetleri ile Sultan II. Abdülhamid*, (İstanbul: Risale Yay., 1991) , 161.
[806] BOA, *MF.MKT*, No.52,31, 1Z 1293/6 Kanunuevvel 1292/18 Aralık 1876.
[807] Buradaki belirtilen kaide ve dersler öğretmenler okulların ilgili dönemde herkes için gerekli gördüğü uygulamaydı; BayramKodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, (Ankara: TTK Basımevi, 1988),145-146.
[808] BOA, *MF.MKT*, No.52,31, 1Z 1293/6 Kanunuevvel 1292/ 18 Aralık 1876.

sefalet içerisinde bulunmasından dolayı mektep bünyesinde bekçilik gibi bir memuriyete istihdam edilmesini talep etmişti.[809] Göreve getirilecek çocuklar, muhacir ve istisnai hale sahip de olsalar eğitim alanında gerek muallimik gerekse idarecelik görevleri için gerekli liyakatin arandığı anlaşılmaktadır. Liyakat bağlamında da hem ders niteliği hemde sınav başarısının dikkate alındığı görülmektedir. Nitekim Karamürselde Sarıkum adlı mevkide Bosna muhacirlerinin teşkil eylediği mahallerde yeniden inşa olunan cami ile mektebin imamet ve muallimliği için mahallince bir münasip muallimin bulunması zorunluluğu doğduğunda, 40 kuruş maaşla görev yapabilmesi için Boşnak Hüseyin Efendi'nin kendisine yapılacak sınavda yeterli olduğu takdirde, muallimliğe seçileceği bildirilmişti. Bunun üzerine Hüseyin Efendi'nin, yapılan sınavda başarılı olduğu anlaşılmaktadır. Zira tayin işlemlerindeki maaş ve atama işlemleri bunu kanıtlamaktadır. Şöyle ki muallimliğe ait olan 40 kuruşun mesarif tahsisatından karar-ı âli gereğince ödeneceği ve bu hizmete tayin edilecek zatın ismiyle işe başlama tarihininin tebliğ edilmesi gerektiği 31 Teşrinievvel 1308/12 Kasım 1892 tarihli ve 52 numaralı tahriratta belirtilmişti. Buna cevaben mahal ve kaymakamlıktan gönderilen 27 Mayıs 1309/ 8 Haziran 1893 tarihli ve 102 numaralı tahriratta ise bu hizmete Boşnak Hüseyin Efendi adında birinin tayin edildiği ve 28 Kanunusani 1308/9 Şubat 1893 tarihinden itibaren işe başladığı bildirilmişti. Daha sonra Hüseyin Efendi'nin, maarif muhasebesi tarafından kaydının yapıldığı ve maaşının kendisine verilmesi gerektiği, Maarif Muhasebesi Memurluğu tarafından Rüştiye Muallimliği Evvelliği'ne tebliğ edilmişti[810].

Girit muhacirlerinden Mustafa ile Mekteb-i İdadi mezunlarından mühtedi Şakir, zaruretlerinden dolayı hallerine uygun bir hizmette istihdam edilmeleri yönünde Konya vilayetine arzuhallerini iletmişlerdi. Bu arzuhalde; mühtedi Şakir ise sekiz sene önce ihtida etmiş olduğunu, Adana Mekteb-i İdadisinde tahsilini tamamlayarak, İstanbul'a geldiğini ve kimsesiz olduğundan, bir nahiye müdürlüğüne tayin edilmesi talebinde bulunmuştu. Mühtedi Şakir'in haline münasip bir hizmette istihdamı ile ilgili buyrulan irade gereğince 23 Teşrinisani 1316/6 Aralık 1900 tarihli ve 2923 numaralı tezkire gönderilmiş, muhacir Şakir'in Mekteb-i İdadi mezunlarından olması nedeniyle vilayet

[809] BOA, *DH.MKT*, No.203,9,28 B 1311/23 Kanunusani 1309/ 4 Şubat 1894.
[810] BOA, *MF.MKT*, No.182,131, 24 Z 1310/26 Haziran 1309/ 8 Temmuz 1893.

dahilinde açılacak bir nahiye müdüriyetine tayiniyle alakadar olunması talep edilmişti. Girit muhacirlerinden olup Davud Paşa Mahallesi'nde Hakimoğlu Ali Paşa Türbesi karşısındaki hanede kiracı olarak oturan Mustafa'nın ise Şehrameti'nde münasip bir memuriyete istihdamı ile ilgili arzuhaline karşılık 23 Teşrinisani 1316/6 Aralık 1900 tarih ve 2923 numaralı tezkire buyrularak Mustafa'nın,"emanet celilerince haline münasip bir hizmette istihdamıyla ıkdar ve keyfiyetin işar"buyrulması talep edilmişti.[811]

Liyakat noktasında görevden ayrılanın yerine aynı düzeyde ehliyetli kişilerin getirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Saraybosna Mekteb-i Rüştiyesi Muidi Ahmet Efendi'nin istifasından dolayı yerine Hokand muhacirlerinden ve o bölgede ikamet eden Sırrı Efendi göreve getirilmişti. Sırrı Efendi'nin "ehliyetli olması nedeniyle Mekteb-i Rüştiye'ye muid olarak tayini 13 Temmuz 1855 tarihli mazbata ile bildirilmiş olup. Liyakati olduğu, hizmete ve idareye vakıf olduğu" belirtilmişti.[812] Bununla birlikte böyle liyakatli kimselerin farklı bölgeye gönderildiğinde de aynı nitelikte bir göreve getirilmesi istenmiştir. Mesela, Osmanpazarı muhacirlerinden ve dersiâm hocalarından olan Hacı Mustafa Efendi ile alakalı olarak Suriye Valiliği'ne gönderilen 5 Şubat 1890 tarihli bir tezkirede, dersiâm hocalarından olup muhacirin komisyonunca evlad u iyalıyla birlikte iskân edilmek amacıyla Suriye'ye gönderileceği ve zaruretten dolayı orada haline münasip bir mektep hocalığında [813] vazifelendirilmesi talep edilmişti. Yaşanan bu gelişmeler, eğitim alanında liyakat sahibi olmanın önemini ortaya koyarken, okuduğu Mekteb-i Tıbbiye'den ebelik diploması alacak olan Varna muhacirlerinden Oniko da mesleki tecrübe kazanmak amacıyla olsa gerek Haseki Nisa Hastanesi'nde meccanen hizmet etmek üzere kabulü niyazını 23 Kanunusani 1310/4 Şubat 1895 tarihli arzuhalinde dile getirmişti. Oniko'nun bu talebinin Şehremaneti tarafından ilgili kurumlara iletildiği ve bu isteğinin yerine getirilmesi noktasında "…icabının ifasına himem aliye-i düsturiyesi derkar buyrulduğu…"anlaşılmaktadır.[814]

---

[811] BOA,*DH.MKT*, No.2441,3O.1, 29 Şaban 1318/9 Kanunuevvel 1316/ 22 Aralık 1900.
[812] BOA, *A.MKT. MHM*, No.72,4, 20 L 1271/13 Temmuz 1855.
[813] BOA,*DH.MKT*, No.1695,70.1, 14 C 1307/24 Kanunusani 1305/ 5 Şubat 1890.
[814] BOA, *DH. MKT*, No.341,2.1, 28 L 1312/11 Nisan 1311/23 Nisan 1895; BOA, *DH. MKT*, No. 341,2.2, 1 Eylül 1311/13 Eylül 1895.

Memurluklara tayin konusunda her ne kadar liyakat göz önüne alınarak muhacir de olsa nitelikli kişiler alınmaya çalışılırken, olayın ekonomik boyutun da göz ardı edilmediği anlaşılmaktadır. Örneğin, 1889'da Kepsut Nahiyesi Mekteb-i Rüştiyesi yazı muallimininin devamsızlığından dolayı azledilmesiyle boşalan bu göreve muhacirinden Osman Efendi tayin edilmişti. Osman Efendi'nin memuriyetinin tasdik edildiği ve tayin muamelesi yerine getirilmiş olduğundan başka bir memuriyeti yoksa kadılık aidatının sandık mahsusuna gönderilmesi ve iaşe maişetiyle yola çıkış tarihlerinin bildirilmesi gerektiği belirtilmişti. Muhasebeden cevaben gelen telgrafta; Osman Efendi'nin daha önce farklı bir memuriyeti bulunduğu için ilk maaşının yarısının % 5'inin tekaüd sandığına gönderilmesi, işe başlama ve kendinden önceki şahsın görevden alınması tarihlerinin de bildirilmesi isteniyordu.[815]

Devletin, memuriyet atamalarında maaş vb. harcamalarda itinalı davrandığı anlaşılmaktadır. Hatta bazende memuriyet sayısında tasarrufa giderek maddi külfeti azaltmaya çalıştığı görülmüştür. Nitekim 1892 yılında Bosna muhaciri Derviş oğlu Mehmet'in, Karamürsel Kasabası'nda Sarıkum adlı mevkide Bosna muhacirlerinin teşkil ettiği mahalde inşa edilen cami ve mektebin imam, hatip ve muallimlerine birer miktar maaş tahsis edilmesine dair talebine karşılık, Meclis-i Vükelâ'dan gelen cevapta bu hizmetler için ayrı ayrı adamların tayini yerine, diğer köylerde olduğu gibi bütün hizmetlerin münasip bir zatın uhdesine verilmesi istenmişti. Bu hizmete karşılık olarak da verilmesi düşünülen 80 kuruşun da yarısının Evkâf-ı Humayûn Hazinesi'nden, diğer yarısının da maarif tahsisatından verilmesi gerektiği belirtiliyordu. Ayrıca bu hususlar ilgili kurumlar olan Evkâf-ı Humayûn ve Maarif Nezareti'ne iletilmişti.[816]

Memuriyete alınacak muhacirlerde liyakat, maaş ve sınav başarısı gibi unsurlara ilave olarak üzerinde durulan diğer ve en önemli olan husus bunların yoksulluk ve sefalet içerisinde olmalarıydı. Bu bağlamda1872 yılında Çerkes muhacirlerinden ve Ulemadan Hacı Ebu Müslim Salih Efendi ise zaruri halinden dolayı bir mektep hocalığına tayin edilmesini talep etmişti. Bu zatın

[815] BOA, *MF. MKT*, No.109,109, 13 ZA 1306/11 Temmuz 1889.
[816] BOA,*MV*, No.70,1, 25 L 1309/10 Mayıs 1308/23 Mayıs 1892.;BOA, *BEO*, No.20,1462.1, 19 ZA1309/3 Haziran 1308/ 15 Haziran 1892; BOA, *BEO*, No.20/1462.2, 25 L1309/23 Mayıs 1892.

ulemadan olması nedeniyle tayin hususu, Muhacirin İdaresi, Evkâf-ı Humayûn Müsteşarlığı ve Meclis-i Maarif arasında değerlendirilmiş ve kendisine sıbyan mektebi hocalığı teklif edilmişti. Ancak Müslim Efendi, sıbyan mekteplerinin ilave bir tahsisatı olmadığı ve öğrencilerin getireceği haftalığa münhasır kaldığından sıbyan mektebi hocalığını kabul etmemiş ve rüştiye mekteplerinin birine tayin istemişti. Fakat kendisinin Türkçesi az olduğu gibi Arapça,hesap ve coğrafya gibi bilimlere dair de hiç bilgisi olmadığı anlaşılınca tayininin mümkün olamayacağı belirtilerek, evrakları iade edildi.[817] Bu örnekten hareketle her ne kadar muhacirlerin ekonomik ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için memuriyette istihdamları söz konusu edilse de yine de tayin edilecekleri memuriyette istenilen bazı niteliklere sahip olmalarına dikkat edildiği anlaşılmaktadır.

Çerkes muhacirlerden Ahmet, Maarif Nezareti'ne ilettiği 21 Haziran 1894 tarihliarzuhalinde, "Ayalı ve kendisinin fıkara olduğundan" münasip bir miktar maaşla Mekteb-i Mülkiye-i Şahâne'nin gece bekçiliğinde istihdam edilmesini talep etmiş,[818] Üsküp Kasabası'nda ikamet etmekte olan İvranya muhaciri Hafız Süleyman ise Maarif Nezareti'ne gönderdiği 7 Eylül 1896 tarihli telgrafında, Üsküp Kasabası'ndaki Meddah adlı Mekteb-i İbtiaiye'de muallim-i sani vazifesini ifa ettiğini ve kendisine tahsis edilmiş olan 100 kuruş maaştan başka bir geliri olmadığından bu maaşla geçinemeyip sefalet çekmekte olduğunu beyan etmişti. Bundan dolayı kazada veya vilayet dahilinde bulunan bir mektebin boş olan muallim-i evvelliğine tayinini istirham ediyordu. Hatta bu vazifeyle alakalı imtihana da hazır olduğunu dile getiriyordu. Bunun üzerine Hafız Süleyman'ın arzuhaline, "iktizasının ifasına himmet"[819] buyrulması şeklinde bir cevapla talebinin olumlu karşılandığı görülmektedir. Bunun yanısıra muhacirlerin memuriyete istihdam edilme taleplerinde olumlu netice alamadıkları durumlarda yaşanmış olup 1889'da Belgrat muhacirlerinden Mehmet Hasip'in"şu aralık açıkta ve hali zarurette olduğundan" dolayı belediye dairelerinde haline münasip bir memuriyete tayin edilme isteği, "mevcut müstahdemlerin bile açığa çıkarılması gerektiği bir

[817] BAO, *MF.MKT*, No.3,137,11 C 1289/3 Ağustos 1288/16 Ağustos 1872.
[818] BOA, *BEO*, No.423,31684.1, 17 Z 1311/9 Haziran 1310/21 Haziran 1894.
[819] BOA, *BEO*, No.1178,88297.1,29 RA 1316/5 Ağustos 1314/ 7 Eylül 1896.

zamanda" şeklindeki -muhtemelen ekonomik- sebebe dayalı olarak"açıktan bir hizmete tayini hususundaki" isteği kabul görmemişti.[820]

4.6 AİLELERİN İADESİ MESELESİ VE AİLEVÎ SORUNLARIN ÇÖZÜMÜ

İskân sırasında devleti uğraştıran diğer bir konu muhacirlerin iadeleri meselesi olmuştur. İade konusunda sınırlar dahiline gelen muhacirlerin iskân bölgeleri arasında özellikle de akrablarından dolayı iskân edildikleri bölgelerden akrabalarının yanına iadeleri gündeme geliyordu. Mesela, Muhacirin Komisyonu'na gönderilen telgrafta, Lazistan Sancağı'nda geçici olarak ikamet etmekte olan Tahir Bey ile ailesinin İzmit'te iskân edilmiş olan biraderinin yanına nakli hakkında gönderilen istidânameye cevaben Lazistan Mutasarrıflığı'ndan gönderilen 24 Mayıs 1865 tarihli tezkirede, gerekenin yapılacağı bildirilirken,[821] yine aynı yıl Çerkes muhacirlerden Ahmet ile kardeşi Nefise'nin Tırnova'da bulunan kız kardeşleri Nesibe'nin yanına gönderilmeleri hususundaki talepleri de Muhacir Komisyonu tarafından karşılık bulmuştu.[822] Ancak nakiller sırasında nakil sorumlularının işlemlerdeki dikkatsizliğinden kaynaklanan olaylar da meydana geliyordu. Bu tarz bir vaka İzmir'de yaşanmıştı. 1891'de Edirne'ye iskân amacıyla İzmir'e gelen 10 kişilik Bosnalı muhacirin akrabalarınının bulunduğu Biga'ya nakillerini istemeleri neticesinde evrakları olmadan gönderilmelerinin yanlışlığı Biga Mutasarrıflığı'na "hükm-ü memnuanın muhafazası" hususunda telgraf gönderilerek, bunların tekrar iade edilmesi istenmiş ve bunlar tekrar iade edilmişlerdi.[823]

Sadaret'ten Diyarbakır Valiliği'ne gönderilen 13 Kasım 1868 tarihli tezkirede ise Resulayn'da iskân edilen Çeçen muhacirlerinden Battal ve Şeyh Abdulgalun adlı kişilerin aileleriyle birlikte Rusya'ya gitmek istediklerine dair tahriratın mütalaa edildiği belirtilirken, bu muhacirlere devlet tarafından özel bir talep veya resmi ve gayrı resmi davet olmadığı, bunların memleketlerinde gördükleri sıkıntılardan dolayı iltica ettikleri ifade edilmişti. Bahsedilen muhacirlerin Rusya'ya dönüşünün Tiflis hükümdarının talebi üzerine gündeme geldiği, bununla birlikte şimdiye kadar kendilerine yapılan yardımlara karşılık

[820] BOA, *DH.MKT*,No.1635,111, 8 ZA 1306/24 Haziran 1305/ 6 Temmuz 1889.
[821] BOA, *A.}MKT.MHM*, No.332,99, 28 Z1281/24 Mayıs 1865.
[822] BAO, *A.}MKT.MHM,*No.344,59.1, 5 C 1282/26 Ekim 1865.
[823] BOA,*DH.MKT*, No.1875,5.1, 2 RA 1309/24 Eylül 1307/6 Ekim 1891.

geri dönmek isterlerse kendilerinin zorla tutulmayacağı belirtiliyordu. Fakat bunların, iskânları sırasında nakil ve iâşeleri için yapılan masrafların kendileri tarafından karşılanması karşılığında gidebilecekleri dile getirilmişti. Diyarbakır Valisi İsmail Hakkı Bey ise telgrafında, "bu babda ne suretle muamele olunmak icab eder ise"[824] şeklindeki ifadesiyle bu muhacirlerin gönderilmesi hususunda gerekenin yapılacağını bildiriyordu.[825]

1888 yılı tarihli bir belgede ise cebren alıkonulma hadisesi yer almaktadır. Şöyle ki İşpozi muhacirlerinden Meryem Hatun, İstanbul'a gelmek üzere bir posta vapurundan Atina limanına indiği sırada memurlar tarafından cebren alıkonulmuş olup Meryem Hatun'un Hariciye Nezareti'nin girişimleri sonucunda, Yunan Hariciye Nezareti'nden bu konuya dair bir telgraf gönderilmişti. Buna göre ya bizzat akrabalarından birinin ya da onu getirmekle görevlendirecekleri birinin Meryem Hatun'u İstanbul'a götürebileceği ifade ediliyordu.[826]

Babıâli'nin diplomasiyi kullanarak çözmeye çalıştığı bir başka iade meselesi Bulgar muhacirlere dairdi. Babıâli'nin, Bulgaristan muhacirlerinin hanelerine iade ve iskânları hakkında, Londra, Viyana ve Petesburg Sefaretleri'ne gönderdiği 1880 tarihli telgraflarla bu konu hakkında diplomatik açıdan destek istediği anlaşılmaktadır.[827] Bu konuyla alakalı olarak Petersburg Sefareti'nden gönderilen telgrafta, Petersburg Hükümeti, Babıâli'nin Bulgaristanmuhacirlerinin hanelerine iade ve iskânları hakkındaki mutaalasını tasvip ettiğini bildiriyordu. Hatta Mösyö dö Kirs, Osmanlı Komisyonu'nun bu konuda meydana gelen teşebbüslerini geçerli kılmak için Sofya'daki Rusya konsolos memurlarına telgraf ile talimat vereceğini bildiriyordu.[828] Viyana Sefareti'nden Nihat Paşa'ya gönderilen telgrafta ise Baron Haimrell, iade konusunda yardımda bulunmak için Sofya'daki Avusturya Konsolosu'na derhal emir vereceğini ifade ediyordu.[829] Ayrıca Londra Sefareti'nden Lord Salisbury de telgrafında, Bulgaristan sınırında kalan muhacirin-i islamiyenin

[824] BOA*, A.} MKT.MHM*, No.426,54.1, 26 B 1285/13 Kasım 1868.
[825] BOA, *A.} MKT. MHM*, No.426,54.2, 15 CA 1285/22 Ağustos 1284/ 3 Eylü 1868.
[826] Meryem Hatun'un cebren alıkonulma nedeni belirtilmemektedir. BOA, *DH.MKT*, No.1516,108.1, 17 Ş 1305/17 Nisan 1304/29 Nisan 1888.
[827] Osmanlı Arşivi(BOA), *Yıldız Hususi Maruzât*(Y.A.HUS), No.164, Gömlek No.48.1, 12 CA 1297/22 Nisan 1880.
[828] BOA, *Y.A.HUS,*No.164,48.2,12 CA 1297/22 Nisan 1880.
[829] BOA,*Y.A.HUS*,No.164,48.3,12 CA 1297/ 22 Nisan 1880.

hanelerine dönmesi konusunda dikkat ve itinanın gösterileceğini vaat ediyordu.[830]

Göçler sırasında muhacir ailelerin iade meselelerinin yanı sıra ailelerin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik şartların zorlamasıyla yaşadıkları sağlık, eğitim, iş problemlerinden doğan ve aile bireylerin olumsuz etkilendiği durumlarda çözülmeyi bekleyen sorunlar arasındaydı. Ailevi problemlerin temelinde genel olarak ekonomik koşulların etkili olduğu görülüyordu. Nitekim 1889'da Karasu panayırında ikamet eden Rusçuk muhacirlerinden Halime Hatun, eşinden şikayet etmekteydi. Şikayetinin nedeni ise eşi Arnavut Ali Çavuş'un kendisini ve çocuğunu nafakasız bırakarak ticaret yapmak için iki sene önce Dobruca'ya gitmiş olmasıydı. Halime Hatun, nafakasının temin edilmesi veya eşinin İstanbul'a getirilmesi yönünde talepte bulunmuştu. Bunun üzerine Muhacirin Komisyonu ile Hariciye Nezaretiarasında bu konuya dair yürütülen yazışmalardan; Hariciye Nezareti'nin Sefaret ile görüştüğü, fakat eşinin kolunun çolak olması ve hastalığı nedeniyle hem çocuklarına bakmaya gücü olmadığı hemde hastalığı nedeniyle gelemeyeceği bildiriliyordu. Dolayısıyla Muhacirin Komisyonu'na yazılan telgrafta, Halime Hatun ve çocuklarına yönelik gereken yardımın yapılması gerektiği belirtilmekteydi.[831]

Bosna muhacirlerinden ve askeri zabitandan emekli olan Mehmet Emin Ağa'nın eşi Fatma Hatun ise Sadaret'e gönderdiği 30 Kasım 1886 tarihli arzuhalinde, kocası Mehmet Emin Ağa'nın hastalığı nedeniyle 6 çocuğuyla ekmeğe muhtaç duruma geldiklerini dile getiriyordu. Konuyla alakalı olarak Sadaret'ten Muhacirîn Komisyonu'na gönderilen telgrafta, konunun araştırılıp bu konunun emsalleri çerçevesinde gereken muamelenin yapılması isteniyordu.[832] Bunun yanı sıra mesleki okullarda eğitim almakta iken ailesini kaybeden ve öksüz ve yetim kalıp ekonomik sıkıntıya düşen Kafkas muhacir Mustafa Remzi, Baytar-ı Rüştiye-i Askeriye öğrencisi iken sakatlığından dolayı okuldan çıkarıldığını da arzuhalinde belirterek yardım talebinde bulunmuştu. Bunun üzerine Mustafa Remzi Efendi'ye sadaka cinsinden olmak babında muhtaciye olarak düzenlenmiş olan bir miktar maaş tahsis edilmesi

[830] BOA, *Y.A.HUS*, No.164,48.4,12 CA 1297/22 Nisan 1880.
[831] BAO, *DH. MKT*, No.1705,46.1, 13 B 1307/21 Şubat 1305/ 5 Mart 1890.; BOA, *DH. MKT*, No.1705,46,22 RA 1307/4 Teşrinisani 1305/16 Kasım 1889.
[832] BOA,*DH.MKT*, No.1388,71.1, 3 RA 1304/17 Teşrinisani 1302/ 30 Kasım 1886.

gerektiği ve bunun yerine getirilmesi yönünde de Maliye Nezareti'ne 19 Rebiülahir 1317/27 Ağustos 1899 tarihli tezkire yazılmıştı.[833]Bu minvalde yine muhacirlerin ekonomik zorluklar karşısında tutunabilmek için harcadığı çaba ve içinde bulundukları sefaletin ciddiyetini gösteren diğer bir vakada Bursa'da yaşanmıştır. İlgili vakaya dair 3 Eylül 1890 tarihli belgede, Çatalca Mutasarrıflığı'ndan Hüdavendigar vilayetine yazılan bir telgraf yer almaktadır. Telgrafta, Bursa Yenişehir Kazası'na tabi Uzuncuk Köyü'nde ikamet etmekte olan Osmanpazarı muhacirlerinden Mehmet oğlu Salih'in Papaslı Çiftliği'nde harmancılık ederken yüzünde çıkan dalak çıbanı yüzünden öldüğü, üzerinde 10 kuruştan başka bir para ve herhangi bir eşyası olmadığı dile getirilirken bu durumun kişinin varislerine bildirilmesi isteniyordu.[834]

Ekonomik problemlerin yanı sıra aile üyelerinin kaybolması gibi durumlarda yaşanıyordu. Nitekim Erzurum Vilayeti Kaban Köyü'nde ikamet etmekte olan Tırnova muhacirlerinden Emine Hatun, Erzurum Valiliği'ne gönderdiği 28 Mayıs 1893 tarihli telgrafında, eşi olan Veli oğlu Ali'nin yakalandığı hastalıktan dolayı hava değişimi için bir sene önce memleketi tarafına gittiğini, şimdiye kadar da kendisinden haber alamadığını belirtiyordu. Dolayısıyla Emine Hatun, hem kocasının bulunması hem de kendisinin nafakasız ve kimsesiz kalmış olması nedeniyle yardım talebinde bulunuyordu. Erzurum Valiliği ise gereken yardımın yapılacağını ifade etmişti.[835] Bu tür vakalar göç olayının, ekonomik açıdan ailelerin sefalete düşmesinde, ailenin parçalanmasında, geçim temininde ve eğitim vb. diğer ihtiyaçların karşılanmasında da insanları sıkıntıya düşüren önemli bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır.

Aile üyelerinin kaybı meselesi hususunda da muhacir komisyonlarının çaba sarf ettiği hatta bu sorunun kamuoyuyla paylaşılıp daha kolay bir şekilde çözümlenmesini sağlamak amacıyla gazetelere ilan verildiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu bağlamda 28 Ocak 1879'da Muhacirin Sevkiyat Komisyonu'nun Tercümân-ı Hakikat Gazetesi'ne verdiği ilanda, Edirne Sancağı Manastır Nahiyesi Pazarcık Köyü muhacirlerinden Hanide Hatun'un 9 ay önce hastanede olduğu esnada kayıp olan 9 yaşındaki oğlu Mustafa ve 8 yaşındaki

[833] BOA,*BEO*, No.1363,102170.1, 22 B 1317/ 14Teşrinisani 1315/ 26 Kasım 1899.
[834] BOA, *DH. MKT*, No. 1757,105.1, 18 M 1308/22Ağustos 1306/ 3 Eylül 1890.
[835] BOA, *DH. MKT*, No.51,12.1, 12 ZA 1310/16 Mayıs 1309/ 28 Mayıs 1893.

oğlu Hüseyin'in her kimin nezdinde ise validesine beyan edilmek üzere Komisyonu'na bilgi verilmesi isteniyordu.[836] Bir başka ilanın ise11 Mayıs 1881 yılında Muhacirîn İdare-i Umûmiyesi'nden verildiği anlaşılmaktadır. İlanda, Gülhane'deki barakalar da ikamet etmekte olan Bergos muhacirlerinden Gülsüm Hatun'un paskalyadan 3 gün önce tramvay yolunda çakır gözlü, kırkık saçlı, beyaz entari ve mor hırkalı, başında kırmızı mendil bağlı olan 5 yaşındaki kızı Rukiye'yi kaybettiği ve herhangi bir sahib-i hamiyetin bulması durumunda ebeveynini ağlatmamak üzere Muhacirîn Komisyonu'na teslim edilmesi isteniyordu.[837]

Muhacirîn İskân Şubesi, 20 Haziran1878 tarihinde Ceride-i Havadis Gazetesi'ne verdiği ilanda da Vize Kasabası'nda Saray Mahallesi muhacirlerinden olup hastanede validesi vefat ettiğinden dolayı kimsesiz kalan 10 yaşında Habibe binti Hüseyinin biraderi Sefer ile hemşiresi Behiye nerede iseler kardeşleri Habibe'yi ya Darüşşafaka'dan ya da Bahçekapısı Muhacirîn İskân Şubesi'nden gelip almaları rica olunur [838] şeklindeki duyurusuyla, yine birbirini kayıp eden aile bireylerini bir araya getirmeye ve annelerinin ölüm haberini çocuklarına ulaştırmaya çalışıyordu.

Göç olayının yarattığı aile dramının diğer bir üzücü yanı da çocukların ailesinden ayrı kalmasının yarattığı özlem duygusuydu. Zira bu durumu yansıtan bir belgede, Mekteb-i Tıbbiye 6. sınıf öğrencisi Çerkes Muhacir Bekir Musa, ailesinden ayrı kalmanın yarattığı psikolojiyi en iyi şekilde yansıtmaktadır. Şöyle ki Bekir Musa Mekteb-i Tıbbiye Nezareti'ne yazdığı 22 Mart 1288/ 3 Nisan 1872 tarihli arzuhalinde, 1277/1860/61 tarihinde İstanbul'a gelerek Mekteb-i Tıbbiye'de eğitim almaya başladığını, ancak uzun zamandan beri ailesinden ayrı kaldığını, validesinin ve kardeşlerinin Çerkezistan'da Battal Pasnika adlı şehirde Rusya'nınhimayesi altında bulunduğunu, kendisininbunlardan ayrı kalmasına artık tahammülü kalmadığını ifade ediyordu. Ayrıca ailesinin de İstanbul'a gelme arzusunda olduğunu beyan ederek ailesinin İstanbul'a getirilebilmesi yönünde yardım talep etmişti. Bunun üzerine Mekteb-i Tıbbiye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne aynı

[836] *Tercümân-ı Hakikât*, 4 S 1296/ 28 Ocak 1879,Nr. 179.
[837] *Tercümân-ı Hakikât*, 11 C 1298/ 11 Mayıs 1881, Nr.863.
[838] *Ceride-i Havadis*, 19 C 1295/20 Haziran 1878, Nr.3736.

tarihte bir tezkire yazılarak Bekir Musa'nın içinde bulunduğu mağduriyetin çözülmesi isteniyordu.[839]

İskân edilen muhacir ailelerin yaşadığı bir başka problem ise asli yurtlarında bıraktıkları menkul ve gayri menkullerine dair sorunlardı. Bu bağlamda bir sorun Adapazarı'nda iskân edilmiş olan Bosna muhacirleri ile alakalıydı. Söz konusu vakayı Hariciye Nezareti'ne telgrafla bildiren olayın mağdurları adına yetimlerin vasisi Hacı Hasan'dı. Hacı Hasan 5 Mayıs 1894 tarihli telgrafında, Bosna muhacirlerinden olup da İstanbul'a göç eden Banaluka (Banja Luka) Sancağı Pernador Kasabası Kobaş nahiyesi muhacirlerinden Hacı Mustafa'nın İstanbul'da iskândan sonra ikameti esnasında vefat ettiğini ve geldiği mahalde kendi mülkü olan çiflikten meydana gelen hasılatın merhumun vefatından beri Pernador vergi memurları tarafından mahallin mal sandığına aktarıldığı haberini aldıklarını ifade ediyordu. Merhumun İstanbuldaki varisi olan eşi ve 3 yetim çocuğunun sefalet içerisinde olduğunu, bundan dolayı bu hasılatın varislerine verilmesi yönünde vergi idaresine istirham ettiklerini ancak bir cevap alamadıklarını dile getiriyordu. Bumülkün eşi ve çocuklarına intikali veya hiç olmazsa hasılattan nafakalarının temin edilmesinin sağlanmasını istirham ediyordu.[840]

Bir başka hadise de Lofça muhaciri Hatice Hatunla ilgiliydi. Olaya dairMuhacirin Komisyonu'ndan Dahiliye Nezareti'ne yazılan 16 Ağustos 1296/28 Ağustos 1880 tarihli tezkirenin suretinde beyan edilen hadiseye göre Lofça muhaciriHatice Hatun'un Tırnova Kasabası Kaniköylü olan zevci Süleyman'ın vefatıyla, 9 ve 8 yaşlarında olan Osman ve Ahmet adlı çocuklarına ırsen intikali etmesi gereken Kani köyündeki bir kaya değirmeni, beş altı parça tarla, çayır ve han'ın gelirlerinin merhumun amcaları olan Hacı Mehmet ibni Hacı Osman ile Hacı İslam tarafından 3 seneden beri alındığı ve kendilerine nafakalarının gönderilmediği ifade ediliyordu. Ayrıca Hatice Hatun, eşinin amcalarının, eşinin vefatını fırsat bilip emlakları satıp doğruca Anadolu tarafına hicret edeceklerini haber aldığını bildirmişti. Bu hususa dair problemin çözümü için Komisyona yaptığı başvuru sonucunda komisyon

[839] Osmanlı Arşivi(BOA), *HariciyeİrademHR.İD*), No. 4, Gömlek No.9, 24 M 1289/ 22 Mart 1288/ 3 Nisan 1872.
[840]Osmanlı Arşivi(BOA),*HariciyeTahrirat*(HR.TH),No.141, Gömlek No.29.1, 29 L 1311/23 Nisan 1310/5 Mayıs 1894.

tarafından Bulgaristan Emareti'ne bir tebliğde bulunulmuştu[841]. Göç olayının neden olduğu bu aile dramları geçmişten günümüze hâlâ da önemini koruyan bir olgu olarak birçok göç vakasında göze çarpmaktadır.

BÖLÜM V

EĞİTİMVE SAĞLIK HİZMETLERİ

5.1.MUHACİR ÇOCUKLARIN EĞİTİMİ

Çocukların ve gençlerin toplum yaşayışında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine yardım etme ve terbiye olarak tanımlanan[842]eğitim konusu insan için önemli bir unsur

[841] Osmanlı Arşivi(BOA),*SadâretMeclisTezkireBulgaristan*(A.} MTZ(04)), No.176, Gömlek No.10.1, 25 L 1297/30 Eylül 1880.
[842]*Türkçe Sözlük*,.677.

olup bu unsur zaman zaman ortaya çıkan deprem, savaş, göç vb. doğal ve beşerî felaketlerin etkisiyle sekteye uğramıştır. Bu felaketler içerisinde yer alan göç olgusunun insanların eğitim hayatı üzerinde yarattığı olumsuzluklardan en çok muzdarip olanlar da mutlaka çocuklar olmuştur. Nitekim çocukların eğitimi, sosyal ve kültürel gelişimi her açıdan önem arz etmiştir. Bu nedenle düşünce tarihinde önemli kırılma noktalarından olan modern zamanlar "çocuk" kavramının yeniden inşasını sağlayan dönem olmuştur. Zira çocuk sadece biyolojik bir kategori değil aynı zamanda toplumsal ve siyasal bir tahayyüldür. Bu bağlamda Osmanlı Devleti coğrafyasında çocuğun, devletin ve milletin garantisi olarak görülmesi ile birlikte çocuk eğitimi ve terbiyesi önemli bir konu olarak gündeme gelmiştir.[843] Çocukluğun, hayatın diğer bölümlerinden ayrı ve özen gösterilmesi gereken bir evre olduğu düşüncesinin Avrupa'da yaygınlaşmasını takip eden yıllarda çocuklara yönelik politikaların hayata geçirildiği görülmektedir. Nitekim Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi ile birlikte bağımsız bir özne olarak kabul edilmeye başlanan çocuk, II.Meşrutiyet ile birlikte kamusal birer özneye dönüşmüştü.[844] Zamanın ruhu gereği eğitim politikalarına verilen önem, çocukları önemli gündem maddelerinden biri yapmıştı. Tanzimat sonrası Osmanlı'da çocuk korumasıyla ilgili ilk kurumsal yapılanmanın temelleri Mithat Paşa tarafından atılmıştı. İlk çocuk koruma kurumu olarak bilinen Mithat Paşa'nın ıslahhaneleri, modernleşme ve merkezileşme politikalarının uygulanmaya konduğu bu dönemde devletin, çocukları koruyucu önlemler almaya başladığının göstergesiydi. Zira modernleşmeyle beraber çocuğa ilgi gösterme, onun vatan için faydalı olmasını sağlama düşüncesi de yaygınlaşmaya başlamıştı. Bu düşünsel arka plana ilaveten XIX. yüzyılın sonuna gelindiğinde uluslararası kamuoyunda olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de çocuk sorunu yöneticilerin ilgi göstermesi gereken konular arasına girmişti. Özellikle kimsesiz sokak çocukları, terk edilmiş çocuklar, dilenci çocuklar ve savaş neticesinde yetim kalan çocuklar ile ilgili düzenlenen uluslararası konferanslara katılımcı olarak delegeler gönderilmişti.[845]

---

[843]Güven G.Öztan *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015), 1-5.
[844]Füsun Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 32.
[845]Selman Salim Kesgin, "Türk Kamu Yönetiminde Göçmen Çocuklara Yönelik Politikalar", *Göç Dergisi*, 4/1,(Mayıs 2017), 63-64.

Göçmen çocuklar ise Osmanlı'da ayrı bir politika gündemi olmaktan ziyade korunmaya muhtaç çocuklar kapsamında değerlendirilmişti. Tanzimat Dönemi'nde korunmaya muhtaç çocukların haklarının korunmasına yönelik olarak merkezi idarenin müdahalesini öngören bir dizi yasal düzenlemeler yapılmıştı. XIX. yüzyıl öncesinde vakıfların faaliyetleri ve dini işler arasında sayılan yetim çocukların mallarını ve paralarını koruma görevi 1851 yılında çıkarılan Eytam Nizamnamesi ile devletin görev ve denetim alanına dahil edilmişti. Bu nizamname ile yetim mallarına bakacak teşkilat anlamına gelen Emval-i Eytam Nezareti kurulmuştu. Bu teşkilat Tanzimat Dönemi'nde çocukların mallarını ve diğer haklarını korumak amacıyla oluşturulan ilk kurumdu. Bu kurumla birlikte köylerde yetim çocuklara ilgili bilgilerin bu teşkilata bildirilmesi zorunluluğu mal varlıklarının tespiti ve korunması görevi de bu kuruma verilmişti.[846] Osmanlı'da bu tür düzenlemeler vasıtasıyla göçmen çocukların yanı sıra diğer muhtaç çocuklar da himaye altına alınmaya ve bu çocukların eğitimlerinin devamı sağlanmaya çalışılıyordu.

5.1.1. Çocukların Kaydedildiği Okullar ve Kayıt Sırasında Yaşanan Problemler

Yukarıdaki bahisten hareketleOsmanlı Devleti'ne göç eden muhacirlerin eğitim meselesi, Osmanlı eğitim politikasında önemli bir yer işgal etmişti. Muhacirçocuklarının eğitimi konusunda; sadece bunların eğitim almaları değil, eğitim sürecinden sonra ileriye dönük meslekî ihtiyaçlarının giderilmesi de önemli bir sorundu. Dolayısıyla iskâna tabi tutulan muhacir çocuklarının eğitimlerinin devam ettirilmesi amacıyla Mekteb-i Sanayi, Ziraat Mektebi, Baytar Mektebi vb.farklı türdeki mesleki okullara kayıt edildiği anlaşılmaktadır. Zira bu tür meslekî okullar Tanzimat süreciyle başlayan dönemdeaçılmıştı.[847] Bu okullarda temel amacın;ıslahhaneler örneğinde olduğu gibi Müslüman ve gayrimüslim kimsesiz, öksüz ve yetim çocuklara; terzilik,

[846]Necmüddin EyyubŞâdî, "Eytam İdaresi", *Türk Ansiklopedisi,*(Ankara:MEB Basımevi,1968), 16/56.
[847]Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, (İstanbul: Eser Matbaası, 1977),1-2, 513-715;, Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, (Ankara: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1930), 78-169.;MustafaKılınç,*Türkiye'de Mesleki Teknik Eğitim Tarihi (1886-1986*) (Ankara: Pegem, 2016), 21-76.

marangozluk, mimarlık, dericilik vb.meslekler kazandırarak[848]Osmanlı'nın en çok ihtiyacı olan mesleklere yönelik bireyler yetiştirmek olduğu bilinmektedir.[849]Nitekim belgelerin birçoğunda,

> "… zevcinin vefatına ve ücret tedrisiye bi ifaya gayr-ı muktedir bulunduğuna mebnî mahdumu Yahya Arif'in tahsilden mahrum kaldığından ve bî-kes ve bî-vâye bunduğundan"[850], "Hacı Mehmet Efendizâde Hasan'ın meccanen Mekteb-i Sultanî'ye kayd ve edhali"[851], "Girit'ten dersaadete hicretle açıkta ve hal-i sefalette kalmalarından bahisle Mekteb-i Sanayi'ye kayıt ve kabulleri…"[852]

gibi ifadeler de muhacir çocuklarının içinde bulunduğu zorlukları ve okullara kayıt nedenlerini ortaya koymaktadır.Dolayısıyla bu nedenler doğrultusunda Osmanlıya göç etmiş olan Dağıstan, Kırım, Çerkes, Abhaza ve diğer birçok muhacir çocuklarının mesleki ve diğer okullara kayedildiği tespit edilmiştir. Aşağıdaki tablolarda yukarıdaki bahislerden hareketle muhacir çocuklarının kayedildiği meslekî okullar, çocukların isimleri ve aidiyetleri yer almaktadır.

Tablo 19: Muhacir çocukların kaydedildiği okullar(1859-1898)[853]

Adı	Aidiyet	Okul
Abdülaziz	Tunus muhaciri	Aşiret Mektebi
Ümmü Gülsümün oğlu Ahmet	Balçık muhaciri	Herhangi bir mektep
Ahmet	Batum muhaciri	Mülkiye Mektebi Leylî Sınıfı
Teralik Ahmet	Bosna muhaciri	Mektebi Rüştiye Leylî Sınıfı
Faik	Bosna muhaciri	Hamidiye Mektebi İbtidaîyesi
Fatma'nın oğlu Yahya Arif	Bosna muhaciri	Askeri Baytar Mektebi Leylî Sınıfı
İsmi Belli Değil	Rumelimuhaciri	Sanayi Mektebi
Rabia	Çerkesmuhaciri	Kız Sanayi Mektebi Leylî Sınıfı
Yusuf	Çerkesmuhaciri	Mekteb-i Harbiye

[848] *DÜSTÛR,* "Vilayât Islahhaneleri Nizamnamesi", Tertib 1, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1289/1872),2, 280.; Yahya Akyüz,*Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1988'e)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1989), 193.

[849]*DÜSTÛR,* "Mekteb-i Sanayi Nizamnamesi", 1.tertip, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1289), 2, 258.

[850] BOA, *BEO*, No.1080, 80955, 24 N 1315/4 Şubat1313/16 Şubat 1898.

[851] BOA, *MF. MKT,* No.68,83, . 12 L 1298/ 26 Ağustos 1297/7 Eylül 1881.

[852] BOA, *BEO*, No.1466, 109903.1, 1Z 1317/20 Mart 1316/2 Nisan 1900.

[853] BOA, *BEO*,No.1251,93766, 21 Ş 1313/25 Kanunusani 1311/6 Şubat 1896.; BOA, *DH.MKT*, No.1564, 4.1, 9 RA 1306/1 Teşrinisani 1304/13 Kasım 1888.; BOA, *BEO*, No.872,65341.1, 15 C 1314/9 Teşrinisani 1312/21 Kasım 1896.; BOA, *BEO*, No.872,65341.2,21 Teşrinisani 1312/3 Aralık 1896.; BOA, *BEO*, No.987, 74020.1,5 B 1315/18 Teşrinisani 1313/30 Kasım 1897.; BOA, *BEO*, No.987,74020.2, 10 Temmuz 1313/22 Temmuz 1897.; BOA,*BEO*, No.987,74020.2, 21 S 1315/ 10 Temmuz 1313/22 Temmuz 1897; Osmanlı Arşivi(BOA),*YıldızPerakendeArzuhalJurnal*(Y.PRK.AZJ), No.19, Gömlek No.16.1, 8 Mayıs 1307/20 Mayıs 1891.; BOA,*Y.PRK.AZJ*, No.19, 16.2,20 Mayıs 1307/1 Haziran 1891.; BOA, BEO, 1080/80955, 24 N 1315/4 Şubat 1313/16 Şubat 1898.; BOA,*DH.MKT,* No.1738/20.1, 13 ZA 1307/19 Haziran 1306/1 Temmuz 1890.; BOA, *İ.DH*, No.1194,93425, 10 S 1308/ 13 Eylül 1306./ 25 Eylül 1890.;BOA, *A.}MKT.NZD*, 289/35.1, 28 M 1276/19 Ağustos 1859.

Tablo 20: Muhacir çocukların kaydedildiği okullar(1874-1898)[854]

[854] BOA, *MF.MKT*, No.153,137, 20 R 1310/11 Kasım 1892; BOA, *BEO*, No.1118,83825.1, 9 Z 1315 /19 Nisan 1314/1 Mayıs 1898; BOA, *BEO*, No.1118,83825.2, 9 Z 1315/19 Nisan 1314/1 Mayıs 1898; BOA, *DH.MKT*, No.1934/58.1,21 Ş 1309/9 Mart 1308/21 Mart 1892;BOA, *MF.MKT*, No. 373,9.1, 1 Teşrinievvel 1313/13 Ekim 1897; BOA, *BEO*, No.716,536991, 12 B 1314/5 Kanunuevvel 1312/17 Aralık 1896;BOA, *MF.MKT,* No.69/13, 17 L 1298/12 Eylül 1881;BOA,*DH.MKT*, 1934/58, 22 Ş 1309/8 Mayıs 1308/20 Mayıs 1892;BOA,*DH.MKT*, No.286/10, 20 M 1312/12 Temmuz 1310/24 Temmuz 1894; BOA, *MF. MKT*, No. 22/133.1, 2 ZA1291/29 Teşrinisani 1290/11 Aralık 1874.;BOA, *MF. MKT*, No.23,135.2, 29 ZA1291/26 Kanunuevvel 1290/7 Ocak 1875;BOA, *MF. MKT*, No. 23/135, 29 ZA 1291/26 Kanunuevvel 1290/7 Ocak 1875.

Adı	Aidiyet	Okul
İdris	Çerkes muhaciri	Konya Mekteb-i İdadîsi Leylî Sınıfı
Ali	İvranya muhaciri	Herhangi Bir Mektebe
Şude Kabilesinden İshakoğlu	Kafkas muhaciri	Mekteb-i İdadî
Ahmet Bey'in oğlu Recep	Kafkas muhaciri	Ankara Mektebi İdadîsi Meccani Kısmına
Yusuf	Çerkes muhaciri	Darüşşafaka
Karahisari Yusuf Efedi'nin oğlu Hamdi		Sanayi Mektebi
Aynüddin bin Radil	Kazan muhaciri	Ziraat Mektebi
Hasan ve Abdülkadir	Kazan muhaciri	Sanayi Mektebi
Ali	Kazan muhaciri	Sanayi Mektebi

Tablo 21: Muhacir çocukların kaydedildiği okullar(1874-1900)[855]

Adı	Aidiyet	Okul

[855] BOA, *DH.MKT*,No.1839,62.1, 25 Mayıs 1307/6 Haziran 1891;BOA, *MF.MKT*, No.68/83, 13 L 1298/23 Kasım 1874; BOA, *İ.DH*,No.765,62366.1, 30 Kanunusani 1293/11 Şubat 1878/ BOA,*İ.DH*, No.765,62366.2, 25 S 1290/ 12 Nisan1289/24 Nisan 1873; BOA,*İ.DH*, No.765,62366.3, 17 B 1295/17 Temmuz 1878; BOA, *MF.MKT*, No.371,241.1,22 Eylül 1313/4 Ekim 1897.; BOA, *MF.MKT*, No.371,24.2, 8 CA 1315/23 Eylül 1313/5 Ekim 1897;BOA, *MF.MKT*,No.371,24.3,8 CA 1315/22 Eylül 1313/4 Ekim 1897; BOA, *BEO*,No.1008,75587.1, 20 R 1315/6 Eylül 1313/18 Eylül 1897.; BOA, *DH.MKT*,No. 2321,81, 19 ZA 1317/8 Mart 1316/21 Mart 1900; BOA, *BEO*,No.1466,109903.1, 1 Z 1317/20 Mart 1316/2 Nisan 1900.; BOA,*BEO*, No.1386,103894.1, 9 C 1317/3 Teşrinievvel 1315/15 Ekim 1899;BOA, *BEO*,No.1346,100906.1, 18 RA 1317/15 Temmuz 1315/27 Temmuz 1899; BOA,*BEO*,No. 1371,102795.1, 10 CA 1317/4 Eylül 1315/16 Eylül 1899.; BOA, *BEO*,No.1299,973701.1, 24 L 1317/13 Şubat 1315/25 Şubat 1900.

İlyas	Çerkes muhacir	Heybeliada Kaptan Mektebi
Hacı Mehmet Efendizade Hasan	Filibe muhaciri	Mekteb-i Sultanî
Salih	Filibe muhaciri	Mekteb-i Tıbbiye
Ahmet Ve Hüseyin	Girit muhaciri	Darüşşafaka
Ali Sait	Girit muhaciri	Neharî ve leylî herhangi bir mektebe
Ahmet Bin Mustafa	Girit muhaciri	Haddehane Mektebi
Fatma Hanımın oğulları Ahmet ve Ali	Girit muhaciri	Sanayi Mektebi
Osman ve Rıfat	Girit muhaciri	Askeri Mekteplerden Birine
Abdullatifin oğlu	Girit muhaciri	Bursa Mekteb-i İdadîsi
Mehmet Ali	Girit muhaciri	Baytar Mekteb-i Rüştiyesi
Hasan Bin Mustafa	Girit muhaciri	Sanayi Mektebi

Tablo 22: Muhacir çocukların kaydedildiği okullar(1858-1899)[856]

Adı	Aidiyet	Okul
Safiyenin oğlu Mehmet, kızı Ayşe	Balçık muhaciri	Kız Sanayi Mektebi, Mekteb-iSanayi
Eyüp	Kırım muhaciri	Herhangi Bir münasip Mektep
Hasan	Kırım muhaciri	Mekteb-i Şahâneden herhangi birisine
İbrahim	Kırım muhaciri	Mekteb-i İdadî-i Şahâne
Mehmet Sadık'ın oğulları Ahmet ,Adil Ve Ali	Kırım muhaciri	Mekteb-i İdadî
Seyyit Mustafa	Kırım muhaciri	Mekteb-i Harbiye
Vefa	Kırım muhaciri	Mekteb-i Harbiye

[856] BOA, *BEO*,No.1427,106984.1, 2 Ş 1317/24 Teşrinisani1315/6 Aralık 1899.; BOA, *BEO*,No.1427,106984.2, 16 Kanunuevvel 1315/28 Aralık 1899.; BOA, *MVL*,No.839/12.1, 12 ZA 1276/1 Haziran 1860.; BOA, *MVL*,No.839,12.2, 16 Z 1276/ 5 Temmuz 1860; BOA, *MVL*,No.839,12.3, 9 Z 1276/28 Haziran 1860.;BOA, *MVL*,No.839,12.4, 23 M1277/11 Ağustos 1860.;BOA, *A.}MKT. NZD*, No.252,83.1,14 B 1274/28 Şubat 1858; BOA, *MF.MKT*,No. 49/151, 30 CA 1294/ 31 Mayıs 1293/12 Haziran 1877;BOA, *A.}MKT.NZD*,No. 393/30.1, 18 B 1278/19 Ocak 1862;BOA, *MVL*,No.358,47.1, 2 ZA 1286/3 Şubat 1870; BOA, *MVL*,No.358,47.2,5 Z 1276/24 Haziran 1860; BOA, *MVL*,No.389,114.1, 14 ZA 1276/3 Haziran 1860;BOA, *MVL*,No.389/114.2,24 Z 1278/22 Haziran 1862;BOA, *MVL*,No.868,75.1, 4 Ş 1281/21Kanunuevvel 1280/2 Ocak 1865., BOA, *BEO*,No.1368,102577.1, 4 C 1317/28Eylül 1315/10 Ekim 1899;BOA, *BEO*,No.1368/102577.2, 6 R 1317/ 2 Ağustos 1315/14 Ağustos 1899; BOA, *BEO*,No.1368,102577.3, 29 Temmuz 1315/10 Ağustos 1899.

Murtaza Efendizade Mustafa Efendi	Kırım muhaciri	
Şerafettin	Kırım muhaciri	Mekteb-i Sultanî

Tablo 23: Muhacir çocukların kaydedildiği okullar(1867-1901)[857]

[857] BOA*, MF.MKT*, No.22,88, 1 ZA 1291/28 Teşrinisani 1290/10 Aralık 1874;BOA, *MF.MKT,* No.51/62.1, 22Ş 1294/20 Ağustos 1293/1 Eylül 1877.; BOA. *MF. MKT*, No.20,70, 23 B 1291/24 Ağustos 1290/5 Eylül 1874.; BOA, *DH. MKT*, No.1858,14, 5M 1309/30 Temmuz 1307/11 Ağustos 1891;BOA, *DH.MKT*, No.1864,59, 17CA1319/ 19Ağutos 1317/1 Eylül 1901;BOA, *MVL*,No.878,88.1,25 Ş 1283/2 Ocak 1867; BOA, *DH.MKT*,No.1321,31, 26 N 1294/22 Eylül 1293/4 Ekim 1877.;BOA,*BEO*,No. 243,18186, 9 M 1311/11 Temmuz 1309/23 Temmuz 1893.; BOA,*MF.MKT*,No.51,140, 5 L 1294/ 1 Teşrinievvel 1293/13 Ekim 1877; BOA,*BEO*,No.403/30197.1, 4 Mayıs 1310/16 Mayıs 1894; BOA, *MF.MKT*,No. 63,54, 13 B 1294/12 Temmuz 1293/24 Temmuz 1877.

Adı	Aidiyet	Okul
Fatma Hanım'ın oğlu Hasan	Kırım muhaciri	Mekteb-i Sultanî
Derviş	Krım muhaciri	Sanayi Mektebi
Ömer Ramiz Efendi	Kırım muhaciri	Sanayi Mektebi
Ömer Efendi	Lehistan muhaciri	Mekteb-i İdadî
Hüseyin vd.	Abhaza Kabilesi	Bursa İdadî Mektebi
Kandır Ağazadelerden Yetim Ali	Lofça muhaciri	Sanayi Mektebi
Abbas Kemal	Lompalanka muhaciri	Mekteb-i İdadî-i Şahâne
Melike oğlu Ahmet Hayri	Çerkesmuhaciri	Kuleli Mektebi
Mohoş Kabilesi Zadegânından Timur, Reşit, Ahmet, Şehabettin ve Ömer Naci	Kafkasmuhaciri	Askeri mekteplerden birisi
Maarif tamirat Müdürü Kadri Bey'in Biraderi Şevki	Eğriboz muhaciri	Mekteb-i Sultanî
Musa Beyzade Behçet Efendi	Çerkes umerâsımuhaciri	Telgraf Mektebi

Tablo 24: Muhacir çocukların kaydedildiği okullar(1861-1897)[858]

Adı	Aidiyet	Okul

[858] BOA, *A.}MKT. MHM*,No.432,13, 6 L 1285/20 Ocak 1869.; BOA, *MF.MKT,*No.7,70, 12 N 1289/1 Teşrinisani 1288/13 Kasım 1872.; BOA, *MVL*,No.514,33.1, 9 B 1283/5 Teşrinisani 1282/17 Kasım 1866;BOA, *MF.MKT*,No. 24,36, 6 Z 1291/2 Kanunusani 1290/14 Ocak 1875;BOA, *MF.MKT*,No. 56,38, 7 CA 1295/27 Nisann 1294/9 Mayıs 1878.;BOA, *MVL*, No.520,138,25 Ş 1283/21 Kanunuevvel 1282/2 Ocak 1867;BOA, *MF. MKT*, No.109/9, 9 L 1306/8 Haziran 1889.; BOA, *MVL,* No.525,58.1,12 ZA 1283/6 Mart 1283/18 Mart 1867;BOA, *DH. MKT*, 2315/104, 24 B 1315/19 Aralık 1897;BOA, *MVL*,No.882,40.1, 15 B 1284/12 Kasım 1867; BOA, *A.} MKT. NZD*,No.354,58.1, 27 L 1277/8 Mayıs 1861;BOA*, A.} MKT. NZD,*No.354,58.2, 28 Ş 1277/11 Mart 1861; BOA, *A.} MKT.NZD*, No.354,58.3.6 L 1277/17 Nisan 1861.

Hasan Efendi	---------	Sanayi Mektebi
Havva Hatun'un oğlu Zekeriya	Abzeh Kabilesi	Mekâtib-i Şahaneden birisine
Zulhayr'ın oğlu Ahmet	Dağıstanmuhaciri	Mekteb-i Sultanî
Muhyiddin bin Ahmet	--------	Haydar Paşa Eczacı Mektebi
Muhsin	---------	Mekteb-i İbtidaîye
Battal ve Zekeriya	---------	Mekteb-i Sultanî
Necip	Rumelimuhaciri	Mekteb-i Sultanî
Osman	Çerkesmuhaciri	Mekteb-i Harbiye
Havvanın oğlu İdris	----------	Kuleli Askeri Mektebi Leylî Sınıfı
Şirin Ve Mehmet	Abhazmuhaciri	Mekteb-i İdadî
Evacek'in oğulları Hasan ve Hüseyin	Çerkesmuhaciri	Mekteb-i Harbiye

Tablo 25: Muhacir çocukların kaydedildiği okullar(1861-1898)[859]

[859] BOA, *DH. MKT*,No.2152,126, 14 Teşrinievvel 1314/26 Ekim 1898.; BOA, *MF. MKT*, No.59,20, 1 M 1294/14 Kanunuevvel 1294/26 Aralık 1878; BOA, *MF. MKT*, No.68,33, 8L 1298/22 Ağustos 1297/3 Eylül 1881.; BOA, *A.}MKT.NZD*, No.351,45.1, 27 L 1277/8 Mayıs 1861.; BOA, *DH.MKT*,No.1755,17, 10 M 1308/14 Ağustos 1306/26 Ağustos 1890; BOA, *MF.MKT*, No.221,58, 13 S 1312/ 4 Ağustos 1310/16 Ağustos 1894; BOA, *BEO*,No.131,9755.1, 9 CA 1310/29 Kasım 1892; BOA, *BEO*, No.131,9755.2, 7 C 1310/ 15 Kanunuevvel 1308/27 Aralık 1892; BOA, *BEO*, No.131,9755, 4 CA 1310/8 Kanunuevvel 1308/28 Kasım 1892;BOA, *BEO*, No.1101,82504.1,8 S 1315/27 Haziran 1313/9 Temmuz 1897; BOA, *MF. MKT*,No.67,130, 5 L 1298/31 Ağustos 1881; BOA, *DH.MKT*, No.333,45, 19 B 1312/4 Kanunusani 1310/16 Ocak 1895; BOA, *BEO*,No. 217,16243, 23 CA 1310/1 Kanunuevvel 1308/13 Aralık 1892;BOA, *MF.MKT*, No.322,14.2, 13 M 1314/12 Haziran 1312/24 Haziran 1896;BOA, *MF.MKT*, No.50,6, 3 B 1294/2 Temmuz 1293/14 Temmuz 1877.

Adı	Aidiyet	Okul
Osman	Plevne muhaciri	Sanayi Mektebi
Hasan Hamdi ve Hasan Tahsin	Rumelimuhaciri	Mekteb-i Sultanî
Musa Efendi Kabilesinden 20 Çocuk	Çerkesmuhaciri	Bursa Mekteb-i Rüştiyesi
Fatma Belkıs	Osmanpazarı muhaciri	İnas Sanayi Mektebi
Süleyman	Pazarcık muhaciri	Soğukçeşme Mekteb-i Rüştiyesi
Hasan Efendi oğlu Salih	Bosna muhaciri	Bursa Mekteb-i İdadîsi Leylî Sınıfı
Muhyiddin	Balçık muhaciri	Darüşşafaka
Sadık	Tırnova muhaciri	Sanayi Mektebi
Cafer	Vidin muhaciri	Mekteb-i İdadî-i Askeriye
Havva'nın oğlu Ali	Vidin muhaciri	Mekteb-i Sultanî
Hafız Ali oğlu Kerim	Yanbolu muhaciri	Darüşşafaka
Ahmet Ağazade Osman Efendi	Çerkesmuhaciri	Mekteb-i İdadî
Ajmed Bey'in oğlu Recep	Çerkesmuhaciri	Mekteb-i Sultanî Yatılı Kısmı

Tablo 26: Muhacir Çocukların Kaydedildiği Okullar(1849-1900)[860]

[860] BOA, *MF. MKT*,No.525,65, 30 Ağustos 1316/12 Eylül 1900;BOA, *MF.MKT*, No. 66,67, 15 CA 1297/25 Nisan 1880; BOA, *A.}MKT. NZD*, No.120,72,11 M1271/4 Ekim 1854;BOA, *A.MKT. NZD,* No.120,72,18 S 1271/10 Kasım 1854; BOA,*BEO*,No.1371,102795.1, 10 CA 1317/4 Eylül 1315/16 Eylül 1899;BOA, *A.}MKT.MHM*, No. 177,29, 21 B 1276/13 Şubat 1860; BOA, *MF.MKT*, No.67,132, 5 L 1298/19 Ağustos 1297/31 Ağustos 1881; BOA. *MF.MKT*,No. 69,52, 20 Şevval 1298/3 Eylül 1297/15 Eylül 1881; BOA, *MF.MKT*,No.20,1, 19 N 1291/18 Teşrinievvel 1290/30 Ekim 1874;BOA, *MF. MKT*, No.7,129, 18 L 1289/7 Kanunuevvel 1288/19 Aralık 1872; BOA,*A.}MKT. NZD*, No.329,66, 17 R 1277/2 Kasım 1860; BOA.*A.} MKT. DV*, No.15,65, 4 Şaban 1265/25 Haziran1849; BOA, *DH.MKT*, No.1917,78, 1 B 1309/19 Kanunusani 1307/31 Ocak 1892; BOA, *A.}MKT.MHM*, 202/28, 27 CA 1277/11 Aralık 1860;BOA,*MF.MKT,*No.7,129,18 L 1289/7 Kanunuevvel 1288/19 Aralık 1872;BOA, *MF.MKT*,No. 19/11, 3 N 1291/ 2 Teşrinievvel 1290/14 Ekim 1874; BOA, *Y.MTV*, No.127,18, 2 RA 1313/11 Ağustos 1311/23 Ağustos 1895.

Adı	Aidiyet	Okul
Aziz	Çerkes muhaciri	Mekteb-i İdadî
İsimleri Belirtilmemiş çocuklar	muhacir	Mekteb-i Sultanî
Abdülhamit ve Saib	Ahıska muhaciri	Mekte-i İdadî
Ali Bey'in Akrabalarından 4 Kişi(İsimleri Belirtilmemmiş)	Dağıstan muhaciri	Mekteb-i Harbiye
Ali Bey'in Akrabalarından 10 Kişi(İsimleri Belirtilmemiş)	Dağıstan muhaciri	Mekteb-i Askeriye
Aziz ve Mehmet	Dağıstan muhaciri	Sanayi Mektebi
Hüseyin	Çerkes muhaciri	Sanayi Mektebi
İbrahim Efendi'nin Yeğenleri Ali Mirza ve Zekeriya	Çerkes muhaciri	Mekteb-i İdadî
4 Çocuk (İsimleri Belirtilmemiş)	Çerkes muhaciri	Mekteb-i İdadî
Süleyman'ın 5 Çocuğu (İsimleri Belirtilmemiş)	Çerkes muhaciri	Mekteb-i Harbiye ve Mekteb-i İdadî
Mazay Bey'in 3 Çocuğu (İsimleri Belirtilmemiş)	Çerkes muhaciri ve Çeçen umerasından	Mekteb-i Bahriye, Mekteb-i Harbiye Ve Hendesehane
Halil Efendi	Çerkes muhaciri	Sanayi Mektebi
İsmail Efendi oğlu Mehmet Fethi Efendi	Çerkes Muhaciri	Mekteb-i Sultanî
Elmas Hanım oğlu Mustafa Efendi	Vidin muhaciri	Mekteb-i Sultanî
Zodoh Kabilesi Şahin Giray Bey'in Çocukları (isimleri belirtilmemiş)	Çerkes muhaciri	Mekteb-i İdadî
İbrahim	Bosna muhaciri	Mülkiye Baytar Mektebi
Hasan Bin Mustafa	Girit muhaciri	Sanayi Mektebi

Okulların yatılı ve parasız bölümlerine veya meslekî okullara [861] kaydolan çocuklar,"…Girit ihtilalinde peder ve validesi ezdâd tarafından katledilerek bî-kes kaldığından bahisle leylî ve neharî mekteblerinden birine kayıt ve kabul istidâsını…"ifadesinden anlaşıldığı üzere öksüz ve yetim kalma gibi sıkıntlarını kendi arzuhalleri bildirerek, bizzat kabul edilme talebinde bulunuyorlardı.[862]

Muhacir çocukları içerisinde kız çocuklarının da ihmal edilmeyerek "…muhacirin-i çerakiseden Rabia kız sanayi mektebine leylî olarak…"[863] kayıt edildikleri anlaşılmaktadır. Hatta bu okulda öğrenim gören yetim ve fakir olan

[861] OrhanTuna, *Türkiye'de Meslekî ve Teknik Eğitim*(Ankara: Ay yıldız Matbaası, 1973), 35-36.
[862] BOA, *BEO*,No.1008,75587.1, 20 R 1315/6 Eylül 1313/18 Eylül 1897.
[863] BOA*, İ.DH,*No.1194, 93425, 10 S 1308/ 13 Eylül 1306/25 Eylül 1890.

öğrencilerin ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılanmaktaydı.[864] Ayrıca devlet, İnâs Sanayi Mektebi'nde kontenjan boşluğunda özellikle de Eytamhane'de bulunan öksüz ve yetim muhacir kız çocuklarını ihmal etmeyerek, mezun olan talebelerin sayısı mukabilinde bunların kaydını yapıyordu.[865]

Muhacir çocuklarının zaruret halinden dolayı meslekî okullara kaydedilerek, hayatlarını idame ettirebilecek bir meslek sahibi olmaları hedeflendiği muhakkaktır. Ancak ilgili dönemde göçlerin yoğun olması, gerek muhacir çocukların gerekse ahalininçocuklarınıneğitim ihtiyaçlarını karşılama arzusu ve devletin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik koşullar kayıtlar sırasında bir takım sıkıntıların yaşanmasına yol açıyordu. Bu sorunların başında kontenjan durumu yer alıyordu. Mesela Halep Vilayeti'nden bildirilen 31 Ekim 1900/ 18 Teşrinievvel 1316 tarihlitahriratta, HalepMekteb-i İdadîsi'nin parasız bölümüneGirit muhaciri Mustafa'nın kayıt edilmesi talebi, Maarif Nezareti'nden cevaben gelen 17 Ocak 1901/4 Kanunusani 1316 tarihli tezkirede, mektebin meccanî(ücretsiz) yatılı bölümünün dolu olması nedeniyle Mustafa'nın alınamayacağı belirtilmişti. [866] Kırım muhacirlerinden Abdulgayr'ın yine Mekteb-i Harbiye'ye kaydının yapılması yönünde Dâr-ı Şurâ-yı Askeriye'ye verdiği arzuhaline karşılıkMekâtîb-i Askeriye Nezareti tarafından cevaben gelen 22 Haziran 1862 tarihli yazıda,

> "…Mekteb-iidadîye'ye kabulü muhacirin evladı hakkında verilen karar icabından bulunmuş isede bu sene-i mübarekede mekteb mezkur için lüzumu olan şakirdan vaktiyle ma ziyade ahz olunarak bir yataklık bile yer kalmamış olduğundan…receb-i şerîf hulûluna kadar sabr eylemesi lazım geleceği…"[867]

ifade edilmişti. Muhacirîn Komisyonu Riyaseti'ne yazılan 23 Eylül 1886 tarihli telgrafta ise Gülhane'de mektep olarak kullanılan mahalde bulunan yüze yakın öksüz ve yetim muhacirçocukların eğitim almalarını sağlamak adına her birinin yaşına, istidâdına ve fiziksel yapılarına uygun olacak şekilde, tophane, bahriye ve sanayi mekteplerinden birine kabulleri hakkındaki tezkire, Tophane Müşiriyeti, Bahriye ve Ticaret Nezaretleri'ne tebliğ edilmişti. Bu konunun ilgili kurumlar arasında görüşülmesinden sonra çocukların sanayi mektebine kayıtları gündeme gelmişti. Ancak zikrolunan sanayi mektebinde,

---

[864]Faik Reşit *UNAT*,*Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış* (Ankara: MEB Basımevi, 1964),80.
[865] BOA, *DH. MKT*, No.1587,109.1, 24 CA 1306/14 Kanunusani 1304/26 Ocak 1889.
[866] BOA, *DH.MKT*, No.2451,34.1, 21 L 1318/29 Kanunusani 1316/11 Şubat 1901.
[867] BOA, *MVL*, No.389,114.2, 24 Z 1278/22 Haziran 1862.

mevcut gelirinhalihazırdaki mevcut talebeye yeteceği için Gülhane'dekiçocukların kabul edilmesi ve onların elbise ve diğer eşyalarının masraflarınınkarşılanması durumunda okul idaresinin zarara uğrayacağı bildirilmişti. [868] Lofça ve Tırnova muhacirlerinden Fatma ve Emine adlı çocukların, Kız Sanayi Mektebi'nin yatılı kısmına kabulüne dair 23 Ağustos 1893/10 Safer 1311 tarihli tezkirenin değerlendirildiği, ancak mektebin öğrenci sayısının, kontenjan sınırını aşmış olması,koğuşlarda yatacak yer kalmaması ve bu durumun vakıf masraflarını da zorlaması nedeniyle öğrenci miktarı normal düzeyine gelinceye kadar bu çocukların alınamyacağı dile getiriliyordu.[869]Bu örneklerden hareketle okul kayıtları sırasında yoğunluktan dolayı okul kapasitesinin aşılması durumunun, okulların bütçelerini de zora soktuğu anlaşılmaktadır. Kontenjan sorunu, 1886 yılı içerisinde muhacirinden Hacı Osman Efendi'nin, maddi yetersizlikten dolayı Mekteb-i Mülkiye-iŞahâne talebesinden olan oğlu Sabri Efendi'yi meccanen leylî sınıfına nakletme isteğinin dahi geri çevrilmesine yol açmıştı.[870]

Kontenjansorunu nedeniyle farklı vilayetlere gitmek zorunda kalan da olmuştu. Örneğin,Çerkesmuhacirlerinden İdris Efendi, Mekâtib-i Âliyye'den birine oğlunu kayıt ettirmek için İstanbul'a gelmiş ve münasip mekteplerden birine kabulüne dair 26 Eylül 1892/14 Eylül 1308 tarihli mazbatayı meclis idaresine sunmuştu. Meclis İdaresi, İdris Efendi'ye cevaben gönderdiği yazıda, İstanbul leylî mekteplerinde meccanen kabul olunan öğrencilerin nüfusunun bir hayli fazla olmasından dolayı evladının,Konya'da açılmış olan Mekteb-i İdadî'ye kaydının münasip görüldüğü belirtilmişti.[871]1876 yılında Bolu Düzce Kaymakamlığı'nda ise kontenjan yoğunluğunu çözme adınamevcut nizamname gereğince uzak bölgelerde bulunanların, kendi mahallerinde veya civar köylerde akrabaları varsa onların yanında kalarak eğitimlerine devam etmeleri ve bu gibi hususlara dair sorunların ilgili mahaller tarafından çözülmesi gerektiği dile getirilmişti. Bu gerekçeden dolayı Çerkes muhacirleri reisi

[868] BOA,*DH.MKT*, No.1367/69.1,24 Z 1303/11 Eylül 1302/23 Eylül 1886.
[869] BOA, *MF.MKT*, No.181,66, 11 RA 1311/22 Eylül 1893.
[870]BOA, *MF. MKT*,No.90,113, 24 B 1303/ 17 Nisan 1302/29 Nisan 1886.
[871] BOA, *MF. MKT*, No. 153,110, 20 R 1310/30 Teşrinievvel 1308/11 Kasım 1892.

Mehmet Bey'in kendi tabiyetindeki muhacirlerin rüştiye mektebine kayıt talebi kabul görmemişti.[872]

Okullara kayıt noktasında diğer bir sorun; muhacir grupların, bir diğerine yapılan muameleyi kendisine de yapılmasını istemesinden kaynaklanmaktaydı. Nitekim Konya Vilayeti'nde, Kafkasya muhacirlerinden olup evvelce irade ileMekteb-i İdadî-i Şahâne özel sınıfına kabul edilen efendiler gibi Şude Kabilesi'nden İshak oğlu Tayyib'in deokula kayıt ve kabulü talebinde bulunduğu4 Mart 1893/20 Şubat 1308 tarihli tahrirat üzerine, Seraskerlik ile yapılan yazışmalar neticesinde alınan cevapta, evvelce kayıt olanlar hakkında yayınlanan irade hükmünün başkasını kapsamayacağı beyan edilmiş olup bu nedenle Tayyib'in kaydının yapılamayacağı ifade edilmişti.[873]Yine bu minvalde 1873 yılında Dağıstanlı muhacirler çocuklarının eğitimi ve kendilerinin de bakımları gibi konularda diğer muhacirlere uygulanan muamelenin kendilerine uygulanması babındaMaarif Nezareti'ne talepte bulunmuşlardı. Bunun üzerine, Çerkes muhacirlere yönelik olan sıbyan mektepleri için muallim yetiştirmek üzere açılacak mektebe Dağıstan muhaciriçocuklarının dahi kabul edilmesi hakkında Çerkes muhacir Umerasından Şeyh Şemadil Efendizâde Şeyh Mehmet Efendi, Babıâli'ye bir talepte bulunmuştu.Babıâli'den yazılan tezkire doğrultusunda Dağıstan muhacirlerinin çocuklarının da Osmanlı memleketinde tahsil görmelerinin gerekli olduğumütalaa edildikten sonra icabının yerine getirilmesi istenmişti.[874]

Muhacirler, çocuklarının daha iyi bir eğitim almalarını sağlamak içinİstanbul'daki okullarda okumaları yönünde çaba sarfetmekteydiler.Ancak İstanbul'a gönderme ve buradaki okullarda okutma istekleri,zaman zaman idari prosedür nedeniyle sıkıntıya maruz kalıyordu.Örneğin,1891 yılında Varna muhaciri Ömer Efendi bin Abdulbaki, İstanbul'a gelerek kendisini nüfusa kayıt ettirip tahsil için Haydarpaşa Hastanesi'nde yer alan Ameliyat Mektebi'ne girmişti. Ancak memleketi olan Varna'dan ayrıldığı esnada yine döneceğine dair yerel idareden kefillik belgesi almadığından okula kayıt ve sonrasında ve

[872] BOA,*MF. MKT*, No.39,12, 21 C 1293/23 Haziran 1292/ 5 Temmuz 1876.
[873] BOA, *DH.MKT*, No.1949,69, 17 L 1309/21 Mayıs 1308/2 Haziran 1892; BOA,*DH. MKT*, No.1943,89, 4 L 1309/20 Nisan 1308/2 Mayıs 1892.
[874] BOA, *ŞD*, No.206,47.1, 11 C 1290/25 Temmuz 1289/6 Ağustos 1873; BOA,*ŞD*, No. 206,47.2, 7 C 1290/19 Temmuz 1289/2 Ağustos 1873.

memleketine dönüşü esanasındasorun yaşamıştı.[875] Tolcı Sancağı'nda iskân edilen muhacirîn-imüslimeden bazıları iseTolcı Mutasarrıflığı'na ve Maarif-i Umûmiye Nezareti'ne ilettikleri 12 Mayıs 1861 tarihli arzuhalde, çocuklarının İstanbul'a gönderilip, mekteplere verilmesini talep etmişlerdi. Mutasarrfılıkda İstanbul'a bu hususa dair birtahrirat göndermişti.Ancak bu tahrirata cevabenTolcı Mutasarrıfı Raşit Paşa'ya gönderilen tezkirede; çocukların, bölgede halihazırda mevcut olanmekteplere verilerek, okutulmasının daha münasip olduğu beyan edilmişti.[876]Bu isteğin geri çevrilişinde uzaklığın, idari işleyişte yaşanacak problemlerin ve yoğunluğun etkisi var olduğu muhtemeldi.

Kayıt sırasında sağlık problemleri de yaşanıyordu.Mesela,1872'de Mekteb-i Sanayi'ye kaydı irade-i seniyye gereğince uygun görülen muhacirinden Hasan Efendi'nin difteri hastalığına yakalandığı için hastalıktan dolayı okula devamsızlığı söz konusu olmuştu.Ancakkayıt hakkının baki olduğu ve hastalıktan sonra da devam edebileceği babasına bildirilmişti.[877]Örnekteki sağlık problemi kadar diğer bir önemli sorun da lisan sorunuydu. Şöyle ki bazı muhacir grupların lisan-ı osmanî'ye vakıf olmaması, kayıtlar sırasında sorun teşkil ediyordu. Dolayısıyla lisan sorunu nedeniyle 1870 yılında Ankara Vilayeti'ne yerleştirilen Kuban muhacirlerinden Sait ve Kasım adlı çocuklar,

> "mekâtib-iidadîye'ye kabul olunacak talebenin tahsil-i ibtidâîyeyi ikmal etmiş olmaları meşrut olmasına ve nizamname-i mahsûsa muharrer evsafı haiz olmayan ve alelhusus böyle henüz güzelce Türkçe tekellüm ve takallüm edemeyen talebenin idâdî mekteplerine kabul edilemeyecekleri"ne

dair yönetmelik gereğincelisan-i osmanîde yetersiz görülerek diğer çocuklarla birlikte öncelikle mekteb-i ibtidaîye'de ikmâl-i tahsil yapıp daha sonra meccanen Mekteb-i İdadî'ye alınmışlardı.[878] Dolayısıyla bu örnekte ki eğitim faaliyetini bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir.Çünkü lisandaki yetersizlik, çocuğun eğitimi sürecinde kişisel gelişiminde ve dersleri idrak etmede önemli bir etken olduğu gibi arkadaşlarıyla iletişimde de önemliydi.

---

[875] BOA. *DH.MKT*,No.1828,69, 5 N 1308/2 Nisan 1307/14 Nisan 1891.
[876] BOA, *A.} MKT. MHM*, No.219,56, 8 ZA 1277/18 Mayıs 1861; BOA, *A.} MKT. MHM*, No.218/84, 2 ZA 1277/12 Mayıs 1861.
[877]BOA, *MF. MKT*, No. 7/70, 12 N 1289/ 1 Teşrinisani 1288/13 Kasım 1872.
[878] BOA*, MF. MKT*, No.294,43, 4 C 1313/9 Teşrinisani 1311/21 Kasım 1895.

Çocukların kayıtlar sonrasında okul içinde ve dışındaki hal ve hareketleri de dikkati çeken bir konuydu. Bu bağlamda Mekteb-i Mülkiye ve Sultanî Müdüriyetleri'ne gönderilen bir tezkirede, mektep talebelerinindışarıda uygunsuz hal ve hareketlerde bulunmalarına meydan verilmemesi isteniyordu. Bugibi durumların teftişi amacıyla-buyrulan irade gereğince-talebelerin davranışlarını tahkik etmek amacıyla teftiş memurları tayin ediliyor,teftiş memurlarının görevlerini layıkıyla yapmaları gerektiği ve görevlerini aksatanlar hakkında da cezaî yaptırımlar uygulanacağı beliritiliyordu.Hatta 1894 yılı içerisinde yapılan teftişler sırasında,Mekteb-i Sanayi talebesi olan muhacir Ahmet'in okuma-yazma bilmediği ortaya çıkmış, bu tür kişilerin eğitim ve sonrasındaki faaliyetlerde yetersiz olabileceği düşüncesiyle buna benzer çocuklar için yapılan uygumalar doğrultusunda Ahmet'in, durumuna uygun bir hizmete alınması istenmişti.[879] Dolayısıyla kayıtlar sırasında yaşanan sağlık, kontenjan vb. sorunların çözülmeye çalışılmasıyla çocukların eğitim hizmetinden mahrum kalmaları önlenmeye çalışılıyordu.

5.1.2. Öğretmen, Kitap, Harita vb. Eşyaların Temini

Hükümet, muhacir çocuklarınınokullarda eğitim almalarını sağlamaya çalışıyorken, bununla birlikte bir takım farklı problemler de yaşanmaktaydı.Bunlar içerisinde; eğitim-öğretim araçlarının temini ve okul eğitiminde en önemli unsur olan öğretmen ihtiyacı yer alıyordu. Bu bağlamda 1878'de Canik ve Amasya Sancakları dahilinde yer alanAziziye Kazası, Batuklu, Yukarı Borandere, Altıkesek ve Karancık Köylerineiskân edilen Abhaza muhacirlerinin çocuklarının talim ve terbiyeleri için Levzâde Mahmut Bey ve Beczâde Yahya Efendi vasıtasıyla sofu niteliğinde bir muallim ihtiyacının giderilmesine çalışılmıştı. Bu hususta TrabzonVilayeti mektubî kalemi hulafasından olup İstanbul'da bulunan Çerkes Mahmut Nedim Efendi'den Abhaza lisanına aşina muallimlerin kabiliyeti nedir? ne kadar maaş ile istihdamları yapılabilir? gibi hususların tahkikine dair yardım talep edilmişti.[880]Aynı yıl Şehremaneti'ne iletilen bir başka telgrafta yine İzmit Sancağı'na nakil ve iskân edilen Abhaza muhacirlerinçocuklarının talim ve terbiyeleri amacıyla gerekli olan muallimlerin Hendek Kazası'nda, Çakallık,

[879] BOA,*MF. MKT,*No. 242,42, 3 B 1312/19 Kanunuevvel 1310/31 Aralık 1894.
[880] BOA, *MF. MKT*, No.57,58, 16 C 1295/5 Haziran 1294/17 Haziran 1878; BOA,*MF. MKT*, No.57,57, 16 C 1295/17 Haziran 1878.

Kalpak ve Ak Tiftik Köyleri ile Kandıra Kazası'nda Kabhası Kasabası'nda, gerekli teşvikler icra edilir ise sofu vasfına haiz muallimler bulunacağı Çerkes Mahmut Nedim Efendi tarafından bildirilmişti.[881] Maarif-i Umûmiye ve Maliye Nezareti'ne yazılan 5 Mart 1867 tarihli tezkirede ise Sivas'ta muhacir umera ve uleması tarafından yaptırılan Rüştiye Mektebi'ne 400 kuruş maaşla Kayseri ulemâsından Mesut Efendi'nin muallîm-i sânî ve Beşir adlı bir kişinin de 100 kuruş maaşla bevvâb olarak tayin edildiği belirtilmişti.[882]

Muhacirler, çoğu zaman öğretmen ihtiyaçlarının giderilmesi noktasında bizzat kendileri talepte bulunmaktaydı. Nitekim Vidin Sancağı'na dahil Belgradçık Kasabası ahalisi takdim ettikleri 21 Kasım 1864 tarihli mazbatada, çocuklarının eğitimi için bir sıbyan mektebi yapılması talebinde bulunmuşlardı. Ayrıca uzun zamandan beri çocukları için Arapça ve Farsça dili eğitimi, yazı ve hesap dersi verebilecek bir muallim bulamadıklarını da dile getirmişler ve Arapça ve Farsça eğitimi, yazı ve hesap dersleri bilen 250 yada 300 kuruş maaş ile bir muallimin tayin edilmesi istemişlerdi. Bu hususa dair yayınlanan 17 Ağustos 1864/14 Rebiülevvel 1281 tarihli emirname gereğince Vidin'de Paspanzâde Medresesi'nde mevcut talebeden Tırnovalı Mehmet Efendi'nin yapılan tahkik sonucunda bu alanlarda ehliyetli olduğu anlaşılınca 300 kuruş maaşla çalışabileceği kararı verilmişti.[883] Bununla birlikte

> "…etfalin husûl-ü terbiyeleri için saye-i maarifvâye mazarrat-ı şahânede öyle bir hoca tayini ve maaş itası pek münasib ise ruûs-u işâra göre orada hala mektebin vücudu olmadığından bunun teşkiliyle çocuklar devama başlamadıkça hocaya aylık vermek usûl-ü tasarrufa muvafık olmayacağına binaen…"

mektebin yapılmasından sonra Mehmet Efendi'nin belirlenen maaşla muallimliğe başlamasının daha uygun olacağı ifade edilmişti. Böylece bu husus Tuna Vilayeti'ne bildirilmiş ve Muallim Efendi'nin maaşıistihdam edildiği tarihten itibaren verilmeye başlanmıştı.[884] 1884'te Karesi Vilayeti Fart Nahiyesi'ne tabi Demirkapı'da Hamidiye ismiyle yeniden teşkil olunan muhacirin köyünde ise 150 kişi kapasiteli bir mekteb-i ibtidaî inşa edildikten

---

[881] BOA, *MF. MKT*, No.57,60, 14 C 1295/5 Haziran 1294/17 Haziran 1878.
[882] BOA, *A.}MKT.MHM*, No.375,85.1, 28 L 1283/5 Mart 1867.
[883] BOA, *İ.MVL*, No.527, 23655, 21 C 1281/9 Teşrinisani 1280/21 Kasım 1864.
[884] BOA,*İ.MVL*, No.527,23655, 19 B 1281/ 9 Ağustos 1280/21 Ağustos 1864; BOA, *İ.MVL*, No.527,23655.3, 27 Ş 1281/13 Kanunusani 1280/25 Ocak 1865; BOA, *İ.MVL*, No.527,23655.4, 29 N 1281/13 Şubat 1280/25 Şubat 1865; BOA, *İ.MVL*,No.527,23655, 21 C 1281/9 Teşrinisani 1280/21 Kasım 1864; BOA, *İ.MVL*, No.527,23655.5,14 L 1281/12 Mart 1865.

sonra bir öğretmen ihtiyacı oluşmuştu. Dolayısıylaköy halkı bir mazbata ile ders verebilecek ve Çerkeslisanını bilen bir öğretmen talebinde bulunmuştu. Ahalinin bu hususa dair gönderdiği mazbata, Umum Muhacirin Müfettişiliği'nden gelen tezkire ile Meclis-i Maarif'e gönderilmişti. Genel olarak bu şekilde inşa edilen ibtidaî mektepleriyle ilgili maaşve masraflarınkanunen ahaliye ait olduğu belirtilirken,bu durum bir istisna sayılmış ve Çerkeslisanını bilen ve ders verebilecek münasip bir öğretmentayin edildi. Maaş olarak belirlenenaylık 400kuruş ise1299/1881/82 senesi maarif bütçesinin 4. faslının 3. maddesine yazıldığı şekliyle 100.000 kuruştan tahsis edildi.[885]

Kütahya Seyyidgazi Kazası'nda ise Çerkes muhacirlerinden Altıkesek Kabilesi için 1862 yılında inşa edilen mescit için imamet ve hitabet ve mektep hocalığı vazifesikabilenin ulemasından olan Musa Efendi uhdesine verilmişti.[886] İşkodra Kazası'nda ise Buşat Köyü Mektebi muallimliğinden Yusuf Ziya Efendi istifa edince zaman geçirmeden 1294/1877/78 senesi Mart ayı başlangıcından itibaren muhacirinden Hüseyin Efendi tayin edilmişti.[887]Böylece muhacirlerin ehliyetli olanlarına iş olanağı sağlanırken, devlet de personel tedarik etme müşkülatından kısmen kurtulabiliyordu.

Devlet,iskân mahallerinde oluşan öğretmen ihtiyacını karşılamak için bir takım tedbirlere başvurmaktaydı. Bu tedbirlerden biri; öğretmenin yakın mahallerden seçilmesiydi. Örneğin,Lazistan Sancağı'na tabi muhacirin mahallelerinden İcadiye Mahallesi'nde sıbyan muallimi Osman Efendi'nin istifası üzerine TrabzonVilayeti'nden bildirilen tebliğ üzerineHopalı YusufEfendi,Maarif Meclisi tarafından seçilip, 1291/1874/75 senesi Mayıs ayının 18. gününden itibaren tayin edilerek, göreve başlatılmıştı.[888]Diğerinin ise herhangi bir sıkıntı drumunda eğitimin aksamaması için asil öğretmenin yanında yardımcı öğretmen tayin edilmesiydi. Mesela, Selanik Vilayeti dahilinde bulunan Aziziye Köyü'nde1868 yılında muhacirler için yapılmış olan mektep hocalığına asli öğretmen olarak Radovişli Hüseyin Efendi ve

[885] BOA,*İ.DH*, No.912,72403.1, 13 CA 1301/28 Şubat 1299/11 Mart 1884.
[886] BOA, *A.}MKT. MHM*, No.239/22, 22 M 1279/22 Temmuz 1862.
[887] BOA, *MF. MKT*, No.59/21, Gurre-i Muharrem 1290/ 14 Kanunuevvel 1294/26 Aralık 1878.
[888] BOA, *MF. MKT*, No. 30,110, 9 CA 1292/1 Temmuz 1291/13 Temmuz 1875.

yardımcılığına da Ahmet Efendi tayin edilmişti. Hüseyin Efendi'nin 200 kuruş, Ahmet Efendi'nin ise 100 kuruş maaş ile tayini uygun görülmüştü.[889]

Babıâli'nin muhacir mekteplerine öğretmen tayinleri konusunda duyarlı davranmasına karşılık kimi zamanda bu göreve tayin edilen kişilerin görevlerini kötüye kullandığına tanık olmaktayız. Bu tür bir vakanın Bolu Sancağı'nda yaşandığı görülmektedir. 1894 ve 1895 yılı eğitim döneminde Bolu Sancağı Düzce Kasabası'nda Yakup Fevzi Efendi'nin görevini suiistimal etmişti. Şöyle ki Fevzi Efendi iskân ettirilmiş olan çerkes muhacirin çocuklarının ücretsiz bir şekilde eğitim görmelerini sağlamak için Düzce Kasabası'ndaki 34 dönüm arazisini mektebin malı olması için hibe etmişti. Mektep hocalığı hususunda da bir taraftan medresede 100 kadar talebesine eğitim vermekte iken 100 civarındaki muhacir çocuklarına da eğitim verebileceğine dair söz vermişti. Ancak Fevzi Efendi'nin görevini yapmadığı gibi bu göreve Kamil Efendi adında bir kişiyi vekil ettiği,mektepteki çocukların eğitimini Kamil Efendi'ye yaptırdığı ve ayrıca mektebin malı sayılan araziye bir ev ve bir ahır yaptığı ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine Düzce Meclisi, Fevzi Efendi'nin yerine Kamil Efendi'yi tayin etme kararı aldı. Bunun yanı sıra Meclis tarafından buyrulan irade gereği Fevzi Efendi ibtidaîye mektebi muallimliği görevini yapmaz ise gerekenin yapılacağı belirtilmişti. Olayın esası hakkında Kastamonu Vilayeti'nden mutasarrıflığa gönderilen tebliğe cevaben alınan tahriratta, Yakup Efendi'ninmektebe devam etmediği gibi devam hakkında yazılan tezkireye dahi cevap vermediği ve usûl-u cedîdeye aşina olmaması nedeniyle gereğinin yapılması, vilayet maarif müdüriyetine gönderilmiş olan tahriratta bildirilmişti. Bununla birlikteYakup Fevzi Efendi uhdesindeki arazinin durumunun çözüme kavuşturulması hususunda gereğinin yapılması nezaret tarafından talep edildi.[890]

---

[889] BOA, *İ.ŞD*, No.1,2.1, 5 ZA 1284/28 Şubat 1868; BOA, *İ.ŞD*, No.1,2.2, 5 ZA 1284/17 Şubat 1284/28 Şubat 1868; BOA, *İ.ŞD*, No.1,2.3, 26 ZA 1284/ 9 Mart 1284/20 Mart 1868; BOA, *A.}MKT.MHM,* No.403,92, 8 Z 1284/1 Nisan 1868.

[890] BOA,*DH. MKT*, No.269,83.1,27 M 1312/19 Temmuz 1310/31 Temmuz 1894;BOA,*DH.MKT*, No.269,83.2.,7 CA 1312/28 Temmuz 1310/9 Ağustos 1894; BOA, *DH.MKT*,No. 269,83.3, 7 R 1312/30 Ağustos 1310/11 Eylül 1894, BOA,*DH.MKT*, No.269,83.4, 20 R 1310 /8 Teşrinievvel 1310/20 Ekim 1894, BOA, *DH. MKT*, No.269,83.5, 6 B 1312/27 Kanunuevvel 1310/8 Ocak 1895;BOA, *DH.MKT*, No.269,83.6, 22 B 1312/7 Kanunusani 1310/19 Ocak 1895; BOA, *DH.MKT*, No.269,83.8, 5 Kanunusani 1310/17 Ocak 1895; BOA, *DH.MKT*,No. 296,83.9, 4 Ş 1312/19 Mart 1311/31 Mart 1895, BOA, *DH. MKT*, No.269,83.11, 5 S 1313/15 Temmuz 1311/27 Temmuz 1895; BOA,*DH. MKT*, No.269,83.2.,7

Mekteplerde eğitim-öğretim hizmetlerinde asli unsur olan öğretmen ihtiyacı sağlanmaya çalışılırken, bir yandan da mekteplerde öğrenciler için elzem olan kitap, harita vb. kırtasiye malzemeleri temin edilmeye çalışılıyordu. Bu bağlamda 1879 yılında RumeliŞarkî Vilayeti'neiskân edilen muhacirin-i islamiye çocuklarının eğitimi amacıyla Filibe'de tesis edilmiş olan mektep için gerekli olan kitap ve risalelerin gönderilmesi hakkında Hariciye Nezareti'ne gönderilmiş olan tahrirat üzerine Maarif Nezareti ile yapılan yazışmalar sonucundaFilibe'deki öğrenciler için 1212 adetkitap, risale ve harita 2 sandık içine konarak gönderildi.[891]Yine buna benzer bir kırtasiye malzemeleri 1 Aralık 1873 tarihinde Sofya Sancağı'ndaki muhacir çocuklarına gönderilmişti. Buradaki çocuklar için eczâ-yı şerîften 150 adet elifba cüzü ve yüzer adet ümm-ü tebâreke ve kudsî cüzleri gönderilmiş ve gereğinin yapılması konusunda ihtimam gösterilmesi istenmişti.[892]

18 Mart 1865 tarih ve 1183/ 003 nolu mazbatada ise Batum Sancağı'ndaiskân ettirilmiş olan Abhaza muhacirleri için birer mektep inşası, icab eden hocaların tayini ve muhacir ve çocuklarına şerâît-i akaid-i islamiye eğitimi verilmesi konularına dairNafia Nezareti, Maarif Meclisi ve Meclis-i Valâ arasındaki yazışmaların ve Batum tarafından icra edilen bazı ıslahata dair Lazistan mutasarrıfının layihâsınınbirlikte müzakere edildiği dile getirilmişti. Bu bağlamda Maarif Meclisi'nin mazbatasında muhacirler için 5 adet sıbyan mektebinin inşası ile bunun yanı sıra 5adet hocanın aylık dört yüzer kuruş maaşve harcırah bedeli ilebirer aylıklarının 1864/65/1280 senesi Kanunuevveli ibtidasından itibaren ilgili mahal tarafından verilmesi gerektiği dile getirilmişti. Buna ilaveten maarif kütüphanesinden cüz, ilmihal ve tecvid risalelerinin her birinden altışar adet mahalle gönderilmesi ve zikrolunan mekteplerin inşasına kadar vaktin zayi olmaması için bunlara şimdilik ilgili mahal tarafından birer yer gösterilmesine izinverilmesinin uygun görüldüğü ifade edilmişti. Bunun üzerineBatum'dabulunan iki adet cami ve mektep

---

CA 1312/28 Temmuz 1310/ 9Ağustos 1894; BOA, *DH.MKT*, No.269,83.3, 7 R 1312/30 Ağustos 1310/11 Eylül 1894.

[891]Osmanlı Arşivi(BOA),*Sadâret Meclis-i Tezkire RumeliŞarkî*(A.} MTZ. RŞ), No.1, Gömlek No.19, 23 ZA 1296/8 Kasım 1879; BOA*, A.)MTZ. RŞ*, No.1,19, 23 S 1296/16 Şubat 1879

[892] BOA, *MF. MKT*, No.14,143, 10L 1290/19 Teşrinisani 1289/ 1 Aralık 1873; BOA, *MF. MKT*, No.16, 9, 2 ZA 1290/ 10 Kanunuevvel 1289/22 Aralık 1873.

tamir edilip,bunların içinde bir oda yaptırılarak,bu odalar hocalaratahsis edilmişti. Ayrıca hükümet dairesinde de bir oda tahliye edilip,çocukları okutmak üzere bir imam seçilmişti. Zikrolunan mektepler ile Hükümet Konağı'ndaki odaya yetmiş kişiyeyakın sıbyan toplatılarak tedris ve talim edilmeye başlanmıştı. Ancak bunlar için gerekli olankitap ve risalelerin mahallince tedarik edilmesi zor göründüğünden, 1000 adet elifba,yüzer cilt ilmihal ve ümm-ü tebâreke cüzleri ve 50 cilt sarf cümlesinin gönderilmesiistenmişti.[893] Dolayısıyla bu tür çabalar,sefalet içerisinde hem hayatlarını idame ettirmeye çalışan hem de bir taraftan eğitimden mahrum kalmama arzusunda olan muhacir çocuklarının bir nebzede olsa dertlerine deva olmuştur.

Mekteplerde eğitim görmekte olan çocukların ihtiyaçlarının karşılanmaya çalışıldığı bu dönemde muhacirlere yönelik gerek mektep inşası için gerekli arazilerin temini gerek mektep ihtiyaçlarının karşılanması esnasında dikkate değer çabaları ile faaliyetlerin bir düzen içerisinde yürütülmesini sağlayan birçok özverili insanlar da çıkmıştı. Bunlar içerisinde yer alanErdek'te inşa olunan Mekteb-i İbtidaîye ve Rüştiye'nin fahri olarak inşaatına nezaret etmek ve iskân edilecek muhacirine meccanen çiftlikten arazihibe etmek gibi hizmetlerinden dolayı kasaba eşrafından Kocabaşızâde Mehmet Ağa 4. rütbeden bir kıta mecidî nişanı,[894]Kabataş'ta muhacir çocuklarının tahsillerine mahsus Şemsül Mekatib adlı mektepte musikî muallimliğini fahri olarak yerine getiren ve memurluğu boyunca güzel idaresi görülen Muhacirîn Komisyonu Evrak MüdürMuavini Rıza Bey'in bir kıta ziyaî madalyası,[895]Mekteb-i Hukuk-u Şahâne mezunlarından Hasan Fehmi Efendi'nin öncelikle muhacirin işlerindeki başarılı hizmetinden dolayı rütbe-i selâse,[896]Eskişehir'de Kerim Ağa Rikâb-ı Humayûn Kapıcıbaşılığı Rütbesi, Halil Ağa 4.mecidîye rütbesiile taltif edilirken,[897]Kavala Muhacirin Komisyonu Reisi Abdurrahman Rahmi Efendi'nin de muhacirlerin iskânı, mektep ve cami inşası gibi faaliyetlerdeki

[893] BOA, *MVL*, No.695,2, 20 Ş 1281/18 Mart 1865.
[894] BOA, *DH.MKT*, No. 2024,90, 4 CA 1310/24 Kasım 1892.
[895] BOA, *DH.MKT*, No.127,28, 23 S 1311/5 Eylül 1893.
[896] BOA, *DH. MKT*,No.1823,14.1, 19 Ş 1318/17 Mart 1317/30 Mart 1901.
[897]BOA, *MF.MKT*, No.470,47.1, 19 L 1316/18 Şubat 1314/2 Mart 1899; BOA, *MF.MKT*, No.470,47.2, 12 Haziran 1315/ 24 Haziran 1899; BOA,*MF.MKT*, No.470,47.2, 4 C 1313/27 Eylül 1315/ 9 Ekim 1899; BOA, *MF.MKT*, No.470, 47.3, 4 C 1317/ 28 Eylül 1315/10 Ekim 1899.

başarısından dolayıteşekküre şayan bir davranış sergilediği beyan edilmişti.[898] Tespit edilen bu tür vakalar; hükümetin, okullarda eğitim gören muhacir çocuklarının ihtiyacı olan kırtasiye malzemeleri ve eğitimin asli unsuru olan öğretmen açığının kapatılması noktasında dönemin zor şartlarına rağmen ciddi bir çaba sarf etmeye çalıştığını ortaya koymaktadır. Ayrıca bu tür hizmetlerde emeği geçen kişilerin de hükümet tarafından göz ardı edilmediği ve kadirşinas davranışlarından dolayı ödüllendirildiği görülmektedir.

5.1.3. Mektep Ücreti, Burs, Elbise Masraflarının Karşılanması

Muhacir çocuklarının sefalet içerisinde olmaları nedeniyle, eğitim sürecinde devletin, bu çocukların, giyim-kuşam, mektep ücreti ve hatta mektepte okurken, onlara maaş (günümüzde karşılığı olarak burs) tahsisi gibi birçok konuda da gereken yardımları esirgemediğine dair gelişmeler de yaşanmaktaydı. Bu bağlamda Enderûn-u Humayûn'da bulunan muhacir çocuklardan ikisinin1881 yılı içerisinde Mekteb-i Sultanî'de eğitimleri sırasında 5 senelik elbise masrafları olan 15 altın Hazine-i Hassa tarafından karşılanmıştı. [899] Sefalet içerisinde olan bu çocukların masraflarıhazineden ödendiği gibi okulların kendi bütçesinden de karşılanıyordu. Örneğin,1877'de Mecidiye muhacirlerinden Mekteb-i Sultanî öğrencisi Ali'nin elbise parasının mektebin ihtiyat akçesinden karşılanmıştı.[900]Giyim-kuşam paralarının yanısıra Ayn-ı Şah Sultan Mektebi'ndeki 14 nüfus Sofyalı muhacire yetecek miktarda yatak, yorgan, yastık ve çorap gibi eşyaların verilmesi talebine karşılık olarak [901] İane-i Muhacirîn Komisyonu'ndanBelediye Encümeni Riyaseti'ne gönderilen 13 Şubat 1878 tarihli telgrafta; bu muhacirler için 6adet yorgan,3 adet hasır, 10 adet don, 10 adet gömlek, 10 adet hırka, 14 adet çorap yardımı yapıldığı belirtilmişti.[902]

Eğitim-öğretim sürecinde okullarda fukara olduğu tespit edilen Mekteb-i Hukuk-u Şahâne öğrencilerinden Girit muhaciri Hasan Efendi ve 4 arkadaşına ihtiyaçlarını karşılamaları babında 300 kuruş maaş bağlanmıştı. Günümüzün bursu niteliğindeki bu parayla öğrecilerin günlük iâşelerini temin ettikleri

[898] BOA,*DH.MKT*, No.253,34.1, 26 Z 1311/18 Haziran 1310/30 Haziran 1894.
[899] BOA*, MF. MKT*, No.72,3, 13 M 1299/11 Teşrinisani 1297/23 Kasım 1881.
[900] BOA*, MF.MKT*, No.50,142, 7 Ş 1294/4 Ağustos 1293/16 Ağustos 1877.
[901]BOA, *Y.PRK. KOM*, No.1,19, 26 Kanunusani 1293/7 Şubat 1878.
[902]BOA, *Y.PRK. KOM*, No.1,19, 1 Şubat 1293/13 Şubat 1878.

muhtemeldir. İhtiyaçların karşılanması amacıylaöğrencilereburs verilmesinin yanı sıra zaman zaman farklı türden ihtiyaçların temin edildiği vakalarda gündeme gelmişti. Bu türden bir olay Rusçuk muhaciri Mustafa'nın başına gelmişti. 1892'de Mekteb-i Fünûn-u Tıbbiye-i Şahâne öğrencisi olan Mustafa, okulundan mezun olma aşamasındayken diploma harcı olan 5 lirayı ödeyemedeği için diplomasını alamamıştı.Bunun üzerine Umûm-uMekâtib-i Askeriye ve Dahiliye Nezaretleri'ne yazdığı arzuhalinde, bu borcunun affedilmesini talep etmişti. Talebinin Sadaret Mülkiye Muhasebe Memurluğu'na iletilmesinden sonra yürürlükte olan kanunnamelerde bunun gibi istisna bir muameleye şamil olacak ve bu tür fukara hali olanlara ait harcın affına dair kanun olmadığı anlaşıldığından

> "…emr-i same-i sadaretazâmiyelerinin infazı ve davet-i hayriye cenab-ı padişahînin isticlâbı zımnında mekteb-i mezbur nazırı paşa ile bazı zevât taraflarından olunan İâne ile mezkur 500 kuruş harc sandığına teslim olunarak mumaileyhin…"

diplomasının verildiği, cevaben yazılan tezkire ile tebliğ edilmişti.[903]

Ücretlerin ödenmesi hususunda zaman zaman aksamalar yaşanmaktaydı. Mesela,Mekteb-i Sultanî'denTuna vilayetine yazılan 23 Mayıs 1876 tarihli bir telgrafta, ücretleri Tuna Vilayeti Muhacirîn Komisyonu tarafından ödenmek üzere tam ücretleMekteb-i Sultanî'ye kayıt edilmiş olan Çerkes muhacirlerden Şahin, Mahir, Tahir ve Rıza'nınücretlerinin gönderilmediği dile getiriliyor, söz konusu olan ücretin 360 lira olduğu ve ücretleri verilmeyen çocukların mektepten ihraç edileceği bildiriliyordu. Çocukların ödemelerininHükümetvasıtasıyla tahsil ettirilmesi,alınmış bir karar olduğundanbununyerine getirilmesi mektep müdürlüğü tarafından bir tezkire ile bildirilmişti. Bununla birlikte bu gibi öğrencilerin ücretleri mektebin bazı masraflarına karşılık tutulup, bununda vaktinde tahsil olunmamasının okulun mali hesabının sekteye uğratacağı belirtilmişti. Bundan dolayı öğrencilerin borçları olan meblağın komisyon tarafından acilen gönderilmesi talep edilmişti.[904]Bunun üzerine Çerkes muhacirlerden Mahir, Tahir, Rıza ve Şahin

[903] BOA, *BEO*, No.134,10035, 6 C 1310/26 Aralık 1892; BOA, *BEO*, No. 10035,2, 1C 1310/9 Kanunuevvel 1308/21 Aralık 1892; BOA, *BEO*, No.107,7985, 24R 1310/3 Teşrinisani 1308/15 Kasım 1892.
[904] BOA*, MF. MKT*, No.36,144, 29 R 1293/11 Mayıs 1292/23 Mayıs 1876.

için Mekteb-i Sultanî'ye verilecek olan 360 lira gönderilmişti.[905] Bu konu bağlamında Mekteb-i Sanayi Müdüriyeti'nden Tuna Vilayeti'ne iletilen 14 Ocak 1875 tarihli başka bir telgrafta ise Mekteb-i Sanayi öğrencisi Çerkes muhacir Şahin Efendi'nin gelecek kanunsani sonuna kadar eğitim vb. ücreti olan 56 adet Osmanlı lirasıyla 25 kuruşun Tuna Vilayeti Muhacirîn Komisyonu tarafından ödendiği bildirilmişti.[906] İlgili belgede diğer çocukların isminin zikredilmemesi bu çocukların ücretlerinin ödenmesi noktasında sıkıntı yaşandığı ihtimalini düşündürmektedir. Her ne kadar bu vakada olduğu gibi ödemeler noktasında aksamlar yaşanmış olsa da yukarıda bahsedilen gelişmeler; devletin, içinde bulunduğu dönemin zor koşullarına rağmen çocukların burs vb. maddi problemelerini çözmede azami gayret içerisinde olduğunu göstermektedir.

5.1.4. Mekteplerin Barınak Olarak Kullanılması ve Yarattığı Sorunlar

Hükümet, göç hareketlerinin yoğunluğu nedeniyle kimi zaman mekânsal ihtiyaçların artışı söz konusu olduğunda halihazırdaki okul vb. binaları muhacirlerin ikametine tahsis edtmek zorunda kalıyordu. Bu gibi durumlarda ise ilgili bölgedeki yerel halkın çocuklarının eğitim-öğretim faaliyetleri sekteye uğrayabiliyordu.Bu bağlamda Muhacirîn Komisyonu'na yazılan 11 Mayıs 1879 tarihli telgrafta; Eyüp, Altay ve Atpazarı İnâs Rüştiyeleri ve Zeyrek Kapudan İbrahim Paşa Zükur Rüşdiyeleriyle diğer bazı mekteplere muhacirlerin yerleştirilmesi ve buralarda bulunan muhacirlerintahliye edilmesi istenmişse de henüz tahliye olmaması, okulların tatil olmasına ve eğitimin aksamasına yol açtığından bir an evvel tahliye edilmesinin uygun olacağı belirtilmişti.[907] Bu örnekten hareketle Kemeraltı civarındaki İbrahim Paşa Rüştiyesindeki muhacirlerin[908], Vefa'daki İnâs Mektebi'nde bulunan sekiz muhacirin,[909] Babıâli civarındaki Yusuf Efendi Mektebi'ndeki 15 muhacirin[910] ve Zeyrek Mekteb-i Rüştiyesi'nde buluan 5-10

[905] BOA, *MF. MKT*, No.14,125.1, 14 ZA 1290/19 Teşrinisani 1289/1Aralık 1876; BOA, *MF. MKT*,No.14,125.2, 14 ZA 1290/19 Teşrinisani 1289/1 Aralık 1876; BOA, *MF.MKT*, No.14,125.3, 14 ZA 1290/19 Teşrinisani 1289/1 Aralık 1876.
[906] BOA, *MF. MKT*, No. 21,2, 6 Z 1291/2 Kanunusani 1290/14 Ocak 1875.
[907] BOA, *MF. MKT*, No. 62,54, 19 CA 1296/11 Mayıs 1879.
[908] BOA, *MF.MKT*, No. 72,73, 14 M 1299/24 Teşrinisani 1297/6 Aralık 1881.
[909]BOA, *MF.MKT*, No.63,80, 18 B 1296/26 Haziran 1295/8 Temmuz 1879.
[910] BOA, *MF.MKT*, No.55,125, 26 R 1295/29 Nisan 1878.

kişilik muhacirlerin[911] tahliyeleri yapılması gündeme gelmişti. Aynı şekilde 1878'de Rumeli'den İstanbul'a gelen muhacirlerin iskânı amacıyla İstanbul ve Bilâd-ı selâse'de bulunan rüştiye mektepleri ve sıbyan mekteplerinin tahliye olunması sırasında Beşiktaş Rüştiyesi'ne de muhacir konulmuştu. Bunların mahallerine dönmelerine kadar erkek ve kız öğrencilerin tahsilden mahrum kalmamaları için münasip camiler veya mahaller bulundukça ve mektepler boşaldıkçaöğrencilerin toplanarak eğitime devam edilmesi kararlaştırılmıştı. Bu esnada Dolmabahçe'de bulunan caminin valide dairesinin elverişli olduğu haber verildiğinden, zikredilen mektep tahliye edilinceye değin öğrencilerin dairede eğitim görmelerinin uygun olduğu belirtilmişti. [912] Bu hususta Şehremaneti'ne gönderilen telgrafta, İstanbul ve Bilâd-ı selâse'de bulunan erkek ve kız rüştiye mekteplerine muhacirlerin iskânı ve bunların diğer mahallere naklinin daha yapılmamış olması nedeniyle mekteplerin yalnız bir ay tatil edilmesi kararlaştırılmış iken 4-5 ay geçmiş olduğu halde henüz tahliye edilmemiş olmalarının ve bundan dolayı okulların kapalı kalmasının eğitim faaliyetini engellemesi nedeniyle muhacirlerin bir an önce münasip yerlere naklinin gerektiği belirtilmişti.[913]

Muhacirlerin mekteplere yerleştirilmesi sırasında sıbyan mekteplerinde kız ve erkek öğrencilerin aynı sınıflara konulmak mecburiyetinde kalınması problem yaratmıştı. Hatta bu sorun dönemin gazetelerine de yansımış olup Sıbyan mekteplerinde bulunan erkek ve kız çocuklarının ayrılması gerektiği hususunda bir uyarı neşredilmişti. Sorunun nedeni iseMaarif Nezareti tarafından ise ilgili dönemden 8-9 sene önce bu mekteplerde karışık talebe bulunması men edilerek erkek ve kız öğrenciler için ayrı ayrı mektepler tahsis edilmiş olmasıydı. Daha sonra mekteplere muhaciriskân edilmiş olması ve bunların tahliyesinin bir müddet mümkün olmaması nedeniyle 3-4 mahalle ahalisinin çocukları, zaruri olarakmektebe devam edememişlerdi. Söz konusu mektepler peyderpey tahliye ettirilereköğrenci sayısı istenilen miktara ulaşınca muallimlere, muhacirlerin iskân edilmesi yasağına uymaları hususunda uyarılar yapılmış ve merkez muallimleri vasıtasıyla talebeler ayrılmışıtı. Ancak yine deyasağa uymayan bazı muallimlerin karışık talebe kabul etmekte oldukları

[911] BOA, *MF.MKT*, No.63,7, 9 B 1296/17 Haziran 1295/29 Haziran 1879.
[912] BOA,*MF.MKT*, No.53,101, 13 S 1295/ 4 Şubat 1293/16 Şubat 1878.
[913]BOA, *MF.MKT*, No.56,47, 9 C 1295/29 Mayıs 1294/ 10 Haziran 1878; BOA, *MF.MKT*, No.56,85, 18 CA 1295/8 Mayıs 1294/20 Mayıs 1878.

öğrenilmiş, bunlara tekrar tembihler yapılmıştı. Buna rağmen yine de bu fiile devam edenlere şiddetli cezalar uygulanacağı bildirilmişti.[914]1892yılına ait bir belgede ise Antalya'dan belde müftüsü ve ahaliden bazılarınınKonya Vilayeti'ne gönderdikleri arzuhallerinde, tahsil mevsiminde medreselere muhacirlerin yerleştirilmesi neticesinde tahsil gören öğrencilerin zor durumda kaldığı beliritiliyordu. Bunun üzerine cevaben gönderilen tezkirede, muhacirlerin acilen hanelere ve gerektiği kadar hane bulunmadığı takdirde barakalara yerleştirilerek, medreselerde eğitim gören talebelerin tekrar eğitimlerine devam etmeleri gerektiği belirtilmişti.[915]Buna benzer bir sorun 1879'da Eski Ali Paşa Mekteb-i İbtidaîyesi'nde yaşanmıştı. Buraya İbrahim Paşa Mektebi'nden gelen muhacirlerin[916] henüz bir mahalle nakledilmemiş olması nedeniyle civardaki çocuklar eğitim-öğretimden mahrum kalmışlardı.[917]Bu konuyla alakalı olarak Maarif Nezareti Müsteşarlığı'ndan Fatih Muhacirin Komisyonu Şubesi'ne verilen bilgide, Eski Ali Paşa Mekteb-i İbtidâîyesi'ne uzun zamandan beri muhacirleriniskân edilmesinden dolayı o civardaki ahalinin çocuklarının boş yere vakit geçirmesi nedeniyle mektebin bir an önce tahliye edilmesi ve muallimin göreve başlamasının bölge ahalisinin çocuklarının eğitimi için elzem olduğu vurgulanmıştı.[918]

Muhacirlerin mekteplere iskânı, civardaki ahalinin çocuklarının eğitim sürecini olumsuz etkilediği gibi binaların da fiziki yapılarının zarar görmesine de yol açıyordu. Örneğin,Akarçeşme'de Silahdar Ağa Mektebi'nde 1879'dan itibaren bir buçuk sene müddetince muhaciriskân edilmesi, binanın gittikçe harap olmasına yol açmış ve eğitime devam edecek olan öğrencilerin de mağdur olmasına neden olmuştu.[919]Yineaynı yıl Hamidiye Mektebi öğrencileri, bir onarım söz konusu olduğundan geçici olarak yukarıda bahsi geçen Eski Ali Paşa Mektebi'ne gönderilmişlerdi. Ancak mektebin kapılarının çatlak olması nedeniyle Hamidiye Mektebi öğrencilerinin, bu kez İbrahim Paşa Mektebi'ne nakledilmelerizorunlu olduğundan mektepte ikamet ettirilen muhacirlerin bir

[914] BOA, *MF*. *MKT*, No. 65,44, 23 Haziran 1296/ 5 Temmuz 1880.
[915] BOA, *BEO*, No. 107,8004.1, 4 Teşrinisani 1308/ 16 Kasım 1892.
[916] BOA, *MF*.*MKT*, No.62,136, 27 CA 1296/ 7 Mayıs 1295/19 Mayıs 1879.
[917] BOA, *MF*. *MKT*, No.58,175, 21 Z 1295/4 Kanunuevvel 1294/16 Aralık 1878.
[918] BOA, *MF*. *MKT*, No.63,134, 3 Ş 1296/10 Temmuz 1295/22 Temmuz 1879.
[919] BOA, *MF*. *MKT*, No.62,146, 29 CA 1296/9 Mayıs 1295/ 21 Mayıs 1879.

an önce tahliye edilmesi gündeme gelmişti ve bu husus Muhacir Komisyonu'na bildirilerek gereken işlemlerin bir an önce yapılması isteniyordu.[920]

Mekteplerin muhacirlerin ikametgâhı haline gelmesi, yukarıdaki olaylara ilaveten farklı türde sorunlara yol açtığı da oluyordu. Mesela,1878 yılında Evkâf-ı Humayûn Nezareti'nebağlı bazı mekteplerin belirlenmiş olan vakıf gelirleri yapılan yazışmalar üzerine bu okullaraiskânettirilen muhacirine verildiğinden bu süreçte mektebin asli öğrencileri bu haklarından mahrum kalıyordu. Bu minvalde bir vakayı, evkâf mekteplerinden biri olan Hamidiye Mektebi öğrencileri yaşamış olup mektep tahliye edildikten sonra öğrenciler derslerine başlamış ve bu mektebe mahsus olan fodla, tekrarbu öğrencilere verilmişti.[921]Yine aynı sorunla yüzyüze kalan Mihrişah Mektebi öğrencileri de muhacirlerin buradan tahliye edilmesiyle EvkâfNezareti'nden kendilerine mahsus olan 20 çift fodulayı tekrar alarak, ders başı yapmışlardı.[922]

Okulların kalacak yer olarak kullanıldığı bu süreçte, bir başka sorun da salgın hastalıklardı. Mesela, Şehremaneti'ne yazılan 18 Mayıs 1878 tarihli tezkirede, Sultan Mahmut Türbesi civarında bulunan ve bir süredir muhacirler için hastane olarak kullanılan Valide Mektebi'nin tatil edilmesinin yanısıra bu dönemde bu mahalde bir çok tifüs hastalığının ortaya çıkması, içinde ve karşısında bulunan mektepöğrencilerinin ve Nezaret-i Aceze Dairesinde bulunanların salgın tehlikesiyle karşı karşıya kalmasına yol açmş vemektebin bir an önce tahliye edilmesi istenmişti. Bunun üzerine hancı meydanında bulunan büyük bir konağın hastane için pek elverişli olduğu haber verilmiş ve konağın başka bir mahal bulunana kadar geçici olarak kullanılabileceği belirtilmişti.[923]Hükümet, muhacir iskânı sırasında zorda kaldığı vakit kamu binaları dışında şahıs mallarını da kullanmak zorunda kalmıştı. Mesela, 1878'de Üsküp'te bir rüştiye mektebinin bir müddet hastane olarak kullanılması nedeniyle İnadiye Mahallesi'nde bulunan Bursa Alaybeyi Ahmet

[920] BOA, *MF.MKT*, No.62,75.1, 19 CA 1296/ 11 Mayıs 1879; BOA, *MF.MKT*, No.62/75.2, 19 CA 1293/29 Nisan 1295/ 11 Mayıs 1879.
[921] BOA, *MF. MKT*, No.56,59.1, 11 CA 1295/1 Mayıs 1294/ 13 Mayıs 1878.
[922]BOA, *MF. MKT*, No.55,54, 14 R 1295/14 Temmuz 1878.
[923] BOA, *MF. MKT*, No.56,79, 16 CA 1295/ 6 Mayıs 1294/ 18 Mayıs 1878.

Bey'in evi çeyrek akçe (400 kuruş) aylıkla kira karşılığında öğrencilere tahsis edilmiş ve buranın kira bedeli maarif veznesinden verilmişti.[924]

Muhacirlerin kendilerine yapılan yardımları suiistimale varacak şekilde abarttığı gelişmeler de yaşanmaktaydı. Bu duruma dair bir gelişme, muhacir komisyonu azasından Şeyh Süleyman Efendi'ye yazılan 2 Temmuz 1879 tarihli tezkirede geçen vakadan anlaşılmaktadır. Şöylekibirkaç nüfustan ibaret olan bir muhacir ailenin reisinin, ikamet etmeye başladıklarıKöprülü Sıbyan Mektebi'nin altındaki dükkanı kiralayarak,bakkallık etmeye başladığı ve ailenin burada kalıcı olacakmış gibi hareket ettiğitespit edilmişti. Bundandolayı ailenin mektebi zapt etmelerine izin verilmemesi istenmiş ve maarif tarafından mektebe ihtiyaç duyulduğu belirtilerek mektebin tahliyesine karar verilmişti.[925] Olumsuz yönde bu tür bireysel davranışlar sergileyenler olmasına rağmen muhacir yoğunluğunun ortaya çıkardığı mekansal ihtiyaçların çözümünde devletin elindeki imkanları azami ölçüde kullanmaya çalıştığı yukarıdaki hadiselerden anlaşılmaktadır. Hatta zaman zaman devletin, ekonomik sıkıntılardan dolayı okul vb. mevcut kurumları zorunlu olarak kullanılmasının yerli ahalinin çocuklarının eğitiminin aksaması gibi olumsuz durumların yaşandığı tespit edilmiştir.

5.1.5. Öksüz ve Yetimlere Yönelik Eğitim, Sağlık Hizmetleri ve Ödeneklerinin Temini

Muhacir dul ve yetimlerine yönelik sosyal ve ekonomik yardım faaliyelerinin yanı sıra muhacir yetimlerinin eğitimi konusu da hükümetin meşgul olduğu önemli konular arasında yer almıştı. Gerçi genel anlamda yetim çocukların eğitimi meselesi, II.Mahmut (1808-1839) ve Abdülmecit (1839-1861) dönemlerinden itibaren üzerinde durulan konular arasındaydı.[926] Fakat bu konuda kapsamlı ve kalıcı çözümler üretecek çalışmaları yapan ise Mithat Paşa'ydı. Paşa, Niş'e vali olarak atandığı dönemde[927] önemli çalışmalara başlamıştı. Öncelikli olarak eğitim-öğretimin ilk kademesi niteliğinde olan mahalle mekteplerinin açılmasını sağlarken, daha sonra da yetim çocukların en

[924] BOA, *MF. MKT*,No.53,13, 20 S 1295/ 11 Şubat 1293/ 23 Şubat 1878.
[925] BAO, *MF.MKT*,No. 63,51,12 B 1296/20 Haziran 1295/2 Temmuz 1879.
[926] Yazıcı, "Yetimlerin Korunması",27-28.
[927] İnal, *Sadrazamlar,* 315-414;M.TayyibGökbilgin, "Mithat Paşa", *İA*, (İstanbul:MEB Yay., 1960) 8/270-282.

iyi şekilde bakılması ve eğitim almaları amacıyla 1863 yılında da Niş'te Islahhane'nin açılmasını sağlamıştı.[928] Bu Islahhane'de Müslüman- Hristiyan ayırımı yapılmadan bütün yetim çocukalara bakıldığı gibi dönem itibarıyla önemli bir sorun teşkil eden muhacirlerin yetim çocuklarına da hizmet verilmişti.[929]Niş Islahhanesi'nden sonra Rusçuk, Sofya, İşkodra, Edirne, İzmir, Bursa, Kastamonu, Trabzon, Erzurum ve Diyarbakır'da da Islahhaneler açılmıştı. [930] Bu Islahhaneler bağlamında Köstence merkezinde Muhacirin dairesinde açılan ıslahhanede Tolcı, Dobruca ve Köstence civarındaki muhacir yetimlerine hizmet verilmişti.[931]

Yetim ve yardıma muhtaç çocukların eğitimi amacıyla açılan bir başka kurum ise Darüşşafaka idi. 1873 yılında açılan Darüşşafaka Nizamnamesi'ndeki 6. maddesinde ye"Bu mektebe kabul olunacak etfâlin yetim ve bî-kes olduklarını veyahud ebeveyninin fakir ve bî-vâye bulunduklarını musaddak mahallesi imam ve muhtârânıyla ol mahallenin en mu'teberlerinden laakall iki zâtın mührüyle…"şeklindeki ibare doğrultusunda yetim ve öksüz çocukların yanı sıra muhacir yetim çocuklarının da bu okula kayıtları yapılmaktaydı.[932]

Muhacir yetimlerine yönelik eğitim- öğretim hizmetleri bağlamında kurumsal yapılanmaya önemli ölçüde çaba gösterilmekteydi. Bu bağlamda muhacir yetimlerin eğitim ve öğretimlerinin sağlanması amacıyla 1873 yılında Maarif Nezareti'nin nezareti altında yaklaşıkyüz kadar muhacir yetimi de kapsayacak şekilde leylî ve neharî olarak mektepler inşa etme ihtiyacı hasıl olmuş, dolayısıyla İstanbul'da Fatih, Üsküdar ve Topkapı gibi mevkilerde münasip yerlere mektep inşası gündeme gelirken, bazı vilayetlere de bu faaliyetin yerine getirilmesi yönünde emirnameler gönderilmişti. Ayrıca bu hususta servet ve hayır sahiplerinin de teşvik edilmesi istenmişti. Böylece muhacir yetimlerin, inşa edilecek mekteplerde tahsillerini tamamlayarak imtihan ile diplomaalıp taşralarda bulunan muhacir mekteplerinde muallim

---

[928] Kılınç, *Mesleki Teknik Eğitim*, 37
[929]"Islahaneleri Nizamnamesi", 278.
[930] MusaÇadırcı, *TanzimatDöneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*(Ankara: TTK Yay.,1991), 263, 270, 217, 291;Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi,*193.
[931] Yazıcı, "Yetimlerin Korunması", 38.
[932]*Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, Yayına haz. Muzaffer Albayrak, Kevser Şeker, (İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını,Yayın No:134, 2014), 134-137.

tayin edilmek suretiyle meslek sahibi olmaları sağlanıyordu.[933] Bunun yanı sıra meslekî ve diğer okullarda eğitim almalarını sağlama yönünde girişimlerde bulunulmuştu. Örneğin, Seraskerliğe gönderilen 9 Aralık1867 tarihli bir tezkirede, muhacirler içerisindeki öksüzlerden ve çeşitli ailelerden sekiz çocuğun emsal üzere Mekteb-i İdadîye ile Sanayi Alayı'na kabul edilmeleri hakkındaki talepleri dikkate alınarak, muhacirîn idaresinden verilen takrir ve Meclis-iValâ'nın tebliği üzerine kayıtlarının yapılması sağlanmıştı. [934] Bu bağlamda yine takribi 1292/1875/76 yılına ait bir belgede muhacir öksüz ve yetim kız çocuklarının eğitim ve öğretimi hususunda alınması gereken tedbirler bağlamında muhtemelen bir yönetmelik yayınlandığı anlaşılmaktadır. 14 maddelik bu yönetmelikte; kız çocukları için bir mektep kurulması, bu mektepte bir hastanenin yer alması, çocukların sağlık durumunun kontrol edilmesi ve farklı yaş gruplarına göre sınıfların oluşturulması vesair konular yer almıştı.[935]

Hükümet, muhacir yetim ve öksüzlerine yönelik sosyal politikayı en iyi şekilde uygulamaya çalışıyordu. Örneğin, 1881 yılında başıboş bir şekilde geceleri Yeni Cami havalisinde ve Beyoğlu taraflarında kaldırımlar üzerinde yattıkları tespit edilenkimsesiz muhacir çocuklar toplattırılarak,askeri ve mülkiye sanayi mekteplerine konulmaları suretiyle eğitim almaları sağlanmıştı. Ayrıca bunların içindeçocukluk yaşını geçmiş olup mekteplere alınamayacak olanların iseiaşeleri başka bir şekilde temin edilmişti.[936]Buna ilaveten İngilizler tarafından kurulmuş olan Sermaye-i Şefkat-i Osmaniye adlıiane cemiyetinin ihtiyaçlarını karşıladığı 50 kadar yetim çocuğa, muhacirler için 1878 yılında tahsisedilen mahalde muhacirin idaresi nezaretinde bakılmaya başlanmış ve eğitimleri için de muallim tayin edilmişti.[937]1864 yılında ise Trabzon'da babası veya annelerinin vefat etmesi sonucunda öksüz ve yetim kalan aciz ve muhtaç olan çocuklardan bazıları evlatlık verilmiş, bazılarının da bir evin kiralanması ile barınmaları, bakımları ve ihtiyaçları sağlanmıştı. Bu çocukların eğitim-öğretim görmeleri amacıyla da

[933] BOA, *MF. MKT*, No.9,62, 4 M 1290/20 Şubat 1288/ 4 Mart 1873.
[934] BOA, *MVL*, No. 882,81.1,12 Ş 1284/ 9 Aralık 1867.
[935] BOA, *Y.PRK. AZJ*, No.3,38.1, belgede takribi tarih 1292/1875/76 olarak kaydedilmiştir.
[936] BOA, *İ.DH*, No.841,67590, 21 M 1299/ 1 Kanunuevvel 1297/ 13 Aralık 1881.
[937] BOA, *Y.A.RES*, No.1,50.1, 24 L 1295/ 21 Ekim 1878; BOA, *Y.A.RES*, No.1,50.2, 17 L 1295/2 Teşrinievvel 1294/ 14 Ekim 1878.

askeri, sanayi ve zaptiye mekteplerine kayıtları yapılmış ve her türlü masrafları ise devlet tarafından karşılanmıştı.[938]

Balya ve Manyas Nahiyeleri'nde ise iskân ettirilen Çerkes muhacirler adına imam ve muhtarlar,çocuklarının eğitim-öğretimi için yeterli mektep bulunmadığından beşyüze yakın çocuğun eğitimden mahrum kalmakta olduğunu vebunların askeri mekteplere kayıt ve kabullerini istirham etmişlerdi. Buna dair azuhallerini Karesi Vilayeti'ne iletmişlerdi. Karesi Vilayeti'nden bu hususa dair 22 Şaban 1303/26 Mayıs 1886 tarihli tahrirat Seraskeri'ye tebliğ edilmişti. Buna karşlık Seraaskeri'den gönderilen ilâmda; Mekâtîb-i İdadî-i Askeriye'ye kabul edilecek çocukların, Mekâtib-i Rüştiye-i Askeriye'de tahsillerini tamamlamış olması veya dışarıda o nitelikteki dersi görmüş olması şartının olduğu ifade edilmiş ve bunların zikrolunan nahiyelerde Mekâtib-i İbtidaîye ile Mülkiye Rüştiyelerine yerleştirilmesi istenmişti. Eğer bu tür mektepler yoksa bunların tesisinin gerekli olduğu ilgili yazışmalar neticesinde karara bağlanmış ve nahiyelerde ibtidaî mektepler inşa edilmeye başlanmıştı. Buna ilaveten binaların yapımına vilayet tarafından yardım edilmesi hususu da bir tahrirat ile belirtilmişti.[939] Böylece muhacirlerin öksüz ve yetim çocuklarının gerek bakım gerekse eğitim ihtiyaçlarının giderilmesi için yapılan bu faaliyetler sonucunda çocukların sağlıklı bir ortamda sosyal, psikolojik, ahlaki ve kültürel yönden iyi bir şekilde yetiştirilmesi sağlanmaktaydı.

Kimsesiz muhacir çocukları içeirisinde yer alıp da içinde bulundukları durumu bireysel olarak izah edip sorunlarına çözüm bekleyen çocuklar da vardı. Bu bağlamda Bosnalı Muhacir Hüseyin bin Abdi, Babıâli'ye sunduğu 17 Ağustos 1892 tarihliarzuhalinde, İstanbul'a geldiğinde burada kendisine bakacak kimsesi ve barınacak yeri olmadığını, tahsil masraflarını karşılayamayacak derecede yoksul olduğunu dile getirmişti. Bundan dolayı sanayi mektebinin yatılı sınıfına kayıt ve kabulü hususunda yardım talebinde bulunmuştu. Muhacir Abdi'nin bu talebi, Muhacir Komisyonu'na bir telgrafla bildirilerek bu hususta gereğinin yapılması istenmişti.[940] Maarif Nezareti'nden Hüdavendigar Vilayeti Maarif Müdürlüğü'ne iletilen 12 Eylül 1900 tarihli bir

[938] BOA,*A.}MKT.MHM*, No.300,9.1, 5 Z 1280/12 Mayıs 1864; BOA,*A.}MKT.MHM*, No.300,9.3, 5 Z 1280/ 12 Mayıs 1864.
[939] BOA, *MF.MKT*, No. 94,81. 29 L 1304/21 Temmuz 1887.
[940] BOA*, DH. MKT*, No.1859,95, 11 M 1309/5 Ağustos 1307/ 17 Ağustos 1891.

telgrafta, Adapazarı Kazası'na tabi Soğuksu Nahiyesi'nde iskân olunan Çerkes muhacirlerden Aziz, Soğuksu Nahiyesi'ndeki mektepte eğitimine devam etmekte iken anne ve babasının ölümüyle öksüz ve yetim kaldığını ve bunun üzerine bir arzuhal ile tahsilini tamamlamak üzere yatılı(leylî) ve ücretsiz(meccani) olarak bir mektebe kayıt ve kabulü hususunda yardım talebinde bulunan Aziz, Bursa Mekteb-i İdadîsi'ninleylî ve meccanikısmına kaydedilerek,yıllık ücreti olan 12 liranezaret bütçesinden ödenmişti.[941] 1854 senesinde ise Ahıska göçmenlerinden öksüz ve yetim olan Abdülhamit ve Saib'in ise kayıt süresi dolmasına rağmen bir istisna olarak bu çocukların mekteb-i idadî'ye kaydı yapılmıştı.[942]

Devletin, okullarda öğrenci iken sefalete düçar olan çocukların meccani ve leylî bölümlerine nakillerinde de kolaylık gösteriyor ve çocukların maddi problemlerini çözmeye çalışıyordu. Bu bağlamda Pazarcık muhacirlerinden Süleyman Sadaret'e gönderdiği 30 Eylül 1890 tarihli arzuhalinde, elan Soğukçeşme Mekteb-i Rüştiyesi'nde okuduğunu, ancak anne ve babasının vefatı nedeniyle fakru zaruret içerisine düştüğünü ve bundan dolayı kendisine maaş bağlanmasını istemişti. Süleyman'ın bu talebi Şehremaneti'ne iletilmiş fakat buradan gelen cevapta bu tür maaş ödenmesi hususuna dair emanet muvazenesinde bir karşılık olmadığı belirtilmişti. Bundan dolayı muhacir çocuğun Darüşşafaka'ya kaydının daha uygun olacağı belirtilmiştir.[943] Bir başka ihtiyaç sahibi olan Batum muhaciri İsmail Fevzi Efendi, anne ve babasının ölümü üzerine sefalet içerisine düştüğünü beyan ederek okuduğu Mekteb-i Sultanî'de vermekle yükümlü olduğu ücretin ancak üçte birini verebileceğini açıklamıştı. Mekteb-i Sultanî Müdüriyeti'nden cevaben gelen 23 Şubat 1881tarihli yazıda, emsal üzere kendisinin okula üçte bir ücretle alınabileceği belirtilmişti.[944] Kafkasya muhaciri Govimze ise Burs Mekteb-i İdadî öğrencisi olduğunu, öksüz ve yetim ve fakr u zaruret halinde olması nedeniyle leylî sınıfına nakledilinceye kadar padişah sadakası bağlamında maişetinin temin edilmesini istirham etmişti. Belediye Dairesi'nden

[941] BOA, *MF. MKT*, No.525,65, 30 Ağustos 1316.
[942] BOA, *A.MKT. NZD*, No.120,72, 11 M 1271/ 4 Ekim 1854; BOA, *A. MKT. NZD*, No.120,72, 18 S 1271/ 10 Kasım 1854.
[943] BOA, *DH. MKT*,No.1766/45.1, 15 S 1306/18 Eylül 1306/ 30 Eylül 1890.
[944] BOA, *MF.MKT*, No.66,115, 24 R 1298/ 11 Şubat 1296/ 23 Şubat 1881; BOA, *MF. MKT*, No. 66,67, 15 CA 1297/ 25 Nisan 1880.

Hüdavendigar Vilayeti'ne yazılan 18 Eylül 1892 tarihli telgrafta, kendisine 30 kuruş maaş verilebileceği belirtilmişti.[945]

Fakirlik ve sefalet içerisinde olmanın yol açtığı zorluklar içerisinde, bir de ebeveynlerinin kaybıyla büyük maddi zorluklar yaşayan muhacirler arasında yer alanlardan Çerkes muhacir Yusuf,[946] Çerkes muhacir Salih,[947] Gürcü muhacirlerden Şaban,[948] Batum muhaciri Ahmet,[949] Vidin muhacirlerinden Mehmed ibn-i Mahmut[950]ve Selvi muhacirlerinden Ömer[951]de öksüz ve yetim olmaları hasebiyle Darüşşafaka, askeri mektep, Mekteb-i Sultanî, Mekteb-i Mülkiye-i Şahâne ve Mekteb-i İbtidaî gibi okulların leylî sınıflarına kaydedilmişlerdi.

Bir başka sorun ise Dulhane'de annesiyle birlikte kalıpta öğretim yaşı gelen çocukların durumuydu. Bu bağlamda Dulhane'deki muhacir dul kadınların öğretim görmesi gereken çocuklarına hükümet, gereken yardımı yapmaktaydı. Nitekim MuhcirînKomisyonu Riyaseti ve Darüşşafaka Müdüriyeti'ne yazılan 20 Ağustos 1891 yılına ait bir tezkirede buna tanık olmaktayız. Tezkirede, Filibe sakinlerinden olup sefalet içerisinde olan Zahide Molla Hatun ile çocuğu 13 yaşındaki Hafız Nuri Efendi, Bulgaristan Komiserliği'ne ve Hariciye Nezareti'ne bir arzuhal göndererek, kendisinin Dulhane'ye, çocuğunun ise münasip bir mektebe kaydedilmesi talebi üzerine Darüşşafaka Müdüriyeti ve Muhacir Komisyonu'nca hatun ve oğlunun kaydı yapılmıştı.[952] Yine 1892 yılında İstanbul'a iskân ettirilmiş öksüz ve yetim olan Mehmet Rıza'nın Darüşşafaka'ya kayıt talebi olmuş fakat okulun kayıt zamanı olmadığından bu kayıt tehir edilmişti. Muhacir Komisyonu, okulun kayıt zamanına kadar çocuğun meydanda kalmaması için Eytamhane'de ikamet ettirilmesi ve daha sonra kayıt zamanında Darüşşafaka'ya kaydedilmesi hususunda Eytamhane ve Darüşşafaka Müdüriyetlerini bilgilendirmişti.[953]

---

[945] BOA, *BEO*, No.73,5454, 25 S 1310/6 Eylül 1308/ 18 Eylül 1892.
[946] BOA,*BEO*,No.716,53699, 12B 1313/5 Kanunuevvel 1312/17 Aralık 1896.
[947] BOA, *MF.MKT*, No. 38,7, 26CA 1293/ 7 Haziran 1292/19 Haziran 1876.
[948] BOA. *MF.MKT*, No.74,151, 15 R 1299/22 Şubat 1297/6 Mart 1882.
[949] BOA,*İ.HUS*, No.50,81,15 C 1314/ 9 Teşrinisani 1312/21 Kasım 1896.
[950] BOA, *DH.MKT*, No.141,16, 17 RA 1311/28 Eylül 1893.
[951] BOA, *DH.MKT*, No.27,43, 16 L 1310/ 3 Mayıs 1893.
[952] BOA,*DH.MKT*,No.1860,105.1,14 M 1309/ 20 Ağustos 1891.
[953] BOA, *DH.MKT*,No.1946,105, 13 L 1309/29 Nisan 1308/ 11 Mayıs 1892.

İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'de bulunan kimsesiz ve korumasız olan çocukların bir kısmının ücretleri Şehremaneti tarafından ödenerek, eğitim ve öğretim görmeleri amacıyla Darüşşafaka'ya kayedilmekteydi. [954] Hatta Darüşşafaka'ya 1878-1879 öğreitm yılında muhacir çocuklarının haricinde talebe alınmamıştı. Bununla birlikte okulun kontenjanının dolması neticesinde açıkta kalan muhacir çocukları, hali vakti yerinde olan aileler tarafından evlatlık alınarak yetiştirilmesi yönünde karar alınarak, bu konu hakkında gazeteye ilan verilmişti.[955]Eytamhane'de bulunan çocuklar ise kendilerinin zanaat tahsil edebilmelerini sağlamak amacıyla zanaatkarların yanına çırak olarak veriliyorlardı ve bunların iyi bir şekilde yetiştirilmelerinin sağlanması amacıyla esnaf kethüdalarına talimatlar veriliyordu.[956]

Muhacirlere yönelik yapılan eğitim, sağlık vb. hizmetler bağlamında özellikle İstanbul'un kurumsal açıdan yeterli düzeyde olduğu bahsi geçen vakalardan anlaşıldığı gibi ayrıca Meclisi Vükelâ'dan, Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 28 Muharrem 1304/27 Ekim 1886 tarihli ve 1086 numaralı bir tezkirede de bu durum açıkça beyan edilmekteydi. Tezkirede, İstanbul'da pek çok mektep ve hastane bulunduğundan dolayı muhacirlerin tedavisi ve bunların çocuklarının terbiye ve talimi için ayrıca mektepve hastanelere gerek görülmediği belirtilmekteydi. Ayrıca Dulhane'de bulunanların çoğunluğu hasta olduğu için bunların hizmetçilikte kullanılmaması, hastalarınise Nisa ve Gurebâ Hastaneleri'nde tedavi edilmesi istenmekteydi. Göç yoğunluğu nedeniyle Eytam-ı Muhacirin Mektebi'nde bulunan çocukların, sanayi alanında eğitilmeleri amacıyla Leylî-i Mekâtib-i Şahâne'ye kabul edilmelerinin geçici olarak mümkün olamayacağı belirtilirken bunların, mevcut olan Sıbyan Sanayi Taburu'na ilaveten yeniden inşa edilecek olan tabura kayıt edilmeleri talep edilmekteydi. Muhacirîn Komisyonu Riyaseti'nden gönderilmiş olan evrakta ise hastane, Dulhane, Eytamhane ve Eytam-ı Muhacirin Mektebi adlarıyla bilinen bazı kurumlara dair jurnallerde deİstanbul'da pek çok sayıda mükemmel hastaneler ve mektepler bulunduğu belirtilmekteydi. Gerektiğinde ise Muhacirîn Komisyonu İdaresi bünyesinde başka mektep ve hastane vesaire yapılabilceği de ifade edilirken,belirlenen masrafları aşmadığı sürece muhacir

[954] İpek, *Rumeli'den*, 322.
[955] *Ceride-i Havadis*, 19 C 1295/ 20 Haziran 1878,Nr.3736.
[956] İpek, *Rumeli'den*, 323.

çocuklarının bu mekteplerde veya bahriye ve tophanede bulunan sanayi alayı ve mekteblerinde eğitim almalarında bir sakınca olmadığı dile getirilmekteydi. Bu hususların yer aldığı 15 Mart 1887 tarihli tezkirenin, Dahiliye Nezareti tarafından ilgili kurumlara gönderildiği de anlaşılmaktadır.[957]Bununla birlikte Hükümetin, yetimlere yönelik eğitim hizmetlerini İstanbul ile sınırlı tutmayıp, Anadolu'da da faaliyette bulunduğu anlaşılmaktadır ki Diyarbakır'da muhacir yetim çocuklar için masrafları vilayet tarafından karşılanan hususi bir mektep yapımı gündeme gelmişti.[958] Bölümde yer verilen tespitlerden; hükümetin muhacirlerin yetimlerinin eğitim meselesinde de kurumsal açıdan ciddi hizmetler sunduğu ve bu yetimlerin hem bakımları hem de eğitim almalarının sağlanması faaliyetlerinin en iyi şekilde uygulandığı anlaşılmaktadır.

5.2.SALGIN HASTALIKLAR VE MUHACİRLERİN SAĞLIĞININ MUHAFAZASINA DAİR FAALİYETLER

5.2.1.SALGIN HASTALIKLARA KARŞI ALINANTEDBİRLER

5.2.1.1.Karantina ve Serum Uygulamaları

Salgın hastalıklar tarihin en eski dönemlerinden itibaren insanları etkilemiş ve bu durum sürekli bir şekilde binlerce yıl devam etmiştir. İnsanların yaşamı içerisinde sağlıksız ortamlar, kıtlıklar, göçler, doğal afetler ve daha birçok etkenden dolayı salgın hastalıklar ortaya çıkmıştı. Bu hastalıklardanVeba, Kolera, Çiçek, Sıtma vb. salgın hastalıklar tarihsel süreçte etkisini gösteren önemli hastalıklar olmuştur.

19.yüzyıl salgın hastalıkların daha da arttığı dönemdi. Özellikle kolera başta olmak üzere diğer salgınlar İngiltere ve Rusya gibi devletlerden Avrupa ve Amerika'ya yayılarak genişlemiş [959] ve daha sonrada Osmanlı sınırları

---

[957] BOA, *A.}MKT. MHM*, No.492,57.1,19 C 1304/ 3Mart 1303/ 15 Mart 1887; BOA, *A.}MKT. MHM*, No.492,57.2, 28 M 1304/ 27 Ekim 1886.

[958] BOA, *MF.MKT*, No.84/80.1,17 Temmuz 1300/ 29 Temmuz 1884; BOA, *MF.MKT*, 84,80.2, 7 L 1301/ 19 Temmuz 1300/ 31 Temmuz 1884; BOA, *MF.MKT*, No.84,80.3, 11ZA 1301/21 Ağustos 1300/ 2 Eylül 1884.

[959]GültenDinç, "Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklar Tarihine Genel Bir Bakış", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları,* Edit: İbrahim Başağaoğlu- Gülten Dinç,(İstanbul: 2014),18, 43-72.

dahilinde görülen salgınlar[960] sivil ve asker çok sayıda insanın ölümüne yol açmıştı. [961] Bununla birlikte 19.yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla Osmanlı topraklarına doğru olan göçler sırasında bir çok muhacir de salgınlardan etkilenmişti. Örneğin kolera salgınının yoğun yaşandığı Rusya'dan gelen Yahudi muhacirlerin ülkeye girişleri sırasında Sadaret'tenMuhacir Komisyonu Riyaseti'ne, Şehremaneti'ne, Sıhhiye ve Zabıta Nezaretleri'ne gönderilen 21 Temmuz 1892 tarihli tezkirelerde, kolera salgınının baş gösterdiği Rusya'dan gelen ve sağlık açısından hijyenik olmadıkları görülen Yahudi muhacirlerin Galata ve Kemeraltı civarlarına iskânlarının uygun olmadığı ve Zabıta Nezareti ve Şehremaneti tarafından acilen iskân mahallerine sevk edilmeleri istenmişti. [962] Yine Sadaret'ten Sıhhiye Nezareti'ne gönderilen bir başka tezkirede ise Rusya'dan Dersaadet'e gelen ve daha gelecek olan Musevi muhacirlerin sayısının artmasından dolayı salgının kente yayılması endişesinden tedirgin olunduğu için Rusya vapuruyla gelen Musevi muhacirlerin karantina dışında herhangi bir yere götürülmemesi, iade veya farklı memleketlere gönderilmelerine kadar karantina da bekletilmelerinin daha doğru olacağı belirtilmişti. Hatta Rusya'dan gelen Musevi muhacirlerin mümkün olduğu kadar gemilerden indirilmeden gönderilmesinin salgın dönemi olması nedeniyle daha uygun olacağı kararı verilmişti.[963] Buradan hareketle muhacirlerin yolculukları sırasında hastalığa karşı tam anlamıyla önlem alınamadığı, gemide insanların bir arada olmasından dolayı hijyenik bir ortamın olmadığı anlaşılmaktadır. Gemilerden karaya iniş sırasında ise hükümetin karantina vasıtasıyla hem muhacirlerin hem de şehir halkının

[960]AbdulkadirGül, "XIX.yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar(Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)",A.*Ü.Türkiyat Araştırmaları Dergisi*,41,(Erzurum 2009),239-270;FatmaYıldız,*19.yüzyıl'da Anadolu'da Salgın Hastalıklar (Veba, Kolera, Çiçek, Sıtma) ve Salgın HastalıklarlaMücadele Yöntemleri*, (Denizli:Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi,2014),1-107; Mehmet Ak "19.yüzyılda Antalya'da Kolera Salgını", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4/17,(Bahar 2011),254-268; (İpek,2002,1/399-411); N.Kumaş, "Bursa'da Kolera Salgını ve Alınan Karantina Önlemleri (1890-1895)", *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi SosyalBilimler Dergisi,*12/21,(Bursa 2011), 213-241.;Sacit Uğuz "1895 Tarsus Kolera Salgını", *History Studies*,*Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı*, Edit. Dursun Ali Akbulut, Salim Çöhçe, (2012), 437-448.;(Çalışkan, 2019,196-212);AdemÇalışkan, AhmetEyicil "XVIII ve XIX. yüzyılda Halep ve Civarında Salgın Hastalıklar", *Bingöl Üniversitesi SosyalBilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/18,(Güz 2019),1289-1319.

[961] Osmanlı'da kolera salgını hakkında geniş bilgi için bkz., Mesut Ayar,*Osmanlı Devletinde Kolera İstanbul Örneği (1892-1895)*(İstanbul; Kitabevi Yay., 2007); MehmetTemel,*Atatürk Dönemi'nde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele*(İstanbul: Nehir Yay., 2008), 10; (Uzel,1989, 206).

[962] BOA, *DH. MKT*, No.1976,22.1, 27 Z 1309/9 Temmuz 1308/21 Temmuz 1892.

[963] BOA,*BEO*, No.42,3095.1, 6M 1310/19 Temmuz 1308/31 Temmuz 1892.

sağlığını korumaya yönelik sıhhi tedbirler almaya çalıştığı görülmektedir. Nitekim ilgili yıllarda Osmanlı hükümeti oluşturmuş olduğu tahaffuzhaneler vasıtasıyla Karadeniz ve Akdeniz üzerinden gelen gemilerdeki yolcuları karantinaya tabi tutmaktaydı.[964] Özellikle yetkililer, kolera salgının yoğun olduğu Rusya'dan gelen gemiler için karantina uygulanmasını istemekteydi.[965]Çünkü Osmanlı yöneticileri çoğu zaman İstanbul'daki kolera salgınlarının kaynağı olarak Rusya'yı göstermişlerdir. Nitekim Rusya'da ünlü besteci Peter İlyiç Tchaikovsky'nin aralarında bulunduğu yüzbinlerce kişinin kolera salgınında ölmesi bu düşünceye bir gerekçe oluşturmuştur denebilir.[966] Zira 1892-1894 yıllarındaki bu kolera salgınında 800 bin kişi ölmüştü.[967]

İkinci bölümde de bahsedildiği üzere 19.yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı sınırlarına gerek Kırım Savaşı (1853-1856) gerekse 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra önemli ölçüde göç dalgasının yaşandığı bir başka coğrafi bölge ise Kafkasya bölgesi olmuştu. Anadolu'ya yerleştirilmeye çalışılan Kafkas muhacirlerin iskânı sırasında, Muhacir komisyonunun, Sıhhiye ve Bahriye Nezaretleri'ne gönderdiği 21 Ağustos 1890 tarihli tezkirelerde, Kafkasya'nın Kuban bölgesinden gelecek olan 9000 muhacirin doğrudan doğruya iskân mahallerine nakillerinin mümkün olmadığı bildirilmiş olup öncelikle Anadolu kavağındaki tabyalar civarına yerleştirilmelerinin daha uygun olacağı belirtilmişti. Bundan dolayı Boğaz Muhafızlığı Vekaleti'yle görüşülerek, gerektiği kadar çadır veya baraka inşasının yapılması kararlaştırılmış ve muhacirler gelmeden önce gereken malzemelerin temin edilip 50 adet çadır ve 10 adet de hela çadırının yapılması talebi muhacir komisyonu tarafından muhafızlık vekaletine bildirilmişti. Ayrıca seraskerlikten müsaade alınarak, muhacirlerin sıhhiye ve liman dairesi memurları vasıtasıyla Anadolu kavağına çıkarılması ve yerleştirilmesinin halkın ve muhacirlerin sağlığı açısından daha uygun olacağı ifade edilmişti. [968] Zira 19.yüzyılda Karadeniz'den gelen gemiler Anadolu

[964]Ayar,*Kolera,*403-416.
[965]Nuran Yıldırım,"Tebhirhaneler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994),7/231-232.
[966]Norman Davies,*Europe:A History* (London:Oxford University Press, 1997), 776.
[967] AbdulkadirNoyan,*İç Hastalıkları Ders Kitabı, İntan Hastalıkları* (İstanbul:Mazlum Kitabevi, 1943);184.
[968] BOA, *DH.MKT*, No.1753,94.1,5 M 1308/9 Ağustos 1306/21 Ağustos 1890.

kavağındaki Kavak Tahaffuzhanesinde karantina altına alınarak yolcuların sıhhi güvenliği sağlanmaya çalışılmaktaydı.[969]

31 Temmuz 1864'de Lazistan Mutasarrıflığı'ndanSadaret'e gönderilen mazbatada, Lazistan Sancağı'na yerleştirilen ve sayıları 15000'i bulan Çerkes muhacirler arasında yoğunluk nedeniyle çiçek hastalığının yayıldığı, birçoğunun vefat ettiği bildirilmişti. Liva meclisinde salgına karşı sıhhi tedbirlerin alınması ve çiçek aşısının uygulanması kararı alınmıştı. Bunun üzerine hükümetten Batum'da yaşamakta olan Yanko adlı bir eczacının 500 kuruş maaşla görevlendirilmesi talep edilmişti. Tıbbiye Nezareti'nin, Eczacı Yanko'nun çiçek aşısını uygulamada uzman olup olmadığı konusunda kesin bir bilgiye sahip olmadığını bildirmesine rağmen durumun ciddiyetinden dolayı yine de Yanko'nun bölgeye 500 kuruş maaşla tayini yapılmıştı. Eczacı Yanko, ulaşım vasıtası ve maaş yetersizliği nedeniyle köy ve kasabalara gidememiş, sadece bulunduğu bölgedeki hastalara çiçek aşısını uygulamıştı. Bunun üzerine Mektebi Tıbbiye-i Şahâne doktorlarından olan Ethem Efendi ve Yunan tebaasından Leoinidis Pavli ile birlikte gerekli olan tıbbi malzemenin gönderilmesine karar verilmişti. Bu hususla alakalı olarak Meclis-i Vâlâ, Muhacir Komisyonu Riyaseti ve Tıbbiye Nezareti arasındaki görüşmeler neticesinde 750 kuruş maaş ve beygir ücretiyle birlikte Samsun'da bulunan Doktor Pavli ve Ethem Efendi bölgeye gönderilmiş ve bunlar da tedavi uygulamalarında yer almışlardı. Doktorlara verilecek maaş ile beygir ücreti gibi masraflar ise bölgenin mal sandığından verildi.[970]Bubölge ilgili yıllarda binlerce Kafkas göçmenin hicretleri sırasında ilk duraklardan biri olması ve kalabalıklar halinde gelen gurupların sefalet içerisinde bulunması nedeniyle çiçek vb. salgın vakalarının yoğun yaşandığı yerdi.[971]

Bir başka iskan bölgesi olan Adana Vilayet'inde gelen 19 Kasım 1890 tarihli telgrafta, Cebel-i Bereket Sancağı'nda iskân edilmek üzere Mersin'e sevkedilen 2116 kişilik bir Kafkas muhacir grubunun Mersin'in bazı kazalarında kolera hastalığı zuhur etmesinden dolayı geçici olarak merkez

[969]Ayar, *Kolera*, 38
[970] BOA, *MVL*, No.680,64.2, 26 S 1281/19 Temmuz 1280/31 Temmuz 1861; BOA,*MVL*, No.680,64.3, 5 RA 1281/27 Temmuz 1280/8 Ağustos 1864; BOA,*MVL*, No.689,43.1, 9 C 1281/9 Kasım 1864; BOA, *MVL*, No.689, 43.2, 23 C 1281/ 11 Teşrinisani 1280/23 Kasım 1864.
[971]ÖzgürYılmaz, "Veba, Kolera ve Salgınlar: Trabzon'da Halk Sağlığı ve Sağlık Kurumları (1804-1895)",*Mavi Atlas*,5/1, (2017), 186.

vilayet ve civarına yerleştirileceği bildirilmişti. Sıhhiye Nezareti'nden gönderilen tezkirede ise Mersin'e gelmelerine izin verilecek olan muhacirlerin, oradaicap eden mahallere sevk edilmeleri ve gereken sıhhi tedbirlerin yerine getirilmesi istenmişti.[972]Seraskerlik, Kafkas muhacirler için 5. ordudan çadır talebinde bulunmuştu. Fakat burada 100 adet çadır bulunduğu bunun da yeterli olmayacağı belirtilmesi ve muhacirleri yerleştirecek başka bir mahal olmadığından, Adana Vilayeti'nden 500 çadır daha talep edilmişti. Bu husus, seraskerliğe bildirilerek gerekenin yapılması için izin istenmişti.[973]Yaşanan bu gelişmeler, muhacirlerin iskân bölgelerine yerleştirilmeleri sırasında kolera salgınlarından muhacirleri koruma yönündeki çabayı ve bu çaba sırasında muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanmasındaki zorlukları önemli ölçüde ortaya koymaktadır.

1890 yılında bir başka Kafkas muhacir grubunun iskânı sırasında, Muhacir Komisyonu'ndan Seraskerlik, Bahriye ve Sıhhiye Nezaretleri'ne gönderilen bir başka tebligatta ise Kafkas muhacirlerin askeri tabyaların yanında bulunan tahaffuzhane ve diğer tahaffuzhanelere yerleştirilmesi talebi olmuştu. Ancak Sıhhiye Nezareti'nden Muhacir Komisyonu'na cevaben gönderilen tebligatta, muhacirlerin yoğunluğu nedeniyle tahaffuzhaneler ve civarlarında oluşan izdihamdan dolayı insanların sağlığı açısından olumsuz koşulların meydana geldiği belirtilmişti. Hatta askerlerin toplu olarak bulundukları tabyaların civarına muhacirlerin yerleştirilmesinin askerlerin mevcut sıhhi şartlarını olumsuz etkileyebileceği yetkililer tarafından dile getirilmişti. [974] Böyle bir tedbirin alınmasında; kalabalık ortamların, hijyen faktörünü ortadan kaldıran ve salgın hastalıklara yol açabilen önemli faktör olmasının büyük bir etkisi vardı. Dolayısıylahükümetin, muhacirlerin sıhhî şartlarını iyileştirme çabası içinde olduğu görülmektedir. Ayrıcailgili dönemde askeri ve siyasi açıdan zor şartlar içerisinde olunmasının getirdiği tedirginlikten dolayı askerlerin sağlık durumunun da gözetildiği anlaşılmaktadır.

Salgın hastalıkların yaşandığı önemli bir liman kenti olan İzmir ve çevresinde de salgınlarla mücadelede İzmir'de karantina sisteminin

[972] BOA, *DH. MKT*, No.1782,117.1, 6 R 1308/ 7 Teşrinisani 1306/19 Kasım 1890.
[973] BOA, *DH. MKT*, No.1782,116.1, 6 R 1306/7 Teşrinisani 1306/19 Kasım 1890.
[974] BOA, *DH. MKT*,No.1755,101.1, 12 M 1308/16 Ağustos 1306/28 Ağustos 1890.

oluşturulması sonucunda tesis edilen Urla (Klazomen) tahaffuzhanesinde[975] de zaman zaman muhacir yoğunluğu yaşanmıştı. Çünkü burası İstanbul'daki tahaffuzhanelerin yükünü hafifletmesi açısından önemli bir vazife üstlenmişti. Keza araştırma konusunun kapsamı olan süreçte Nemçe vapuruyla 150 kişilik bir muhacir grubun İstanbul'dan, Klazomen tahaffuzhanesine gönderildiği ve halihazırda mevcudun artışı nedeniyle muhacir gönderilmemesi hususu Aydın Valisi Hasan Fehmi Paşa tarafından Dahiliye Nezareti'ne ve Muhacir Komisyonu'na18 Ağustos 1893 tarihli bir telgrafla bildiriliyordu. Vali Hasan Fehmi Bey'in bu talebindeki temel endişesi, gelen muhacirin bölgedeki mevcut sayıyı arttıracağı ve bu artışında hastalıkların yayılmasına yol açabileceğiydi. Dolayısıyla vali, en azından hastalıkların etkisinin kırılmasına kadar bu bölgeye muhacir gönderilmemesinin daha uygun olacağını ifade etmişti.[976]

Sıhhiye Nezareti'ne Alaşehir'den yazılan18 Ocak 1888 tarihli bir telgrafta, Halallıçeşme civarında yerleştirilen Bosna muhacirleri arasında humma hastalığının ortaya çıkmış olması nedeniyle 25 kişinin öldüğü ve bu konuyla alakalı olarak sıhhi tedbirlerin alınması gerektiği, tıbbiye nezaretindenAydın Vilayeti'ne gönderilen tezkire ile bildirilmiş ve gereken tedbirlerin alınması istenmişti.[977] Tahaffuzhanelerde hastalıklara karşı alınan tedbirler içerisinde diğer önemli bir unsurda etüv makineleriydi. Bu bağlamda Kavak Tahaffuzhanesi'ne Dersaadet liman reisinin gönderdiği4 Aralık 1893 tarihli telgrafta, Sıhhiye Dairesi tarafından yapılmış olan Burhaneddin ismindeki tebhir makineli seyyar dubanın Kavak Tahaffuzhanesi'nde kullanılmak üzere istimbota konarak kavağa götürüldüğü belirtilmişti. Böylece etüv makineli duba, tahaffuzhanede salgın hastalıklara karşı kullanılmaya başlandı.[978]

Dönem itibarıyla Osmanlı'da Salgın hastalıklarla mücadelede karantina, aşı, etüv uygulamalarının yanında serum da kullanılan bir yöntemdi. Nitekim 1890 yılında Şile Kazası'na bağlı Hecizköyde 9 hane nüfusla iskân ettirilen Batum muhacirleri arasında humma hastalığı ortaya çıktığında, bunlaröncelikle

---

[975] Pelin Böke,"İzmir Karantina Teşkilatının Kuruluşu ve Faaliyetleri (1840-1900)",*ÇTTAD*,8/18-19, (Güz 2009), 137-159.
[976] BAO, *DH.MKT*, No.115,47.1, 7 S 1311/8 Ağustos 1309/20 Ağustos 1893; BOA, *DH.MKT*,No.115/47.2, 16 Ağustos 1309/28 Ağustos 1893.
[977] BOA,*DH.MKT*, No.1393/56.1, 4 CA1305/ 6 Kanunusani 1303/M.18 Ocak 1888.
[978] BOA, *Y.PRK*,*ASK*, No.96,4.1, 25 CA 1311/22 Teşrinisani 1309/M.4 Aralık 1893.

sıhhi bir ortam sağlaması için başka bölgeye nakiledilmişlerdi. Ancak uygun bir mahal olmadığından köydeki münasip mahallere taksim edilerek, yerleştirilmesi kararlaştırıldı. Tedavileri içinde serum uygulanmasına başlandı. Serumların masrafları ise Maliye Nezareti tarafından karşılanmıştı. Tabipkolağası tarafından uygulamalı olarak gösterilen serumlar, hastalara uygulanmak suretiyle tedavileri bir ay boyunca devam etti. Ayrıca hastalara, sıhhi açıdan uygun bir yer bulana kadar burada kalacakları bildirilmişti.[979]Ancak daha sonra Tıbbiye Nezareti'nin 8 Ekim 1890/26 Eylül 1306 tarihli ve 220 numaralı arizası ve Muhacirîn Komisyonu'nun tavsiyesiyle muhacirler başka yerlere nakil ettirilerek sıhhî bir ortam sağlanmış olup serum tedavilerine burada devam edilmişti. [980] Böylece karantina uygulaması ve diğer sıhhi yöntemlerle muhacirlerin salgın hastalıklardan daha fazla muzdarip olmamaları ve ölüm vakalarının artmasının önüne geçilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

5.2.1.2.Sıhhî Tedbir Amaçlı Farklı Yerlere Nakiller

Yukarıdaki bölümlerde muhacirlerin iskânı sırasında gerek Osmanlı kentlerinde yaşanan salgınlar gerek muhacirlerin geldikleri Rusya, Kafkasya vb. bölgelerde yaşanan salgınlardan dolayı muhacirler arasında hastalıklar ortaya çıktığı ve bu vakalara karşı karantina uygulamaları ve hekimler denetiminde tedaviler yapıldığı zikredilmiştir. Böylece iskân sırasında hem iskân mahallerindeki halkın güvenliği sağlanmış hem de muhacirler arasında salgınların daha fazla yayılması ve ölüm vakalarının artması önlenmeye çalışılmıştır.

Bununla birlikte muhacirlerin iskânları sırasında yerleşim birimlerine yoğun olarak yerleştirilmelerinin salgınların artmasına yol açacağı endişesi ortaya çıkmaya başlamıştı. NitekimDahiliye Nezareti'nden Muhacir Komisyonu'na gönderilen 7 Ağustos 1883 tarihli bir tezkirede, Mısır'da ortaya çıkan kolera salgınından dolayı İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'debulunan muhacirler arasında kolera salgını ortaya çıkmış olduğu bildirilmişti. Bundan dolayı muhacirlerin sıhhi tedbirler bağlamında Hüdavendigar ve İzmit

[979] BOA, *DH. MKT*, No.1773,56.1, 6 RA 1308/8 Teşrinievvel 1306/20 Ekim 1890.
[980]BOA,*DH.MKT*, No. 1803,91.1, 26 Eylül 1306/8 Ekim 1890; BOA,*DH.MKT*, No.1803,91.2, 16 C 1308/15 Kanunusani 1306/27 Ocak 1891.

havalisinden başka Anadolu vilayetleri içerisinde münasip olan yerlerenakledilmesi zorunluluğu gündeme gelmişti. Bu konu hakkında Meclis-i Vükelâ'da yapılacak görüşmeler neticesinde verilecek kararın Sadaret'e bildirilmesi istenmişti. Bunun akabinde Mabeyn-i Humayûn Baş Katipliği'nden bildirilen irade ile İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'de ne kadar muhacir olduğu ve bunların iskânı için nerelerin müsait olduğu vb. hususlarda Muhacirin Komisyonu Riyaseti'nden gerekli bilginin alınması ve alınacak bilgi doğrultusunda hareket edilmesi istenmişti.[981] Muhacirin Komisyonu Riyaseti'nden Maliye Nezareti'ne gönderilen19 Ağustos 1883 tarihli tezkirede ise salgın nedeniyle İstanbul'da bulunan muhacirlerin acilen münasip mahallerenakli, nakledilecek mahallerin sıhhi temizliği için sıhhi tedbirlerin alınması gerektiği hususu Hidavendigar Vilayeti'ne iletildi. Buna binaen Muhacir Komisyonu'na verilen pusulada, Karahisar-ı sahib ve Kütahya Sancakları dahilinde henüz hiç muhacir yerleştirilmemiş olan ve muhacirlerin yerleştirilmesi için uygun olan 91.200 dönüm arazide4.560 muhacirin iskân ettirilebileceği belirtilmişti. Bunlarınnakli için İstanbul tarafından 46.512 kuruş, iskân edilen mahaller tarafından toplam 146.800 kuruş, bunların masrafları için gerekli olan 193.312 kuruş, mahallerce zikredilen 146.000 küsur kuruş masrafın havale edilmesi ve mahallerce hazırlanacak 46.000 nüfus muhacirininnakli için öncelikle hazineden verilen meblağ Maliye Nezareti'ne gönderilmiş ve muhacirlerinnakline başlanması yönünde karar alınmıştı.[982] Ancak sevkiyat işlemine ramazan ayı dolayısıyla 5- 10 gün gecikmeyle başlanmıştı.Nakil işlemine kadar Mustafa Fadıl Paşa Konağı'ndaki 3.400 kişiden 548'i ve daha sonra 1.825 kişi, konağın erkeklerbölümünde kalan 460 kişi,yetimlerin kaldığı bölümden 250 kişi, çifte saray arasında bulunan 1000 kişiden 250'si kiralanan evlere nakledildi. Ayrıca Kumkapı'da İbrahim Paşa Camiinde kalan 160 kişiden 120'si, zabıta dairesinde bulunan 155 kişiden 80'i, Meydancık Camiinde 130 kişiden 50'si, İlhami Paşa konağındaki 245 kişiden 70'i ve Beşiktaş'ta bulunan 500 kişi ise başka yerlere nakledildi. Yapılan bu nakil işlemi sonucunda haziran başlangıcından temmuz ayının 5. gününe kadar İstanbul'a gelenlerden 3.294 kişinin başka mahallere sevki

[981] BOA, *DH.MKT*, No.1341,52.1, 15 L 1300/ 26 Temmuz 1299/7 Ağustos 1883/19 Ağustos 1883.
[982] BOA,*DH.MKT*, No.1341,52.2, 15L 1300/7 Ağustos 1299/19 Ağustos 1883.

yapılmıştı.[983] Yine 1899 yılında muhacir yoğunluğunun yaşandığı başka bir vilayet olan Aydın'da da Girit muhacirlerinin sayısında bir yoğunluk meydana gelmesi ve bunun sıhhî açıdan elverişsiz bir durum yaratacağı endişesiyle muhacirler diğer vilayetlere nakledilerek yoğunluk azaltılmaya çalışılmıştı. Sevkiyat işlemleri süresince sıhhî tedbirlerin düzenli bir şekilde alınmasını sağlamak için sıhhiye komisyonu oluşturuldu. Buna ilaveten bölgede izdihamın önlenmesi adınadaha sonra vapurlarla Girit'ten getirilecek olan muhacirler ise belirlenmiş olan iskân mahallerine gönderilmesi kararlaştırıldı.[984] İzmir Tahaffuzhanesi de sevk ve iskân işlemleri sırasında muhacirlere yönelik olarak sıhhî tedbirlerin alındığı geçiş bölgesi ve toplanma merkezi olmuştu. Örneğin,1864 yılında Meclis-i Umûr-u Sıhhiye ve Tophane-i Âmire Müşiriyeti taraflarından İzmir Tahaffuzhanesi'ne yerleştirilen 1.200 muhacirin bir arada olması sağlık açısından olumsuz bir ortam yaratacağından, İzmir Valiliği'ne gönderilen telgraf ve tezkirede, bu muhacirlerin tahaffuzhanede sağlık kontrollerinin yapılmasından hemen sonra İzmir dışında münasip yerlere yerleştirilmeleri istenmişti.[985]

Dönem itibarıyla Kafkas ve diğer bölgelerden gelen muhacir grupların yanı sıra Musevi muhacirlerin de Osmanlı sınırlarına yoğun olarak giriş yaptığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda1891 yılında Rusya'dan gelen başka bir 100 kişilik Musevi muhacir grup, (Tophane-i Âmire Müşiri ve Umûm-u Mekâtîb-i Askeri Şahânesinin takdim ettiği tezkirede), Mühendishane-i Berr-i Humayûn öğrencilerinin kaldığı koğuşlara yakın bir haneye yerleştirilmişti. Ancak Babıâli'den gelen cevabî tebliğde, bu kadar yoğunluğun sıhhî açıdan uygun olmadığı ve askeri öğrenciler arasında da hastalığa yol açabileceği endişesiyle Musevi muhacirlerin buradan başka münasip yerlere yerleştirilmesi daha uygun görülmüştü.[986] Yine 1897 yılındaRusya'dan gelen Musevi muhacirlerin burada geçici olarak bulundukları mahaller izdiham derecesinde

---

[983] BOA, *Y.MTV*, No.12,5.1, 13 N 1300/ 6 Temmuz 1299/18 Temmuz 1883; BOA, *Y.MTV*, No.12,5.2, 9 N 1300 / 2 Temmuz 1299/14 Temmuz 1883.

[984] BOA, *A.}MKT.MHM*, No.506,8.1, 30 M 1317/ 29 Mayıs 1315/10 Haziran 1899; BOA, *A.}MKT.MHM*, No.506,8.2, 29 Mayıs 1315/10 Haziran 1899; BOA, *A.} MKT.MHM*, No.506,8.3,26 Mayıs 1315/7 Haziran1899.

[985] BOA, *A.} MKT. MHM*, No.313,28.1, 21 R 1281/23 Eylül 1864; BOA, *A.}MKT.MHM*, No.313/28.2, 26 R 1281/28 Eylül 1864.

[986] BOA, *Y.PRK.ASK*, No.76/73.1, 10 Ra 1309/14 Ekim 1891; Osmanlı Arşivi(BOA),*HariciyeNezaretiİrade*(HR.İD),No.16, Gömlek No.23.2,13 RA 1309/5 Teşrinievvel 1307/17 Ekim 1891.

kalabalıklaşmıştı. Ayrıca Rusya'daki kolera salgınından dolayı hastalık endişesi nedeniyle sevklerinin acilen yapılması gerektiği vurgulanmıştı. Bununla birlikte nakil işlemleri sırasında tebâ-i ecnebiden olanlara birkaç gün mühlet verilmişti. Bu mühlet zarfında gitmeyenler ve tabiiyetleri incelemeye tabi tutulanlar tetkik edildi. Diğer gruplar ise hemen gönderildi ve bir kısmı ise hiç gemiden çıkarılmadan sevk edildi. Bu şekilde sevke tabi tutulan Musevi muhacirlerin küçük, büyük,kadın ve erkek toplam nüfusları 1.944 kişi olmuştur. Bunlardan 703 kişi İzmir'e, 641 kişi Selanik'e, 600 kişi Kosova ve Manastır Vilayetleri'ne sevk edilmişti. Böylece İstanbul'da 5 hanede yalnız 42 Musevi muhacir kalmış olup bunlarda genelde lohusalık gibi mazeretleri olanlardı. Nakledilenler ve kalanlar için sıhhî tedbirler en iyi şekilde uygulanmaya çalışıldı.[987]

Muhacirlerin İstanbul'da yoğun olarak yerleştirildikleri bir bölge olan Şile Kazası da yoğunluk nedeniyle muhacirlerin sıhhi açıdan sıkıntı çektiği bir mahal haline gelmişti. Zira 1888 yılında kalabalık grupların yerleştirilmesiyle sıhhî ortamın bozulduğu Şile Kazası ÖzlüKöyü'ndeki Batum muhacirlerinde humma ve benzeri hastalıklar baş göstermey başlamıştı. Hastaların tedavileri, daha sıhhî yerlere nakilleri, tedavi masrafları ve özellikle de kalacak evlerinin olmayışı gibi konular ilgili kurumlar olan Şehremaneti, Muhacir Komisyonu, Maliye Nezareti ve Sadaret arasında yapılan yazışmalarda müzakere edilmişti. Muhtaç olanlara 100 lira yevmiye verilmiş olup tedavileri için Binbaşı İsmail Bey ve maiyetinde Saray-ı Humayûn doktoru, eczacısı ve cerrahlarından birer kişi ve Saray-ı Humayûn eczanesinden gerekli olan ilaçlar bölgeye gönderildi. Bu hastaların Sadaret tarafından yazılan16 Ekim 1888/ 4 Teşrinievvel 1304 tarihli arizayla tedavilerine başlandı. Ancak Binbaşı İsmail Bey gönderdiği telgrafta, muhacirlerin hastalıklarının tedavisinin yanı sıra kalacak yer problemlerinin olduğunu, yiyecek olarak da sadece mısır unu kaldığından dolayı tedaviden yeterince fayda görülemeyeceğini ve bu nedenle sıhhî açıdan daha iyi bir yere nakil olmaları gerektiğini bildirmişti. Muhacirlerin nakil ve yiyecekleri için yapılacak masrafların daha sonra muhacir tahsisatından ödenmeküzere mahallin mal sandığından karşılanması muhacir komisyonundan

[987] BOA,*DH.MKT*, No.1983,70.1, 13 M 1310/2 Haziran 1308/14 Haziran 1897.

talep edilmişti. [988] Bölgeye gönderilen tabipler bir kez daha durumun vahametini, Yıldız Saray-ı Humayûn-u Baş Kitâbet Dairesi'ne gönderdikleri raporda belirtmişlerdi.Bunun üzerine tebliğ edilen irade ile muhacirlerin bölgenin civarında uygun bir yere nakillerinin yapılması gündeme gelmişti.[989]

Muhacirleriniskânı sırasında sağlık sorunlarına dair yaşanan gelişmelere dair bilgilerin yer aldığı 1881 yılına ait bir sıhhiye jurnalinde, Batum'dan Gemlik ve Değirmenderetaraflarına naklettirilen muhacirler arasında sıtma hastalığından dolayı ölenler olduğu, ayrıca iskân bölgelerinde zaman zaman görülen havyan hastalığına dair henüz bir bilgi alınamadığı dile getirilmişti.[990]

Muhacirlerin nakil ve iskânı sırasında salgınların etkisinin artmasındayoğunlukla beraber iklim şartlarının da olumsuz etkisinin olabileceği endişesi İstanbul'da bulunan muhacirlerin yoğunluğunun azaltılmasını gündeme getirmişti.1860 yılında Muhacirlerden peyderpey İstanbul'a gelenlerin geçici olarak yerleştirildikleri mahallerde sıhhi ortamın bozulması nedeniyle hastalıkların ve ölümlerin başlamış olması ve hastalıkların İstanbul'a da yayılma riskinin önlenmesi amacıyla muhacirlerin daha havadar, temiz mahallere yerleştirilmeleri ve doktorlar nezaretinde sıhhî tedbirlerin alınması gerekliliği yönünde Saderet'ten gelecek emre göre hareket edileceği belirtilmişti.[991]1878 yılında Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e iletilen tezkirede, yaz mevsiminden dolayı sıcakların artışının yarattığı hijyen problemi, İstanbul çevresinde bulunan Rus askerleriiçerisinde de hastalıklara sebep olduğu ve bundan dolayı halkın hastalıklara yakalanma tehlikesinin ortaya çıkabileceği belirtildi. Bu durum, hem halkın hem de Rus askerlerinin bu mahallerde kalacakları zamana kadar sıhhî tedbirlerle sağlıklarının muhafazasını zorunlu hale getirmişti. Dolayısıyla bu hususta nezaret,hükümetten de yardım talebinde bulunuldu.[992]Beyrut Vilayeti'ne gönderilen 1893 tarihli bir telgrafta ise Beyrut'ta kış mevsimi şartları nedeniyle ortaya çıkan tifüs ve çiçek

[988]BOA, *DH.MKT*, No.1563,113.1, 9 RA 1306/1 Teşrinisani 1304/13 Kasım 1888; BOA, *DH.MKT*, No.1563,113.2, 14 S 1304/8 Teşrinievvel 1304/20 Ekim 1888; BOA, *DH.MKT*, No.1585/91.1, 17 CA 1306/7 Kanunusani 1304/19 Ocak 1889; BOA,*DH.MKT*, No.1558,35.1, 21 S 1306/15 Teşrinievvel 1304/27 Ekim 1888.
[989] BOA,*İ.DH*, No.1103/86430.1, 16 S1306/ 10 Teşrinievvel 1304/22 Ekim 1888.
[990]Osmanlı Arşivi(BOA),*YıldızPerakendeSıhhiye*(Y.PRK.SH), No.1, Gömlek No.13.1, 29 Ş 1298/27 Temmuz 1881.
[991] BOA, *A.}MKT.NZD*, No.335,53.1, 3 CA 1277/17 Kasım 1860.
[992] BOA, *İ.DH*, No.766, 62392.3,4 B 1295/3 Temmuz 1878.

hastalıklarının tekrardan nüksetmesi nedeniyle mahallerin temiz tutulması ve sıhhî bir tedbir olarak Bingazi muhacirlerinin mahallerde toplu olarak değil de dağınık olarak bulundurulmaları gerektiği konusunda tedbirlerin acilen alınması gerektiği belirtilmişti.[993]

Yoğunluğun olumsuz etkisine örnek bir olayda 1899 yılında Aydın Vilayeti'nde yaşanmıştı. Hükümet,Aydın Vilayeti dahiline iskân edilmek üzere kalabalık gruplar halinde gelen Girit muhacirlerinin güvenli bir şekilde yerleşmelerini ve sıhhî açıdan tedbirlerin alınmasını sağlamak amacıyla Muhacirîn-i İslamiye Komisyonu Memuru Ferik Şakir Paşa,Giritli Kavurzâde Hasan Bey, Yeniçeri Mehmet ve Ahmet Ağaları görevlendirmişti. Buna ilaveten bu görevlilereDahiliye Nezareti Hazinesi'nden 30.000 kuruş değerindeki harcırah ve muhacirlerin masrafları için de 10 milyon kuruşverilerek bu görevlilerin maddi ihtiyaçlarını karşılanmaya çalışılmıştı.[994] Yoğunluk nedeniyle hastalıkların ölüm vakalarına yol açtığı başka bir gelişmenin, Kafkas göçmenlerinin kalabalık gruplar halinde geldiği Samsun'da yaşandığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki Meclis-i Valâ'dan Sadaret'e gönderilen 30 Ağustos 1864 tarihli tezkirede, muhacirlere yardım etmek amacıyla Samsun Karantinahanesi'ne alınan muhacirlerden gelen ve gidenler, hasta olan ve vefat edenlerin miktarının son derece üzücü bir şekilde arttığı belirtiliyordu.Ayrıca ölenlerin defninde ihtimam gösterilmediği için kokudan durulamadığı, bunların ıslahına çare aranılmadığı ve taşımada kullanılan geminin temizliği yapılmadığından muhacirlerin peyderpey gelmesinden dolayı tifo ve çiçek hastalıklarının artarak devam ettiği dile getiriliyordu. Günlük olarak 300'den 350 ye kadar ölüm olayı meydana geldiği Samsun Karantinası tabip vekili tarafından bildirilmişti. Samsun'da memleket haricinde 100.000'e yakın muhacirbulunduğu, bunların peyderpey mahallerine sevk edilmekte olduğu, nakledilenlerin yerlerine ise diğerlerinin geldiği ve bunlara; tifo, ishal, çiçek ve sıtma gibi hastalıkların bulaşmasından dolayı günlük 280-300 civarında kişinin öldüğü belirtilmişti. Muhacirlerin gidiş-gelişi sırasında şehre girmelerinden dolayı ahaliye de tifo gibi bulaşıcı hastalıklar sirayet etmekte olduğundan Samsun karantina tabibi sıhhî tedbirler aldı. Bu tedbirlerin başında; muhacirlerin zikrolunan hastalıklardan korunmaları için

[993] BOA, *A.} MKT. MHM,* No.531,4.1, 6 ZA 1310/10 Mayıs 1309/22 Mayıs 1893.
[994] BOA, *DH. MKT*, No.2234/119.1, 9 R 1317/17 Ağustos 1899.

şimdiki bulundukları mahalden farklı mahallere nakilleri gelirken,iskândan sonra ise izinle şehre girmeleri yönünde tedbir alınacağı mutasarrıflığabildirilmişti. [995] Yine muhacir yoğunluğuna dair Tercümân-ı Ahvâl Gazetesi'nde yayınlanan Samsun'dan gönderilen tahrirat suretinde,Anadolu Canîb-i Yesarî Müfettişi Rıza Efendi,Ordu ve Giresun'daki teftişi sırasındabu kentlere her gün yoğun bir şekildeÇerkes muhacir gelmekte olduğunu, bunların nüfusunun 100.000'e ulaştığını, kalabalıktan dolayı içlerinde tifo hastalığı ortaya çıkmaya başladığını, bazılarının ölmeye başladığını, hastalığın başka bölgelere de sirayet edebilecek duruma geldiğini vehavada sıcaklık arttıkça hastalığın artmasından korkulduğunu ifade etmişti.[996]Dolayısıyla muhacirleriniskânı sırasında hijyenik ortamın sağlanması amacıyla iskân bölgelerindeki yoğunluğun azaltılması çalışmalarısağlık açısından önemli bir adım olmuştu. Ancak muhacirlerin gerek bulunduğu bölge dahilinde yoğunluğun dağıtılması gerekse bölge dışına yapılan nakiller sırasında zaman zaman sıkıntılar yaşanıyor ve mevsim şartları nedeniyle Samsun ve çevresinde muhacir nakilleri tam olarak uygulanamamaktaydı. 1860'lı yıllarda Samsun'a nakledilen muhacirlerden4000 kadarı Anadolu içine sevk olunmuş ise de geri kalanlar, şehrin civarındakiormanlık alanlara ve dere kenarlarına 10.000 kuruş masrafla inşa edilen barakalara yerleştirilmişlerdi. Barakalara yerleştirilen muhacirlerin sağlık koşullarının iyileştirilmesi yönünde karantina doktorları tarafından sıhhi tedbirler alınarak hastalıkların yayılmasının önüne geçilmeye çalışılıyordu. Yapılan faaliyetler ise doktorlar tarafından Muhacir Komisyonu, Sıhhiye Meclisi ve Seraskerlik gibi ilgili kurumlara bildirilmişti. [997] Buradaki tespitler, muhacirlerin iskânı sırasında sayısal yoğunluğun salgınların yayılmasında önemli bir faktör olduğunu ortaya koyarken, hükümetin, izdihama varacak şekilde olan bu yoğunluğu azaltmak adına muhacirleri farklı yerlere naklederek, hastalıkların yayılmasını önleme ve ölüm vakalarının artmasını önleme çabasını bize göstermektedir.

5.2.1.3.Nakil Esnasında Yaşanan Sorunlar

[995] BOA,*MVL*, No.685,30.1, 27 RA 1281/ 18 Ağustos 1280/30 Ağustos 1864.; BOA, *MVL*, No.685/30.2, 27 RA 1281/ 18 Ağustos 1280/30 Ağustos 1864; BOA, *MVL*,No.685,30.3, 27 RA 1281/ 18 Ağustos 1280/30 Ağustos 1864; BOA,*MVL*,No.685,30.4, 10 R 1281/31 Ağustos 1280/12 Eylül 1864.
[996]*Tercümân-ı Ahvâl*, h.23 M 1281/m.28 Haziran 1864, Nr.506.
[997] BOA, *A.}MKT.MHM*, No.207, 12.1, 13 B 1277/25 Ocak 1861.

Muhacirlerin iskânları sırasında veya iskândan sonra muhacirlerde hastalıklar meydana gelmeye devam ediyordu. Bu hastalıkların ortaya çıkmasında genelde yolculuk esnasında yetersiz beslenme, insanların içinde bulunduğu zor koşullar, hijyenik ortamların olmayışı ve zaman zaman kalabalık gruplar şeklinde yerleşmeler etkili olmuştu. Nitekim incelenen bir belge muhacirlerin sevki sırasında hükümetin içinde bulunduğu zor şartları ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu belge,Ankara Vilayeti'nden Sıhhiye Nezareti'ne yazılan 24 Kasım 1890/12 Teşrinisani 1306 tarihli bir telgraftır. Telgrafta, Adana Vilayeti dahilinde Çerkes Muhacirlerin ikamet ettiği Akpınar köyünde bir çeşit hastalığın ortaya çıktığı ve 10 gün içinde 17 kişinin öldüğü belirtilmişti. Hastalığın bulaştığı vilayet halkı için gerekli tedbirlerin alınması gerektiği ve bunun için de 25 gardiyanın daha istihdam edilmesinin gerekli olduğu bildirilmişti.Hastalık hakkında tahkikat yapılması için bölgeye acilen bir doktor gönderilmesi ve doktor tarafından yapılacak olan incelemenin sonucunun Adana Vilayeti'ne bildirilmesi istenmişti.Ayrıcahastalığın bulaşmış olduğu insanların ve her çeşit eşyanın muhafazası için her vilayetin kendi sınırları dahilinde tedbir alması gerektiği belirtilmişti. Bu konuda ihtiyaç duyulan gardiyan istihdamının tahaffuzhane ve karantinahanelerin uhdesinde olduğu belirtilirken,hudutların korunmasının da bölgedeki yerel idarelere ait olduğu ifade edilmiş olup karışıklığa meydan verilmemesi istenmişti.[998] Bu konuyla alakalı olarak Sıhhiye Nezareti'ne Sivas Vilayeti'nden yazılan telgrafa göre bölgedeki hastalığa karşı mücadelenin mevcut zabitanla yürütülemeyeceği, köylerden 500 nüfustan birer bekçi seçimiyle hastalığın yok edilmesine kadar istihdamlarının kararlaştırıldığı belirtilmişti.[999] Dolayısıyla ilgili yıllarda hükümetin muhaciriskânının yoğunluğu nedeniyle iskân ve sevk faaliyetlerine görevli memur istihdamında sıkıntı yaşadığı anlaşılmaktadır.Bundan dolayı memur istihdamının yerel yönetimler tarafından yapılması istenirkenyerel yönetimler de sorunları çözmede kendi şartları çerçevesinde memur istihdamı sağlamaya çalışmışlardı.

İdari açıdan yaşanan sıkıntıların yanı sıra sıhhî alanda da zaman zaman sıkıntılar yaşanıyordu. Bununla ilgili bir gelişmenin Amasya'da yaşandığı anlaşılmaktadır ki Amasya Mutasarrıflığı'nın Sadaret'e gönderdiği 24 Ağustos

[998] BOA,*DH.MKT*, No.1790,7.1, 12 R 1308/13 Teşrinisani1306/25 Kasım 1890.
[999] BOA,*DH.MKT*, No.1790,7.1, 26 B 1308/23 Şubat 1306/7 Mart 1891.

1864 tarihli bir telgraf bunu gösterir niteliktedir. Telgrafta, Amasya yolu üzerinden Harput ve Sivas taraflarına sevk edilen muhacirlerin çoğunda yolculuk sırasında bulaşıcı hastalıkların meydana geldiği ve birçoğunun öldüğü, iskân bölgelerine ulaşanlar için ise doktor ve ilaç bulunamamasından dolayı hastaların ölümcül bir hale geldikleri belirtiliyordu. Bundan dolayı Samsun'a gönderilmiş olan doktorlardan birisinin geçici olarak buraya gönderilmesi Canik Mutasarrıflığı'na bildirilmişti. Bunun üzerine Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'den Binbaşı Ethem Efendi, maiyetinde bir eczacı ve ilaçlarla birlikte buraya gönderildi. Ethem Efendi, buradaki hastaların tedavisine başladı. Ancak doktor ve eczacının maaşlarının Samsun sandığına gönderilmiş olması nedeniyle izinsiz bir şekilde Amasya'da kalmalarının mümkün olmadığı bildirildi. Mutasarrıflık, hastalıklar önleninceye kadar doktorların Amasya'da kalmalarına müsaade edilmesini istedi.[1000] Tabip İbrahim Ethem Bey, Amasya, Zile ve Osmancık civarında frengi hastalığının yayıldığını ve hastaların çoğunluğunun muhacirlerden olduğunu, frengi hastalığının yayılması sonucunda bölge halkı ve askerler içerisinde sakatlıklar meydana geldiğini bildirdi. Ayrıcafrengi hastalığının yanı sıra kel,uyuz ve sıraca vb. hastalıkların da zuhur ettiğini Amasya Mutasarrıflığı'na tebliğ etti.

Amasya Meclisi'nde bölgede ortaya çıkan salgın hastalıklar konusu görüşülerek, mutasarrıflık tarafından Amasya'da meydana gelen salgın hastalıklar hakkında ilgili kurumlar olan Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye, Umûr-u Dahiliye Dairesi ve Mekteb-i Tıbbiye Nezareti bilgilendirilmişti. Mutasarrıflık, Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye, Umûr-u Dahiliye Dairesi ve Tıbbiye Nezareti arasında Amasya Sancağı'nda ortaya çıkmış olan frengi, sıraca vb. hastalıkların neden olduğu salgın olayı hakkında meydana gelen yazışmalar sonucunda Amasya Sancağı, Zile ve Osmancık kazalarında meydana gelen frengi, uyuz ve sıraca gibi hastalıklara karşı sıhhi mücadelenin orada bulunan ve 1250 kuruş maaşla görev yapan Doktor İbrahim Ethem Bey nezaretinde yürütülmesi ve gerekli tedbirlerin alınması gerekliliği üzerinde durulmuştu. Ayrıca hastalığın sirayeti nedeniyle tabip istenmesi durumunda ise bu isteğin, salgınlarla mücadeleden kaynaklanan doktor yetersizliği nedeniyle yerine getirilemeyeceği belirtilirken, Meclis-i Valâ tarafından Amasya

[1000] BOA, A.*}MKT. MHM*, 312/41.1, 21 RA 1281/12 Ağustos 1280/24 Ağustos 1864/1 Eylül 1867.

Mutasarrıflığı'na gönderilen tezkire ile hastalıkların yayıldığı bölgelerde halkın tedavisi, sıhhî tedbirlerin alınması ve uygulanması konusunda Doktor İbrahim Ethem Bey'in sorumlu olduğu tekrar dile getirilmişti.[1001]

Nakil işlemleri sırasında nakil vasıtalarının yetersizliği sebebiyle 1867 yılında Batum'dan Samsun'a gelecek olan muhacirlerin sevkinin ertelenmesi ve salgınların etkisiyle ölüm vakaları yaşanıyordu. Ancak daha sonra gerekli olan geminin tedarik edilmesiyle Batum'da bulunan 400 muhacir Samsun'a getirildi. Bu tür gecikmeler nakil işlemlerini sekteye uğratmaktaydı.[1002]

Nakil sırasında diğer bir önemli konu ise işlemlerin kaidelere uygun olmasını sağlamaya çalışmaktı. Nitekim 1864'te Varna'da muhacirlerin memleket dahilinde sıhhî tedbirlerden yoksun bir şekildealıkonulması sırasında içlerinde tifo hastalığının çıktığı vegittikçe artmakta olduğu Meclis-i Valâ ve Meclis-i Sıhhiye'de görüşülmüştü. Bundan dolayı bir kısmının şehir dışına gönderildiği, ancak gönderilenlerin belirlenen usule mugayir bir şekilde gönderildiklerinden bu durumun düzeltilmesi hususunun Sadaret'e bildirilmesi gerektiği Tophane-i Âmire Müşiriyetitarafından istirham edildi. Bunun üzerine verilen izinden sonra Rumeli Bölgesi'ne naklolunacak muhacirler Köstence'ye götürüldü. İskân sırasında usulsüzlüğün yarattığı sağlık sorunlarının tekrarlanmaması için iskân mahallerine gönderilen muhacirlerin orada bulundukları sürece memleket dahiline alınması, şehrin dışında barındırılmaları ve sıhhî meskenlere gönderilmeleri konusunda işlemlerin usulüne göre yapılmasına özen gösterildi.[1003]

20 Mayıs 1864 tarihiyle Samsun'da bulunan Karantina Müdürü Mösyö Baroci'nin (Barozzi)[1004]göndermiş olduğu tahrirattaki[1005] ifadesimuhacirlerin

[1001] BOA, *MVL*, No.713,75.1, 2 RA 1282/26 Temmuz 1865.
[1002] BOA, *MVL*, No.738,78.1, 2 CA 1284/20 Ağustos 1283/1 Eylül 1867.
[1003] BOA, *A.}MKT, MHM*, No.302,90.1, 6 M 1281/11 Haziran 1864.
[1004] Karantina müdürü olarak geçen doktorun ismi incelediğimiz belgede "Baroci" olarak okunurken Osmanlı Arşivi(BOA), *HariciyeTercümeOdası*(HR. TO), No.507, Gömlek No.21.1, 2 M 1281/24 Mayıs 1864, bu konuya dair çalışmada "Barozzi" olarak belirtilmektedir., TheodosiosKyrıakıdıs, "Sanitarian Consequences of The Caucasian Migration: Three Unpublished Documents From Trabzon's İtalian Consulate", *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, Edit. Mehmet Hacısalihoğlu, (İstanbul: Balkar&Ircıca, İstanbul 2014), 208.
[1005] BOA, *HR. TO*,No.507,21.1, 2 Muharrem 1281/24 Mayıs 1864.

nakil ve iskân sırasında yaşadıkları sıkıntıları ve duçar oldukları sefaleti ortaya koyması bakımından önemlidir:

> **"**Yaklaşık 60 günden bu yana Samsun'da bulunan muhacirler sefalet içerisinde bulunmaktadır. 8-10 binden fazla muhacir, Salih Bey'in yardımlarıyla hanlara ve ahırlara yerleştirildi. 30 bin kadarı ise meydanlarda ve sokak ortasında kaldı. Sokaklarda, dükkanlarda, bahçelerde velhasıl şehrin her tarafında bulunan muhacirler hastalanıp ölmekte ve halk bundan dolayı tedirgin olmaya başladı. Ancak 30 kişi alabilen bir mağazada 207 kişi kaldığı için kalabalık ve pislikten dolayı ölenler hamallar tarafından bile çıkarılmazken refakatimde bulunan Ali Bey ile girip kötü kokular yayan cenazeleri çıkarttık. Trabzon'daki muhacirlerin de hali buradaki muhacirler gibidir. Mutasarrıf Ata Bey para ve malzeme yetersizliği nedeniyle cenazeleri kaldırmaktaki müşkülat nedeniyle muzdariptir. Muhacirlerin eline birkaç gündür doğru dürüst bir yemek geçmediğinden çoğu açlıktan ölmek üzereler. Muhacirlere oradan buradan toplanan buğday ve mısır unu verildi. Mutasarrıf Ata Bey,ahaliden yardım alamadığı gibi İstanbul'dan da emr-i mahsûs olmadığından Samsun gümrük akçesinden almaya da çekinmektedir. Cami ve tekkeler inşasının şimdilik ertelenip buraya harcanacak paranın muhacirlere verilmesini müfettiş muavinine haber vermiş isemde bu konu hakkında emir buyrulmamıştır. Burada muhacirin işine karışan pekçoktur.Ancak yardım eden hiç yoktur.Nakit yetersizliği son kerteye ulaşmış olduğundan Devlet-i aliyye tarafından para, zabıta ve asker gönderilmesi elzemdir. Halihazırda burada 80.000 muhacir olup birkaç güne kadar bir bukadar daha gelecektir. Şabih Kabilesi Samsun'da kalmak istiyor. Bu tahriratı büyük bir yas ve ıztırap içinde yazdığım için kastımı aştıysam affımı rica eylerim. Geçende takdim olunan tahriratımda tebliğ edildiği üzere Samsun gümrükçüsü bize biraz para vermeyi vaat etti ise de daha sonra vaadinden vazgeçmiştir. Mutasarrıf Ata Efendi mal sandığına gelmiş olan parayı muhafaza etmiş olduğundan talebim üzerine Emin Paşa hazretleri geçende 150.000 kuruş göndermiştir. Bu para ile muhacirine ekmek tedarik edilmiştir. Bu para ancak ekmeğe yettiğinden gümrükçü tarafından yardım yapılmazsa ve mal sandığında bulunan parayı bize teslim etmesi için mutasarrıf Ata Efendi'ye izni verilmezse ziyadesiyle müşkül bir durumun ortaya çıkacağı aşikardır. Bununla beraber bir taraftan muhacirler başka mahallere gönderilirken diğer taraftan buraya yenileri gelmektedir. Muhacirler Varna ve Köstence taraflarına gitmekten imtina eyleyip tamamı Çarşamba'ya veya Amasya'ya gitme talebinde bulunduklarından Rumeli tarafına sevki konusunda mutasarrıf efendi müşkül bir durum içerisindedir. Bundan dolayı muhacirlerin emr-i muhafazası için bir fırka asker gönderilmesi gerekmektedir. Ayrıca muhacirlerden bir çok kişi vefat etmekte olduğundan bunların tahliye edilmesi ve şehirde hastalıkların sonlandırılması zorunludur. Bab-âli'den 27 adet zabıta gönderilmiştir. Mutasarrıf Ata Bey her an emek sarfetmekte ise de hazineden yardım ulaşmamıştır. Eğer Mutasarrıf Ata Bey'e nakit ve asker gönderilir ise vazifesini layıkıyla yerine getireceği aşikardır. Trabzon'a gönderilmiş olan 300 adet sokak askerinin faydasının olduğu görüldüğünden bu tarafa da bir fırka askerin gönderilmesi gerekmektedir. Nitekim mutasarrıf tarafından 22 Mayıs 1864 tarihiyle gönderilen tahriratta muhacirinin iskânı hususuna nakden yardım edilmesi gerektiğini ve bu konuda hiç bir özür ve bahane kabul olunmayacağından bilahare kendisinin mesul olacağı gümrükçüye ifade edildiği, kendisinden mazbata ile para talep olunduğu halde vereceğini beyan etmiştir. Bundan başka eyalet içinden de para gelmiş ve bu para muhacirlerin ihtiyacına harcanacaktır. Nakil için gelen 500 araba ile muhacirler Harput tarafına nakledilecektir. Mutasarrıf Ata Bey dahi paranın gelmesi için gayret göstermektedir. Rumeli, Girit, Trablusşam ve Afrika taraflarına götürülmek üzere burada 70.000 kadar muhacir bulunup yolculukları sırasında gerek hava sıcaklığı gerekse şiddetli hastalıklardan dolayı muhacirlerin üçte birinin öleceğine şüphe yoktur. Bunlar geçici olarak şehrin haricinde iskân olunacaklarından şehre girmelerinin engellenmesi için bir kordon çekilmesi zorunludur."

Bu konuya dair Samsuna gönderilen askerlerin gönderdiği bilgi de gayet ıstırap verici ifadeler içermektedir. Şöyle ki;

> "Samsun ahalisi emniyet ve sıhhi açıdan fena haldedir. Muhacirler için zahireyetersizdir. Muhacirler kendilerine mesken yapılması için hükümet konağına hücum etmiştir. Bunun üzerine hükümet tarafından 21.000 tahta gönderilmiştir. Muhacirler arasında günde 200 kişi ölmektedir.Mösyö Barozzi bu tarafa gelip muhacirlerden bazılarını başka mahallere göndermek için gemiye bindirmek istemiş ise de Çerkezlerden biri bir balta ile Mösyö Barozzi'yi korkutmuştur"**.**

Yaşanan bu gelişmeler Samsun'a bildirilmişti. Bu gelişmelerden sonra Meclis-i Sıhhiye, Mösyö Barozzi'nin oradan tayinin uygun olduğunu ve yerine Trabzon'dan Baver Efendi'nin buraya gönderilmesini kararını almıştı. Ancak Mösyö Barozzi'nin burada kalmasının daha faydalı olacağı düşünüldüğü için tekrar burada kalmasına karar verildi.[1006]

Samsun bağlamında Anadolu'ya akın akın gelen göç ve göçmen kafilelerin durumlarını yabancı seyyahlarda gözlemleri doğrutusunda kaleme almışlardır. Bu seyyahlardan ilgili dönemde bölgeyi gezen Lennep şunları aktarmaktadır;

> "Karadeniz'de Samsun'a vardığımızda gemiler dolusu gelen göçmenlerin ağzına kadar dolu olduğunu gördük. Bu küçük kasabanın nüfusu on bin kişiyi geçmezken gelen göçmenler nedeniyle bugün nüfus kırkbeş bin kişiyi çoktan aşmış bulunmaktaydı. İtalyan Konsolosu, halen kasabada bulunangöçmenlerin kırk iki bin kişi olduğunu her gün deniz yoluyla gelen beş yüz kişiden fazla göçmen kitlesinin bu kasabaya geldiğini yazmaktadır. Bu kasabanın bölge içerisinde sıtma ile meşhur bir yer olmasından dolayı pek çok kişinin bu hastalığa yakalandığını belirtmektedirler. Toprağın bataklık olması sıtmanın hızla yayılmasına neden olmakta, hava değişimi ve sıtma yüzünden göçmenlerden günde ortalama 700-800 tanesi ölmektedir. Sağ kalanlar ise başka limanlara ve kentlere gönderiliyorlardı. Gemilere hiç bir eşya kabul edilmediğinden yalnızca üzerlerindeki elbiseler ve silahlarıyla gelen göçmenler aç kaldıklarından küçük yaştakiler dahil çocuklarını çok ucuz bir fiyata pazarda satmak zorunda kalmaktadırlar. Bir kısmı da bizi yolda durdurarak bize çeşitli silah ve buna ilişkin araç ve gereç satmak istediler"[1007]

Lennep yine eserinde, Samsun şehrinin 1864 yılında Çerkes göçmenlerle dolup taştığını, gemilerin karınca sürüsü gibi göçmenleri kıyıya indirdiğini ve insanların karaya inmeyi sabırsızca beklediklerini ifade ederken[1008] Çerkesler hakkında ise;

> "Şehrin her tarafında başlarında koyun derisinden yapılmış kalpakları, bellerine sıkıca bağlanmş uzun pantolonları ve batı tarzında pantolon giyen uzun boylu

[1006] BOA,*HR.TO*, No.507,21.1, 2 M 1281/24 Mayıs 1864.
[1007]Henry JohnVan Lennep, *Travels in Little-Known Parts of Asia Minor*,(London, Elibron Classics, 1870),1, s.43-51.
[1008] Lennep, *Travels in Little-Known*, 43.

> atletik yapılı insanlara rastlıyordunuz. Hepsi silah taşıyordu. Tek bildikleri Türkçe kelime olan "alış-veriş"diyerek silahlarını halka satmaya çalışıyorlardı[1009]

ifadesini kullanmıştır. Buna ilaveten Lennep bu durumda olan göçmenlerin sorunlarını çözmek için yetkililerin ellerinden geleni yaptıklarını da ifade etmiştir".[1010]

Alman Seyyah Lerchenfeld-Schweiger ise eserinde[1011], 1864 yılında Kafkasya'dan Trabzon'a olan göçler sonucunda şehirde büyük bir karmaşanınortaya çıktığını belirtirken şehirde çekirge sürüsü gibi aç ve sefalet içerisinde gezen göçmenlerin ciddi sağlık sorunlarına yol açtığından bahsetmiştir. Nitekim bu göçmenler arasında görülen hastalıklar halka kolay bir şekilde sirayet etmekteydi. Dolayısıyla göçmenlerin kalabalık gruplar halinde şehre nakilleri ve yerleştirilmeleri gerek göçmenler gerekse Trabzon'da bulunan yerli halk açısından ciddi sağlık problemleri doğuruyordu.[1012]

Muhacirlerin nakli sırasında yaşanan bu ızdırap verici olayların yanı sıra kimi zamanda muhacirlerin geçtikleri yada geçici olarak ikamet ettirildikleri bölgelerin insanına karşı istenmeyen davranışlar sergiledikleri anlaşılmaktadır. Bu durumu yansıtan Kosova Vilayeti'nden Sadaret'e gönderilen19 Haziran 1880 tarihli bir telgrafta, Kosovalı muhacirlerin Sırbistan topraklarında ikametleri sırasında serkeşhane ve tecavüzkarane hareketlerinden dolayı ahalinin talebi üzerine yayınlanan irade ile Anadolu'ya iskânlarına izin çıktığı dile getirilmişti.Hatta Kosovalı muhacirleriniskânından sonra tekrar iade olunması durumunun halkta korku yarattığı ifade edilmişti. Burada muhacirlerin bir kısmının kötü davranışları bırakarak ziraat ve diğer uğraşılara eğilmelerinden dolayı genel olarak asayişin sağlandığı bildirilmişti. Zaman zaman Kosovalıların iadeleri emrinde bazı teklifler sunulmuş olmasına rağmen Piriştine, İpek, Gilan ve Vulçıtrın Kazaları ahalisibirleşerek karşılık vermişlerdi. Bunun üzerine iade konusu asayişi ihlal edeceği ve ahaliyede zarar vereceğinden iadenin şimdilik uygun olmayacağı belirtilmişti. Bundan dolayı bunların Yanya, Selanik ve Anadolu'da müsait yerlere iskânın emniyet

---

[1009] Lennep, *Travels in Little-Known*, 44.
[1010] Lennep, *Travels in Little-Known*, 44.
[1011] Amand vonSchweiger-Lerchenfeld, *Armenian*(Hermann Coftenoble 1878), 81.
[1012] ÖzgürYılmaz, *Tanzimat Döneminde Trabzon* (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 70.

açısından daha uygun olacağı ifade edilmişti. Selanik Vilayeti Mutasarrıfı Nuri Efendi'nin16 Haziran 1878/4 Haziran 1294 tarihiyle Sadaret'e gönderdiği telgrafta,Kosova muhacirlerinden Selanik'e gelenler arasında hastalıkların ortaya çıkması nedeniyle vapurlar bunları kabul etmediği ve bu hastaların ayırtıldığı dile getirilmişti. Selanik'te olan ve cumartesi hareket edecek olan vapurla Çanakkale'de tutulmak üzere gönderilenler içerisinde büyük ve küçük 198 kişiden 66'sının küçük erkek, 90'ının büyük kız, 22'sinin ise küçük kız çocuğu ve 10 tanesinin ise kimsesiz olduğu belirtilmişti. Biga Mutasarrıfı Reşat Efendi'den gelen telgrafta, Konya Vilayeti'ne gelen Kosovalı muhacirlerden 72'si erkek ve kız çocuğu olmak üzere toplam 448 kişilik bir kafilenin 18 mayıs'ta Rusya vapuruyla Konya Vilayeti'nin iskelesi olan Anadolu'ya getirildiği bildirilmişti.Kosovalı muhacirler hakkında Sadaret'ten Arnavutluğa gönderilen tezkirede ise Kosovalı muhacirlerden Adana ve Konya Vilayetleri'ne gönderilen ailelerin durumlarının Meclis-i Vükelâ'da görüşüldüğü ifade edilmişti. Alınan karar doğrultusundaöncelikle bu ailelerden Selanik ve Biga'ya gönderilenlerin nüfusunun ne kadar olduğunun tespitinin yapıldığı, hasta olan 198 kişinin Selanik'te alıkonulduğu ve 448 kişinin Biga'dan Konya'ya gönderildiği belirtilmişti. Ayrıca bunların iadelerinin asayiş açısından uygun olmayacağı belirtilerek, Anadolu'ya gönderilenlerin Adana ve Konya gibi vilayetler ve uygun mahallere yerleştirileceği ifade edilmişti. [1013] Dolayısıya nakil sonrasında da muhacirlerin iskân edildiği ortamların sıhhî açıdan elverişli duruma getirme faaliyetleri önem arz ediyor ve doğrultuda çalışmalar yapılıyordu.

5.2.2. HASTALARA YÖNELİK YAPILAN TIBBÎ HİZMETLER

5.2.2.1.Hastalıkların Teşhisi, Tedavisi ve Tedavi Sürecinde Yaşanılan Problemler

19.yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı'ya göç dalgasının yaşandığı dönem,aynı zamanda Osmanlı'da sağlık teşkilatının karantina sistemi, hastane

[1013]Osamnlı Arşivi(BOA), *Yıldız Resmi Maruzât*(Y.A.RES), No.6,Gömlek No.16.1, 7 Haziran 1296/ 19 Haziran 1880; BOA,*Y.A.RES*, No.6,16.2,5 Haziran 1294/17 Haziran 1878;BOA,*Y.A.RES*, No.6,16.3,5 Haziran 1296/17 Haziran 1880;BOA,*Y.A.RES*, No.6,16.4,21 B 1297/29 Haziran 1880.

vb. kurumsal yapılarıyla gelişmeye başladığı bir dönemdi.[1014] Ayrıca bu dönemde, hekimler de kendilerini salgın hastalıklar başta olmak üzere diğer alanlarda geliştirmeye çalışıyorlardı.[1015] Bu çalışmaların semeresi kendini gösteriyordu. Nitekim Osmanlı sınırlarına yerleştirilmekte olan muhacirlerden, Kosova'ya yerleşen ve Kumanova'da kalan muhacirlerden hasta olanların Asâkîr-i Şahâne ve memleket tabipleri tarafından tedavi ettirildiği, Sadaret'e 5 Eylül 1861/29 Safer 1278 tarihli ve 23 numaralı tahrirat ile bildirilmişti. Üsküp valisine cevaben yazılan tezkirede bu olaydan duyulan memnuniyet dile getirildi.[1016] Buna ilaveten 1862'de Tuna Vilayeti havalisi[1017] ve 1864'te ise Köstence, Mecidiye, Karasu,Trabzon, Samsun ve Sinop taraflarında iskânedilen bir grup muhacir arasında hastaların olduğu yine ilgili kurumların raporu ve telgraflarıyla öğrenilmiş olup bu konuda tahkikat yapıldıktan sonra gerekli tedaviler uygulanmıştı.[1018]

Muhacirlere yönelik tedavi hizmetleri bağlamında, Şehremaneti, Mekteb-i Tıbbiye Nezareti arasındaki 1859 yılına ait yazışmalarda, geçici olarak Darülfünun'da ikamet ettirilen muhacirlerden hasta olanların tedavilerinin yapılması için Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne son sınıf öğrencilerinden Abdulkadir, Hasan, Mahmut ve Ömer Efendiler ile yine tıbbiyeden mezun doktorlardan istifade edilmesi, hükümetin, sağlık hizmetlerinde ihtiyaca cevap verme noktasında sıkıntılar yaşadığını gösterir niteliktedir. Bu aksaklıklara rağmen yine de hijyenik ortamın sağlanması konusuna itina gösterilmiş ve muhacirlerin kaldığı mahallerin temizliğinin yapılması için memurlar görevlendiriliyordu. Hatta doktorların vasıta olarak kullanacakları kayık ve beygir ücreti olan üçer yüz kuruş, aylık maaşları olan 600 kuruş ve ilaç paralarının klinik hastanesi icmaline dahil edilmesi hakkında Maliye Nezareti'ne bilgi verilerek halihazırdaki sağlık personelinin de maddi

---

[1014]SüheylÜnver, "Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar", *Tanzimat*, (İstanbul: MEB Yay.,1999),II,933-966;Necati ÇAVDAR,ErolKarcı, "XIX.yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanmasına Dair Bibliyografik Bir Deneme", *Turkish Studies*, 9/4, (2014), 255-286.

[1015]Erdem, Aydın, "19.yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması",*OTAM,* 15, (2004),190-201;, Osman Şevki Uludağ, "Tanzimat ve Hekimlik", *Tanzimat*, (İstanbul: MEB Yay., 1999), 2, 967-977.

[1016] BOA, *A.}MKT.UM*, No.504,35.1, 2 R 1278/7 Ekim 1861; BOA, *A.} MKT. MHM*, No.236,59.1, 20 RA 1278/25 Eylül 1861.

[1017] BOA,*A.}MKT.NZD,*No.399,93.1, 14 Ş 1278/14 Şubat 1862.

[1018] BOA, *A.}MKT. NZD*, No.346,99.1,14 Teşrinisani 1280/26 Kasım 1864; BOA, *A.}MKT.MHM*, No.290,37.1, 9 Ş 1280/19 Ocak 1864.

açıdan mağdur olmasının önüne geçilmeye çalışılmıştı.[1019]Ayrıca 1862 yılında Maliye ve Mekteb-i Tıbbiye Nezaretleri'ne iletilen tezkire üzerine, Tuna Vilayeti havalisinde bulunan muhacirler için doktor ihtiyacını hasıl olması nedeniyle Devlet-i aliyye doktorlarından olan Fransuva Koçiki ile Mihal Patropolosodiğer vakalarda olduğu gibi aylıkikişer bin beş yüz kuruş maaş ve bin iki yüzer kuruş harcırah ile tayin edilmişti. Bunun yanı sıra dolaşacakları mahaller için gereken beygir ücretlerinin de mal sandıklarından verilmesi kararlaştırılmıştı.[1020] Bunun yanı sıra masrafları azaltmak ve zamandan tasarruf yaparak olay mahaline acilen gelmek adına ilgili bölgelerin belediye tabiplerinden de yararlanma yoluna gidiliyordu. Nitekim Karahisar Sancağı'nın Dazkırı Nahiyesi'nde Hasandede adlı muhacir köyündeki ahali arasında hastalık zuhur ettiği ve bir kaçının davefat ettiği, mutasarrıflık tarafından yazılan 2 Ekim 1893 tarihli telgraflarla Umûm Mekâtîb-i Askeriye-i Şahâne ve Dahiliye Nezaretleri'ne iletildi. Buna ilaveten hastalığın teşhisi ve hastaların tedavisi amacıyla bir hekim ve yeterli miktarda ilaç talebinde bulunulmuş ve bölgeye bir belediye tabibi gönderilmişti. Tabibin muayeneleri sonucunda hastalığın humma-yı tifoidi olduğu anlaşılmıştı. Ancak gerekli ilaçların temin edilip, tedavilerin yapıldığı esnada hastalığın etkisiyle bir ay içerisinde 15 kişinin vefat ettiği belirtilmiş olup hastalığın etkisinin azaltılması için gerekli sıhhi tedbirlerin alındığı mutasarrıflık tarafından Hüdavendigar Vilayeti'ne bildirilmişti.[1021]

Hükümet, muhacirlere yönelik sağlık hizmetlerinde tetkik ve teftiş faaliyetlerinde çok itinalı davranıyordu. Örneğin, Gebze Kazası'ndan Dahiliye ve Sıhhiye Nezaretleri'ne gönderilen15 Ağustos 1892 tarihli tezkirede,Gebze Kazası'na bağlı Eskihisar Köyü'nde koleraya benzer bir hastalık meydana gelmesi ve bir kişinin ölmesi üzerine Darıca nahiyesinde bulunan doktor Eskihisar Köyü'ne gönderilmişti. Doktorun yapmış olduğu tetkik sonucunda hastalığın cinsi ve mahiyeti ortaya çıkarılarak ona göre tedbir alınmıştı. Buna ilaveten Gebze Kaymakamlığından İstanbul'a telgraf çekilerek Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne doktorlarından bir hekimin bir an önce gönderilmesi talep edilmişti. Doktorun gönderilmesi hususuŞehremaneti'nden gönderilen 14

[1019] BOA,*.A.}MKTMHM*, No.168,34.1, 26 RA 1276/23 Ekim 1859.
[1020] BOA, *A.MKT.NZD*, No.404,72, 3 N 1278/4 Mart 1862.
[1021] BOA,*DHMKT*, No.143,15.1, 21 RA 1311/20 Eylül 1309/2 Ekim 1893;BOA, *DH.MKT*, No.143,15.2, 21 RA 1311/ 20 Eylül 1309/2 Ekim 1893.

Ağustos 1892/20 Muharrem 1310 tarihli tezkire ile Mekâtîb-i Askeriye ve Sıhhiye Nezaretiyle de paylaşılmıştı. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilmiş olan tezkire ile Gebze'ye bir doktor ve ayrıca Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne Teşrîh-i Marazî Muallimi Miralay Ohannes Bey, Bakteriyoloji Muallimi Binbaşı Hamdi Efendi ile Sıhhiye Nezareti'nden Umûmi Müfettiş Koçoni Efendi görevlendirilmişti. Bu doktorların oluşturduğu heyetin kazada yaptığı tahkikat sonucunda Eskihisar köyünde önemli bir olay olmadığı Mabeyn-i Humayûn'a bildirilmişti. Buna ilaveten 1892 yılı içerisinde Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e yazılan bir başka tezkirede İstanbul'da barakalarda sefalet içerisinde yaşayan muhacirler ve yaşadıkları yerlerin sıhhi temizliği meselesi gündeme gelmiş olup bunun için gerekli tedbirlerinalındığı ifade edilmişti.[1022]

1864 yılındaMeclis-i Sıhhiye'den Babıâli'ye gönderilen rapor doğrultusunda Kafkasya'dan yoğun bir göç dalgasının yaşandığı ve kalabalık grupların yerleşimleri sonucunda salgınların baş gösterdiği Trabzon'da hastalık nedeniyle muhacirlerin ve halkın sefalet içerisinde olduğu [1023], Trabzon kentine[1024] Hazine-i Hassa-i Şahâne'den gönderilen tezkirede, Hazine-i Hassa vapurlarından vasıta-i ticaret adlı vapurun Karadeniz postasından İstanbul'a dönüşünde görevli zabitandan bir kaçının ağır hasta olduğu haber verilmişti. Bunun üzerine bunların tedavisi için doktor gönderilmiş olup yapılan muayeneleri sonucunda hastalıklarının kara humma olduğu öğrenilmişti. Doktorlar; kara hummanın, vapurun bundan önceki seferinde Trabzon'dan aldığı 900 kadar Çerkes muhacirin içinde bu hastalığa yakalanmış olanlardan sirayet etmişolabileceğini belirtmişlerdi. Dolayısıyla hastalığın engellenmesi amacıyla bundan böyle bu vapurla gönderilmiş olan muhacirlerin muayene

[1022] BOA, *BEO*, No.50,3714.1, 21 M 1310/3 Ağustos 1308/15 Ağustos 1892; BOA, *BEO*, No.50/3714.2, 4 M 1310/11 Ağustos 1308/29 Temmuz 1892; BOA,*DH.MKT*, No.1987,56.1, 21 M 1310/3 Ağustos 1308/15 Ağustos 1892.

[1023] BOA, *A.}MKT. MHM*, No.293/57.1,21 N 1280/29 Şubat 1864; BOA, *A.}MKT. MHM*, 293/57.2, 2 N 1280/29 Kanunusani 1279/10 Şubat 1864.

[1024]Trabzon'da salgınlar sırasında muhacirlerin yaşadığı sıkıntılar ve idari işleyiş hakkında bkz., Özgür Yılmaz, "1864 Kafkas Göçü'nde Trabzon'da Yaşanan Sorunlara Bir Örnek:Dr. Barozzi-Yaver Efendi Çatışması",*Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*,4/5, (2018),1-31; ÖzgürYılmaz, "1864 Kafkas Göçünde Trabzon", *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu Savaş ve Sürgün*, Edit. Mehmet Hacısalihoğlu,(İstanbul: Balkar&Ircıca, 2013), 315-345;ÖzgürYılmaz, " 1864 Kafkas Göçü Hakkında Bir Rapor", Mavi Atlas, 3, (2014), 133-156;TuğbaErdem, "1864 Kafkas Göçü Öncesinde ve Göç Sırasında Yaşanan Salgın Hastalıklar",*1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu Savaş ve Sürgün*, Edit: Mehmet Hacısalihoğlu, (İstanbul: Balkar&Ircıca, 2013),171-200.

edilip hasta olanların vapura alınmaması istenirken, Trabzon Valiliği'nden yazılan cevapta ise bu konuda gerekenin yapılacağı bildiriliyordu.[1025] Hastalara müdahalede ise uzman doktorların kullanılması gerektiğini düşünen Trabzon valisi, Trabzon'da salgın hastalıklara yakalanmış olan muhacirlere bakmak üzere gönderilmiş olan Tabip İbrahim Efendi'nin yerine aynı vasıflara sahip birinin gönderilmesini talep etmişti. Bunun üzerineMekteb-i Fünûn-u Tıbbiye Nezareti tarafından bu husus değerlendirilerek, muhacirlerden hasta olanları tedavi etmek üzere gönderilen Tabip İbrahim Efendi'nin yerine yine uzman birisi (belgede ismi belirtilmemiştir) gönderildi.[1026]

1863 yılında Trabzon'a gelen bir başka göç dalgası içerisinde yediyüzden fazla muhacirin vapurlarla getirilmesiyle birlikte bunlar arasında çiçek hastalığının yoğun bir şekilde yayıldığı gözlenirken, salgın nedeniyle birçok muhacirin de vefat ettiği görülmüştü. Bununla birlikte hastalar tedavi edilmekte ise de mevcut doktorların sayısı yeterli olmadığından çevreden ilave olarak tabip ve ilaç takviyesi yapılıyordu. Ayrıca yetkililer, hastaların tedavisi amacıyla hizmete dahil edilen bu doktorların görevlerinin resmileşmesi ve bunlara ödenecek ücretlerin tedariki konusunu da düşünerek gerekli olan işlemleri başlatmışlardı.[1027] Özellikle bu gemi seferlerinde Kafkasyalı muhacirler arasında salgın hastalıkların yaygın olduğu söylemi nedeniyle, gemiler, bu göçmenleri rededi yordu. Ancak bu süreçte pek çok gemi tayfasının da hastalandığı görülmekteydi.[1028] Yolculukları sırasında bir çok Kafkas göçmenin sadece hastalıktan değil açlık ve susuzluktan da öldüğü bilinmekteydi.[1029] Yolculuklar sırasında ölenler gemiden atılıyordu.[1030] Bu yöntem eski bir denizci geleneği[1031] olarak uygulansa da asıl amaç hijyenik ortamı sağlarken gemideki yük miktarını azaltmak olabilirdi. Çünkü bu dönemde limanlarda gemiler kapasitelerinin üzerine yük almak zorunda kalıyorlardı. Nitekim Kerç'te bulunan İngiliz Konsolosu Clipperton, 1864

[1025] BOA, *A.}MKT. MHM*, No. 289,22.1, 24 B 1280/4 Ocak 1864.
[1026] BOA, *A.}MKT. MHM*, No.308,85.1, 8 RA 1281/11 Ağustos 1864.
[1027] BOA,*A.}MKT.MHM*, No.288/89.1, 19 B 1280/30 Aralık 1863.
[1028]Sarah A.S Isla Rosser-Owen, *The First "Circassian Exodus'to The Ottoman Empire (1858-1867), and The Ottoman Response, Based on the Accounts of Contemporary British Observers*, (London: University of London, MA Thesis, 2007),24.
[1029] Saydam, *Krım ve Kafkas*,89.
[1030] Rosser-Owen, *Circassian Exodus*, 25.
[1031]Orhan Koloğlu "Osmanlı Basınında 1865 Kolera Salgını, İstanbul Sağlık Konferansı ve Mirza Malkom Han", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 6/2, (2005),143.

yılında, gemilerin kapasitelerinin üzerinde yüklendiğini, açlıktan, hastalıktan, pislikten dolayı bulaşıcı hastalığa yakalanmış 1.200-1.800 Kafkas göçmenin bindiğini belirtmişti.[1032] Bu gibi yoğun göç dalgasının yaşandığı yolculuklar sonrasında gelen ve iskân edilen muhacirler arasında salgınların vahametinin arttığı gözlenmişti. Nitekim Hazine-i Hassa Nezareti'nden Tıbbiye Nezareti'ne yazılan1 Aralık 1887 tarihli bir telgrafta, emlak-ı mahsûsadan olan Sazlıbosna Çiftiği'nde iskân ettirilmiş olan muhacirlerden 60 kişinin çiçek hastalığına yakalandığı, bunlardan 7 tanesinin öldüğü ve hastalığın hala şiddetli bir şekilde etkisini gösterdiği dile getirilmişti. Bundan dolayı bölgeye acilen Eyüp Belediyesi Tabibi Nüzhet Efendi[1033] gönderilerek hastalara aşı uygulaması başlatıldı ve salgınların etkisini zayıflatma adına ise sıhhi tedbirler alıdı. Ayrıca Nüzhet Bey, hastalara yönelik yapılan hizmetler ve uygulamalar hakkında Tıbbiye Nezareti'ne bir rapor gönderdi.[1034]

Hastaların tedavileri sırasında hekimlerin meslek etiğine uymayan davranışlar sergilediği vakalara da rastlanıyordu. Örneğin, 1864 yılında Trabzon'dan gelen bir telgrafta Eczacı Hüseyin Efendi'nin bölgedeki bazı hekimlerin suiistimallerine dair dile getirdiği;

> "Tabipler asli işleriyle uğraşmamaktadırlar. Görevli olan 3 hekimden birisi İstanbul'a gitti. Kalanlardan biri, Peşrev Ali Paşa'nın yanında kalarak 20 kadar cariyesine, diğeri de Tevfik Paşa'nın cariyelerine bakmaktadırlar. Bu hekimler, Zabtiye Nezareti'ne muhacirlerin tedavisiyle uğraşıyoruz dediler. Ayrıca bu tabipler, İstanbul'dan muhacirler için gelen ilaçları da hakkıyla kullanmadılar. Zabıtandan olan Pertev Efendi'ye beş kıyye gügerçile ve beş kıyye kükürt verdiler. Pertev Efendi gügerçile ile fişek yaptırmıştır. Bu olay ilaçların valiye tesliminden önce gerçekleşmiştir. Ecza sandıklarının üzerlerinde olan defterler bile hekimler tarafından alınıp meydana çıkarılmamıştır. Dolayısıyla sandık içinde bulunan ilaçların ne kadar olduğu bile bilinmezken bunların bozulma tehlikesi de ortaya çıkmıştır. Trabzon'da bulunan Asâkîr-i Şahâne için de ilaçlar lazım olmuş ancak hekimler, ilaçların olmadığını söylemiş ve çok azı verilmiştir. Hekimler ilaçların bir kısmını Eczacı Miranko'nun dükkanına dökeceğiz diye götürmüşlerdir ve bu ilaçlar eczacı tarafından satılmıştır. Vali paşa ve Tevfik Efendi hala muhacirinden esir almakta olup hatta 2 gün önce 7 - 8 tane cariye İstanbul'a karantinaya gitmek üzere götürülmüş ve karantina tarafından ruhsat verilip çevrildiği ve hükümete teslim olunmak üzere gönderilmiş ise de hükümette alıkonmayıp Esirci Hacı Osman Ağa'nın evine gönderildiği, oraya İstanbul'dan gelmiş olan bir hatun teslim olunduğu ihbar edilmiştir.3-4 günden beri Sere Deresi'nde meydana gelen ölüler için kefenlik bile verilmediğinden cenazeler meydanda kaldı ve fena halde kokmaya başladı. Muhacir içinde öksüz olanlarla birlikte bir hane ahalisi hastalanıp bakacak kimseleri olmadığı ve memurlar tarafından da bakılmadığından çoğu açlıktan telef olmuştur. İlaç kaynatmak için aylık 120 kıyye kömür verilmesi

[1032] Rosser-Owen, *Circassian Exodus,*24.
[1033] BOA, *DH.MKT*, No.1472/68.1, 12 B 1305/13 Mart 1304/25 Mart 1880; BOA, *DH.MKT*, No.1472,68.2, 14 B 1305/17 Teşrinisani 1303.
[1034] BOA, *DH. MKT*, No.1467,13.1, 15 RA 1305/15 Mart 1304./27 Mart 1888.

> kararlaştırılmış ise de 25 gün verilip sonra kesilmiştir. Onu da kendim vermeye başladım. Geçen Salı gününden bu güne gelinceye kadar muhacirin için hekimler tarafından ilaç istenmiş ise de kendileri gelip bakmadıklarından başka ilacı dahi henüz göndermemiş oldukları ve benim için İstanbul'dan ısmarlanmış olan cerrah takımı geldiği halde bunu, Tevfik efendi yanında bulunan hekim kendisi alıkoymuştur. Takımı istemiş isem de henüz vermemiştir. Bazı esnaf tarafından Sere Deresi'ne götürülüp satılan yiyecek ve içecekler bulunmaktadır. Bazıları ise çok kötü kokmaya başlamıştır

iddiaları üzerine hükümet, bu iddiaların doğruluğunu araştırmaya başladı. Ayrıca iddiaların doğru olması durumunda bunların yerine başkalarının tayin edilmesi ve gelenlere de görevlerini layıkıyla yapmaları yönünde uyarılarda bulunmuştu. [1035] Bu vakada görüldüğü üzere bireysel olarak olarak bazı hekimlerin görevlerinde suiistimal yaptıkları gözlense de genel itibarıyla yukarıdaki vakalardan harektle, hükümetin, salgın bölglerine uzman gönderdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca ilgili kurumları vasıtasıyla da hem hekimlerin hem de gerekli olan ilaçların salgınların yaşandığı bölgelere ihtiyaç doğrultusunda gönderilmeye çalışıldığı tespit edilmiştir.

5.2.2.2. Çocukların Sağlık Sorunları ve Tedavileri

Göç eden topluluklarda ekonomik durumun yetersizliği, beslenme bozukluğu, hijyen ve yetersiz alt yapı olanakları göçmenlerin bulaşıcı hastalıklara yakalanmalarını kolaylaştırmıştı. Göç edenlerde etkileri bakımından bulaşıcı hastalıklar, en sık rastlanan sağlık sorunlarıydı. Böyle bir durumdan özellikle de çocukların etkilendikleri ve salgın hastalıklara yakalandıkları gözlenmişti. [1036] 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra İstanbul'da çiçek salgınları artmaya başlamıştı.[1037] Savaştan dolayı Anadolu'ya ve İstanbul'a kaçan Müslümanlar yol boyunca çiçek de dahil olmak üzere çeşitli salgın hastalıkları taşımışlardı. Bu durum İstanbul'un genel sağlığını tehdit ettiği gibi muhacirlerin de ölümüne yol açabilmişti. [1038] Bu bağlamda salgınların yayıldığı 1885 yılı içerisindeki göçler neticesinde İstanbul'a gelmiş olan ve Enderûn-u Humayûn'da ihtiyaçları ve bakımları sağlanan 98 çocuktan,

---

[1035] BOA, *A.} MKT. MHM*, No.311,68.1, 4 R 1281/25 Ağustos 1280/6 Eylül 1864; BOA, *A.} MKT. MHM*, No.311,68.2, 13 RA 1281/ 4 Ağustos 1280/16 Ağustos 1864;BOA, *A.}MKT. MHM*, No.311,68.3,13 B 1281/12 Aralık 1864;BOA, *A.}MKT. MHM*, No.311,68.5,11 R 1281/13 Eylül 1864.

[1036] Selda İldemÇalım, vd., "Evrensel Bir sorun; Göç Eden Kadınların Sağlığı ve Sağlık Hizmetlerinde Yaşanan Dil Engeli", *Sağlık ve Toplum*,2,(Mayıs-Ağustos 2012), 11-19; YaseminGümüş, NaileBilgili, "Göçün Sağlık Üzerindeki Etkileri",*Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi,*18,(2015),63-67;Diler Aydın, vd.,"Göç Olayının Çocuk Sağlığı Üzerine Etkileri", *İzmir Doktor Behçet Uz Çocuk Hastalıkları Dergisi*, 7/1, (2017), 8-14.

[1037] Yıldırım,"Salgın Afetlerinde",122.;Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında*, 97-98.

[1038] İpek, *Rumeli'den*, 89-90.

65'ihastalığa yakalanmıştı. Bakımlarına itina gösterilmesine rağmen bunlardan 7 tanesi ölmüş, 8 tanesi ise ailelerine teslim edilmişti. Diğer 83 kişilik çocuk grubundan 8'i ise sağlıklı bir şekilde eğitimlerine devam ederken diğer hasta olanların tedavileri yapılmıştı.[1039] Devletin, sağlık hizmetlerinin yanı sıra sosyal politikaları neticesinde 1878 yılı itibarıyla göçler sırasında dul, aciz ve maddi yetersizlik içerisinde kalan kadınlara[1040] hizmet vermek üzere açtığı muhacirin dulhanesi'nde ise çiçek hastalığına yakalanan 5-6 yetim, Muhacir Komisyonu'nun talebi üzerine Şehremaneti'nin nezaretinde muhacirin hastanesine nakledilip tedaviedilmişti.[1041] Salgınların İstanbul'dan sonra Anadolu'da Trabzon, Diyarbakır, Aydın, Sivas gibi pek çok vilayete de yayıldığı bu dönemde Anadolu vilayetlerine iskân ettirilen muhacirlerde çiçek başta olmak üzere diğer salgın hastalıkların bulaştığı görülmüştü. Nitekim ilgili dönemdeKürdistan Eyaleti Valiliği'nden bildirilen7 Haziran 1866 tarihli bir tebliğde, Kürdistan Eyaleti'nde yerleştirilen Çeçen muhacirlerin çocukları arasında çiçek ve sıtma hastalığının yayıldığı bildirilmişti. Bu durumun bölge ahalisi açısından da olumsuz bir duruma yol açacağı endişesiyle, hastalığın tedavisi için bir doktor gönderilmişti. Gönderilmiş olan doktorun maaş ve harcırah gibi masrafları ve ilaç vb. ihtiyaçların karşılanmasında gerekli olan para ise hazineden ödenmişti.[1042]

Kafkas ve Batum muhacirlerinin göç esnasında ilk uğrak yerleri olan Trabzon başta olmak üzere diğer Karadeniz vilayetlerinden Kaza-i Erbaa Mutasarrıflığı'ndan gönderilen12 Ocak 1888 tarihli tahrirattan anlaşıldığı üzere Rumelifeneri nahiyesine yerleştirilmiş olan Batum muhacirlerinden Şerif ve Osman adlı kişilerin çiçek hastalığına yakalanan çocukları tedaviedilmişti.[1043] 1864 yılında muhacirlerin yoğun olarak yerleştirildiği bir bölge olan Samsun'da ise Artvin Müfettiş Memuru Rıza Efendi'nin nezareti altında Bab-ı Zabtiye Cerrahlarından Mehmet Efendi, tıbbi ve cerrahi bilgiye

[1039] BOA, *Y.PRK. KOM*, No.4,28.1, 28 Şubat 1300.
[1040] Nuran Yıldırım, "Darülaceze'nin Kuruluş ve İşleyişi", *Toplumsal Tarih*, 32, (Ağustos 1996), 21;, Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 199-205; MustafaAydın, "1877-78 Osmanlı- Rus Savaşı Esnasındaki Rumeli Göçünün Meclis-i Mebusan'a Yansımaları ve Yapılan Yardımlar", *Osmanlı Araştırmaları*, XLV, (2015), 209-230; AbdullahBay, "Osmanlı'da Kısa Ömürlü Bir Hayır Kurumu: Dulhane(1884-1896)", *Türkiyat Mecmuası*,27/1,(2017), 47-64.
[1041] BOA, *DH.MKT*, No.1937/3.1, 27 Ş 1309/15 Mart 1308/27 Mart 1892.
[1042] BOA, *A.}MKT. MHM*, No.357/81.1, 23 M 1283/7Haziran 1864.
[1043] BOA,*DH.MKT*, No.1476,80.1, 27 R 1305/ 31 Kanunuevvel 1303/M.12 Ocak 1888.

sahip olması nedeniyle bölgeye tayin edilerek, muhacir ve ahalinin salgın hastalıklara yakalanan çocuklarını tedavi etmişti.[1044]

1860'lı yıllarda Karadeniz Bölgesi'nde salgınların yayıldığı dönemde, Lazistan Sancağı'nda iskân edilmiş olan muhacir çocukları arasında çiçek hastalığı yayılmıştı. Hükümet tarafından 750 kuruş maaş ve harcırah ile Mekteb-i Tıbbiye Cerrahlarından Mehmet Sabit Efendi bölgeye tayin edilmişti. Sabit Efendi önce Batum ve Çürüksu muhacirlerinden 1.500 nüfus ahaliden 300'den fazla kişiyi aşıladı. Daha sonra Erhuva Kazası başta olmak üzere diğer bütün kaza ve köyleri dolaşarak muhacir ve ahalinin çocukları dahil olmak üzere 1118 çocuğu aşıladı. Böylece hastalığın yayılması büyük ölçüde engellemeye çalışıldı. Halk ise çocuklarının iyileştirilmesi yönünde çaba sarf eden Sabit Efendi'ye minnetdar olmuşlardı. Sabit Efendi'den sonra ise yine Mekteb-i Tıbbıye-i Şahâne tabiplerinden Dimitri Toma da burada görev yapmak üzere gönderilmişti.[1045]Yaşanan bu gelişmeler devletin salgınlar konusunda duyarlı davrandığını ve özelliklede çocukların sağlığının korunmasına özen gösterildiğini bize sunmaktadır.

Babıâli'nin muhacirlere yönelik sağlık hizmetlerini sunarkenhizmetlerin aksamaması için maddî problemlerin yaşanmamasına da özen gösterdiğianlaşılmaktadır. Nitekim Hazine-i Celile tarafından Muhacir Komisyonu'na gönderilen 5 Şubat 1889 tarihli tezkirenin ek bölümünde anlatılan gelişmede bunu kanıtlar niteliktedir. Şöyle ki Bulgaristan ve Rumeli Şarkî taraflarından göç eden Livane muhacirlerinin Trabzon'a gelmelerini sağlamak amacıyla gerekli masraf hazinede muhacirin masrafları için ayrılan tahsisattan ödenmişti. Daha sonra Trabzon'dan şerefresan vapuruyla boğaza gelmiş olan Livane muhacirlerinin çocuklarının bazılarında çiçek hastalığı

[1044] BOA, *MVL*, No.674,44.1, 27 ZA 1280/ 22 Nisan 1280/4 Mayıs 1864.
[1045] BOA, *A.}MKT. MHM,* No.334/30.1,10 Z 1281/ 6 Mayıs 1865.; BOA, *A.}MKT. MHM*, No.334,30.2, 17 CA 1281/6 Teşrinievvel 1280/18 Ekim 1864;BOA, *A.}.MKT. MHM*, No.334,30.3, 26 CA 1281/27 Ekim 1864;BOA, *A.}MKT.MHM*, No.334,30.4, 12 Mayıs 1281/224 Mayıs 1865;BOA,*A.}MKT.MHM*, No.334,30.5, 2 M 1281/26 Mayıs 1280/7 Haziran 1864;BOA, *A.}MKT.MHM*, No.334,30.5, 12 M 1282/7 Haziran 1865.

görülmüştü. Bu durum Mabeyn-i Humayûn Baş Kitâbeti'nden Sıhhiye Nezareti ve Muhacir Komisyonu Riyaseti'ne aktarılmıştı. Bunun üzerine Livane muhacirlerinin Kavak Tahaffuzhanesi'nde bekletildikleri süre içerisinde gerekli bütün tedavileri yapılmış ve ihtiyaçları olan yiyecek ve içecekler tedarik edilmişti. Bu konuda yapılan faaliyetler, ilgili kurumlar olan Sıhhiye Nezareti, Muhacir Komisyonu, Sadaret ve Boğaz Muhafızlığı Vekâleti tarafından da kontrol edilmişti. Görüldüğü üzere yapılan sağlık hizmetlerinin sekteye uğramaması amacıyla ilgili kurumların her zaman teftiş mekanizmasını iyi bir şekilde işlettiği de anlaşılmaktadır. Tedavi ve erzakın temini konusunda görevlendirilen memurların da işlerini titizlikle yaptığı, herhangi usulsuzlük ve açık oluşmaması için masrafları dikkatli bir şekilde bir deftere kaydederek, komisyona bildirdiğine tanık olmaktayız. İhtiyaçların maddî ödeneklerinin de Muhacir Komisyonu tarafından ödenmesiyle herhangi bir maddî engelle de karşılaşılmamıştı. Ancak Muhacir Komisyonu Reis Vekili Mehmet Bahi Bey, 2500 kadar cüzî bir miktarın kaldığını ve bu miktarın acilen gönderilmesi gerektiğini dile getirmişti. Yaşanan gelişmeyi müteakiben muhacirlerin tedavileri, bakımları ve Bursa'ya nakil işlemleri gibi faaliyetlerde başarılı hizmetleri görülen Bahr-i Siyah Muhafızlığı Vekili 2. mecidiye nişanı, Kaymakam Kadri Bey ile Karantina Tabibi Mösyö Yaki 4. osmanî, Baş Katip Arif, Komisyon Memuru Mustafa ve Kolağası Tahsin Efendiler 5. Mecidiye nişanları, Tahaffuzhane Müdürü Mustafa Efendi ise Rütbe-i Selâse ile ödüllendirilmişlerdi.[1046] Böylece devlet, muhacirlere sunulan hizmette yer alan memurları maddi ve manevi açıdan desteklediğini göstererek, memurunun daha başarılı bir hizmet sunabilmesini hedeflemiştir. Yukarıda üzerinde durulan birkaç belge, dönem itibarıyla muhacir çocuklarının salgın hastalıklar karşısında düştükleri müşkülatı ve yapılan hizmetleri gösteren örneklerdir. Aynı zamanda bu örnekler nezdinde devletin, sağlık hizmetlerine ne kadar önem gösterdiğine bir nebzede olsa ışık tutmuştur.

5.2.2.3.Sıhhî Mekanlara Yerleştirme ve Tedavi Masraflarının Karşılanması

[1046]BOA, *DH. MKT*, No.1591,98.1, 4 C 1306/24 Kanunusani 1304/ 5 Şubat 1889./ BOA, *DH.MKT*, No.1613,106.1,7 Ş 1306/6 Nisan 1305/17 Nisan 1889;BOA,*DH.MKT*, No.1587/15.1, 21 CA 1306/ 10 Şubat 1304/22 Şubat 1889; BOA, *DH.MKT*, No.1584,103.1, 14 CA 1306/4 Kanunusani 1304./16 Ocak 1889; BOA,*DH.MKT*, No.1666,79.1, 17 S1307/1 Teşrinievvel 1305/13 Ekim 1889.

Muhacirlerin iskân edildikleri mahalleri, sayısal yoğunluğun yaratacağı hijyenik problemlerden arındırmak için gerekli tedbirler alınmaya çalışılıyordu. Bunların başında muhacirlerin hijyenik açıdan sağlam bir mekanda ikamet ettirilmesi gelmekteydi. Bu konuyla alakalı bir gelişme 1895 yılında Sarıyer'de yaşanmıştı. Sarıyer'de garipler mezarlığı denilen mahalde muhacirler için inşa edilen barakaların, binaların inşasına dair olan kanuna göre inşa edilmesi hususu Evkâf-ı Humayûn, Şehremaneti veDahiliye Nezareti arasında müzakere edilmiş ve tamir hususu, malzeme teminine kadar bekletilmişti. Ancak barakaların tamirinin gecikmesi, kanalizasyon artıklarının sokaklara akmasına ve şehirde hastalıkların çıkmasına yol açacak bir durum ortaya çıkarmıştı. Bundan dolayı barakaların tamiri için malzeme teminin hızlandırılıp,usulüne uygun olarak inşasına başlanmıştı.[1047] Bu olay iskân bölgelerinde yerleşim mekanının muhacirlerin rahatı, sağlığı ve beslenme gibi ihtiyaçlarını yerine getirilmesinde önemli bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır.

İstanbul'da muhacirlerin yerleştirildiği bir başka mahal olanSirkeci iskelesi civarındaki muhacirlerin sağlık durumları hakkında bilgi almak için Sadaret'ten, Sıhhiye Meclisi'ne bir tezkire gönderilmişti. Meclis-i Sıhhiye Katibi Doktor Dinabalisi Efendi,30 Ağustos 1878 tarihli cevaben yazdığı arizada muhacirler hakkında şu beyanatı vermişti;

> "Celal Bey Hanı'nda bulunan 600 kadar muhacirden 4, eski şehremaneti dairesindeki 500 muhacirden 8-10 ve eski zabıta dairesinde bulunan 300 muhacirden 6 kişi hastaneye yatırılmıştır. Bahçekapı iskelesi meydanında bulunan 800 kadar muhacir de muayene edilmiştir ve bulaşıcı bir hastalığa yakalanmadıkları tespit edilmiştir. Gerçi halk arasında yayılan kolera, ishal ve kanlı basur gibi hastalıklar muhacirler arsında yayılmış ve zaman zaman ölüm vakaları meydana gelmiş olsa bile hastalıklar, sıhhî tedbirler ve muayeneler sonucunda geçebilecek türdedir."

Bununla birlikte Doktor Dinabalisi, muhacir komisyonuna da bir telgraf yazarak sıcaklardan dolayı muhacirlere verilen yemeklere, iskân mahallerinin ve tuvaletlerin temizliğine dikkat edilmesi gerektiğini, kötü kokuya karşı kireç ve ilaçlama yapılması ve kullanılan ilaçların sürekli kullanılması yönünde uyarıda bulunmuştu.[1048] Çünkü bu tür uygulamalar salgın dönemimde

---

[1047] BOA,*DH.MKT*, No.116,43.1, 12 L 1312/27 Mart 1311/8 Nisan 1895; BOA, *DH.MKT*,No.116,43.2, 9 N 1312/22 Şubat 1310/ 6 Mart 1895; BOA,*DH.MKT*, No.116/43.3, 17 Z 1311./9 Haziran 1310/21 Haziran 1894; BOA,*DH.MKT*,116/43.4, 1 Z 1311/24 Mayıs 1310/5 Haziran 1894; BOA, *DH. MKT*, No.116,43.5, 8 S 1311/9 Ağustos 1309/21 Ağustos 1893; BAO,*DH.MKT,* No.116,43.6, 4 S 1311/5 Ağustos 1308/17 Ağustos 1893.

[1048] BOA, *HR. TO*, No. 464,50.1, 2 R 1295./30 Ağustos 1878.

mekanların dezenfekte edilmesinde önemli unsurlardı. Zira ilgili dönemde Osmanlı hükümet yetkililerinin denetimiyle sıhhî kurumların bu tür dezenfekte çalışmaları yaptıkları ve hatta buna yönelik nizamnameler yayınladığı da bilinmektedir. [1049] Ancak muhacirlerin iskânının, bu uygulamaların önemini bir kat daha arttırdığı aşikardır.

Muhacirlerin sevk veiskân sırasında salgın hastalıklardan muzdarip oldukları ve içinde bulunduğu zor şartların etkisiyle sefalet ve maddi yetersizlikler yaşadıkları da aşikardı. Bundan dolayı fukara veya kimsesiz olan hastaların tedavilerinde devletin daha fazla hassasiyet gösterdiği belgelerden anlaşılmaktadır. Örneğin,Muhacirîn-i İslamiye Komisyonu birinci azası, Sadaret'e gönderdiği 24 Kasım 1900 tarihli bir tezkirede yaşanan gelişmeyi şöyle dile getirmişti;

> "Bir grup Bosnalı muhacirin Ankara'ya iskânı sırasında muhacirler arasında vahim derecede bulaşıcı hastalıklara yakalananlar olmuştur. Bunlar burada tedavi edilmeye başlanmıştır. Hastalar içerisindeki fukara, kimsesiz ve zabıtandan olanlar için Gureba Hastanesi'nde bulunan ve boş olan 3 koğuşta 30 adet yatak tesis edilmiş ve tedavileri burada yapılmıştır. Söz konusu olan 30 yatağın ve malzemelerin temini için 14.180 kuruşa ihtiyaç olmuştur. 14.180 kuruş değerindeki masrafın muhacir tahsisatından biran önce ödenmesi elzemdir". [1050]

Buna karşılık Sadaret'in cevaben yazdığı tezkirede ise 14.180 kuruşun muhacirin tahsisatından ödenmesi hakkında Maliye Nezareti'ne tebliğde bulunulduğu ve tahsisatın yapılacağı ifade edilmişti.[1051]

Hükümet, muhacirler içerisinde fakir fukaradan olan şahısların tedavi masrafı ve buna benzer konularda bireysel taleplerini de karşılıksız bırakmayarak, gereken yardımları yapmaktaydı. Örneğin,Fatih'te Tetimme Medresesi talebesinden Ahmet Efendi, MuhacirKomisyonu Riyaseti'ne gönderdiği 13 Şubat 1890 tarihli arzuhalinde, Giresun Kazası'na bağlı Piriaziz Nahiyesi dahilindeki Tepeevran Köyü'nde iskân edilen Batum muhacirlerinden İbrahim ve ailesinin hastalıklarının tedavisi amacıyla diğer

---

[1049] GüldenSarıyıldız, *Karantina Teşkilatının Kuruluşu (1838-1876)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,1986), 96;BurcuMercan*, XIX. yüzyılda Osmanlı'da Çiçek Salgınları ve Çiçek Hastalığı ile Mücadele* (Kırklareli:Kırklareli Üniversitesi, (Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017), 60; *Koleraya Karşı Talimat-ı Sıhhiye*, Meclis-i Umur-u Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Müfredat ve Neşriyatından, Tanin Matbaası,1326.

[1050]Osmanlı Arşivi(BOA), *İradeMaliye*(İ.ML), No.41,Gömlek No.35.1, 2 Ş 1318/12 Teşrinsani 1316/25 Kasım 1900.

[1051] BOA, *İ.ML*, No.41,35.3, 11 Ş 1318/21 Teşrinisani 1316./ 4 Aralık 1900.

emsal olaylara dayanak olarak, 3-4 ay Bursa'ya gitmeleri için izin talep etmişti.[1052]

Büyükçekmece dahilinde Muha Köyü'nde oturan muhacirlerdenMehmet de hastalığından dolayı Hadımköyü Askeri Hastanesi'nde tedavisinin yapılması yönünde yardım talebinde bulunmuştu. Etibbâ-i Askeri Hastanesi Mehmet'in tedavisini üstlenmişti. Ayrıca 30 Aralık 1890/18 Kanunuevvel 1306 tarihli tahriratta belirtildiği üzere bu ve benzeri hastalar memleket fukarasından sayıldığından bu çeşit hastaların beslenmesi için gerekli olan yiyecek ve içeceklerin ve tedavisi için gerekli olan tıbbi malzemelerin masrafların belediye tarafından ödeneceğindendolayı bu konuda gerekenin yapılması yönünde Çatalca Mutasarrıflığına telgraf gönderilmişti. [1053] Muhacir komisyonu idaresinden Maliye Nezareti'ne gönderilen 18 Şubat 1868 tarihli tahriratta ise İznik'te iskân edilen muhacirlerden bir hatunun yakalandığı hastalıktan dolayı sütünün kesilmesi nedeniyle çocuğunu kendi rızasıyla 30 kuruş maaşla tutulan bir kadına vermiş olduğu ve bundan doğacak masrafın ise mahalli-yi emvalden verilmesi gerekliliği ifade edilmişti.[1054] Arzuhallerde emsallerin öne çıkarılarak izin talep edilmesi, bu gibi olayların daha öncede yaşandığını ve devletin bu tür olaylarda ilgisiz kalmadığını gösterir niteliktedir.

Hükümetin, muhacirlere yönelik sağık hizmetlerinde kanunlar ve nizamlar çerçevesinde sosyal devlet anlayışını içinde bulunduğu şartların ehemmiyetini gözeterek en iyi şekilde uygulamaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Örneğin,Beyrut ve Şam Karantinahaneleri, Babıâli'ye, Sıhhiye, Maliye ve Dahiliye Nezaretleri'ne gönderilen 1 Ekim 1888 tarihli telgraflarda, Suriye'de Kuneytra Bölgesine iskân edilen Çerkes muhacirler arasında tifo ve humma hastalığının yayıldığı bildirilmişti. Bununla birlikte Maliye Nezareti'nden,hastaların tedavi masrafları olan 15000 kuruş, Dahiliye Nezareti'nden de hastaların kalması için çadır talep edilmişti. Hastaların çadırlara yerleştirilerek, Şam ve Süveyde belediye tabipleri tarafından tedavi edildikleri, salgınların yaklaşık 200 kişiye bulaştığı, hastalardan 47'sinin öldüğü,6'sının ise halen tedavi altında olduğu ve geri kalan hastaların

[1052] BOA,*DH.MKT*, No.1698,78.1, 22 C 1307/1 Şubat 1305/13 Şubat 1890.
[1053] BOA,*DH.MKT*, No.1799,60.1, 2 C 1308/1 Kanunusani 1306/ 13 Ocak 1891.
[1054] BOA,*MVL*, No.1054,45.1, 25 L 1284/7 Şubat 1283/19 Şubat 1868.

iyileştiğibilgisi verilmişti.[1055]Yine aynı yıl içerisinde Avcı Koru'sunda iskân ettirilen ve burada ikamet etmekte olan muhacirlerde ortaya çıkan hastalığın tedavisi konusunda ise Şehremaneti ile Muhacir Komisyonu, hasta olan muhacirlerin tedavi masraflarının muhacirin tahsisatından ödenmesi gerektiğini kararlaştırmıştı. Ancak olayın aciliyeti nedeniyle bu hastaların tedavi masraflarının mal sandığından ödenmesi gerektiğinin uygun olacağı belirtilerek, bu konuda izin talep edilmişti.[1056] Ancak kimi zaman dönemin şartları çerçevesinde devletin,muhacirlerin tedavi masraflarının ödenmesi hususunda zorluklar yaşadığı,İzmit Gureba Hastanesi'ndeki muhacir hastalar için gerekli olan tıbbi malzeme ve ilaçların masrafları ödenmesi sırasında Muhacir Komisyonu Reisi, Tıbbiye Mektebi Nazırı ve İzmit Mutasarrıfı arasında yapılan 24 Ekim 1864 tarihli görüşmelerden anlaşılmaktadır.Ayrıca hastanede tedavi ettirilmekte olan muhacirler için talep edilen tıbbî malzemelerin kimin tarafından ödeneceği hususu Muhacirîn Komisyonu tarafındanhem Meclis-i Valâ'yahem deMaliye Nezareti'ne bildirilerek, söz konusu olan bu masrafların diğer emsalleri gibi hazineden ödenmesi yönünde bir karar çıkması sonucunda bu masrafların ödendiği anlaşılmaktadır.[1057]

1864 yılı içerisinde Trabzon'da yaşanan bir başka salgın vakasında da bölgedeki muhacirlerarasında çiçek, karahumma ve ishal gibi hastalıklar nedeniyle günlük 20 kişinin ölmesi nedeniyle çıkan hastalığa karşı sıhhi tedbirlerin alınmaya çalışılmış veİstanbul'dan gönderilen doktorlar ve bölgedeki Asâkîr-i Şahâne ve memleket tabipleri bu hastalara tedaviuygulamışlardı. Tedavi sırasında hastalar için istenen yatak takımlarının gönderilememesi gibi aksaklıklar yaşanmış olduğundan hastalar için Muhacir Komisyonu tarafından parası verilerek yatak yaptırılmıştı. Hatta Varna'da olan hasta muhacirler için verilmesi düşünülen yevmiyeden 100 dirhemi aynen verilirken, 100 dirheminin yerine de bulgur, kırmızı biber, fasulye gibi yiyecekler veriliyordu. Böylece bir yandan nakit birikimi sağlanırken bir

[1055] BAO, *DH.MKT*, No.1548,79.1, 24 M 1306/18 Eylül 1304/30 Eylül 1888; BOA,*DH.MKT*, No.1549,48.4, 15 M 1306/20 Eylül 1304/21 Eylül 1888; BOA,*DH.MKT*,No.1552,52.1, 3 S 1306/27 Eylül 1304/9 Ekim 1888; BOA,*DH.MKT*, No.1543,48.1, 25 M 1306/10 Eylül 1304/1 Ekim 1888; BOA,*DH.MKT*, No.1543,48.2, 11 Eylül 1304/23 Eylül 1888;BOA,*DH.MKT*, No.1543,8.3, 24 M 1306/18 Eylül 1304/30 Eylül 1888;BOA,*DH.MKT*,No. 1549,48.4, 26M 1306/20 Eylül 1304/2 Ekim 1888.
[1056] BOA,*DH.MKT*, No.1575,118.1, 14 R 1306/29 Kanunuevvel 1302./10 Ocak 1887.
[1057] BOA,*MVL*, No. 689,8.1,23 CA 1281/12 Teşrinievvel1280/24 Ekim 1864.

taraftan da bu tür zahire ile çorba vb. yemekler pişirilip sabah ve akşam muhacirlere dağıtılarak muhacirlerin yeterli bir şekilde beslenmeleri sağlanıyordu. Hatta hastalıklarına göre pirinç çorbası vb. yiyecek ve içecek verilmesi gerektiğinde hekimlerin görüşüne göre ayarlama gibi sıhhi tedbirler de uygulanıyordu. Dolayısıyla nakit vb. sıkıntılar yaşanmasına rağmen yine de hastaların sağlığını muhafazadan geri durulmadığı anlaşılmaktadır. Buna ilaveteniane akçesinden muhacirlerin ihtiyacı olan kömür, ekmek, elbise gibi ihtiyaçlar da karşılanmaktaydı.[1058]

Muhacirlerden hasta olanların ilaçlarını eczanelerden kolay bir şekilde ve parasız olarak temin edebilmesini sağlamak amacıyla resmi uygulamaların yürürlüğe konulduğu dönemin gazetelerinden anlaşılmaktadır. Nitekim buna dair bir haberde, muhacirlerden hasta olanları muayene ve tedavi eden doktorların mektep tarafından damgalı kağıtlar üzerine yazacakları reçeteleri muhacirinden para istemeyerek yapıp sonra o reçeteleri toplayarak 15-20 günde bir Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'ye getirmeleri ve tasdik ettirdikten sonra MuhacirinİIane Komisyonu ve vilayetten akçesini almaları gerektiği Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de bulunan eczacı esnafına gazetelerle ilan edildiği belirtiliyordu. Bunu müteakip Dersaadet'te Köprübaşı'nda ve Beyoğlu'nda AğaCami yakınında eczahaneleri bulunan Eczacı Mösyö Zani ve Galata'da Kemeraltı'nda 35 numaralı eczane sahibi Eczacı Mösyö Françesko Soçibani'nin, eczacılara dair bu ilanları dikkate alarak, hasta olan muhacirlerin reçetelerini dükkanlarında kabul ederek muhacirlerin ilaçlarını dikkatle imal edeceklerini bir tezkire ile Mekteb-i Tıbbiye'ye bildirdikleri dile getirilmişti. Mekteb-i Tıbbiye'nin ise bu kişilerin davranışlarının takdire şayan bulduğu dile getirilmişti.[1059] Bu vakada görüldüğü üzere ilgili dönemde özveriyle insanların varlığı göze çarparken, devletin de içinde bulunan yıllarda yaşadığı savaşlar ve yoğun göçlerin yarattığı sosyal ve ekonomik zorluklara rağmen muhacirlerin tedavi edilmesi amacıyla gerek doktor gerekse ilaç temin edilmesi noktasında ciddi bir çaba sarf ettiğini ortaya koyan gelişmeler yaşandığı anlaşılmaktadır.

[1058] BOA, *A.}MKT.MHM*, No.293,25.1, 16 N 1280/24 Şubat 1864,BOA, *A.}MKT.MHM*, No.293,25.2, 6 N 1280/2 Şubat 1279/14 Şubat 1864;BOA, *A.}MKT.MHM*, No.293,25.3, 23 Ş 1280/21 Kanunusani 1279/2 Şubat 1864.

[1059] *Ceride-i Havadis*, 26 Ş 1294/5 Eylül 1877, Nr.3491.

5.2.2.4.Tedaviler Sırasında Hekimlerin Masraflarının Temini

Babıâli'nin muhacirleri iskân sırasında yaşadığı salgın vakalarında gerek muhacirlerin kalabalık guruplar halinde olması, gerekse göç sırasında insanların hijyenik bir ortamda olmaması etkili olmuştu. Dolayısıyla hastalıkların yayılışı tehlikeli bir boyuta ulaşırken, muhacirlerin tedavilerinin yapılması zorunluluğu da bir o kadar önem arz etmişti. Tedavilerin yanısıra hükümeti uğraştıran diğer önemli bir konu ise tedavi hizmetlerinde kullanılan hekim, sıhhî memur gibi personelin maaş ve harcırah gibi ödemeleriydi. Tabi ilgili dönemde bir yandan muhacir göçleri bir yandan devletin yaşadığı sosyal ve ekomonik sıkıntılar nedeniyle ödemelerde aksaklıklar yaşanabiliyordu. Mesela, Bahr-isiyah sahillerinde ikamet ettirilen muhacirlerin oturdukları mahallerde salgın hastalıklar ortaya çıkması üzerine buraya gönderilen Doktor Barozzi'nin maaşının ödenmesinde aksamalar yaşandığı anlaşılmaktadır. Doktor, bölgeye 6.000 kuruş maaşla tayin edilmiş olup, H.1279/M.1862/1863 senesi Şubatından itibaren almaya hak kazandığı 22 günlük 4551,5 kuruş maaşısergi[1060] olarak verilmek istenmişsede tayini sırasında yapılan mukavele gereğince Doktor Barozzi bu paranın peşin olarak verilmesini istemişti. Bunun üzerine buyrulan irade doğrultusunda Maliye Nezareti'ne tezkire gönderilerek,maaşın hazineden nakden verilmesi istenmişti.[1061]

1880 yılında İzmit Sancağı dahilindeki Değirmendere ve Bağçeci taraflarında iskân ettirilen muhacirler arasında sıtma ve tifo salgınlarının yayılması sonucunda hastaları tedavi amacıyla doktor ve ilaç talebi doğrultusunda bölgeye 2 doktor, 2 eczacı ve bunlarla birlikte tedavide kullanılacak olan ilaçlar gönderilmişti. Buraya gönderilen doktorların maaşları, harcırahları ve ilaç masrafları konusu ilgili kurumlar olan Muhacir Komisyonu, Dahiliye, Tıbbiye, Maliye Nezaretleri ve Şehremaneti arasında müzakere edilmişti. Netice itibarıyla yirmişer lira Osmanî altını aylık maaşlar

[1060] 19. Yüyılda devlet kurumlarının bütçe kaynakları tükenince harcamlarını sürdürebimek amacıyla kullandıkları borç senedi.ŞevketPamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları* (İstanbul:Türkiye İş Bankası Kültür Yay.,2018), 15.
[1061] BAO,*A.}MKT.MHM,* No.304,66.1, 27 M 1281/2 Temmuz 1864.

ve ilaveten harcırah ile Doktor Liyonidas ve Kastarcıyan, yirmişer kuruş maaşla eczacılar Mıgırdıç ve İgorsava ile birlikte tıbbîmalzeme ve ilaçların gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Doktorların ve eczacıların maaşları ile tıbbî malzeme ve ilaçların masrafı olan mecidî 19 kuruştan 1.887 kuruş muhacir masrafları tahsisatında bulunan 600.000 liradan ödenmişti.[1062]

Salgınların artış gösterdiği 1891 yılında İstanbul'da muhacirlerin tedavilerinin aksamaması için sıhhî tedbirlerin arttırılması hakkında Meclis-i Vükelâ'da alınan karar doğrultusunda belediye dairesi doktorlarına 25 doktor ve 5 sıhhiye müfettişi daha ilave edilmesi ve bunlara verilecek olan 34.000 kuruş maaşın belediye daireleri gelirlerinden ödenmesi kararlaştırılmıştı. Bu hususta yapılacak faaliyetlerirade-iseniyye izniyle ifa edilmişti. Ancak Şehremaneti, masrafların artması nedeniyle yukarıda belirlenen maaşın verilemediğini, bu doktorların ve müfettişlerin görevlerinin 2 ay önce son bulması nedeniyle 4 aylık maaşları olan 136.000 kuruşunhazinede bulunduğunu belirtmiş olup verilecek miktarın hazine tarafından ödenmesini veya Rumeli Şarkî MuhacirinİanesiKomisyonu'ndaki mevcut akçeden verilmesinitalep etmişti. Netice itibarıyla gönderilen tebliğe göre bahsi geçen doktorların hizmetlerinin son bulması vesilesiyle bunların henüz ödenemeyen 4 aylık maaşlarınınverilmesi elzem ise de Şehremaneti'nin hazineden ödünç aldığı beyan edilen miktar ödenemeyeceği gibi Rumeli ŞarkîMuhacirin İanesi de bu konuda tam bir gayret sarf etmediğinden bahsedilen maaşların toplamı olan 136.000 kuruşun h.1306/1888/89 senesi emlak vergisi tahsilatından ödeneceği, Şehremaneti'ne ait %15'lik miktarın ise alıkonulmak üzere hazinece verilmesi kararlaştırılmıştı.Gerekeninyapılması hususu Maliye Nezareti'ne tebliğ edilirkenDahiliye Nezareti'nede bu konuda bilgi verilmişti.[1063]

Hükümetin artan masraflar karşısında zaman zaman masrafları Lofça'da olduğu gibi taşra idaresiyle paylaşma yoluna gittiği görülürken, maaş masraflarının da merkezdeki kurumlar arasında paylaşıldığı da olmuştu. Zira 1862 yılında, Lofça'ya muhacirlerin tedavisi için 2.500 kuruş maaşla İtalya

[1062] BOA, *DH.MKT*, No.1333,52.1, 11 N 1297/5Ağustos 1296/17 Ağustos 1880; BOA, *DH. MKT*, No.1333,52.2, 12 N 1297/6 Ağustos 1296/18 Ağustos 1880; BOA, *DH. MKT*, No.1333,52.3, 12 Ş 1297/8 Temmuz 1296/20 Temmuz 1880; BOA, *DH.MKT*, No.1333,52.4, 23 N 1297/17 Ağustos 1296/29 Ağustos 1880.
[1063] BOA, *MV*, No.64,68.1, 15 L 1308/12 Mayıs 1307/24 Mayıs 1891.

devleti tebasından Doktor Daniyel Baladini ve 500 kuruş maaşla Rusçuk memleket Tabiplerinden Dimitri Esfanoviç ile Vidin Karantinası Tabibi Franko Usbeg geçici olarak tayin edildikleri dönemdeDoktor Baladi'nin yol harcırahı olan 1.250 kuruş Umûr-ıTıbbiyeden karşılanırken, doktorların maaş ve harcırahlarının tamamının Maliye Nezareti'nden ödendiği anlaşılmaktadır.Bunlarıntedavi amaçlı dolaşacakları bölgelere gitmelerini sağlayacak beygir ücreti ise bölge emvalinden verilmişti.[1064]Yine aynı yıl buna benzer bir olayda yineTuna havalisinde yaşanmış olup hasta muhacirleri tedavi etmek üzere tayin edilen Doktor Fransuva Koçifi ile Mihal Patropolos'un harcırahlarının hemen ödenmesi hususunda Mekteb-iTıbbiye Nezareti'nden tezkire gönderilmişti.[1065] Bu bölümde yer alan gelişmeler, muhacirlere yönelik sağlık hizmetlerinde en önemli unsur olan hekimlerin görevlerini ifa ettikleri sırada zaman zaman ödemelerde sıkıntılar yaşanmış olsa da hekimlerin mağduriyet yaşamalarını önlemek adına devletin, hekimelere maaş, harcırah gibi tahsisatlarda hassasiyet gösterdiği anlaşılmaktadır.

SONUÇ

İnsan veya insan topluluklarının siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik sebeplere dayalı olarak gerek isteğe bağlı gerek zorunlu olarak kendi ülkesinden başka bir ülkeye gitmesi olarak değerlendirilen göç olayı, tarihsel süreçte yaşanmış ve yaşanmakta olan önemli bir vakadır.

Tarihsel süreçte birçok dönemde siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik nedenlere bağlı olarak gerçekleşen göç hareketleri devletlerin ve toplumların sosyal, siyasal ve ekonomik yapılarını şartlar çerçevesinde olumlu veya olumsuz bir şekilde etkileyebilmiştir.

[1064] BOA, A.}MKT. NZD,382/55.1, 30 CA 1278/12 Kasım 1863.
[1065] BOA, A.}MKT.NZD,413/94.1, 22 C 1278/25 Aralık 1861.

Göç, genel olarak isteğe bağlı ya da zorunlu olarak meydana gelen bir olay olup bu olaydan birinci derece etkilenen göçmenler, göç edilen ülke ve göç veren ülke açısından da önemli sonuçlar doğurmuştur. Olayın aktörü konumundaki muhacirler ise hem göç sırasında hem de göç sonrasında birçok sıkıntılarla yüzyüze kalabilmişlerdir. Göç sırasında yetersiz beslenme, hijyenik ortamın olmaması gibi etkenlere bağlı olarak salgın hastalıklara yakalanma, hastalıklar sonucunda ölümler ile yüz yüze kalmışlardır. Göç ettikleri yeni yurtlarında ise sosyal, kültürel ve ekonomik sorunlar bağlamında toplumsal uyum problemleri yaşayabilmişlerdir.

Bu bağlamda Osmanlı Devleti de tarihsel süreçte önemli bir göç dalgasına maruz kalan bir devlettir. Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren askeri ve siyasi gücünün artışıyla sahip olduğu Kafkas, Rumeli ve Akdeniz havzasındaki topraklarından 18. Yüzyıl itibarıyla geri çekilme sürecine girmiştir. Bu süreci tetikleyen unsur Avrupa'da meydan gelen Fransız İhtilali ve bu ihtilal sonucunda ortaya çıkan milliyetçilik akımı olmuştur. Avrupalı Devletler ve özellikle de Rusya'nın bu akımı, politik hedefleri doğrultusunda kullanmaya başlaması Osmanlı Devleti'nin siyasi ve sosyal bütünlüğünü bozduğu gibi ortaya çıkan ulus devletlerin sınırlarında kalan Müslüman Türk unsurlarda azınlık durumuna düşmeye başlamışlardır.

19.yüzyılda Rusya'nın milliyetçilik akımını kendi siyasi çıkarları doğrultusunda kullanmak adına ürettiği Panslavizm politikası, Rusya'nın hakimiyet sahasını genişletme siyasetinin önemli bir aracı durumuna gelmiştir. Dolayısıyla 18. yüzyılın sonları ve 19.yüzyılın ilk yarısında Ruslar yayılmacı zihniyetle hareket ederek başta Kırım bölgesi olmak üzere Kafkasya'daki Türk ve Müslüman unsurları siyasi baskılarla yurtlarından çıkarmaya zorlamışlardır. Bu zorlamalar karşısında Kırm ve Kafkas topluluklarının, Rumeli ve Anadolu'ya yönelik olarak kısmi olarak göç ettiği dönemler olmuştur.

Osmanlı Devleti sınırlarına asıl göçler ise 19.yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir. Bu dönemde meydana gelen bu göç dalgasının arkasında yine Rusya'nın yayılmacı politikalarının yarattığı etkiyle meydana gelen savaşlar bulunmaktadır. Bu savaşlar Kırım ve 1877-78 ve kısmen de 1897 Osmanlı-Yunan savaşları olup bu savaşlar, Osmanlı Devleti'nin topraklarını kaybetme sürecinin hızlanması, hakimiyet sahasının daralması ve daha önce Rumeli,

Kafkas, Kırım ve Girit vb. yerlerin yerleşik halkı olan insanların göç eder duruma gelmesi gibi sonuçlar doğurmuştur. Nitekim bu savaşlar sonrasında özellikle de 93 harbinden itibaren Osmanlı topraklarına yoğun bir göç yaşanmıştır. Göçmenler kara ve deniz yoluyla Osmanlı topraklarına gelmiştir.

Osmanlı Devleti, başlangıçta muhacirlerin sayısı az olduğundan mevcut kurumları (Dahiliye Nezareti, Şehremaneti vb.) vasıtasıyla ve yayınlanan talimatname ve nizamnameler doğrultusunda muhacirlerin sorunlarını çözmeye çalışmıştır. Ancak 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra muhacir sayısındaki artışla beraber mevcut kurumların ihtiyaca cevap verememesi nedeniyle muhacirlerin iâşe, sağlık, İâne vb. işleriyle meşgul olması amacıyla kurumsal çalışmalar başlatılmıştır. Böylece İâne-i Muhacirîn, Umum Muhacirîn, Muhacirîn Komisyon-ı Âlîsi, İdare-i Umûmiye-i Muhacirîn,İane-i Muhacirîn Encümeni (Muhacirine Muavenet Cemiyeti),Muhacirîn Umûr-ı Sıhhiye gibi komisyonlarve Sermaye-i Şefkat-i Osmaniyye(Turkısh Compasionate Fund) gibi yardımkuruluşları teşkil edilmiştir. Teşkil edilen bu komisyonlar vasıtasıyla muhacirlerin iskân bölgelerine nakli esnasında yaşanacak sorunlar, iskân sonrasında muhacirlere gerekli olan yardımların yapılması hususları belli bir düzen içerisinde yürütülmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin muhacirlerin iskânı politikasında kurumsal yapılanması ile iskân faaliyetlerinde düzeni sağlamaya çalışırken muhacirlerin can güvenliğini sağlamaya çalıştığı, yol güzergahlarında ve iskân bölgelerinde asayişi temin etmek amacıyla aşiret eşkıyalarına karşı gerekli tedbirleri aldığı görülmüştür. Ayrıcamuhacir komisyonları vasıtasıyla gerek iskân bölgelerinde gerekse iskân bölgelerine yakın yerlerdeki ahaliden, eşraftan ve memurlardan para, yine muhacir komisyonları vasıtasıyla yakacak odum-kömür, yorgan, yastık,çorap, don, hırka, hasır, gömlek gibi giyim-kuşam, ev eşyalarının toplandığı, ayrıca muhacirlerin iskânı sırasında görülen salgın ve hayvan hastalıkları dolayısıyla ihtiyaç hissedilen tohumluk ve yemeklik buğday, arpa, kokoroz ve mısır gibi zahire yardımlarının yapıldığı anlaşılmaktadır.

Muhacirlerin iskân edildiği bölgelerde bunların yerleşimi için mevcut köyler veya yeni köyler tesis edilerek bu köyler içerisinde hanelerin inşasıyla bunların barınma ihtiyaçlarının giderilmeye çalışıldığı, yine bu bölgelerde çocukların eğitimleri için mektep ve dini vecibeler için de camilerin inşa

edildiği, dul ve yetimlere yönelik sosyal ve ekonomik politikalar doğrultusunda bunların barınma ihtiyaçlarının giderildiği, dul ve yetimlere maaş bağlandığı, yetişkinlerin memuriyette istihdam edildiği ve göç sırasında ayrı yerlere gönderilmiş olan aile bireylerinin bir araya getirilmesi ve kayıp olan aile bireylerinin bulunması gibi sorunların çözülmeye çalışıldığı tespit edilmiştir.

Muhacirlerin yerleşiminden sonra özellikle göçün yarattığı mağduriyetten en çok etkilenen çocukların ve yetimlerin eğitimi meselesi gündeme gelmiştir. Eğitim noktasında ileriye dönük hedefler doğrultusunda yetim ve çocukların baştaSanayi Mektebi, Askeri, Baytar, Kız Sanayi Mektepleri gibi mesleki okullara kayedildiği görülürken yetim ve öksüz olanların da Darüşşafaka, Mekteb-i Rüştiye,Mekteb-i İdadi ve Mekteb-i Sultani gibi okulların özellikle yatılı bölümlerine kayıtlarının yapıldğına dair bilgilere ulaşılamıştır. Ayrıca çocukların okullara kayıt meselesinin yanı sıra bunların kitap, elbise, okul araç-gereçlerinin temin edilmeye çalışıldığı,yoksul olanların okul ücretlerinin devlet tarafından ödendiğine dair bilgiler tespit edilmiştir. Buna ilaveten okullarda öğretmen ihtiyacı noktasında gerek muhacirlerin kendi içlerinden liyakatlı olanların gerekse devlet tarafından seçilenlerin okullarda vazifelendirildiği anlaşılmıştır. Eğitim alanındaki hizmetler sırasında ise zaman zaman dönemin koşulları nedeniyle okullara kayıt sırasında kontenjan doluluğu nedeniyle kayıtların yapılamadığı veya geciktiği, mevcut okullara muhacirlerin ikameti sonucunda yerli ahalinin çocuklarının eğitiminin tehir edildiği ve ekonomik koşullar nedeniyle muhacir çocuklarının burslarının karşılanamaması gibi sorunlar yaşandığı tespit edilmiştir.

Muhacirlerin sayısının çokluğu, yetersiz beslenme, hijyenik ortamın yetersizliği gibi nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan çiçek, kolera vb. salgın hastalıklar nedeniyle sağlık hizmetlerinin de aksatılmadan yapılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Sağlık hizmetleri bağlamında hem muhacirlerin hem de ahalinin salgınlardan etkilenmesini en aza indirmek amacıyla özellikle de deniz yoluyla gelen muhacirlerin, Samsun, Trabzon ve İstanbul gibi liman kentlerinde şehre yerleşmelerinden önce karantina uygulandığı tespit edilmiştir.Bunun dışında iskân bölgelerine doktor, eczacı gibi sağlık personeliyle birlikte gerekli olan ilaçlar gönderilerek hastaların tedavilerinin yapıldığı, ayrıca bu sağlık hizmetleri sırasında muhacir yoğunluğu nedeniyle

doktor ve ilaç yetersizliği, sağlık hizmetinde bulunan görevlilerin suiistimalleri ve doktor ve ilaç paralarının temininde aksaklıkların yaşanması gibi sıkıntıların da meydana geldiği tespit edilen vakalar arasındadır.

Sonuç olarak göç olayının getirdiği zorluklar karşısında muhacirlerin düştüğü müşkilat ve devletin bu noktada muhacirlere eğitim, sosyal, kültürel,ekonomik vb. alanlarda sunmaya çalıştığı hizmetler ve muhacirlerin yeni yurtlarında toplumsal yapıya uyum sürecinde yaşadığı problemler arşiv kaynakları vasıtasıyla aydınlatılmaya çalışılmıştır. Böylece günümüzde de yaşanan ve yaşanabilecek olan göç olayına ve muhacirlerin yaşadığı sıkıntılara geçmişten alıntılarla ışık tutulmak istenmiştir.

KAYNAKLAR

A) ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

A.}DVNS. MHM, 248.

A.} MKT. DV, 15/65, 65/25.1.

A.} MKT.MHM, 426/54.1, 426/54.2, 332/99, 344/59.1, 72/4, 492/57.1, 492/57.2, 300/9.1, 300/9, 304/66.1, 334/30.5, 334/30.5, 334/30.1, 334/30.2, 334/30.3, 334/30.4,357/81.1, 293/25.1, , 293/25.2, 293/25.3, 302/90.1, 312/41.1, 207/12.1, 531/4.1, 506/8.1, 506/8.2, 506/8.3, 313/28.1, 313/28.2, 311/68.1, 311/68.2, 311/68.3, 311/68.5, 289/22.1, 308/85.1, 288/89.1, 293/57.1, 293/57.2, 168/34.1, 236/59.1, 290/37.1, 239/22, 403/92, 375/85.1, 219/56, 218/84, 177/29, 202/28, 432/13, 323/58.1, 143/19, 400/34.1, 400/34.2,

238/92.1, 464/73, 404/79.1, 371/57.1, 133/34, 325/26.1, 177/92.1, 217/26.1, 206/22, 221/7.1, 176/80.1, 198/96.1, 311/19.1, 311/19.2, 311/19.3, 226/69.1, 311/74.1, 179/22.1, 198/50.1, 205/81, 760/87.1, 179/59.1, 315/9.1, 196/58.1, 191/12.1, 212/99.1, 210/46.1, 191/59.1, 198/101.1, 180/44.1, 180/35.1, 195/35.1, 211/46.1, 187/73.1, 512/6.1, 51266.2, 512/6.4, 512/6.5, 334/24.1, 100/34.1, 504/5.1, 504/5.2, 504/4.3, 504/4, 290/51, 238/28.1, 233/96.1, 216/97.1, 227/29.1, 228/82.1, 250/100.1, 250/100.2, 250/100.3, 234/24.1, 223/64.1, 226/42.1, 373/14.1, 193/70, 211/46.

A.MKT. NZD, 120/72.1, 120/72.2, 2/17,382/55.1, 413/94.1, 335/53.1, 404/72, 399/93.1, 346/99.1, 120/72, 120/72, 329/66, 351/45.1, 354/58.1, 354/58.2, 354/58.3, 252/83.1, 393/30.1, 289/35.1, 300/9, 345/93.1, 373/43.1, 373/43.2, 373/43.3, 369/75.1, 325/71.1, 327/14.1, 314/63.1, 314/63.2, 338/101.1, 338/101.2, 336/57.1,336/57.2, 313/62.1, 353/96.1,310/21.1, 215/31, 396/29, 350/95.1, 369/87.1.

A.}MKT.MVL, 141.17, 133/54.1, 123/91.1, 126/51.1.

A.}MKT. UM, 504/35.1, 501/33.1, 512/76, 483/1, 451/90.1, 451/90.2, 554/89.1, 473/82.1, 473/82.2, 473/82.3, 473/82.4, 473/82.5, 510/77.1, 530/36.1, 428/8.1, 428/8.2, 417/28.1, 570/94.1, 493/30.1, 448/87/1, 471/85.1, 471/88.1, 471/89.1, 436/9.1, 482/76.1, 469/64.1, 483/67, 500/86, 485/14.1.

A.} MTZ(04),176/10.1.

A.} MTZ. RŞ, 1/19, 1/19.

BEO, 1363/102170.1, 423/31684.1,1178/88297.1, 20/1462.1, 20/1462.2, 73/5454, 716/53699, 586/43938.1, 162/12091.1,697/52252, 50/3714.1, 50/3714.2, 42/3095.1, 107/8004.1, 134/10035, 10035/2, 107/7985, 1371/102795.1, 131/9755.1, 131/9755.2, 131/9755.3, 1101/82504.1, 217/16243, 1427/106984.1, 1427/106984.2, 1368/102577.1, 1368/102577.2, 1368/102577.3, 403/30197.1, 243/18186, 1466/109903.1, 1386/103894.1, 1346/100906.1, 1371/102795.1, 1299/973701.1, 1008/75587.1, 1118/83825.1, 1118/83825.2, 716/536991, 1251/93766, 872/65341.1, 872/65341.2, 987/74020.1, 987/74020.2, 987/74020.2, 1008/75587.1, 1080/80955,

1080/80955, 1466/109903.1, 509/38104.1, 509/38104, 1228/92042.1, 1265/94839.1, 1265/94839.2, 658/49302, 66/4920, 906/67905.1, 234/17482, 667/50017, 4/21267, 121/9065, 44/3254, 999/74857, 216/16182.1, 216/16182.2, 216/16182.3, 216/16182.4, 216/16182.5, 303/2269.1, 303/22691.2, 303/22691.3, 303/2269.4, 202/15113.1, 671/50304.1,102/7580.1, 102/7580.2, 102/7580.4, 102/7580.5, 1478/110818.1, 148/78587.1, 1048/ 78587.2, 217/16260.1, 217/16260.2, 217/16260.3, 217/16260.4.

BEO, AYN d., 1553/1.7.

C.DH, 202/10069, 69/3431.

DH.İ.UM, 11/1.

DH.MKT,1757/105.1, 51/12.1,1705/46.1,1705/46,1388/71.1, 1516/108.1, 1516/108.1,1875/5.1,1635/111, 341/21, 341/2.1, 341/2.2,1695/70.1, 2441/3O.1, 203/9, 1946/105, 223/41, 141/16, 27/43, 1860/105.1, 1859/95,1766/45.1, 2030/116.1, 253/21,1921/70, 1594/1.1, 2030/116.1, 1432/40.1, 1444/81.1, 2111/22, 192/30.2, 192/30.3, 235/35, 240/9.1, 1964/85, 1753/23.1, 1521/61.1, 1613/33.1, 196/82.1 209/17.1, 2012/23.1,138/13.1, 125/16.1, 13/35.1,192/30.1, 1672/54.1, 1723/61.1, 1745/6, 1801/41.1, 1723/77, 1723/6, 1523/86.1, 1902/57.1, 2050/13.1, 85/18.1, 85/18.2, 2039/48.1,1820/25.1, 333/52.1, 1333/52.2, 1333/52.3,1333/52.4, 1591/98.1,1613/106.1, 1587/15.1, 587/15.1, 1584/103.1, 1666/79.1,1937/3.1, 1476/80.1, 1548/79.1, 1549/48.4, 1552/52.1, 1543/48.1, 1543/48.2, 1543/8.3, 1549/48.4, 1575/118.1, 1575/118.1, 1799/60.1, 415/5.1, 2149/57.1, 1698/78.1, 116/43.1,116/43.2,116/43.3,116/43.4, 116/43.5, 116/43.6, 1790/7.1, 1790/7.1, 2234/119.1, 1563/113.1, 1563/113.1, 1585/91.1, 1558/35.1, 1983/70.1, 1341/52.1, 1341/52.2,1472/68.1, 1472/68.1, 1467/13.1, 1987/56.1, 143/15.1, 143/15.2, 1773/56.1, 1803/91.1, 1803/91.1, 115/47.1, 115/47.2, 1393/56.1, 1782/117.1, 1782/116.1, 1755/101.1, 1753/94.1, 1976/22.1, 253/34.1, 2024/90, 127/28, 1823/14.1, 269/83.1, 269/83.2, 269/83.3, 269/83.4, 269/83.5, 269/83.6, 269/83.8, 296/83.9, 269/83.11, 269/83.2, 269/83.3, 1828/69, 1949/69, 1943/89, 1367/69.1, 2451/34.1, 1917/78, 2152/126, 1755/17, 333/45, 2315/104, 1858/14, 1864/59, 1321/31, 1839/62.1,

2321/81,1934/58, 286/10, 1934/58.1, 1564/4.1, 1587/109.1, 1738/20.1, 1987/98, 1896/67, 1905/17, 1813/41, 1365/97.1, 1957/88, 1857/113, 1812/99, 2009/92.1, 2173/11, 2318/13, 1801/105, 1911/27, 2127/123, 1993/78, 1519/115.1, 2127/123.1,1696/108.1, 1610/135.1, 2009/92.1, 2029/51, 1942/36, 1901/67, 1761/115, 232/58, 1453/80.1, 2393/69, 1055/16.1, 1929/103, 261/83.1, 1411/106.1, 1906/117.1, 1922/101.1,1763/90.1, 1763/88.1, 1428/23.1, 1415/60.1, 1463/114.1, 1463/114.2, 1576/113.1, 1576/113.2, 1576/113.3, 1352/65.1, 203/23.1,203/23.2, 2235/100.1,1558/24.1, 1576/87.1, 2412/37.1, 2027/71.1, 1599/33.1, 1599/33.1, 1593/27.1, 1627/46.1, 1628/120.1, 1764790.1, 1762/33.1, 1770/116.1, 1593/27.1, 1627/46.1, 1628/120.1, 1764790.1, 1762/33.1, 1770/116.1,1936/12.1, 1978/87.1, 2032/7.1, 1484/5.1, 2230/58.1, 55/6.1, 55/6.2, 55/6.3, 1830/72.1, 1776/112.1, 1910/9.1, 176/27.1, 176/27.2, 176/27.3, 2223/29.

DH.ŞFR, 228/137.1.

HHd, 15673.

HR.İD, 4/9,16/23.2.

HR.SFR (04),582/85.

HR.TH,141/29.1.

HR. TO, 464/50.1, 507/21.1,556/137.1.

İ.DH, 841/67590, 800/64879, 1316/23.1,1316/23.2, 766/62392.3, 1103/86430.1, 912/72403.1, 765/62366.1,765/62366.2, 765/62366.3, 1194/93425, 1194/93425, 1264/99310.1, 1264/99310.2, 1264/99310.3, 912/72403.2, 630/43835, 542/37734, 733/60124, 1227/96055, 1227/96092.1,1227/96092.2, 1227/96092.3, 1043/82014.1, 1043/82014.2, 522/35566.1, 522/35566.2, 751/61326.2, 751/61326.1, 361/23888.1, 361/23888.2, 361/23888.3, 343/22622,751/61326, 754/61522, 420/27766, , 343/22622, 343/22622, 343/22622.

İ.EV, 18/20.

İ.HUS, 50/81, 3/82, 1/39, 73/120.2.

İ.MBH,4/16.1, 4/16.2.

İ.MF, 12/65.

İ.ML, 41/35.1, 41/35.3.

İ.MMS, 64/3005.1, 64/3005.2, 64/3005.5, 64/3005.5, 16/696, 63/2966, 63/2966, 22/962, 38/1590, 59/2786, 16/696, 22/961.

İ.MTZ.GR, 12/379.1, 12/379.2.

İ.MVL, 382/16743.1, 382/16743.2, 382/16473.3, 382/16743.4, 382/16743.6, 382/16743.7, 382/16743.8, 382/16743.9, 382/16743.10, 382/16743.11, 382716743.12, 382/16743.13, 382/16743.14, 505/22848, 541/24269.

İ.ŞD,1/2.1, 1/2.2, 1/2.3,1/24.1, 1/24.2, 1/24.3, 1/24.4, 1/24.

MF.MKT, 3/137, 109/109, 182/131, 52/31,84/80.1, 84/80.2, 84/80.3, 38/7, 74/151, 525/65, 66/115, 66/67, 94/81, 9/62, 54/3, 53/13, 63/51, 62/146, 56/59.1, 55/54, 56/79, 65/44, 62/136, 58/175, 63/134, 62/75.1, 62/75.2, 53/101, 56/47, 56/85, 62/2, 58/30, 62/2, 36/144, 14/125.1, 14/125.2, 14/125.3, 72/3, 50/142, 470/47.1, 470/47.2, 470/47.2, 470/47.3, 14/143, 16/9, 14/143, 59/21, 30/110, 242/42, 57/58, 57/57, 57/60, 7/70, 294/43, 181/66, 90/113,153/110,39/12, 525/65, 66/67, 67/132, 69/52, 20/1, 7/129, 7/129, 19/11, 59/20, 68/33, 221/58, 67/130, 322/14.2, 50/6, 109/9, 7/70, 24/36, 56/38, 22/88, 51/62.1, 20/70, 49/151, 51/140, 63/54, 68/83, 371/241.1,371/24.2, 371/24.3, 22/133.1, 23/135.2, 23/135.1, 153/137, 373/9.1, 69/13, 68/83, 57/144, 53/135, 239/6, 239/6, 239/6, 239/6, 239/6, 239/6, 239/6, 239/6, 94/109, 484/28.1, 484/28.1, 484/28.2,484/28.3, 484/28.3, 484/28.3, 484/28.4, 61/1,72/112.

MV, 70/1, 64/68.1, 76/100, 64/76.1,82/18.1, 98/2, 40/22.

MVL, 882/81.1, 679/90, 674/44.1, 689/8.1, 1054/45.1, 713/75.1, 738/78.1, 685/30.1, 685/30.2, 685/30.2, 685/30.3, 680/64.2, 680/64.3, 689/43.1, 689/43.2, 695/2, 527/23655, 527/23655, 527/23655.3, 527/23655.4, 527/23655, 527/23655.5, 389/114.2, 520/138, 525/58.1, 882/40.1, 514/33.1, 839/12.1,839/12.2, 839/12.3, 839/12.4, 358/47.1, 358/47.2, 389/114.1, 389/114.2, 868/75.1, 878/88.1, 711/52.1, 561/25226.1, 561/25226.2,

561/25226.3, 561/25226.4, 561/25226.5,561/25226, 561/25226.7,954/71.1, 732/41.1, 523/23518.1, 523/23518.2, 523/23518.3, 1069/43.1, 513/23155, 513/23155.2, 406/120, 538/80.1, 457/103.1, 557/5.1, 557/5.2, 1054/4.1, 1054/4.1, 632/42.1, 1054/41.1, 1054/41.3, 716/19.5, 716/19.6, 716/19.7, 716/19.8, 717/77.1, 673/81.1, 715/52.1, 715/52.2, 715/52.4, 715/116.1, 715/116.2, 715/116.3, 715/14.1, 715/14.2, 1033/49.1, 711/62.1, 1033/49.1, 711/62.1, 1023/10.1, 1023/10.2, 1023/10.1, 1023/10.2, 639/88.1,1046/144.1, 715/118.1, 715/118.2, 640/41.

ŞD, 206/47.1, 206/47.2, 2868/7, 1909/58.1, 1909/58.2, 1909/58.3, 1909/58.4, 143/16.

Y.MTV, 18/9, 12/5.1, 12/5.2, 127/18, 80/7, 11/77, 69/48.

Y.A.HUS,164/48.1,164/48.2,164/48.3,164/48.4, 169/30.

Y.A.RES,1/50.1, 1/50.2, 6/16.1, 6/16.2, 6/16.3, 6/16.4, 66/22, 66/22, 28/45, 29/27, 1/50, 98/29, 99/36, 90/5.

Y.PRK. ASK,76/73.1, 96/4.1, 151/108.1.

Y.PRK. AZJ, 3/38.1, 19/16.1, 19/16.2.

Y.PRK.BŞK, 35/18, 2/24.

Y.PRK. DH, 1/82,1/82, 2/48.1, 2/48.2, 10/87.1, 10/87.2,2/93.

Y.EE, 5/86.

Y.PRK. KOM, 4/8.1, 4/28.1, 1/19, 1/19, 1/48.1, 1/75.1, 4/4.1, 1/15.8, 1/15.8, 1/17.1, 1/13.1, 1/13.1, 1/20.1, 1/20.2, 1/20.3, 1/6.1, 1/15.7, 1/10.1, 1/22.1, 1/15.7, 1/15.6, 1/15.7, 1/15.1, 1/15.5, 1/11.1, 1/11.2, 1/21.1, 1721.2, 1/16.1, 1/18.1, 2/88.1, 3/7.1, 3/7.2, 3/7.3, 10/5.4, 10/5.1, 10/5.2, 10/5.3, 10/5.5, 1/28, 1/69,1/14,1/26.

Y.PRK..MYD, 4/33.

Y.PRK. SH, 1/13.1.

Y.PRK. UM, 14/34, 35/92.1.

B) DİĞER ARŞİV KAYNAKLARI

1) GAZETELER

Takvim-i Vekâyi

Tercümân-ı Ahvâl

Tercümân-ı Hakikât

Ceride-i Havadis

2) KANUN VE NİZÂMNÂMELER

DÜSTÛR, "Vilayât Islahhaneleri Nizamnamesi", Tertib 1, C.2, Dersaadet, Matbaa-i Âmire, 1289/1873, ss.277-295.
DÜSTÛR,"Mekteb-i Sanayi Nizamnamesi", Tertib 1, C.2,Dersaadet, Matbaa-i Âmire, 1289/1873, ss.258-276.
DÜSTÛR,"İskân Kanunu",Tertib 1, C.15, Başvekalet Devlet Matbaası, İstanbul 1934, ss.1156-1175
Koleraya Karşı Talimat-ı Sıhhiye, Meclis-i Umûr-u Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Müfredat ve Neşriyatından, Tanin Matbaası,1326.

3) MECMÛÂ ve YAZMA ESERLER

Muahedât Mecmûâsı(Devlet-i Aliyye-Rusya).,4,İstanbul:Atatürk KitaplığıCeride-i Askeriye Matbaasında Tab Olunmuştur,İstanbul 1298.
Muahedât Mecmûası, (İran, Levyek, Virman, Hamburg, Avusturya, Rusya, Devlet-i aliyye), 3, İstanbul: Atatürk Kitaplığı,Ceride-i Askeriye Matbaasında Tab Olunmuştur, İstanbul 1297.
Ahmet Refik."Osmanlı İmparatorluğu'nda Fener Patrikhanesi ve Bulgar Kilisesi". İstanbul: Atatürk Kitaplığı, *TTEM,* Nr.8, (85),Matbaa-i Âmire, 1 Mart 1341.
Ahmet Refik."1284 Bulgar İhtilali". İstanbul: Atatürk Kitaplığı,*TTEM*, Nr.9(86), Matbaa-i Âmire, 1 Mayıs 1341.
Ahmet Refik.*TürkiyedeMülteciler Meselesi*. İstanbul: Atatürk Kitaplığı, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1926.
Mahmud Celaleddin Paşa.*Mirât-ı Hakikât*. İstanbul:Atatürk Kitaplığı, Neşr. Şemseddin Ziya, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1326.

C) ARAŞTIRMA ESERLER

Abdurrahman Şeref.*Osmanlı Devleti Tarihi*. Haz. Musa Duman. İstanbul:Gökkubbe Yay., 2005.
Ağanoğlu, Yıldırım.*Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Tarihi Göç*.İstanbul:Kum Saati Tarih Dizisi, 2001.
Ahmed Cevdet Paşa**.***Tarih-i Cevdet*. Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye, 1309.
_____.*Tezakir*, Yay. Cevdet Baysun. Ankara: TTK Basımevi, 1986.

_____.*Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*.Çev.A.Basad Kocaoğlu.İstanbul:İlgi Kültür Sanat Yay.,2008.
Aka, İsmail.*Timur ve Devleti*. Ankara: TTK Yay.,1991.
Akdağ, Mustafa.*Türkiyenin İktisadi ve içtimaî Tarihi1243-1453*. Ankara: Tekin Yayınevi, 1959.
Akkayan, Taylan.*Göç ve Değişme*.İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1979.
Akyüz, Yahya.*Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1988'e)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1989.
Allen, W.E.D.-Muradoff,Paul.*1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*. Ankara:Genel Kurmay Basımevi, 1966.
Alpargu, Mehmet.*Nogaylar*. İstanbul:Değişim Yayınları, 2007.
Andıç, Fuat-Andıç, Süphan.*Kırım Savaşı Âli Paşa ve Paris Antlaşmas.*İstanbul:Eren Yayıncılık, 2002.
Armaoğlu, Fahir.*20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980).*Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1984.
_____.*19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914).*Ankara:TTK Yay., 1997.
Arşiv Osmanlı Belgelerine Göre Eğitiminde Modernleşme.Yayına haz. Muzaffer Albayrak, Kevser Şeker. İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Yayın No:134, 2014.
Atuf, Nafi. *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*. Ankara: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1930.
Ayar, Mesut. *Osmanlı Devletinde Kolera İstanbul Örneği (1892-1895)*. İstanbul: Kitabevi Yay., 2007.
Aydemir, İzzet.*Göç Kuzey Kafkasyal'ıarın Göç Tarihi*.Ankara:Gelişim Matbaası, 1988.
Baddaley, John F..*Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Şeyh Şamil*.Çev. Sedat Özden. İstanbul: Kayıhan Yay., 1989.
Berkok, İsmail.*Tarihte Kafkasya.*İstanbul: İstanbul Matbaası, 1958.
Bıjişkıyan, P.Minas.*Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası (1817-1819)*. Haz. Hrand D. Andreasyan. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1969.
Bıyıklıoğlu, Tevfik.*Trakya'da Milli Mücadele*.Ankara: TTK Yay., 1987.
Bice, Hayati. *Kafkasya'dan Anadoluya Göçler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.,1991.
1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekatı, C.II, Ankara:Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., 1985.
Cabağı, Vasan-Giray.*Kafkas-Rus Mücadelesi*. İstanbul: Baha Matbaası,1967.
Castellan, Georges.*Balkanların Tarihi*. İstanbul: Milliyet Yay., 1995.
Çadırcı, Musa.*TanzimatDöneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*. Ankara: TTK Yay.,1991.
Çobanoğlu, Zekai.*KonutSağlığı*. Ankara: Somgür Yayınevi, 1996.
Davies, Norman.*Europe: A History*, London: Oxford University Press, 1997.
De Vergottini, M.*GöçmenHareketleri.* çev. Nüzhet Yakut. Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi, 1949.
Emgili, Fahriye.*Yeniden Kurulan Hayatlar Boşnakların Türkiye'ye Göçleri (1878-1934).* İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2012.
EREL, Şerafettin.*Dağıstan ve Dağıstanlılar*. İstanbul: İstanbul Matbaası, 1961.
Eren, Ahmet Cevat.*Türkiye'deGöçveGöçmenMeseleleri*. İstanbul: Nurgök Matbaası, 1966.

ERGİN, Osman Nuri**.***Mecelle-i Umûr-ı Belediye***.**İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay.,1995
Ergin, Osman Nuri.*Mecelle-i Umûr-ı Belediyye,*İstanbul:İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay., 1995.
Ergin, Osman.*Türkiye Maarif Tarihi*. İstanbul: Eser Matbaası, 1977.
Erkan, Süleyman.*Kırım ve Kafkasya Göçleri,(1878-1908).*Trabzon: KTÜ Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, 1996.
Fisher, Alan.*Kırım Tatarları*. Çev. Eşref Özbilen. İstanbul: Selenge Yay., 2009.
Geleceğin Geçmişi, Kahramanlık Destanları. Yayına haz. Ali Kaya. İstanbul: Halka Yay., 2007.
Goç, Van P.*Beynelmilel Usul-ı Temsil İskân-ı Muhacirin*. Çev. Habil Adem- İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2011.
GökçeCemal.*Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*. İstanbul: Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., 1979.
Gözaydın, Ethem F. *Kırım*, *Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmenleri*.İstanbul: Vakit Matbaası, 1948.
Gülsoy, Ufuk.*1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reaya*. İstanbul: Türk Kültürüne Araştırma Enstitüsü Yay., 1993.
Gülsoy, Ersin.*Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması, 1645-1670*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yay., 2004.
Günümüz Türkçesiyle Evliya ÇelebiSeyahatnamesi, Haz. Seyit Ali Kahraman. C.II, İstanbul: YKY, 2011.
Habiçoğlu, Bedri.*Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*.İstanbul: Nart Yay., 1993.
Hafız, Nimetullah.*Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: IRCİCA, 1985.
Halaçoğlu, Yusuf.*XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi.* Ankara: TTK Yay., 1991.
Halaçoğlu, Ahmet.*Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913*). Ankara: TTK Basımevi, 1994.
Hatipoğlu, Murat.*Türk Yunan İlişkilerinin 101 Yılı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 1988.
Henze, Mary L.*XIX. Yüzyıl Seyyahlarına Göre Orta Kafkasya'da Din*. Çev. Ahmet Edip Uysal. Ankara: ODTÜ Asya-Afrika Araştırma Grubu, 1984.
Henze, PAUL B.*KafkaslardaAteş ve Kılıç:XIX.Yüzyılda Kafkasya Dağ Köylülerinin Direnişi*. Çev. Akın Kösetorunu. Ankara: ODTÜ, 1985.
Hızal, Ahmet H.*Kuzey Kafkasya*. Ankara: Orkun Yay., 1961.
Hupchick, Dennis P.*Balkans:From Constatinople to Communism.*New York: Palgrave Macmillan, 2001.
Hülagü, M. Metin.*Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897Osmanlı-Yunan Savaşı*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay., 2001.
İnalcık, Halil.*Tanzimat ve Bulgar Meselesi*. Ankara. TTK Basımevi, 1943.
_____.*Osmanlılar Fütuhat,İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*.İstanbul: Timaş Yay., 2001.
İpek, Nedim.*Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*. Ankara: TTK Yay.,1994.
_____. *İmparatorluk'tan Ulus Devlete Göçler*. Trabzon: Serander Yay., 2006.
Jelavıch, Barbara.*Balkan Tarihi 18. ve 19.Yüzyıllar*. Çev. İhsan Durdu- Gülçin Tunalı-Haşim Koç. İstanbul: Küre Yay., 2006.
Jorga,Nicolai. *Osmanlı Tarihi*. Çev. Bekir Sıtkı Baykal. Ankara: Ankara Üniversitesi Yay., 1948.

Kaflı, Kadircan. *Şimalî Kafkasya*. İstanbul: Vakit Matbaası,1942.
Karpat, Kemal H.*Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2004.
Karal, Enver Ziya.*Osmanlı Tarihi*, Ankara: TTK, 2003.
Katar,Mehmet.*Yaşayan Dünya Dinleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.,
2010.
Kerimi, Fatih.*Kırım'a Seyahat. H*az. Hayri Ataş. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay., 2004.
Kılınç, Mustafa.*Türkiye'de Mesleki Teknik Eğitim Tarihi (1886-1986).* Ankara: Pegem, 2016.
Kırımlı, Hakan.*Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler,(1905-1916).* Ankara: TTK Yay., 2010.
Kitapçı, Zekeriya.*Yeni İslam Tarihi ve Türkistan*. İstanbul: Boğaziçi Yay., 1991.
Kodaman, Bayram.*Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi.* Ankara: TTK Basımevi, 1988.
_____.*1897 Türk-Yunan Savaşı (Teselya Tarihi)*. Ankara: TTK Yay.,1993.
Kohn, Hans.*Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*. Çev. Agah Oktay Güner. İstanbul: Kervan Yay., 1983.
Kolaşinli, Hayri.*Muhâcirlerin İzinde Boşnakların Trajik Göç Tarihinden Kesitler*. Ankara: Lotus Yayınevi, 2004.
Köprülü, Fuad Köprülü.*Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*.Ankara: TTK Basımevi, 1984.
Krech, David- CRUTCHFİELD,Richard S.*Sosyal Psikoloji*.Çev. Erol Güngör. İstanbul: Ötüken Yay., 1980.
Kundukh, Aytek.*Kafkasya Müridizmi*. Yayına haz. Tarık Cemal Kutlu. İstanbul:Gözde Kitaplar, 1987.
Kundukhov, Musa. *General Musa Kundukhov'un Anıları*. Çev. Murat Yağan. İstanbul: Kafkas Kültür Dernekleri Yayını, 1978.
Kuneralp, Sinan. *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali.* İstanbul: İsis Yay., 2003.
Kurat, Akdes Nimet.*IV- XVIII. yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri.* Ankara: TTK Basımevi, 1972.
_____.*Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: TTK Basımevi, 1987.
_____. *Türkiye ve Rusya*.Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1990.
_____.*Türkiye ve Rusya XVIII. yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919).* Ankara: TTK Yay., 2011.
Latimer, Elizabeth Wormeley.*Russia and Turkey In The Nineteenth Century*.Chicago:A.C. Mc Clurg and Company, 1895.
Le Bon, Gustav.*Kitleler Psikolojisi*. Çev. Selahattin Demirkent. İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1974.
LordKınross.*Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküşü.* Çev. Merak Gaspıralı. İstanbul: Altın Kitapları, 2008.
Mahmut Kemal İnal.*Osmanlı DevrindeSon Sadrazamlar*. İstanbul: İstanbul Maarif Basımevi, 1956.
Mccarthy, Justin.*Ölüm ve Sürgün*. Çev. Bilge Umar. İstanbul: İnkılâp Yay,, 1998.

Noghumuka, Şora.*Çerkes Tarihi*. Çev. Vasfi Güsar. İstanbul: Baha Matbaası, 1974.
Noyan, Abdulkadir.*İç Hastalıkları Ders Kitabı, İntan Hastalıkları*. İstanbul: Mazlum Kitabevi, 1943.
Ortaylı, İlber.*İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: İletişim Yay., 2005.
Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856). Yay. Haz., Kemal Gurulkan-Mustafa Küçük-Yusuf İhsan Genç-Uğurhan Demirbaş-Ayhan Özyurt-Raşit Gündoğdu, Ankara:Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü,2006.
Özbek, Nadir.*Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet*.İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
Özenbaşlı, Ahmed.*Çarlık Hakimiyetinde Kırım Hanlığı*. Akmescit 1927.
Özer, İnan.*Kentleşme*, *KentlileşmeveKentselDeğişme*. Bursa: Ekim Kitabevi, 2004.
Özkalp, Enver. vd. *DavranışBilimlerine Giriş*. 2. Fasikül, Ankara: Anadolu Üniversitesi Yay., 1986.
Öztan, Güven G.*Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015.
Pamuk, Şevket. Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 2018.
Sander, Oral. *Siyasi Tarih.* Ankara: AÜSBF Yay.,1984.
Saydam, Abdullah.*Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876).* Ankara: TTK Basımevi, 1997.
Sencer, Yaşar.*Türkiye'de Kentleşme*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1979.
Sencer, Yakut.*Türkiye'de Kentleşme*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.,1979.
Seyhan, Şemsettin.*Kırım'dan Bursa'ya Göç Eden Muhacirler ve Yerleşme Problemleri (1853-1914)*. Bursa: Nilüfer Belediyesi, 2014.
Shaw, Stanford J.- Shaw, Ezel Kural.*Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye 1808-1975*. Çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: E Yay., 2000.
Stavrıanos, L. S.*TheBalkans since 1453*. Newyork: Holt, Rinehart and Winston, New York University Press, 1958.
Swietochovski, Tadeusz.*Rus Azerbaycanı (1905-1920)Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe.* Çev. Nuray Mert. İstanbul: Bağlam Yayınevi, 1988.
Şimşir,Bilal N.*Rumeli'den Türk Göçleri*. Ankara: TTK Basımevi, 1989.
Tahranlı, T.*Sığınmacı, Mülteci ve Göç Kanunlarına İlişkin Türkiye'de Yargı KararlarıKonusunda Hukuki Bir Değerlendirme*. Ankara: BMMYK ve Boğaziçi Üniversitesi Vakfı, 2000.
Talay, Aydın.*Eserleri ve Hizmetleri ile Sultan II. Abdülhamid*. İstanbul: Risale Yay., 1991.
Tanoğlu, Ali.*NüfusveYerleşme*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yay.,1969.
Tansu, Samih Nafi.*Çarlara Bağ Eğmeyen Dağlı Şeyh Şamil*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitapevleri,1963.
Taymas, Abdullah B. *Kazan Türkleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Ens., 1966.
Temel, Mehmet.*Atatürk Dönemi'nde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele.* İstanbul: Nehir Yay., 2008.
Terim, Şerafettin.*Kafkas Tarihinde Abhazlar ve Çerkezlik Mefhumu*. İstanbul: Minnetoğlu Kitabevi, 1976.
Todorova, Maria. *İmaging The Balkans*. Oxford Üniversity Press, 2009.
Tuna, Orhan.*Türkiye'de Meslekî ve Teknik Eğitim*. Ankara: Ay yıldız Matbaası, 1973.

Tunçdilek, Necdet.*Kır Yerleşmeleri, Türkiye Coğrafi ve Sosyal Araştırmaları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 1971.
Turan, Osman.*Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu Yay., 1971.
Tümertekin, Erol.*Beşeri Coğrafya'ya Giriş*. İstanbul: Okan Yay., 1984.
Tümertekin, Erol-Özgüç, N.*BeşeriCoğrafya: İnsanKültürMekân*. İstanbul: Çankaya Kitabevi, 2004.
TürkgeldiAli Fuat.*Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye.*Yay. haz. Bekir Sıtkı Baykal. Ankara: TTK Yay., 1987.
Unat, Faik Reşit.*Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*. Ankara: MEB Basımevi, 1964.
Uymaz, Emine.*Sultan I.Alaeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devri Siyasi Tarihi (1220-1237)*. Ankara: TTK Basımevi, 2003.
Uzunçarşılı, İ.Hakkı.*Osmanlı Tarihi*. Ankara: TTK Basımevi, 1975.
Ülküsal, Müstecib.*Kırım Türk Tatarları (Dünü-Bugünü- Yarını)*. İstanbul: Baha Matbaası, 1980.
_____.*Dobruca ve Türkler*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 1987.
Ürekli, Mustafa.*Kırım Hanlığı'nın Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi (1441-1569)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 1989.
Üstel, Füsun.*Makbul Vatandaşın Peşinde*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
Yalçınkaya, Alaeddin.*Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler: Etnik Düğümden Küresel Kördüğüme*. Ankara: Lalezar Kitabevi, 2006.
Yakubovskiy, A.Yu. *Altın Ordu ve Çöküşü*. Çev.Hasan Eren. Ankara: MEB Basımevi, 1976.
Yerasimos, Stefanos.*Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye (Bizans'tan Tanzşmat'a)*. İstanbul:Gözlem Yayınevi, 1977.
Yıldırım, Nuran.*İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi*.İstanbul: Darülaceze Vakfı, 1996.
Yücel, Hasan Ali. *Türkiye'de Orta Öğretim*. İstanbul: Devlet Basımevi, 1938.

D) **MAKALELER**

Adıyeke, Nuri. "Girit Seferine Konulan Nokta: Kandiye'nin Fethi ve Psikolojik Sonuçları".*Fethinden Kaybına Girit.* Edit. A.Nükhet Adıyeke ve Nuri Adıyeke.43-101.İstanbul: Babıali Kültür Yay.,2006.
Ak, Mehmet. "19.Yüzyılda Antalya'da Kolera Salgını".*Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/.17,(Bahar 2011)254-268.
Akalın, Şükrü Haluk. "Balkanlar'da İslam'ın ve Türklüğün Yayılmasında Bir Öncü: Sarı Saltuk".*Balkanlarda İslam Miadı Dolmayan Umut*, Edit. Muhammet Savaş Kafkasyalı. 51-71. Ankara: TİKA, 2016.
Akcar, Bekir. "Kırım'da Medrese Hayatı".*Emel Dergisi*63, (1971), 8-10.
Akdes, Nimet Kurat. "Panslavizm".*AÜDTCF Dergisi*II/2-4, (Ankara 1953), 241-278.
Akıncı, Buket vd."Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul".*GöçAraştırmalarıDergisi*1/2,(Temmuz-Aralık 2015), 58-83.
Aksoy, Zeynep. "UluslararasıGöç ve Kültürlerarası İletişim".*Uluslararası Sosyal AraştırmalarDergisi*5/20, (2012), 292-303.
Akşin, Sina. "Siyasal Tarih (1789-1908)". *Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti, 1600-1908*, Edit: Sina Akşin. 77-188.İstanbul: Cem Yayınevi,2005.

Aktepe, M. Münir. "İstanbul'un Nüfus Meselesine Dair Bazı Vesikalar".*Tarih Dergisi*13, (İstanbul 1958), 1-30.

Akyüz-Orat, Jüide- Oran-Arslan,Nebahat. "Kafkaslardan Arap Topraklarına Kafkas Muhacirleri". *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu Savaş ve Sürgün,* Edit.Mehmet Hacısalihoğlu.485-513. İstanbul: Balkar&Ircıca, 2014.

Asan, Hakan. "Devlet, Aşiret ve Eşkıya Bağlamında Osmanlı Muhacir İskân Siyaseti (1860-1914)".*Göç Araştırmaları Dergisi* 2/3, (Ocak-Haziran 2016), 34-61.

Aydın, Erdem. "19.yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması". *OTAM*15, (2004), 185-207.

Aydın, Mustafa. "1877-78 Osmanlı- Rus Savaşı Esnasındaki Rumeli Göçünün Meclis-i Mebusan'a Yansımaları ve Yapılan Yardımlar".*Osmanlı Araştırmaları*XLV, (2015), 209-230.

Aydın, Diler vd. "Göç Olayının Çocuk Sağlığı Üzerine Etkileri".*İzmir Doktor Behçet Uz Çocuk Hastalıkları Dergisi*7/1,(2017), 8-14.

Balsover, G.H. "1815-1914 Arasında Rus Dış Politikasına Bir Bakış". Çev. Yuluğ Tekin Kurat.*Belleten*, 118, 265-297. Ankara:1966.

Barkan, Ömer Lütfi. " Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler".*İ.Ü. İktisatFakültesi Mecmuası*11/1-4,(Ekim 1949- Temmuz1950), 524-569.

Barut, Ilgın. "Osmanlı Dönemi'nde Gerçekleşen Göçlerin Kurumsallaşma ve Göç Politikaları Üzerindeki Etkileri".*Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*40/2, (Ekim 2018), 161-190.

Başer, Alper. "Kırım'da Rus Kolonizasyonu(1783-1850)".*Karadeniz Araşatırmaları Dergisi*VI/24, (2010), 29-42.

Böke, Pelin. "İzmir Karantina Teşkilatının Kuruluşu ve Faaliyetleri (1840-1900)".*ÇTTAD*VIII/18-19, (Güz 2009), 137-159.

Budak, Mustafa. "Osmanlı-Rus İlişkilerinde Kafkasya".*Avrasya Etüdleri* I/4, (1995),109-128.

Bay, Abdullah. "Osmanlı'da Kısa Ömürlü Bir Hayır Kurumu: Dulhane(1884-1896)".*Türkiyat Mecmuası*27/1, (2017), 47-64.

Baykal, Bekir Sıtkı. "93 Harbi Esnasında Muhtelif Tavassut ve Sulh Şayia ve Teşebbüsleri".*Belleten*V/19,(Ankara 1941), 351-395.

Bayraktar, Hilmi. "Kırım Savaşı Sonrası Adana Eyaleti'ne Yapılan Nogay Göç ve İskânları (1859-1861)".*Bilig*45, (Bahar 2008), 45-72.

Caferoğlu, Ahmet. "Azerbaycan Edebiyatı'nda İstiklal Mücadelesi".*Azerbaycan Yurt Bilgisi*8-9, (İstanbul 1932), 291-304.

Çalım, Selda İldem,vd. "Evrensel Bir sorun; Göç Eden Kadınların Sağlığı ve Sağlık Hizmetlerinde Yaşanan Dil Engeli".*Sağlık ve Toplum*2,(Mayıs-Ağustos 2012), 11-19

Çalışkan, Adem-Eyicil, Ahmet. "XVIII ve XIX. Yüzyılda Halep ve Civarında Salgın Hastalıklar".*Bingöl Üniversitesi SosyalBilimler Enstitüsü Dergisi* 9/18,(Güz 2019), 1289-1319.

_____. "XIX.Yüzyılda Maraş'ta Salgın Hastalıklar ve Salgın Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler".*II.Uluslarası Akdeniz Sempozyumu Bildiriler Tam Metin Kitabı,*Edit.Ali Arslan. I/196-212. Mersin: Mer- Ak Yay.(Mersin akademi), 2019.

Çanlı, Mehmet. "Eytam İdaresi ve Sandıkları (1851-1926)".*Türkler*, Edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Sali Koca.14/57-73. Ankara:Yeni Türkiye Yay., 2002.

Çavdar, Necati- Karcı, Erol. "XIX.yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanmasına Dair Bibliyografik Bir Deneme". *Turkish Studies*9/4,(2014), 255-286.
Çelik, Fatih. "İç Göçlerin İtici ve Çekici Güçler Yaklaşımı ile Analizi".*EÜ İktisadi ve İdari BilimlerFakültesi Dergisi*27, (Temmuz- Aralık 2006),149-170.
Çuha, Nilgün. "Türkiye'de Göç Olgusu ve Eskişehir İl Merkezinde Kurulan Göçmen Mahalleleri". *Erdem,*34, (Ankara 1999), 77-89.
Demirel, Muammer."Artvin ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Sonra)".*Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*40, (Erzurum 2009), 317-340.
Demirtaş, Mehmet. "Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları".*Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*16/41(Erzurum 2009), 15-238.
Deringil, Selim. "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na Göç Olgusu Üzerine Bazı Düşünceler".*Prof. Dr. Bekir Kütükoğluna Armağan*. 435-442. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 1991.
Dinç, Gülten. "Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklar Tarihine Genel Bir Bakış".*Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları.*Edit. İbrahim Başağaoğlu- Gülten Dinç.18/43-72. İstanbul: 2014.
Dörtok Abacı, Zeynep. "Balkan Savaşlarına Kadar Kırım ve Kafkasya'dan Yapılan Göçler: Osmanlı Devleti'nin Yaptığı Düzenleme ve Uygulamaların Kriz Yönetimi Açısından Değerlendirilmesi". *Bursa'nın Zenginliği Göçmenler*. Edit. Zeynep Dörtok Abacı. 59-72. Bursa: Osmangazi Belediyesi Yay., 2008.
Durugönül, Esma. "Sosyal Değişme, Göç ve Sosyal Hareketler". *Toplum ve Göç*.95-100. Ankara:2.Ulusal Sosyoloji Kongresi, TC Başbakanlık İstatistik Enstirüsü, 1997.
Dücan, Engin. "Türkiye'de İç Göçün Sosyo-Ekonomik Nedenlerinin Bölgesel Analizi", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*12/2, (2016), 167-183.
Ekici, Süelyman-Tuncel, Gökhan. "Göç ve İnsan".*BireyveToplum*, 5/9, (Bahar 2015), 9-22.
Eltut, Nükhet. "1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ve İki Ülke Açısından Sonuçları". *38. ICANAS,*(Ankara: TTK Yay., 2009), 119-129.
Emgili, Fahriye. "Tarsus'ta Girit Göçmenleri", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*25/39,(2006), 189-197.
Erdem, Tuğba. "1864 Kafkas Göçü Öncesinde ve Göç Sırasında Yaşanan Salgın Hastalıklar". *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu Savaş ve Sürgün*. Edit. Mehmet Hacısalihoğlu.171-200. İstanbul: Balkar&Ircıca, 2013.
Eren**,** Ahmet Cevat. "Türkiye'de Göç ve Göçmen Meselelerinin Başlaması, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu".*Türk Dünyası Araştırmaları*,1, (İstanbul 1966), 9-16.
Ergenoğlu, Mehtap. "Kafkaslar'dan Anadolu'ya Uzanan Bir Göç Öyküsü: Mersin Atlılar Köyü".*1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün.* Edit. Mehmet Hacısalihoğlu.371-399. İstanbul: Balkar&Ircıca, 2014.
Eryüksel, Ahmet. "Osmanlı Devletinde Dul ve Yetimler".*Şarkiyât Mecmuası*, VIII,(İstanbul: Çantay Kitabevi, 1998), 331-344.
Gönüllü**,** Ali Rıza. "Antalya'da İskân Edilen Muhacirler (1878-1923)". *SÜ Türkiyat AraştırmalarıDergisi*26, (Güz 2009), 293-325.
Göyünç, Nejat. "1849'da Macar Mültecileri veBunların Kütahya ve Halep'te Yerleştirilmeleri ile İlgili Talimatlar".*Türk-Macar Kültür Münasebetleri Işığı*

Altında II.Rakozcı Ferene ve Macar Mültecileri Sempozyumu (31 Mayıs-3 Haziran 1976). 173-179.İstanbul: 1976,

Gül, Abdulkadir. "XIX.Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar(Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)",*AÜTürkiyat Araştırmaları Dergisi*41,(Erzurum 2009),239-270.

Gül, Kubilay Osman. "Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye Göç İdaresi". 2007, www.goc.gov.tr. (25.08.2019).

Gümüş, Yasemin-BilgiliNaile. "Göçün Sağlık Üzerindeki Etkileri".*Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*18,(2015),63-67.

Günay,Enver, vd. "Dünya'da ve Türkiye'de Göç Yönetimi".*Kahraman Sütçü İmam Ünivesitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 7/2, (2017), 37-60.

Gündoğdu, Raşit. "Arşiv Belgeleri Işığında Kırım ve Çerkes Göçleri".*Uluslararası GöçSempozyumu Bildiriler*.122-126. İstanbul: 8-11 Aralık, Zeytinburnu Belediyesi Yay.,2006.

Gündüz, Ahmet. "Rusya'nın Türk İllerinde Yayılması ve Osmanlı Devleti'ne Yapılan Türk Göçleri".*Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*161, (2006), 71-83.

İnalcık, Halil. "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü".*Belleten,*,XII/46, (Nisan 1948), 349-402.

_____. "Kırım Türk Yurdunun Yok Edilişi". *Emel Dergisi*24,(1964)37-42.

_____. "Türkler ve Balkanlar".*BAL-TAM Türkoloji AraştırmalarıMerkezi*,3, (2005), 19-44.

İnan, Abdülkadir. "Göçebe Türk Boylarında Evlâtlık Müesseseleriyle İlgili Gelenekler".*Makaleler ve İncelemeler*I, (Ankara:TTK Yay.,1987), 305-316.

İnbaşı, Mehmet. "Balkanlarda Osmanlılar: Fetih ve İskân".*Balkanlar ElKitabı*, Der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ.287-300. Ankara: Karadeniz Araştırmalar Merkezi, Vadi Yay., 2006.

İpek, Nedim. "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler(1877-1900)".*Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 6,(1991), 97-133.

_____. "Kafkaslar'daki Nüfus Hareketleri".*Türkiyat Mecmuası*, 20/19, (İstanbul 1997), 273-313.

_____. "Trabzon'da Kolera (1892-1895)". *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih, Dil,EdebiyatSempozyumu*3-*5 Mayıs 2001*. I, Derleyenler:Mithat Kerim Aslan, Hikmet Öksüz. 399-411. Trabzon: Trabzon Valiliği il Kültür Müdürlüğü Yay., 2002.

Kale, Başak. "Zorunlu Göçün 19.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Etkileri".*Türkiye'nin Göç Tarihi:14.Yüzyıldan 21.Yüzyıla Göçler*. Edit. M.Murat Erdoğan- Ayhan Kaya.155-169. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2015.

Kanlıdere, Ahmet. "Islahçı ve Cedidçi Tanımlamaları Üzerine Bazı Düşünceler".*İsmail Bey Gaspıralı İçin Kırım TürkleriİçIn*. Edit. Hakan Kırımlı, Bülent Tanatar,Dündar Akarca, İbrahim Köremezli. 255-262. Ankara: Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yay. 2004.

Karaman, Fikret. "Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki Mirası".*İÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/2, (Güz 2018), 21-47.

Karataş, Ömer. "Sivas-Uzunyayla'da Afşar-Çerkes Çatışması (1860-1870)".*1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*. Edit. Mehmet Hacısalihoğlu.517-548. İstnbul: Balkar&Ircıca, İstanbul 2014.

_____. "19. Yüzyılda Balkanlarda Kafkas Muhâcîrlerinin İskânı".*Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies,*XII/2,(Kış2012) , 355-388.

Karpat, Kemal H., "The Ottoman Emigration to America".*İnternationalJournalofMiddleEastStudies*,17/ 2, (Cambridge 1989), 175-209.

Kazgan, Gülten. "Milli Türk Devletinin Kuruluşu ve Göçler".*İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası* 30/ 1-4, (İstanbul 1970-197), 1313-331.

Kemaloğlu, Muhammet. "Kafkasya-Tarihi Geçmişi-Etnik- Dini Yapısı ve Terekeme (Karapapah) Türkleri".*Akademik Bakış Dergisi*32,(Eylül-Ekim 2012), 1-17.

Kesgin, Selman Salim. "Türk Kamu Yönetiminde Göçmen Çocuklara Yönelik Politikalar".*Göç Dergisi*47/1,(Mayıs 2017), 62-81.

Kılıçarslan, Aydın. "Trabzon'daki Gümüşhaneliler", *GeçmişteveGünümüzdeGümüşhaneSempozyumu13-17 Haziran 1990*. Ankara: 1991,199-207.

Kılıç, Selda Kaya. "Tanzimat Sonrası Osmanlı Vilayet Bütçeleri".*Tarih Araştırmaları Dergisi* 20/31, (2000), 193-207.

Kocacık, Faruk. "XIX. Yüzyılda Göçmen Köylerine İlişkin Bazı Yapı Planları".*İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergsi*32, (Mart 1979), 415-427.

_____. "Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-90)". *Osmanlı AraştırmalarıDergisi*, I, (İstanbul 1980), 137-190.

Koçak, Yüksel-Terzi, Elvan. "Türkiye'de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri", *KafkasÜniversitesiİktisadi ve İdariBilimlerDergisi*, 3/3,(2012), 163-184.

Kodaman, Bayram. "Doğu Meselesi Yahut Anadolu'nun Bütünlüğü Açısından Üç Devir, Üç Politika". *Töre Dergisi*, 163,(Ankara 1984), 14-18.

_____."1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi". *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* XII, (İstanbul 1993), 19-200.

_____. "Şark Meselesi, Emperyalizm ve Ermeniler".*Kaynaklar*,2, (İstanbul 19849, 7-15.

_____. "Şark Meselesi ve Tarihi Gelişmi". *Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu*.59-63.Ankara: TTK Basımevi, 1990.

Koloğlu, Orhan."Osmanlı Basınında 1865 Kolera Salgını, İstanbul Sağlık Konferansı ve Mirza Malkom Han".*Osmanlı Bilimi Araştırmaları*6/ 2, (2005),139-150.

Köprülü, Orhan F. "Usta-Zade Yunus Bey'in Meçhul Kalmış Bir Makalesi Bektaşiliğin Girid'de İntişarı".*Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 8–9, (1980), 37-86.

Kumaş, Nursal. "Bursa'da Kolera Salgını ve Alınan Karantina Önlemleri (1890-1895)".*Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi SosyalBilimler Dergisi,*12/21, (Bursa 2011), 213-241.

_____. "Hüdavendigar Vilayeti'nde İskân Edilen Göçmenlere Osmanlı Devleti Tarafından Yapılan Yardımlar(1878-1900)".*Humanitas(Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi)* 4/8, (2016), 213-239.

Kurat, Yuluğ Tekin. "1877-78 Osmanlı Rus Harbinin Sebepleri".*Belleten*, XXVI/ 103, (Ankara 1962),567-592.

Kürşat, İdil. "Girid Olayları-1897 Türk-Yunan Savaşı".*Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*24, (Ocak 1999), 68-76.

Kyrıakıdıs, Theodosios. "Sanitarian Consequences of The Caucasian Migration: Three Unpublished Documents From Trabzon's İtalian Consulate".*1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*. Edit. Mehmet Hacısalihoğlu.201-217. İstanbul: Balkar&Ircıca, 2014.

Li, Manyu- Frieze, İrene H. "Before The Big Decision: Psycological Theories on Premigration Motivation".*İmmigrationPolicies*, *ChallengesandİmpactS*.Ed. E. Tartakovsky.3-27.Newyork:Nova Publishers, 2012.

Mantran, Robert. "XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti: İstikrar mı Gerileme mi?".*Osmanlı İmparatorluğu TarihiOsmanlı Devletinin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna*. Edit: R.Mantran.277-321. İstanbul:Cem Yayınevi,1995.

_____. "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti: Avrupa Baskısı".*Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Osmanlı Devletinin Doğuşundan XVIII. yüzyılın Sonuna*. Edit: R.Mantran.323-348. İstanbul: Cem Yayınevi, 1995.

_____. "Doğu Sorunu'nun Başlangıçları (1774-1839)".*Osmanlı İmparatorluğu Tarihi XIX. yüzyılın Başlarından Yıkılışa*. II. Edit: Robert Mantran.7-57.İstanbul: Cem Yayınevi, 1995.

Menekşe, Metin. "XX. Yüzyıl Başlarında Kuşadası'nda Girit Muhacirleri".*Uluslararası SosyalAraştırmalar Dergisi*, 42/9, (Şubat 2016), 715-734.

Uğuz, Sacit. "1895 Tarsus Kolera Salgını".*History Studies*.*Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı.* Edit. Dursun Ali Akbulut, Salim Çöhçe.437-448. 2012.

Özcan, Tahsin. "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları". *İÜİFD*, 14, (2006), 103-121.

Özkaya, Yücel. "1821 Yunan (Eflak-Boğdan) İsyanları ve Avrupalıların İsyan Karşısındaki Tutumları ve Sonuçları".*Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileriIII. Askeri Tarih Sempozyumu*, 114-130.

Özlü, Zeynel. "19.Yüzyılda Düzce Kazasına Göçler". *Bilig*61, (Bahar 2012), 201-222.

Öztürk, Yücel. "Osmanlı Balkanı: Tarihî Süreçte Rumeli Beylerbeyliği'nin Kuruluşu ve Gelişimi".*Türk Tarihinde Balkanlar*. Edit: Zeynep İskefiyeli, M.Bilal Çelik, Serkan Yazıcı.225-258.Sakarya: Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yay., 2013.

sancaktar, Caner. "Balkanlar'da Osmanlı Hakimiyeti ve Siyasal Mirası".*Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2/2,(2011), 27-47.

Saray, Mehmet. "Kafkas Araştırmalarının Türkiye İçin Önemi".*Kafkas Araştırmaları*I, (1988), 7-11.

Saydam, Abdullah. "Rusya'nın Kafkasya'yı İşgali".*Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 5/1, (1990), 243-261.

Sayın, Yusuf vd."Uluslararası Göç Olgusu ve Yol Açtığı Etkiler: Suriye Göçü Örneği". *KMÜSosyalveEkonomikAraştırmalarDergisi*, 18/31, (2016), 1-13.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet. "XIX. Yüzyıl Türkiye Yönetim Tarihi Kaynakları: Bir Bibliyografya Denemesi".*Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyumu Bildirileri*. I, 345-367. Ankara:1995.

Sezer, Hamiyet."1894 İstanbul Depremi Hakkında Bir Rapor Üzerine İnceleme". *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* 18/29,(1996), 169-197.

Soofizadeh, Abdolvahid. "Güney Kafkasya'da Osmanlı-Safevi Rekabeti(1555-1618)".*OTAM,*43, (Bahar 2018), 165-179.

Şahin, Naci. "XIX. Yüzyıl Sonrasında Anadoluya yapılan Göç Hareketleri ve Anadolu Coğrafyasındaki Sosyo-Kültürel Etkileri".*Sosyal Bilimler Dergisi* 8/1, (Haziran 2006), 63-82.

Şahin, Cemile. "Çerkes Göçleri ve Çerkeslerin Anadolu'da Yurt Edinme Arayışları: Sakarya- Maksudiye Örneği".*İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/8, (2006),2782-2816.

Şahin, Cengiz. "Yurtdışı Göçün bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme". *GÜ Gazi EğitimFakültesi Dergisi*, 21/2, (2001), 57-67.

Taşbaş, Erdal. "19.Yüzyıl Sonlarında Antalya'da Göçmen İskânı". *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*. Edit. Mehmet Hacısalihoğlu.347-369.İstanbul: Balkar&Ircıca, 2014.

Tekeli, İlhan. "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu".*ToplumveBilim*,50, (İstanbul 1990), 49-71.

Tekiner**,** Süleyman. "Azerbaycan Türkleri".*Dergi* XVI/60, (Münih 1970), 3-22.

Temizkan, Abdullah. "Kafkas Muhacirlerin Denizli'de İskânı".*Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve KültürSempozyumu Bildirileri Kitabı*. Edit: Ayfer Özçelik vd.285-289.Denizli: PAÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınları, 2007.

_____. "Kuzey Kafkasya Müridizmi, Müridizmin Yayılma Stratejisi ve Feodal Beylerle İlişkileri".*Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* IX/2, (İzmir 2009), 165-190.

Tonguç, Sencer. "Amerika'nın Tarihinde Göçmenlerin Yeri". *İÜEdebiyatFakültesiTarihDergisi* 16/21,(İstanbul 1996), 53-62.

Türkmen, Zekeriya. "XIX. Yüzyıl Başlarında Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası".*Kırgızistan Manas Üniveristesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10,(Bişkek 2004), 9-24.

Uçarol, Rıfat. "1878 Berlin Antlaşması'na Göre Yunanistan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu ve Yunanistan'a Toprak Verilmesi (1878–1881)".*Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar).*210-240. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986.

Uludağ, Osman Şevki. "Tanzimat ve Hekimlik".*Tanzimat*.II. 967-977. İstanbul:MEB Yay. 1999.

Uzel, İlter. "İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde (1908-1918) Osmanlı Ordusunda Sağlık Hizmetleri".*Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri.*206-237.Ankara 1989.

Ünver, Süheyl. "Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar". *Tanzimat*.II. 933-966. İstanbul: MEB Yay., 1999.

Veinstein, G."Balkan Eyaletleri (1606-1774)".*Osmanlı İmparatorluğu Tarihi Osmanlı Devletinin Doğuşundan XVIII. yüzyılın Sonuna*. Edit: R.Mantran.I/349-413.İstanbul: Cem Yayınevi, 1995.

Yakut, Kemal. "Kırım Tatarları ve Nogayların Osmanlı İmparatorluğuna Göçleri (1783-1922)".*Türkiye'nin Göç Tarihi:14.Yüzyıldan 21.Yüzyıla Göçler*. Edit. M.Murat Erdoğan- Ayhan Kaya.121-132. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2015.

YAZICI, Nesimi. "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler".*AÜİFD*,1, (2007), 1-46.

Yazıcı, Nesimi. "Tanzimat Döneminde Yetim Mallarının Korunmasına Yönelik Yasal Düzenlemeler ve Bazı Uygulamalar".*Vakıf Haftası Dergisi*12,(1995), 45-53.

Yıldırım, Nuran. "Tebhirhaneler".*Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*1/7, İstanbul:Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını,1997, 231-232.
_____."Salgın Afetlerinde İstanbul".*Afetlerin Gölgesinde İstanbul*. Edit: Said Öztürk. 109-184. İstanbul: İstanbul Kültür AŞ, 2010.
_____. "Darülaceze'nin Kuruluş ve İşleyişi".*Toplumsal Tarih* 6/32,(Ağustos 1996), 16-30.
Yılmaz, Özgür. "1864 Kafkas Göçünde Trabzon", *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu Savaş ve Sürgün*. Edit. Mehmet Hacısalihoğlu. 315-345. İstanbul: Balkar&Ircıca, 2013.
_____. " 1864 Kafkas Göçü Hakkında Bir Rapor", *Mavi Atlas*,3,(2014), 133-156.
_____. "Veba, Kolera ve Salgınlar: Trabzon'da Halk Sağlığı ve Sağlık Kurumları (1804-1895)".*Mavi Atlas*, 5/1,(2017), 172-200.
_____. "1864 Kafkas Göçü'nde Trabzon'da Yaşanan Sorunlara Bir Örnek: Dr. Barozzi-Yaver Efendi Çatışması".*Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*4/5, (2018), 1-31.

E) TEZLER

Adıyeke, Nuri.*Hikayet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1988.
Adıyeke, Ayşe Nükhet. *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908*). İzmir:Dokuz Eylül Üniversiitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi,1994.
Akay, Tolga.*Kafkasya'dan Uzunyayla Havalisine Göçler ve İskân (1859-1876).*Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
Akmaz, Ahmet.*Rus Yayılmacılığı Karşısında Kafkasya Müridizm Hareketinin Doğuşu*.Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yüksek Lisans Tezi, 1994.
Aydın, Mahir.*Bulgar Meselesi (1876).*İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,1986.
Bıyık, Ömer.*Osmanlı Yönetiminde Kırım (1600-1774).*İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi,2007.
Çelik, Rüştü.*1898 Kandiye Olayları Sonrasında Girit'ten Mersin Sancağı'na Göçler (1898-1907)*.Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
Erdem, Ufuk.*Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)*. Erzurum:Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
Göktepe, Ramazan.*Kırım Savaşı Sonrası Osmanlı Basınında Kafkasya ve KırımGöçleri.* Niğde*:* Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yüksek Lisans Tezi, 2007.
Küçük, Burak.*Biga Kazası'nda Muhacir Yerleşimleri ve Yaşanan Sorunlar (1856-1910*).Çanakkale: Çanakkale On Sekiz Mart Üniveristesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2015.
Menekşe, Metin.*Girit Müslümanlarının Zorunlu Göçü: Sevk ve İskânı (1897-1913).*Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü,Doktora Tezi, 2018.

Mercan, Burcu.*XIX. Yüzyılda Osmanlı'da Çiçek Salgınları ve Çiçek Hastalığı ile Mücadele.* Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
Öztürk, Yakup. *1770 Girit Ayaklanması*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
Rosser-Owen, Sarah A.S Isla.*The First "Circassian Exodus'to The Ottoman Empire (1858-1867), and The Ottoman Response, Based on the Accounts of Contemporary British Observers*, University of London MA Thesis, 2007.
Sarıyıldız, Gülden.*Karantina Teşkilatının Kuruluşu (1838-1876),*İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yüksek Lisans Tezi, 1986.
Ünsal, Emine.*Girit'in Türk Hakimiyeti'nden Çıkışı*.Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2009.
Yağcı, Zübeyde Güneş.*Ferah Ali Paşa'nın Soğucak Muhafızlığı (1781-17859).*(Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998.
Yıldız, Fatma.*19.Yüzyıl'da Anadolu'da Salgın Hastalıklar (Veba, Kolera, Çiçek, Sıtma) ve Salgın HastalıklarlaMücadele Yöntemleri*.Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,i 2014.
Yılmaz, Özgür.*Tanzimat Döneminde Trabzon*.Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,Doktora Tezi, 2012.

F) ANSİKLOPEDİ ve SÖZLÜKLER

Aliev, Saleh Muhammedoğlu. "Kafkasya". *DİA*.24/158-160.İstanbul:2001.
Aydın, Mehmet. "Hırisityanlık".*DİA*.17/328-358.İstanbul: 1992.
Babinger, Franz. "Rum".*İA*.9/766.İstanbul:MEB Yay., 1964.
Bala, Mirza. "Kırım".*İA*.6/746-762.İstanbul:MEB Yay, 1967.
Bala, Mirza. "Çerkesler".*İA*. 3/375-386.İstanbul:MEB Yay, 1977.
"İskân". *Büyük Larousse Büyük Sözlük ve Ansiklopedisi*. X/5783, İstanbul:Gelişim Yay.,1986.
Darkot, Besim. "Balkan".*İA.* 2/280-283.İstanbul:,MEB Yay*,* 1979.
Dursun, Davut. "Kafkasya".*DİA*.24/157-158.İstanbul: 2001.
Erkan, Süleyman. "XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti'nin Göçmenleri İskân Politikasına Yabancı Ülkelerin Müdahaleleri".*Osmanlı*. Edit. Güler Eren.4/.612-631.Ankara:Yeni Türkiye Yay., 1999.
Firuzoğlu, Safarov Rafik. "Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğuna Göçler".*Osmanlı.* Edit. Güler Eren.4/ 687-696.Ankara:Yeni Türkiye Yay., 1999.
Göç Terimleri Sözlüğü, Uluslararası Göç Örgütü, Uluslararası Göç Hukuku, Cenevre, no:18, http://www.goc.gov.tr/files/files/goc_terimleri_sozlugu, (Erişim Tarihi:25.08.2019).
Gökbilgin, M.Tayyib. "Mithat Paşa".*İA*.8/270-282.İstanbul:MEB Yay., 1960.
Güler, İbrahim. " XVIII. Yüzyılda Aile: Sinop Örneği". *Türkler Ansiklopedisi*. Edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca.14/28-40.Ankara:Yeni Türkiye Yay. 2002.
Hoca, Nazif. "Üsküp".*İA*.13/122-127. İstanbul:MEB Yay. 1986.
İnalcık, Halil. "Rumeli". İA.9/766-773. İstanbul:MEB Yay.,1964.
_____. "Kırım".*DİA*. 25/450-458. Ankara:2002.
İpek, Nedim."93 Muhacereti".*Osmanlı*. Edit. Güler Eren. 4/ 4661-668., Ankara:Yeni Türkiye Yay. 1999.

"Darülaceze". *İstanbul Ansiklopedisi*. Edit. Reşat Ekrem Koçu.8/4242-4245. İstanbul: Hamle ve Sıralar Matbaası, 1966.
Karpat,Kemal H. "Balkan".*DİA*.5/25-32.İstanbul: 1992.
Kassab, Sawsan Agha. "II. Abddülhamid Döneminde, Osmanlı Vilayetleri'ne İskân Edilen Giritli Göçmenler".*Osmanlı*. Edit. Güler Eren. 4/697-702.Ankara:Yeni Türkiye Yay.1999.
Kırımlı, Hakan. "Kırım(Rus idaresi Dönemi)".*DİA*.25/458-465.Ankara:2002.
Kocacık, Faruk. "Rumeli'den Anadolu'ya Yönelik Göçler ve Sonuçları".*Osmanlı*. Edit. Güler Eren. 4/655-660.Ankara:Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999.
Özcan, Azmi. "Said Paşa".*Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. II/491-492.İstanbul: YKY, 2008.
Sarıcaoğlu, M.Esat."İskân-ı MuhacirinİânePulları(Osmanlı Devleti'nin Göçmen Harcamalarında Uyguladığı Bir Finansman Yöntemi". *Osmanlı.*Edit: Güler Eren.4/603-611.Ankara:Yeni Türkiye Yay., 1999.
Şâdî, Necmüddin Eyyub."Eytam İdaresi".*Türk Ansiklopedisi*. XVI/56-57.Ankara: MEB Basımevi,1968.
Şemseddin Sami.*Kamus-ı Türkî*. Neşreden: Ahmet Cevdet, Dersaadet: Akdam Matbaası, 1317.
ŞemseddinSami.*Kamusu'l-A'lâm*. Ankara:Kaşgar Neşriyat, 1996.
Yılmaz, Mehmet. "XIX.Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhaciri İskân Politikası". *Osmanlı.* Edit. Güler Eren.587-602.Ankara:Yeni Türkiye Yay.,1999.
Togan, Zeki Velidi."Balkan".*İA*. 2/283-285.İstanbul: MEB Yay.1979.
Türkçe Sözlük. TDK, Ankara:TTK Basımevi, 1998.
Tukin, Cemal. "Girit".*DİA*.14/85-93.İstanbul: 1996.
Uludağ, Süleyman. "Müridizm".*DİA*.32/50-51.İstanbul: 2006.

G) HATIRAT VE SEYAHATNAMELER

Aksoy, Elbruz.*Benim Adım 1864 Çerkes Hikayeleri*. İstanbul: İletişim Yay.,2018.
Schweiger-Lerchenfeld, Amand von.*Armenian.* Hermann Coftenoble 1878.
Van Lennep, Henry John.*Travels in Little-Known Parts of Asia Minor*. Volume I, London, Elibron Classics, 1870.

İNDEX

A

Abhaza, 22, 77, 149, 179, 183, 190, 194
Afşar Aşireti, 70, 71
Altıkesek Kabilesi, 70, 192
Arazi, xix, xx, 25, 28, 49, 55, 59, 69, 71, 77, 85, 89, 90, 123, 124, 125, 126, 135, 137, 139, 144, 153, 154, 159, 164, 195

B

Babıâli, xiv, 32, 33, 41, 43, 54, 55, 58, 70, 72, 74, 80, 85, 86, 91, 93, 94, 98, 114, 125, 128, 130, 136, 149, 157, 160, 163, 164, 165, 172, 189, 193, 198, 205, 216, 229, 234, 238, 240

C

Cemiyet, 66, 100
Cevdet Paşa, 54

Ç

Çerkes, xvii, xx, xxi, 18, 20, 21, 23, 43, 48, 53, 71, 75, 76, 79, 87, 88, 95, 96, 97, 104, 108, 112, 114, 115, 119, 120, 122, 123, 125, 126, 128, 135, 146, 151, 160, 169, 170, 171, 175, 179, 180, 181, 183, 184, 185, 186, 188, 191, 192, 197, 204, 205, 206, 211, 220, 225, 230, 238, 257, 261, 262, 264, 267, 276
Çiçek, 164, 209, 237, 260, 261, 266, 267

D

Dağıstan, 20, 21, 22, 23, 24, 41, 53, 104, 128, 179, 183, 185, 188, 255
Dahiliye Nezareti, xxii, 62, 69, 77, 81, 82, 92, 93, 99, 121, 123, 127, 128, 133, 134, 138, 160, 176, 207, 213, 215, 218, 219, 229, 236, 238, 242, 245
Darüşşafaka, 165, 175, 180, 181, 184, 203, 206, 207, 246
Diploma, 197, 203
Dobruca, 17, 28, 39, 48, 49, 72, 173, 203, 258
Doktor Barozzi, 241
Doktor Pavli, 211
Dulhane, 82, 156, 158, 207, 208, 233, 259

E

Eğitim-öğretim, 8, 190, 194, 198, 204
Ekmek, 58, 68, 76, 84, 86, 91, 129, 162, 165, 224, 240
Etüv, 213, 214
Evkâf-ı Humayûn'un, 139, 154
Eytamhane, 92, 156, 186, 207, 208

G

Göç, v, vii, viii, ix, x, xviii, xix, xxii, xxiii, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 31, 34, 37, 38, 39, 40, 43, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 60, 61, 62, 63, 64, 67, 80, 81, 92, 148, 163, 165, 174, 175, 176, 178, 179, 198, 210, 225, 227, 229, 230, 234, 235, 240, 244, 245, 246, 247

H

Hafız Paşa, 60, 70
Hane, xx, 44, 53, 57, 58, 71, 76, 79, 80, 85, 90, 93, 95, 99, 119, 123, 124, 125, 126, 128, 134, 136, 143, 146, 148, 150, 151, 152, 153, 155, 200, 214, 232
Hariciye Nezareti, xv, xxi, 83, 118, 172, 173, 175, 194, 207
Harita, 194
Hazine-i Hassa, xv, xxi, 61, 98, 123, 138, 140, 146, 147, 196, 229, 231

I

Islahat Fermanı, 36

İ

İane, xii, xvii, 51, 64, 65, 78, 80, 84, 90, 93,100, 101, 102, 103, 104, 112, 113, 114, 117,119, 120, 121,123,126, 127, 129, 130, 131, 132, 151, 153, 196,204, 240, 245, 275
İane-i Muhacirin Encümeni, xii, 65, 130, 245
İskân, v, vii, viii, ix, x, xvii, xix, xx, 8, 10, 12, 37, 38, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 66, 67, 69, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 101, 102, 104, 105, 111, 112, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 128, 130, 131, 133, 134, 136, 138, 139, 140, 141, 143, 144, 146, 148, 150, 152, 153, 154, 156, 158, 162, 171, 175, 189, 190, 192, 193, 194, 195, 199, 200, 201, 204, 205, 207, 210, 211, 212, 214, 215, 218, 219, 221, 223, 224, 227, 231, 233, 234, 236, 237, 238, 240, 241, 245, 246, 247, 283
İskan bölgesi, 212
İskân Politikası, xii, 52

K

Kabartay, 14, 20, 21, 23, 39, 42, 71, 128
Kafkas, v, x, xvii, xviii, xx, xxi, xxii, 2, 4, 5, 8, 11, 13, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 38, 41, 42, 43, 47, 48, 53, 54, 56, 60, 70, 71, 74, 76, 78, 96, 128, 135, 138, 148, 173, 180, 183, 211, 212, 216, 219, 223, 229, 231, 234, 244, 245, 254, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 283
Karantina sistemi, 227
Ketum Hatun, 158, 161
Kırım Savaşı, v, xi, xviii, xx, 11, 13, 23, 24, 32, 37, 41, 43, 45, 53, 55, 66, 71, 73, 156, 210, 254, 257, 259, 260, 265
Kırtasiye malzemeleri, 194, 196
Kolera, 209, 210, 211, 212, 231, 254, 258, 261, 262, 263, 265, 266
Komisyon, xii, xvii, 51, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 82, 100, 103, 111, 141, 235, 245, 280, 281

L

Lazistan Sancağı, 68, 154, 167, 192, 211, 234
Lom, 76, 129

M

Maarif Nezareti, xv, xxii, 150, 151, 153, 154, 155, 169, 187, 194, 199, 203, 205
Maaş, 61, 62, 65, 103, 151, 153, 162, 163, 167, 168, 169, 173, 191, 192, 193, 194, 196, 197, 206, 211, 228, 233, 234, 241, 242, 246
Maliye Nezareti, 58, 62, 68, 81, 83, 91, 97, 98, 143, 144, 148, 149, 153, 155, 156, 157, 166, 173, 191, 214, 215, 217, 228, 237, 238, 241, 242
Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne, 222, 228, 229, 240
Mektep, ix, xvii, 51, 85, 124, 126, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 156, 165, 166, 170, 179, 187, 190, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 201, 203, 204, 206, 208, 240, 246, 279
Meslekî okullar, 178, 179
Muhacir, v, vii, viii, ix, xvii, xviii, xix, 9, 11, 37, 39, 52, 53, 54, 56, 60, 71, 72, 74, 76, 78, 79, 80, 83, 84, 86, 88, 89, 92, 95, 98, 99, 102, 105, 108, 112, 113, 114, 115, 121, 124, 126, 127, 128, 130, 135, 137, 139, 141, 145, 146, 148, 149, 151, 153, 155,ﺩﺍ 156, 157, 158, 159, 160, 161, 163, 164, 165, 166, 167, 169, 172, 173, 174, 175, 178, 179, 181, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 193, 194, 195, 196, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 211, 212, 213, 215, 216, 217, 219, 221, 223, 227, 228, 234, 235, 236, 237, 239, 241, 245, 246, 247, 273, 276
Muhacirin, xii, xvii, 42, 51, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 81, 87, 88, 91, 92, 94, 96, 100, 102, 103, 111, 112, 113, 119, 120, 124, 125, 127, 129, 130, 131, 132, 150, 151, 156, 158, 160, 162, 163, 170, 171, 173, 174, 175, 176, 187, 192, 195, 196, 197, 198, 200, 202, 208, 214, 215, 219, 237, 240, 242, 245, 255, 267, 280, 281
Mülteci, 9, 10

N

Nakil, xii, xiii, 78, 83, 215, 220, 222, 223, 224
nizamname, viii, xvii, xviii, 56, 59, 60, 62, 63, 133, 178, 188, 190
Nogay, xx, xxi, 18, 20, 43, 48, 53, 73, 74, 79, 104, 114, 115, 128, 144, 259

Ö

Öğretmen, 32, 166, 190, 191, 192, 193, 194, 196, 246
Öksüz, 162, 163, 165, 173, 178, 186, 187, 203, 204, 205, 206, 207, 232, 246

R

Rumeli, vii, x, xi, xiv, xviii, xix, xx, xxi, xxii, xxiii, 9, 11, 12, 13, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 34, 35, 40, 41, 47, 48, 49, 52, 53, 55, 56, 57, 61, 62, 65, 66, 75, 76, 77, 80, 82, 85, 94, 99, 102, 112, 121, 123, 128, 129, 131, 135, 156, 158, 165, 179, 183,ﺩﺍ 184, 194, 198, 207, 223, 224, 233, 235, 242, 244, 245, 255, 256, 257, 259, 263, 267

S

Sadaret, xvii, 73, 75, 81, 84, 85, 89, 94, 95, 98, 122, 126, 128, 136, 141, 146, 147, 150, 151, 153, 158, 160, 163, 164, 171, 173, 197, 206, 209, 211, 215, 217, 218, 219, 221, 223, 226, 227, 229, 235, 236, 237
Sağlık, v, vii, viii, ix, x, xviii, xix, xx, 4, 8, 12, 51, 52, 55, 81, 85, 97, 148, 165, 172, 189, 190, 204, 207, 210, 213, 216, 218, 220, 223, 225, 227, 228, 229, 232, 234, 236, 242, 245, 247
Seraskerlik, 68, 75, 117, 188, 212, 220

Ş

Şark Meselesi, 45, 46, 262
Şehremaneti, 55, 60, 62, 64, 65, 91, 98, 100, 102, 117, 127, 132, 138, 151, 154, 156, 159, 162, 163, 168, 191, 199, 201, 206, 207, 209, 217, 228, 229, 233, 236, 239, 241, 242, 245

T

Tabip, 85, 219, 222, 230
Tahaffuzhane, 212, 221
Talimat, 58, 237, 253
Tatar, xviii, xxii, 17, 39, 41, 53, 72, 124, 125
Tayinat, 58, 66, 68, 80, 85, 87, 121, 124, 162
Tedavi, 98, 101, 156, 208, 212, 217, 227, 228, 230, 233, 234, 237, 238, 239, 240, 241, 242
Teftiş, 76, 101, 124, 150, 190, 229, 235
Tohumluk, 55, 57, 69, 121, 125, 128, 129, 246
Trabzon, xix, 5, 9, 22, 44, 47, 60, 75, 83, 88, 109, 110, 111, 113, 119, 124, 128, 138, 158, 164, 166, 191, 192, 202, 204, 209, 212, 223, 224, 225, 226, 227, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 239, 247, 255, 256, 261, 262, 263, 265, 266

U

Uzunyayla, xx, 70, 71, 75, 128, 262, 265

Y

Yardım, viii, xvii, 12, 47, 50, 55, 58, 59, 64, 65, 66, 67, 80, 88, 90, 92, 104, 113, 119, 120, 121, 122, 123, 126, 127, 130, 133, 144, 146, 163, 165, 173, 174, 175, 176, 191, 202, 205, 218, 219, 223, 238, 245, 272
Yiyecek, 52, 56, 78, 79, 157, 158, 217, 232, 235, 238, 239

Z

Zahire, 51, 82, 86, 89, 93, 98, 121, 122, 125, 128, 129, 132, 224, 239, 246
Zaptiye Nezareti, 56, 61, 91, 161

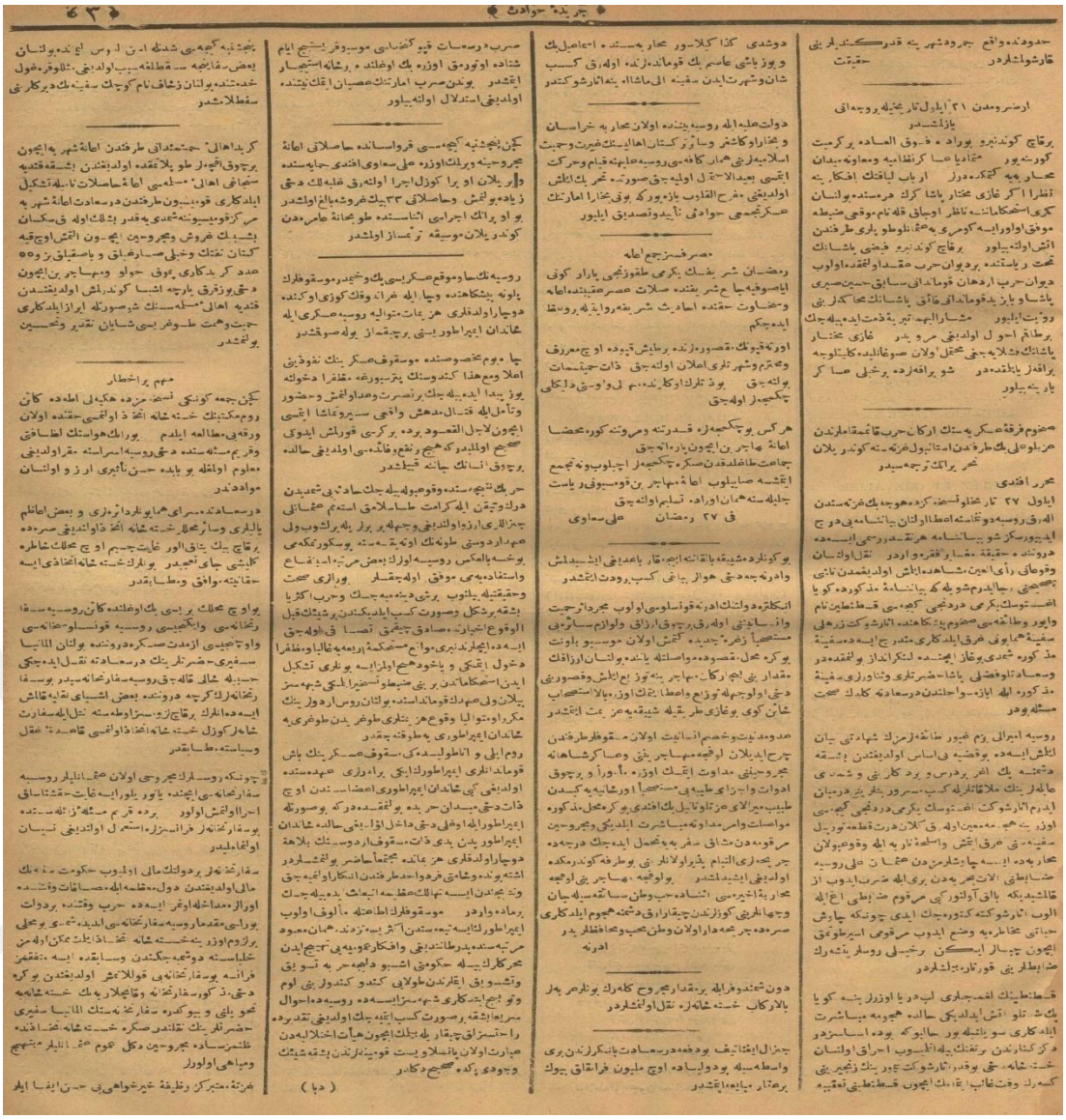

Ek 1: Ali Suavi'nin Ayasofya Camiinde muhacirler için yardım organizasyonu ilanı (Ceride-i Havadis Gazetesi)

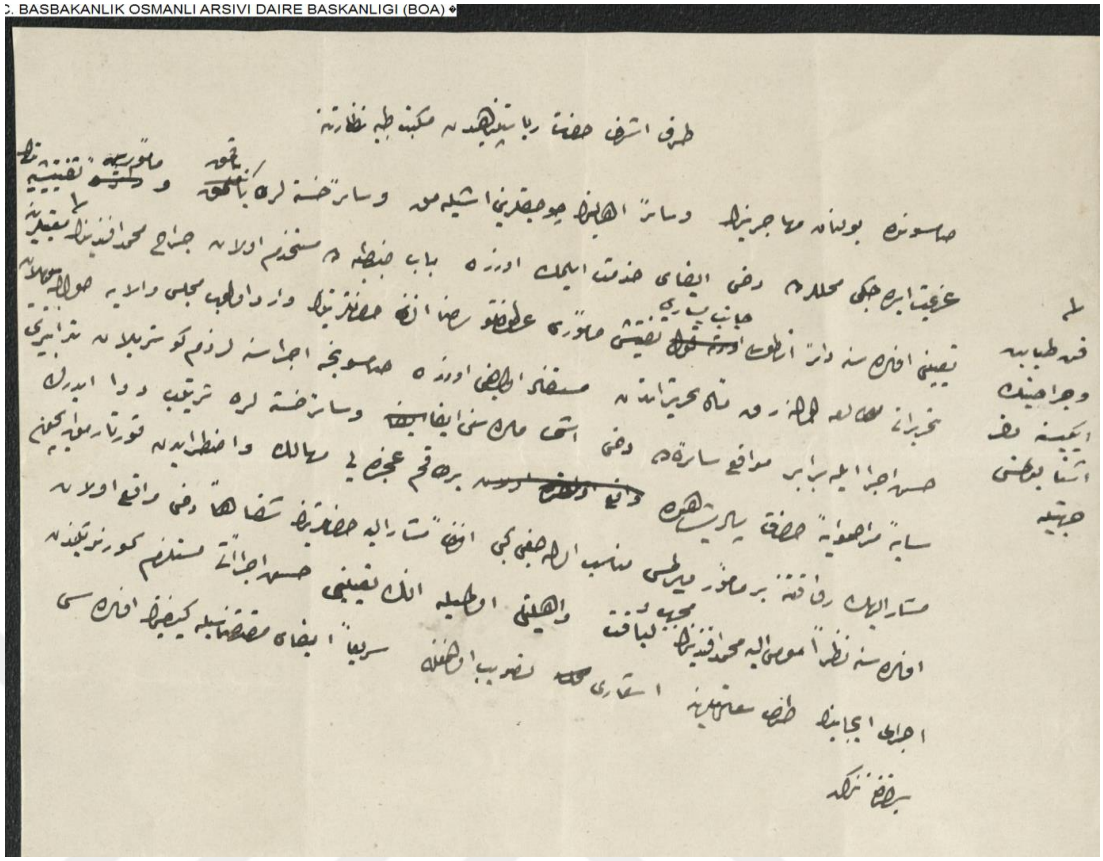
BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

Ek 2: Samsun'da bulunan muhacir ve ahaliden hasta olanların tedavilerinin teftişi için zaptiye cerrahlarından Mehmet Efendi'nin teftişine dair sadaret'ten Mekteb-i Tıbbiye Nezareti'ne gönderilen tezkire

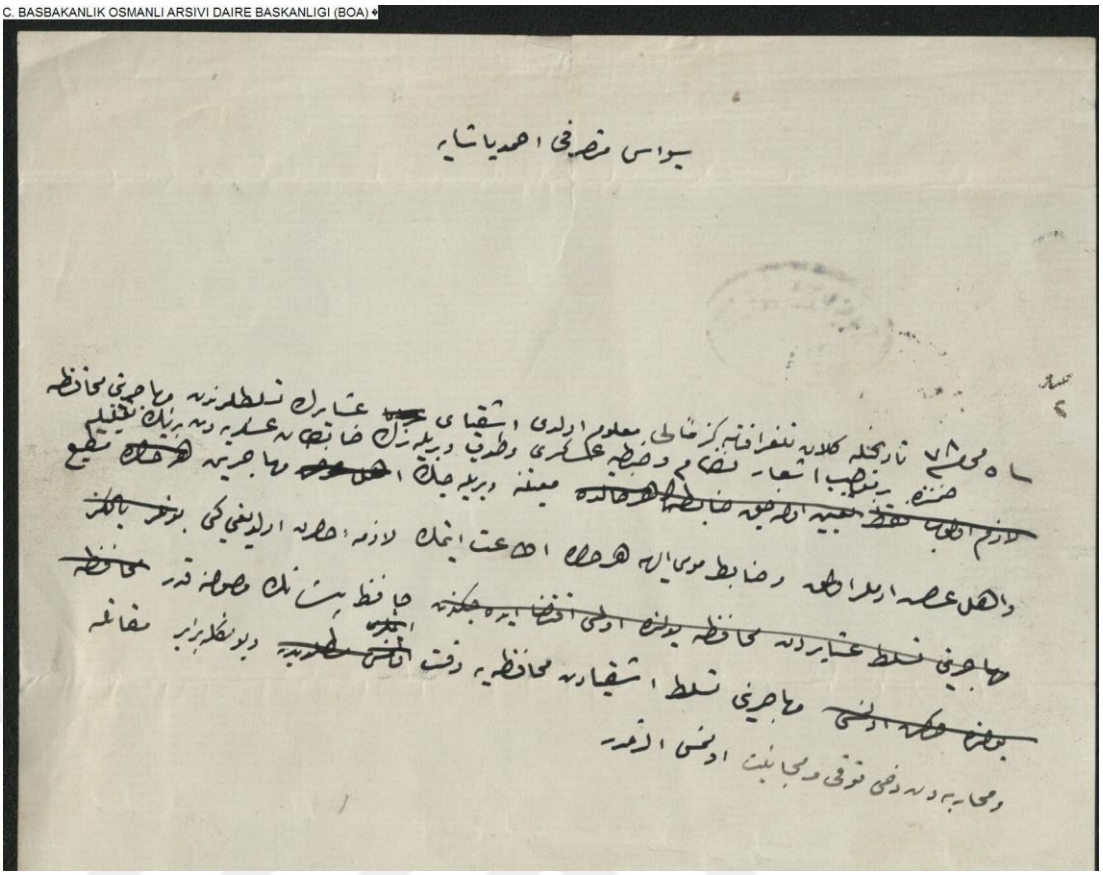
C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

Ek 3: Sivas'a yerleştirilen muhacirlerin eşkıya tasallutundan kurtarılmasına yönelik tedbirlerin alınması amacıyla Sivas Mutasarrfı Ahmet Paşa'ya gönderilen tezkire

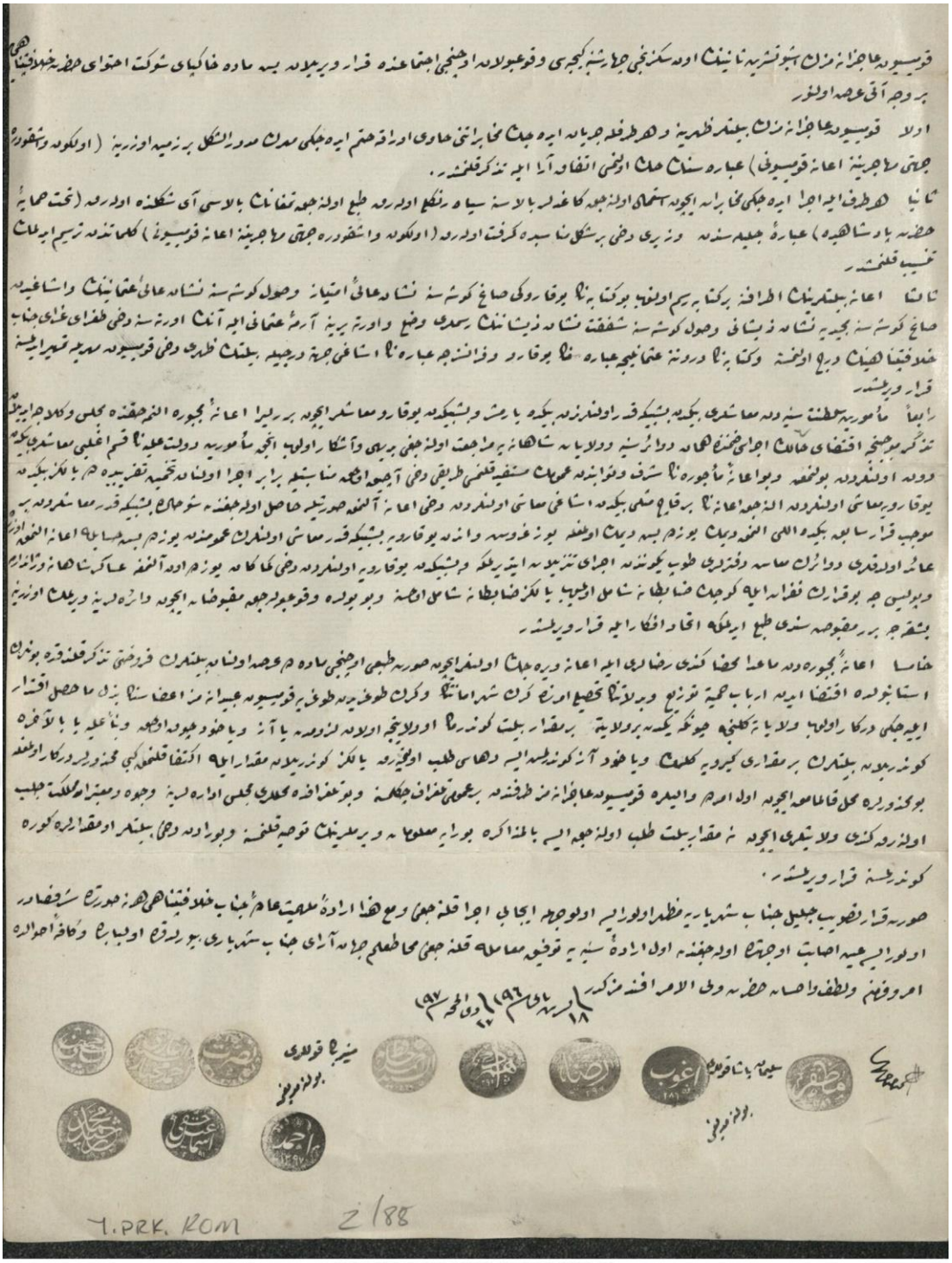

Y.PRK.KOM.00002.00088.001

Ek 4: İane Komisyonunun Ülgün ve İşkodra taraflarındaki muhacirlerin iaşesi temini hususuna dair programı

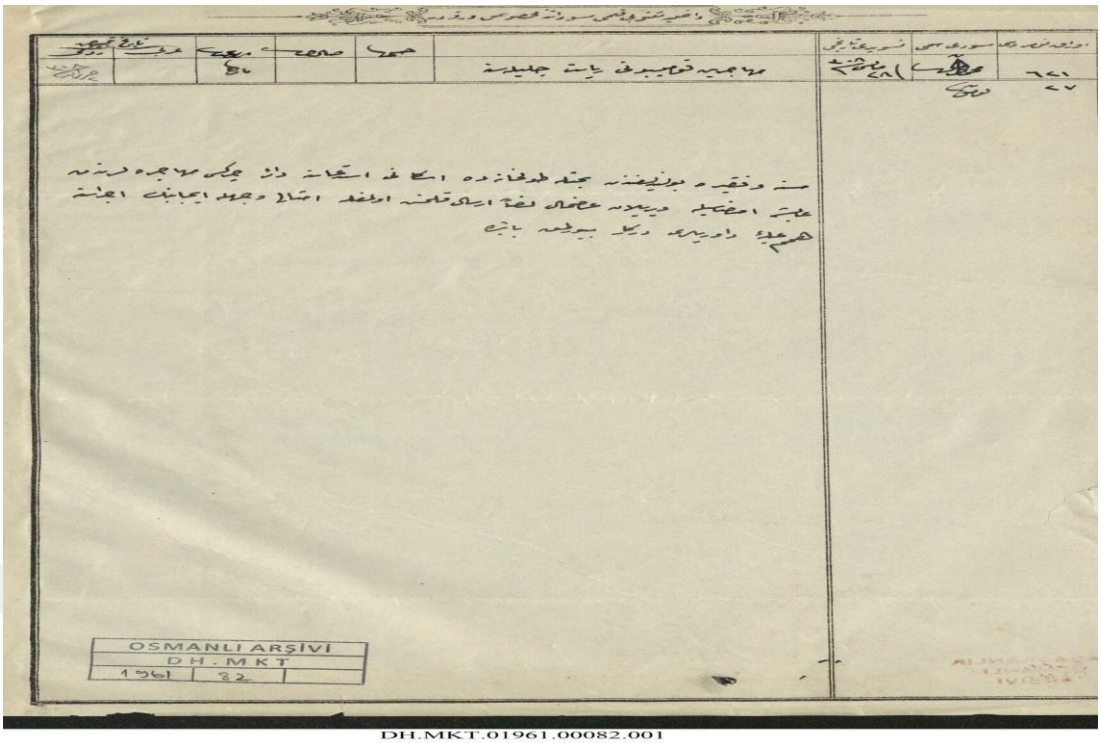

DH.MKT.01961.00082.001

Ek 5 : Çerkes muhacir Aişe Hatun'un dulhaneye kabul edilmesine dair arzuhali

.

.

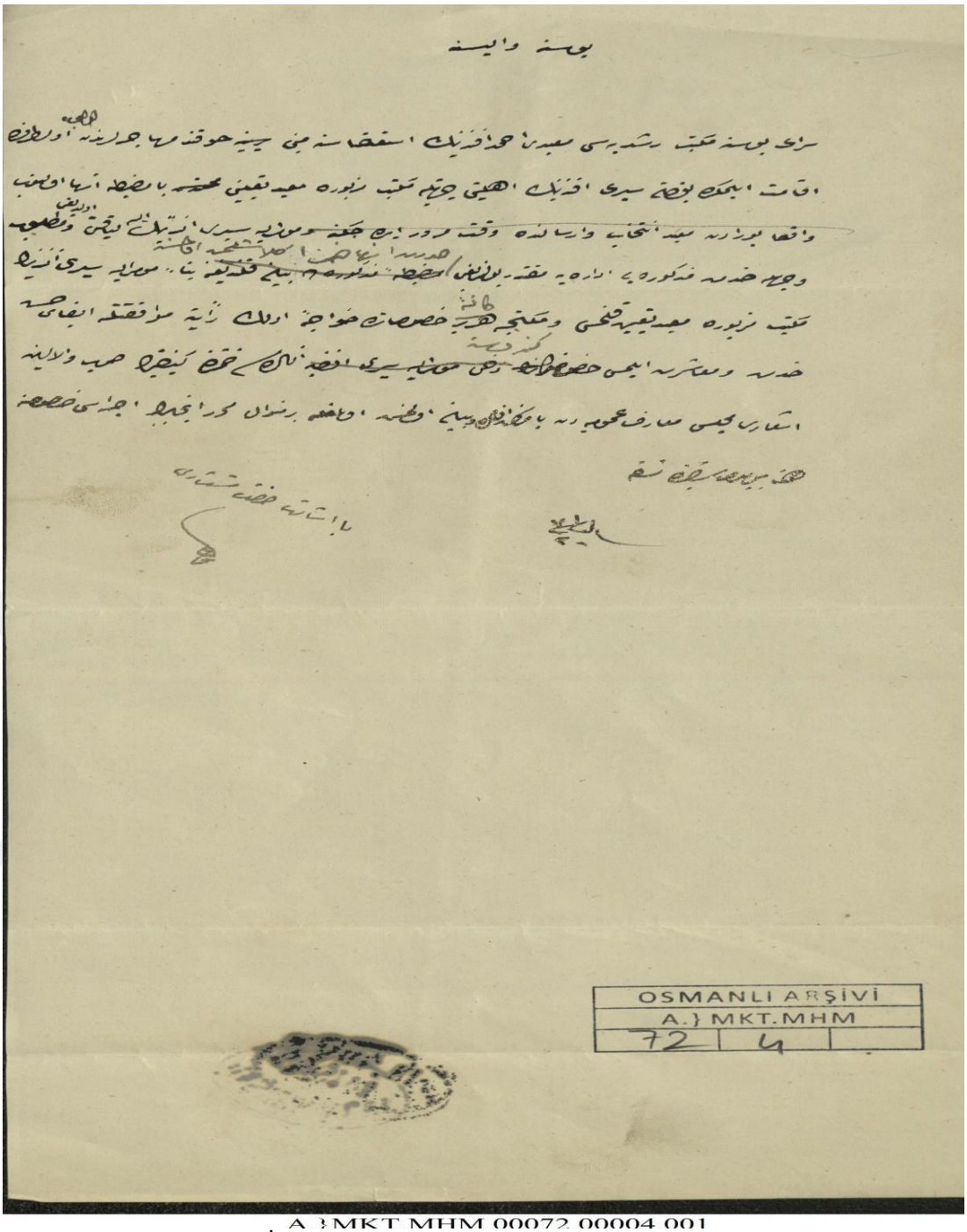

A.} MKT.MHM.00072.00004.001

Ek 6: Saray Bosna Mekteb-İ Rüştiyesi Muidi Ahmet Efendi'nin yerine Hokan muhaciri Sırrı Efendi'nin tayinine dair Bosna valisine gönderilen tezkire

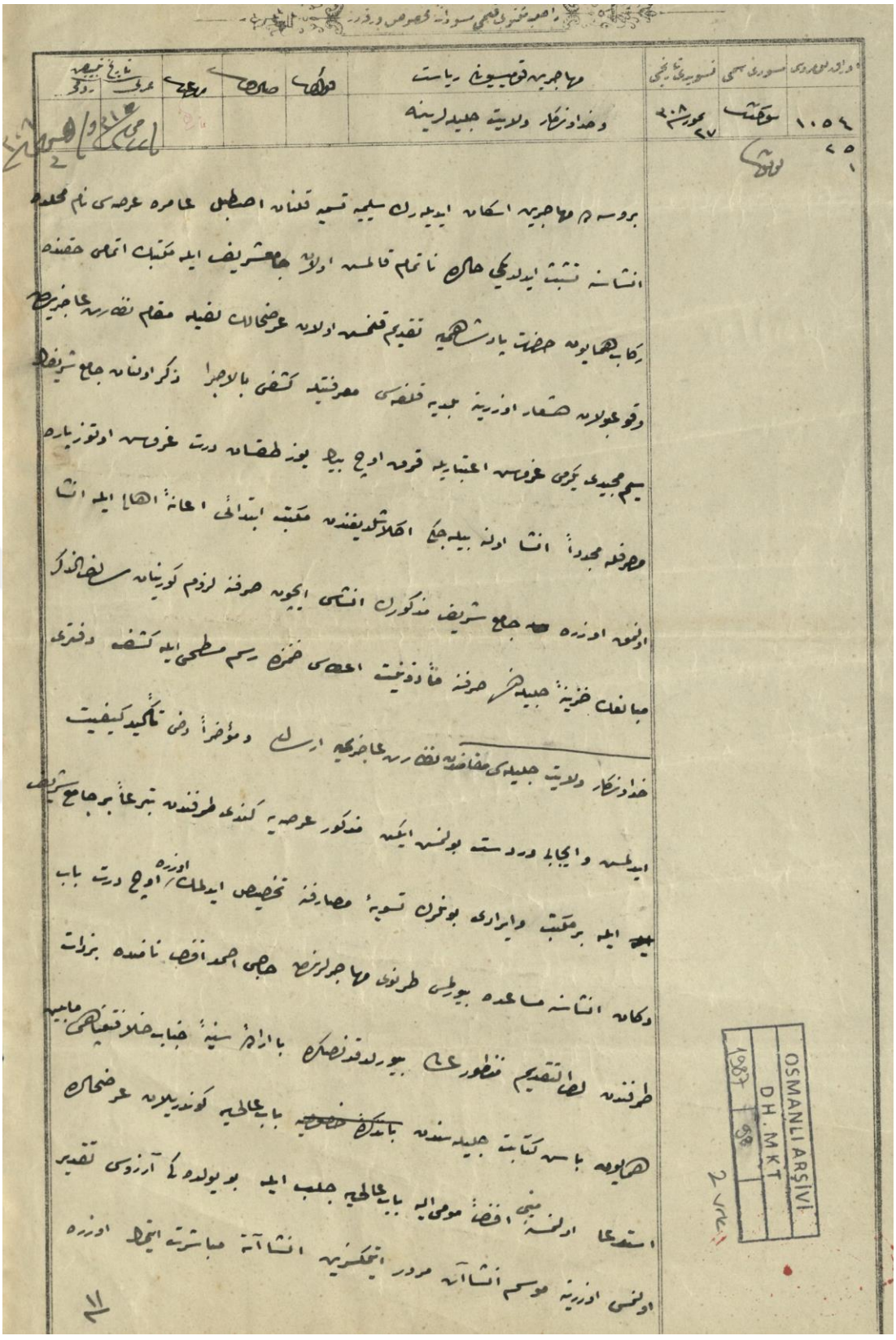

Ek 7a:Bursa'da selimiye olarak adlandırılan mahalde muhacirler için mektep ve cami inşasına dair emirname

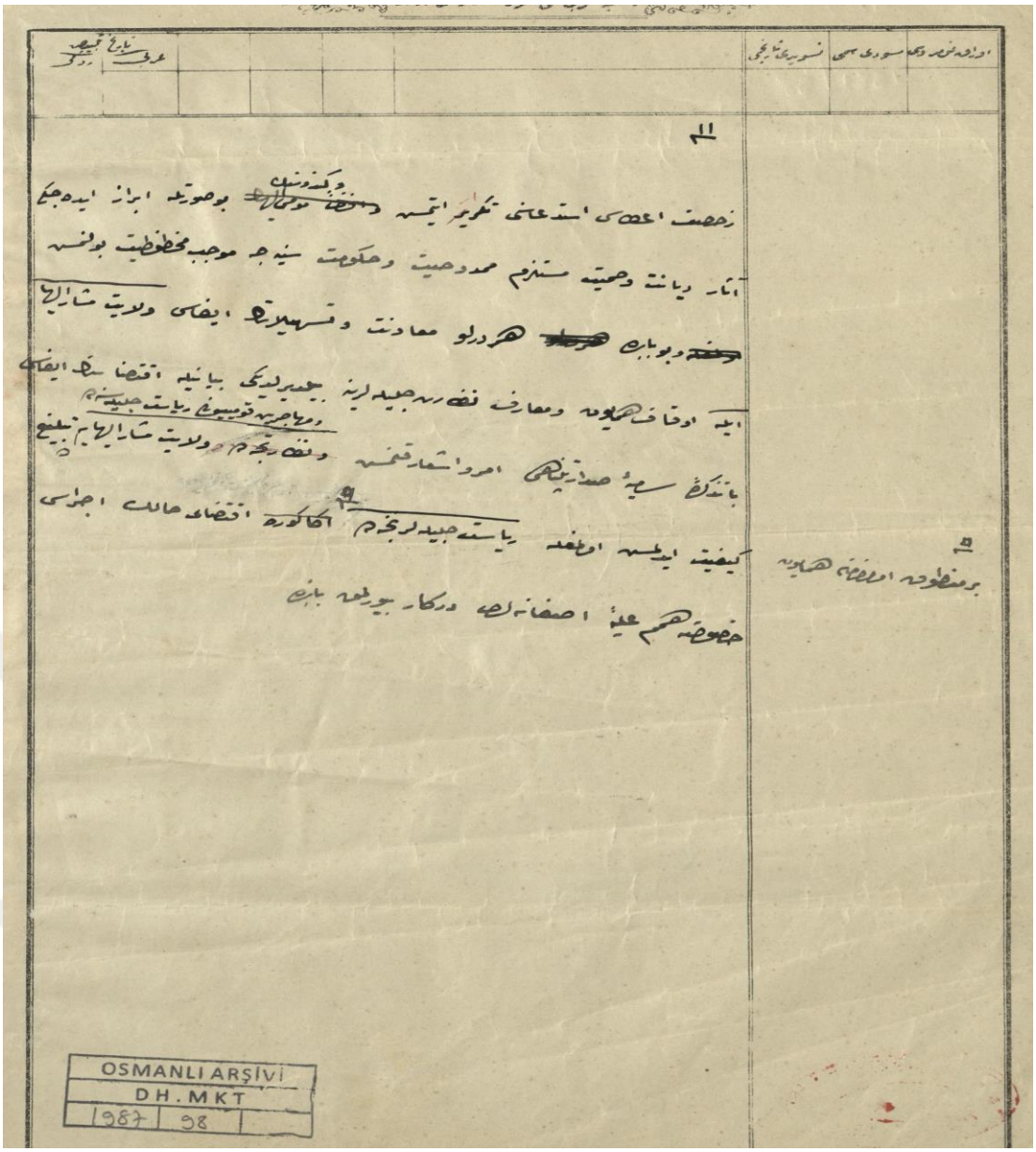
OSMANLI ARŞİVİ
DH.MKT
987 98

Ek 7b:Bursa'da Selimiye olarak adlandırılan mahalde muhacirler için mektep ve cami inşasına dair emirname

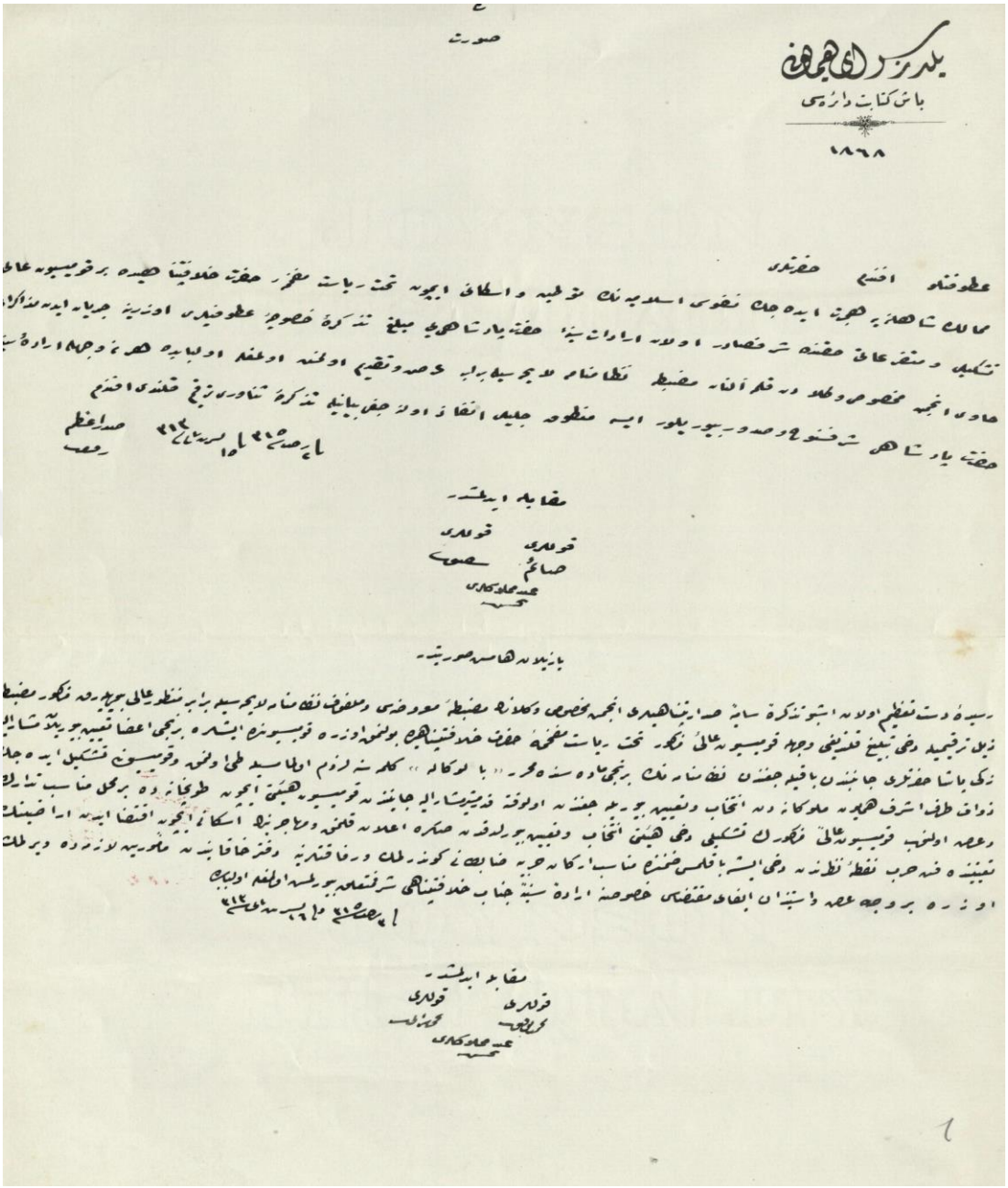

Ek 8a:Muhacirin Komisyon-ı Alisi'nin Suret-i Teşkiline Dair Mazbata

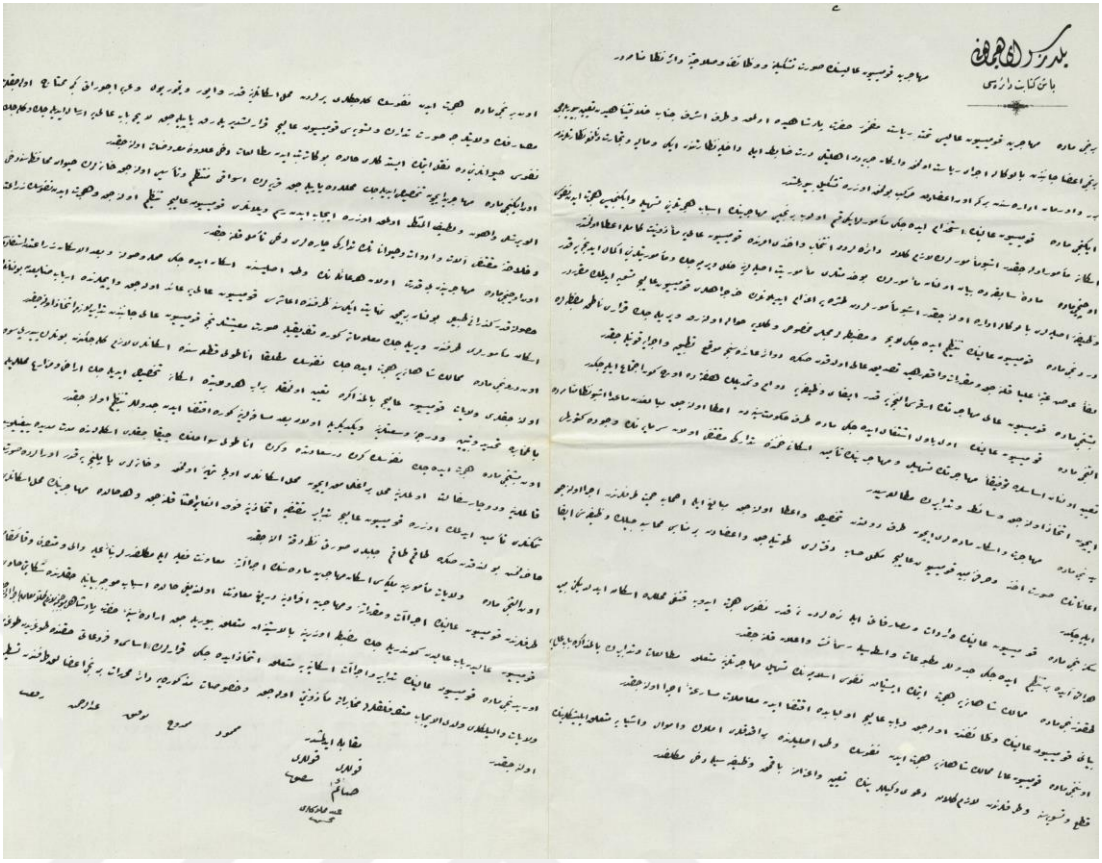

Ek 8b:Muhacirin Komisyon-ı Âlisi'nin Suret-i Teşkiline, Vezâif ve Salâhiyetine

Dair Nizamname

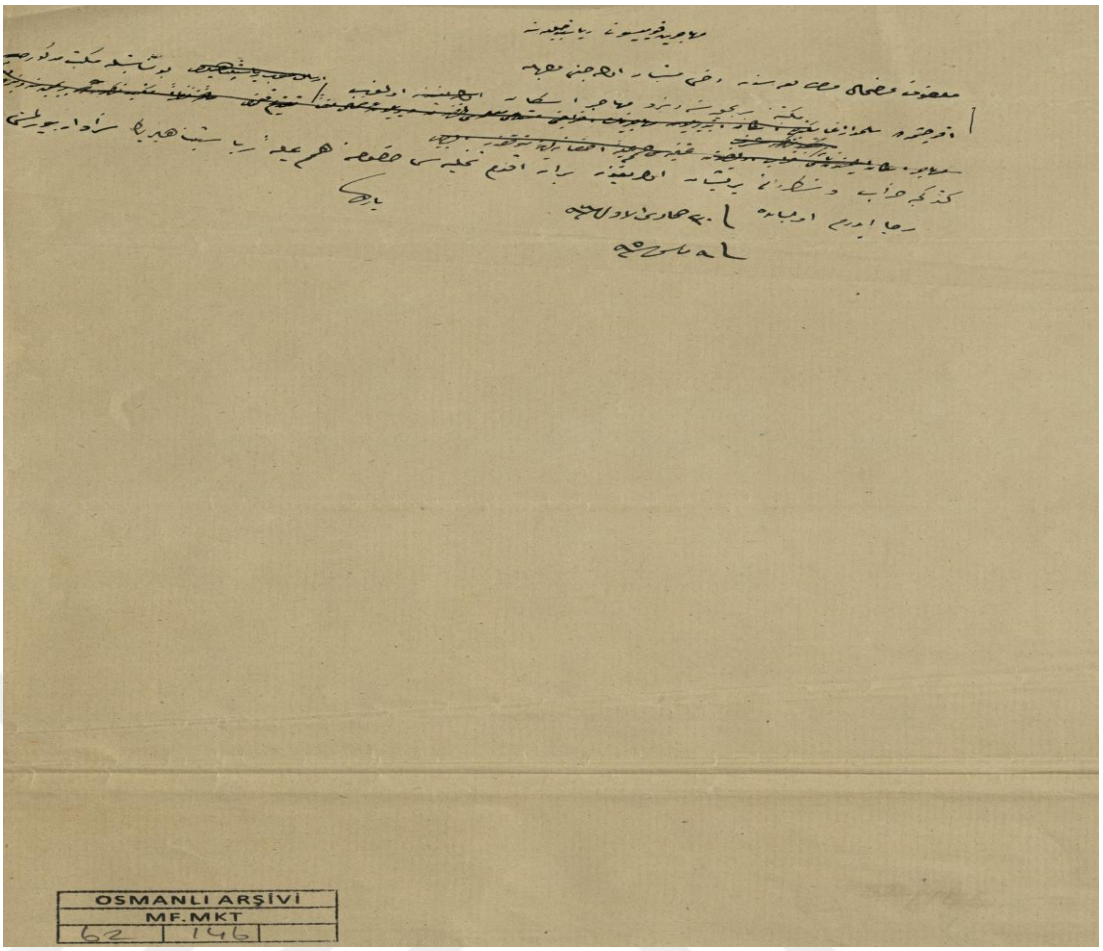

Ek 9: Akarçeşme Silahdar Ağa Mektebi'nde iskan edilen muhacirlerin biran evvel tahliyesine dair tezkire

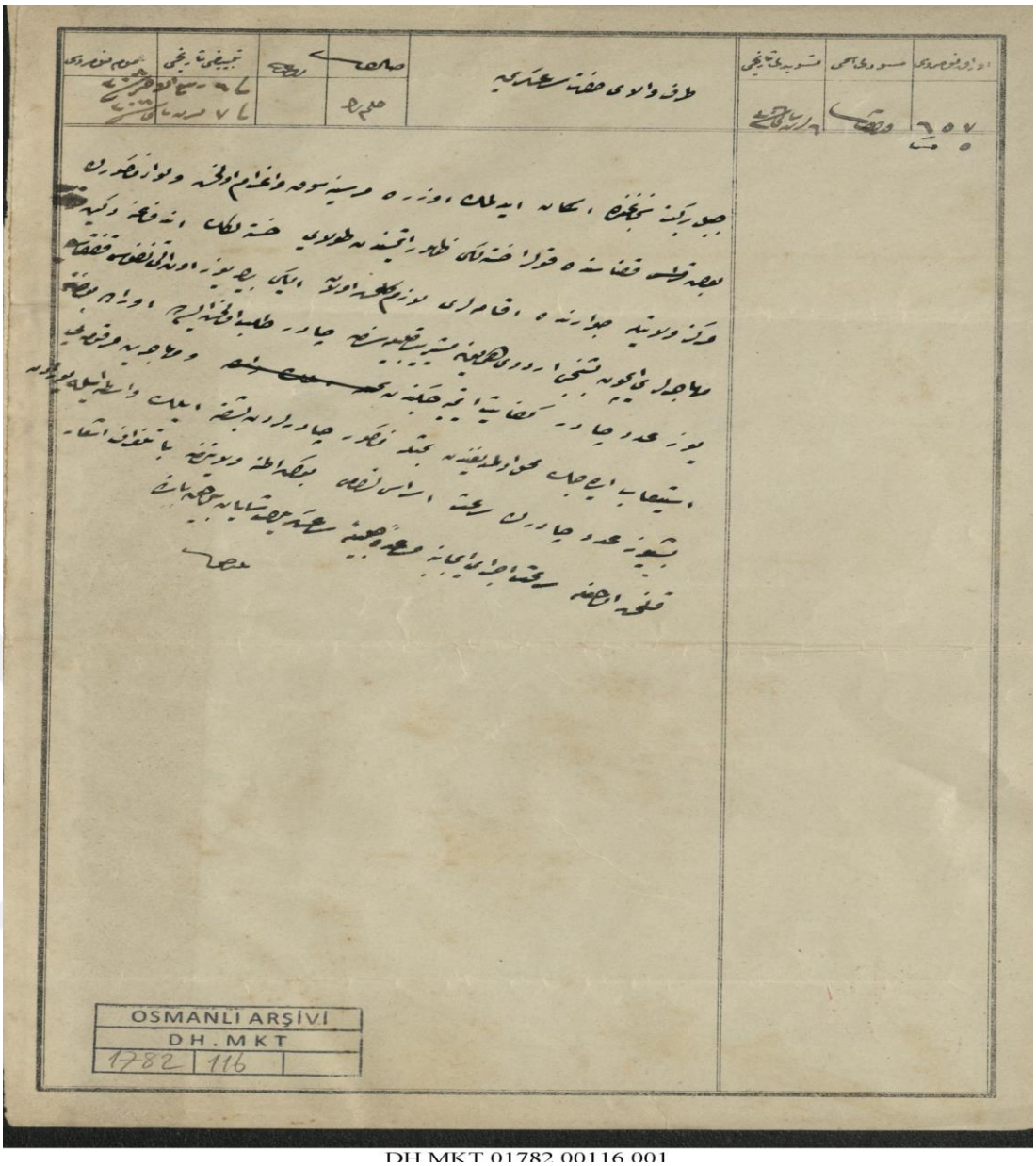

DH.MKT.01782.00116.001

Ek 10: Cebel-i Bereket Sancağı'na iskân edilmek üzere Mersin'e sevk edilen Kafkas muhacirlerine bölgedeki kolera salgınından dolayı çadır yardımının yapılmasına dair Seraskeri'ye gönderilen telgraf

ÖZGEÇMİŞ

Kerim Tiryaki, 1975 yılında Gaziantep'te doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Gaziantep'te tamamladı. Lisans öğrenimini 1998 yılındatamamladı. 2003 yılında Gaziantep Üniversitesi Tarih Bölümünde Yakın Çağ Tarihi alanında yüksek lisansını tamamladı. 2017 yılında Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakın Çağ Tarihi alanında doktora eğitimine başladı ve halen devam etmektedir. Gaziantep'te birçok özel okulda Tarih öğretmenliği yapmıştır. Evli ve iki çocuk babasıdır.

VİTAE

Kerim Tiryaki was born in 1975 in Gaziantep. He completed his primary, secondary and high school education in Gaziantep. He completed his undergraduate education in 1998. In 20003, he completed his master's degree in history department of Gaziantep University in the field of modern history . he started his doctorate education in Gaziantep University institute of social science in the the field of modern history in 2017 and stil continues. He worked as history teacher in many private schoools in Gaziantep. He is married with two children.